

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

HİCRÎ İLK DÖRT ASIR TEFSİRLERİNDE
***ḤAYR VE ŞERR* KAVRAMLARI**

Doktora Tezi

Zeyneb SOYARSLAN

Ankara, 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

HİCRÎ İLK DÖRT ASIR TEFSİRLERİNDE
***HAYR* VE *ŞERR* KAVRAMLARI**

Doktora Tezi

Zeyneb SOYARSLAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Esra GÖZELER

Ankara, 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

HİCRÎ İLK DÖRT ASIR TEFSİRLERİNDE
***HAYR VE ŞERR* KAVRAMLARI**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Esra GÖZELER

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Esra GÖZELER
- 2- Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN
- 3- Prof. Dr. Nahide BOZKURT
- 4- Doç. Dr. Harun ŞAHİN
- 5- Doç. Dr. Sema ÇELEM

Tez Savunması Tarihi

25/04/2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Esra GÖZELER danışmanlığında hazırladığım “HİCRÎ İLK DÖRT ASIR TEFSİRLERİNDE *HAYR* VE *ŞERR* KAVRAMLARI (Ankara.2025)” adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

13/05/2025
Zeyneb SOYARSLAN

ÖNSÖZ

Felsefenin konularından biri olan kötülük problemi doktora sürecimizin başlarında ilgimizi çekmekteydi. Tez konumuzu belirlerken merakımızı bir kavram incelemesi aracılığıyla tefsir sahasına taşıyabileceğimizi düşündük. Kötülük olumsuz bir konuydu ve böyle bir konuyu müstakil olarak çalışmaktansa olumlusu olan iyilik ile birlikte karşılıklı bir inceleme yapmak daha isabetli olacaktı. Kur'an-ı Kerim'de iyilik ve kötülüğe karşılık gelen birçok kavram olduğunu ve bunların yüzlerce kez geçtiğini gördük. Çalışmamızı günlük dilde çok sık kullandığımız *ḥayr* ve *şerr* kavramlarıyla sınırlandırmayı uygun bulduk.

İncelememizin konusunu *ḥayr* ve *şerr* kavramlarına tefsirlerde verilen anlamlar olarak belirledik. Büyük bir hacme sahip olan tefsir külliyatında dönemsel bir sınırlama yaparak ilk dört asırda yer alan tefsirleri tezimizin kapsamında tuttuk.

Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı ve yöntemi açıklanmış, kaynakları hakkında bilgiler verilmiştir. Tezimizin birinci bölümünde oldukça teknik bir şekilde *ḥ-y-r* ve *ş-r-r* köklerinin klasik sözlüklerdeki anlamları incelenmiştir. İkinci ve üçüncü bölümlerde kaynaklara bağlı kalma ve objektif olma amacı güdülerek *ḥayr* ve *şerr* kavramlarına ilk dört asır tefsirlerinde verilen anlamlar araştırılmıştır. İkinci bölümde Mekkî ayetler, üçüncü bölümde ise Medenî ayetler ele alınmıştır.

Bu çalışmanın özgün yönü *ḥayr* ve *şerri* isim ve sıfat şeklinde bir ayrıma tabi tutarak incelemesidir. Bu kelimeler hakkında daha önce yapılan çalışmalarda böyle bir ayrıma rastlanmamaktadır. Yalnızca Râğib el-İşfehânî (ö.502/1108) *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân* adlı eserinde bu noktaya çok öz bir şekilde temas etmiştir.

Bu çalışmanın başlangıcında danışmanlığımı yürüten, fikir ve önerileriyle bana destek olan hocam Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu'ya şükranlarımı arz ederim. Hocamın emekli olmasının ardından beni danışmanlığına kabul eden, tezimi

sonuçlandırmam için yardım ve desteğini esirgemeyen hocam Prof. Dr. Esra Gözeler'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez yazım sürecinde tecrübe ve katkıları ile yanımda olan değerli hocalarım Prof. Dr. İsmail Çalışkan ve Prof. Dr. Nahide Bozkurt'a teşekkür ederim. Tezimi titizlikle okuyup kıymetli eleştirilerde bulunan Doç. Dr. Sema Çelem'e en içten şükranlarımı arzederim. Olumlu ve geliştirici tenkitleri ile deneyim ve bilgisinden istifade fırsatı bulduğum Doç. Dr. Harun Şahin'e müteşekkir olduğumu ifade etmeliyim. Meslektaşım Gülsüm Haşimoğlu'nu ilmî sohbetleri ile ufkumu açtığı için burada içtenlikle anmalıyım. Varlık alemine gelişimden itibaren her anımı şekillendiren annem Hayriye Günaydın'a ve babam İbrahim Günaydın'a minnetlerimi ifade etmeliyim. Katkıları için eşim Servet Soyarslan'a, bu süreçte gösterdikleri sabır için biricik kızım Sezen Bilge'ye ve biricik oğlum Sezgin Aydın'a gönülden muhabetlerimi sunarım. Bana, düşünce dünyama veya tezime herhangi bir şekilde katkısı olan, ismini burada zikredemediğim herkese sonsuz teşekkürler.

Zeyneb Soyarslan

Ankara, Şubat 2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	VII
TRANSLİTERASYON SİSTEMİ	VIII
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
2. Yöntem ve Kaynaklar	7

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK ARAPÇA SÖZLÜKLERDE *Ḥ-Y-R* VE *Ş-R-R* KÖKLERİNİN ANLAMI

1. <i>Ḥ-Y-R</i> KÖKÜNÜN SÖZLÜK ANLAMI	12
1.1. <i>Ḥ-Y-R</i> KÖKÜNÜN YAPISI.....	12
1.2. <i>Ḥ-Y-R</i> KÖKÜNÜN ANLAM TAHLİLİ	13
1.2.1. <i>Ḥ-Y-R</i> Kökü Fiil Formu	14
1.2.2. <i>Ḥ-Y-R</i> Kökü İsim Formu	20
2. <i>Ş-R-R</i> KÖKÜNÜN SÖZLÜK ANLAMI.....	36
2.1. <i>Ş-R-R</i> KÖKÜNÜN YAPISI.....	36
2.2. <i>Ş-R-R</i> KÖKÜNÜN ANLAM TAHLİLİ	37
2.2.1. <i>Ş-R-R</i> Kökü Fiil Formu	37
2.2.2. <i>Ş-R-R</i> Kökü İsim Formu	43
3. DEĞERLENDİRME	56

İKİNCİ BÖLÜM

HİCRİ İLK DÖRT ASIR TEFSİRLERİ ÖZELİNDE MEKKİ AYETLERDE GEÇEN *ḤAYR* VE *ŞERR* KAVRAMLARININ ANLAMLARI

1. <i>Ḥayr</i> Kavramı	64
1.1. İsim Olan <i>Ḥayr</i>	64
1.1.1. Maddî Bir Değer	65
1.1.2. Salih Amel	75
1.1.3. İslam, İman, Tevhid.....	79
1.1.4. Zekat	82
1.1.5. Rahmet.....	83
1.1.6. Sıhhat, Selamet, Lütuf (<i>Faḍl</i>)	84
1.1.7. <i>Şerrin</i> Zıddı	86
1.1.8. Sevilen ve İstenen Şey	87
1.1.9. Vahiy	87
1.1.10. Menfaat, Fayda	89
1.1.11. Takvâ	90

1.1.12. Cennet, Pay	90
1.1.13 Hidayet	91
1.1.14. Nefis, Dünya, Hevâ	91
1.1.15. Seçilmiş Kişi.....	92
1.1.16. Helal	93
1.1.17. Değerlendirme	94
1.1. Sıfat Olan <i>Hayr</i>	95
1.2.1. Karşılaştırma İfadesi Olarak Kullanım.....	95
1.2.2. En Üstünlük Bildirme İfadesi Olarak Kullanım	105
1.2.3. Değerlendirme	111
2. Şerr Kavramı.....	113
2.1. İsim Olan <i>Şerr</i>	113
2.1.1. Haram, günah, itaatsizlik (<i>ma'şiy</i> e), kötülük.....	113
2.1.2. Hoşa gitmeyen şey.....	115
2.1.3. Dayanılması Güç Olan Şey (<i>Şidde</i>).....	118
2.1.4. Helak, azap	120
2.1.5. İmtihan (<i>Belâ</i> ')	121
2.1.6. Zarar, tehlike.....	121
2.1.7. Fakirlik	122
2.1.8. Hastalık.....	124
2.1.9. Nazar.....	124
2.1.10. Çöl	125
2.1.11. <i>Hayr</i> ın Zıddı	126
2.1.12. <i>Şerr</i> in istenmesi, beddua	126
2.2. Sıfat Olan <i>Şerr</i>	128
2.3. Değerlendirme	129

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİCRİ İLK DÖRT ASIR TEFSİRLERİ ÖZELİNDE MEDENİ AYETLERDE GEÇEN *HAYR* VE *ŞERR* KAVRAMLARININ ANLAMLARI133

1. <i>Hayr</i> Kavramı	133
1.1. İsim Olan <i>Hayr</i>	133
1.1.1. Maddî Bir Değer.....	136
1.1.2. Salih Amel	156
1.1.3. İslam ve Şeriatı, İman.....	163
1.1.4. Sadaka, Zekat.....	165
1.1.5. Rahmet.....	168
1.1.6. Sağlık, Afiyet.....	168
1.1.7. <i>Şerr</i> in Zıddı.....	170

1.1.8. Sevilen, İstenen, Üstün Olan Şey	172
1.1.9. Vahiy, Nübüvvet, Kur'an	174
1.1.10. Menfaat, Fayda	175
1.1.11. Takvâ	177
1.1.12. Cennet.....	178
1.1.13. Hidayet	178
1.1.14. Sevap	179
1.1.15. İyileşme, İyileştirme (<i>Şalah, İslāh</i>)	180
1.1.16. Mutluluk, Sevinç, Güvende Olmak	182
1.1.17. Fetih, Zafer	184
1.1.18. Edep.....	186
1.1.19. Kadın	187
1.1.20. Güzel Söz, Övgü.....	189
1.1.21. Doğruluk, Güvenilirlik (<i>Şiddk, Emanet</i>).....	190
1.1.22. Adâlet	191
1.1.23. Kibleye Yönelme Emri.....	192
1.1.24. Şehadet	193
1.1.25. Savaş, Cihat	193
1.1.26. Meslek, Güç, Kararlılık, Akıl	194
1.1.27. Değerlendirme	197
1.2. Sıfat Olan <i>Hayr</i>	201
1.2.1. Karşılaştırma İfadesi Olarak Kullanım.....	201
1.2.2. En Üstünlük Bildirme İfadesi Olarak Kullanım	216
1.2.3. Değerlendirme	224
2. Şerr Kavramı.....	228
2.1. İsim Olan <i>Şerr</i>	228
2.1.1. Günah, İtaatsizlik (<i>Ma 'şiye</i>), Kötülük	228
2.1.2. Hoşa gitmeyen/ İstenmeyen Şey.....	230
2.1.3. Dayanılması Güç Olan Şey (<i>Şidde</i>).....	231
2.1.4. Azap, Ceza, Cehennem.....	232
2.1.5. İmtihan (<i>Belâ</i> ')	232
2.1.6. Dehşet, Korku.....	233
2.2. Sıfat Olan <i>Şerr</i>	234
2.2.1. Karşılaştırma İfadesi Olarak Kullanım.....	234
2.2.2. En Üstünlük Bildirme İfadesi Olarak Kullanım	235
2.3. Değerlendirme	236
SONUÇ.....	239
EK-1: Anlam Tabloları	246

KAYNAKÇA.....	249
ÖZET	256
ABSTRACT	257

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Hiz.	: Hazreti
ö.	: Ölüm
s.a.v.	: Şallallāhu ‘aleyhi ve sellem
tah.	: Tahkik eden
tsz.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğlerleri

TRANSLİTERASYON SİSTEMİ

Arapça	Türkçe	Arapça	Türkçe
ء		ض	Ḍ/ḍ
ب	B/b	ط	Ṭ/ṭ
ت	T/t	ظ	Ẓ/ẓ
ث	Ṣ /ṣ	ع	‘
ج	C/c	غ	Ġ/ġ
ح	H/h	ف	F/f
خ	Ḥ/ḥ	ق	Q/q
د	D/d	ك	K/k
ذ	Ẓ/ẓ	ل	L/l
ر	R/r	م	M/m
ز	Z/z	ن	N/n
س	S/s	ه	H/h
ش	Ş/ş	و	V/v
ص	Ş/ş	ي	Y/y

Hareke	Kısa	Uzun
Fetha	َ e/a	ا = ā
Ḍamme	ُ u	و = ū
Kesra	ِ i	ى = ī

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

İyilik ve kötülük din, ahlak ve felsefede oldukça merkezi bir ikilemedir. Kur'an-ı Kerim'de bu ikilemeyi ifade eden kavramlar olan *birr*, *hasene*, *hayr*, *ma'rûf* - *seyyi'e*, *şerr*, *münker* yüzlerce kez geçmektedir. Bunlardan *hayr* ve *şerr* günlük dilde çok sık kullanılmakta ve İslam'ın inanç esaslarında yer almaktadır. Dolayısıyla İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an'da bu kavramların nasıl kullanıldığı ve tefsirlerin bunları nasıl açıkladığı soruları önem arz etmektedir.

Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'den günümüze değişmeden gelmiştir. Fakat Kur'an yorumları 1400 yılı aşkın bir zaman zarfında sosyal, kültürel ve tarihî faktörlerle farklılaşmıştır. Bu yorum farklılıkları yaşantıya yansımış veya tam tersi yaşantının değişimi yorum farklılıklarına sebep olmuştur. Bunun somut örnekleri farklı konularda ve örneklemelerde ele alınmıştır. *Hayr* ve *şerr* hakkındaki ayetler incelendiğinde bu değişimin hangi yönünün ortaya çıkacağı bu araştırmanın problemidir.

Bu çalışmanın konusu Kur'an-ı Kerim'de *hayr* ve *şerr* kavramlarının geçtiği ayetlerin belirlenmesi ve tasnif edilmesinin ardından, hicrî ilk dört yüzyılda telif edilmiş tefsirlerden bu ayetlerde geçen *hayr* ve *şerr* kavramlarına verilen anlamların, bunlar hakkında yapılan açıklamaların incelenmesidir. İnceleme Mekkî-Medenî ayrımı ile nüzul sırasına göre yapılmıştır. Kavramlara tefsirlerde verilen anlamlara geçmeden önce klasik Arapça sözlüklerde *h-y-r* ve *ş-r-r* köklerine verilen anlamlar tespit edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında müracaat edilen tefsirler, hicrî ilk dört asırda telif edilenler ile sınırlandırılmıştır. Çünkü hicrî ilk dört asır İslamî ilimlerin tedvin edildiği dönemdir. Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf gibi ilimlerin oluşumu bu dönemde gerçekleşmiştir. İslamî mezhep ve fırkaların doğuş ve gelişmesi de bu asırlara tekabül eder. Ayrıca bu sınırlandırma tefsir rivayetlerini bir ansiklopedi gibi bünyesinde

toplama gayesi ile yazılmış olan Ṭaberī'nin (ö.310/923) *Cāmi'u'l-Beyān*'ının inceleme kapsamında tutulmasına imkan vermektedir.

Kur'an'ın anlaşılması için Kur'an metninde yer alan kelime ve kavramların anlam ve bağlamının bilinmesi gerekmektedir. Kur'an kavramları üzerine yapılan çalışmalar bu gerekliliğe hizmet etmektedir. Bu çalışma da Kur'an'ın anlaşılması için yapılan faaliyetler deryasına bir damla ile katkı olmayı amaçlamaktadır. Bu maksat temel olmak üzere Kur'an yorumlarının tarihsel süreçte değiştiği hipotezinden yola çıktığımız çalışmamız aşağıdaki sorulara cevap aramaktadır:

- *H-y-r* ve *ş-r-r* kökleri Kur'an'da kaç farklı türev ile yer almaktadır?
- *Ḥayr* ve *şerr* kavramları Kur'an'da kaçar defa geçer, Mekkî ve Medenî ayetlerde geçiş sayıları orantılı mıdır?
- Birbirinin zıddı olarak zikredilen bu iki kavram Kur'an'da da aynı şekilde mi geçer? Her iki kavramın zıddı olan başka kavramlar da var mıdır?
- Tefsirlerde bu kavramlar hangi anlamlarla ve nasıl açıklanmıştır?
- Kur'an'da geçen *ḥayr* ve *şerr* kavramlarına tefsirlerde verilen anlamlar, sözlük anlamları ile uyumlu mudur?
- *Ḥayr* ve *şerrin* ism-i tafdil ve isim olarak kullanımları arasındaki farklar nelerdir? Bu farklar tefsirlere nasıl yansımıştır?
- Kur'an'ın nüzul sürecinde kavramların aldığı anlamlarda daralma, genişleme veya değişiklik var mıdır?
- Dört asırlık zaman zarfında kavramlar hakkında yapılan açıklama ve yorumlarda değişiklik olmuş mudur?
- Müfessirlerin kavramlar hakkında özgün yorumları var mıdır?

Bu çalışma *ḥayr* ve *şerr* kavramlarının geçtiği ayetleri hicrî ilk dört asır tefsirleri özelinde ele alarak, tefsir tarihinin belirli bir döneminde kavramların anlamları üzerindeki değişimi veya durağanlığı gözler önüne serecek olması açısından önemlidir.

Ayrıca çalışmamız *hayr* ve *şerr* kavramlarını isim ve sıfat oluşlarına göre kategorize ederek inceleyen ilk çalışmadır. Bu iki kavram hakkında Hadis,¹ Kelam,² Felsefe,³ Edebiyat⁴ ve Eğitim⁵ gibi farklı alanlarda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların

¹ Ali Osman Acar, “Hadislerde Toplumsal Açıdan Hayırlı İnsan Kavramı” (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004); Faik Hasar, “Hadislerde Hayırlılık Kavramı” (yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2012).

² Emine Ögük, “Mâtürîdî’nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi” (doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007); Metin Özdemir, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014); Emine Ögük, “İslâm Düşüncesinde Şer/Kötülük Probleminin İzahına Katkı Sağlayan Etkili Öğreti: Hikmet”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3:1 (2015), 11-38; Hamdi Yalçın, “Said Nursî’de Şer Problemi” (yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2016); Mehmet Emin Arpacık, “Hayr ve Şerrin Allah’a Nispeti Meselesi” (yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018); Hatice Ceylan Yıldız, “Kelam İlmi Açısından Kur’an’da Allah’ın Şer ile İlişkisi” (yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2019); Yıldız Cetur, “Fahreddin Er-Râzî’de Hayır ve Şer Problemi” (yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Isparta, 2019); Özkan Tekin, “Kemalpaşazade’ye Göre Şerrin Allah’a Nispeti Problemi”, *Journal of Analytic Divinity*, 5:2 (2021), 197-211; Selçuk İnal, “Mutezile ve Maturidiyye’nin Aslah Meselesine Bakışı Bağlamında Şer Problemi” (yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2023).

³ H. Hüseyin Bircan, “Kur’an’da Kötülük -Terim, Kavram ve Tasvirler-” (yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1993); Hasan Ocak, “Hadislerde Geçen Hayır ve Şer Kavramlarının İslâm Düşüncesindeki Yansımaları,” *Kilitbahir Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2016), 99-121; Sedat Baran, “Molla Sadrâ’da Algısal Kötülük Bağlamında Şerr Problemi,” *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11:23 (2019), 13-35; Mehmet Kenan Şahin, “Yunus Emre Düşüncesinde Hayır ve Şer,” *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11 (2021), 1-8.

⁴ Mohammed Abu Sailek, “al-Ḥayru ve’ş-Şar fi’ş-Şi’ri’l-Cāhili” (doktora tezi, Yermuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, İrbid/ Ürdün, 1999/ 1419).

Kelam alanında yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Bu tezden önce *hayr* ve *şerr* kavramlarını Kur'an özelinde konu edinen başka çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu tez kavramların işlenme yöntemi ve ulaşılan sonuçlar açısından bunlardan farklıdır. Söz konusu çalışmalar aşağıda kronolojik olarak sıralanmıştır.

1. Lütfullah Cebeci, “Kur’ân’ı Kerîm ve Kâinattaki Şer Problemi” (doktora tezi), Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum, 1981, Basılmış Hali: *Kur’an’da Şer Problemi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1985)

Tefsir bilim dalında yapılan bu çalışmanın konusu yalnızca *şerr*dir. İki bölümden oluşan tezin “Umûmî Olarak Şer Problemi” başlıklı birinci bölümünde İslam dışındaki bazı dinlerde şer problemi ve şer problemiyle özellikle ilgilenen başlıca filozoflara yer verilmiştir. “Kur’an-ı Kerim ve Şer Problemi” başlıklı ikinci bölümde, Kur’an’ın ulûhiyet telakkisi ve şer problemi, insan ve şer problemi, hüsün ve kubh meselesi işlenmiştir.

2. Kemal Bal, “Kur’an’da Hayır ve Şer” (yüksek lisans tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2000.

Bu çalışmada kavramlar Kelam ilmi açısından incelenmiştir. Tezin başlığı ile aynı ismi taşıyan ikinci bölümde *hayr* kavramı hidayet anlamında, *şerr* kavramı ise dalâlet anlamında ele alınmıştır.

3. Huriye Kılıç, “Kur’an’da İnsanın Hayır ve Şerle İmtihani”, (yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

Bu çalışma imtihan kavramı ekseninde yürütülmüş olup *hayr* ve *şerre* iki küçük alt

⁵ Mikdat Yalçın, “Hayır ve Şer Yönünden İnsan Tabiatının Hakikatı ve Bunu Değiştirmede Eğitimin Rolü (Mukayeseli Araştırma),” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (1978), 475-504; Hüseyin Atay, “İslâm’da Hayır İşleri,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 4 (1980), 47-53; Halil Karlık, “İslâm’da İyilik ve Hayır Üzerine,” *Din Öğretimi Dergisi*, 14 (1988), 9-11.

başlıkta temas edilmiştir.

4. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011)

Izutsu bu eserinde çok sayıda kavram çiftini incelemiştir. Bu kavram çiftlerinden biri *hayr* ve *şerr*dir. Biz tezimizde yalnızca *hayr* ve *şerr* kavramlarının anlamlarına geniş bir şekilde yer vermeyi hedefledik.

5. Muhammed Selman Çalışkan, “Kur’ân’da Mekke Müşriklerinin Ahiret İnançları ile Hayra Engel Olmaları Arasındaki İlişki”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 11:1 (2016), 67-91.

Bu çalışma yardım anlamına gelen *hayr* kavramını konu edinmiştir. Mekke müşriklerinin sosyo-ekonomik durumu kötü olanlara yardım etmemelerinin, hatta yardıma engel olmalarının sebebini, kendilerinin ahiret inançlarının olmaması olarak açıklamıştır.

6. Nurullah Denizer, *Kur’ân’da Hayır ve Şer* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019)

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. “Kavramsal olarak Kur’an’da Hayır ve Şer” başlıklı birinci bölüm iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda kelimelerin etimolojik yapısına özet olarak yer verilmiştir. Bizim çalışmamızda bu kısım daha detaylı ve kapsamlı bir şekilde işlenmiştir. İkinci kısımda *hayr* ve *şerr*in eş anlamlıları sayılabilecek diğer kavramlara yer verilmiş, *vucûh* ve *nezâir* eserlerinden istifade edilerek Kur’an’daki *hayr* ve *şerr* kavramlarının anlamları özetlenmiştir. Bizim çalışmamızda bu kavramsal çalışma tefsirler özelinde yürütülmüş, hicrî ilk dört yüzyılda telif edilen tefsirlerde kavramlara verilen anlamlar derinlemesine ihata edilmesi hedeflenmiştir. Denizer’in çalışmasının ikinci bölümünde *hayr* ve *şerr* kavramları İslam Felsefesi, Kelam, Ahlak ve Hadis alanları açısından öz bir şekilde ele alınmıştır. Üçüncü

bölümde *hayr* ve *şerr* kavramlarının geçtiği ayetler konularına göre işlenmiş, son olarak Kur'an'da *hayr* ve *şerr* kapsamında ele alınan konuların eğitsel değerine yer verilmiştir. Denizler'in çalışması *hayr* ve *şerr* kavramlarının birçok yönünü özet olarak ele almıştır. Bizim çalışmamız ise Kur'an'da geçen *hayr* ve *şerre* kavramı olarak ve detaylı bir şekilde odaklanmıştır.

7. Erhan Yakut, “Kur’ân Âyetleri Işığında Hayır ve Şer” (yüksek lisans tezi), Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Iğdır, 2021.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde *hayr* ve *şerr*in Kur'an kontekstindeki anlamları, ikinci bölümde ise bu kavramlarla yakın anlamlı olan diğer kavramlar işlenmiştir. Bizim çalışmamızda ise ayetler kavramların isim ve sıfat oluşlarına ve nüzul sırasına göre tasnif edilmiş, kavramlara belirli bir döneme ait tefsirlerde verilen anlamlar tespit edilmiştir.

8. Havva Özata, Zülfikar Durmuş, “Hayr Kelimesinin Tamlama İçerisinde Allah’a Atfen Kullanıldığı İfadeler ve Türkçe’ye Çevirisi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 6:1 (2022), 29-49.

Bu çalışmada Kur'an'da en üstünlük bildiren ve Allah'ı niteleyen *hayr* kavramının sekiz farklı mealdeki çevirisi kritik edilmiştir. Söz konusu ifadelerin Allah'ın diğer varlıklarla kıyaslaması şeklinde değil Allah'ın yalnız başına her şeyden üstün olduğunu ifade edecek şekilde çevrilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

9. Jasım Mohammed Sallal Sallal, “Mefhūmu Aşāleti'l-Ḥayriyyeti fī Nuṣūṣi'l-Ḳur'ān (Dirāsetun Tefsīriyyetun Mevdū'ıyyetun)” (yüksek lisans tezi), Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı, 2023.

Abdulsalam Yousuf Essa al-Yagoob danışmanlığında, Arapça olarak yazılmış olan bu

tezin başlığı yazar tarafından “Kur’an Nasslarında Hayırlı Olma Özgünlüğü Kavramı-Konulu Tefsir Araştırması” şeklinde Türkçe’ye çevrilmiştir. Kur’an’da en hayırlı ümmet; Hz. Peygamber, Kur’an, mü’minler ve sahabenin hayırlı oluşları konuları üzerinde durulmuştur. Çalışma akademik bir metinden ziyade vaaz ve nasihat içerikli bir yazı izlenimi vermektedir.

2. Yöntem ve Kaynaklar

Başlangıçta bu çalışmada Kur’an’da iyilik ve kötülük konusunun ele alınması planlanmış olması sebebiyle öncelikle Kur’an’da iyilik ve kötülüğü konu edinen ayetler tespit edilmiştir. Bu konuları ifade eden birçok kavram çifti ve bunları içeren yüzlerce ayet ile karşılaşmıştır. Konunun ihata edilebilmesi için çalışma *ḥayr* ve *şerr* kavramları ile sınırlandırılmıştır.

Ḥayr ve *şerr* kavramlarının dayandığı *ḥ-y-r* ve *ş-r-r* köklerinin Kur’an’da hangi formlarda kaçar defa geçtiği tespit edilmiştir. İsim ve ism-i tafdil olarak kullanımlarının aynı formda geldiğinin tespitinin ardından çalışma boyunca kavramların isim ve sıfat başlıkları altında ayrı ayrı incelenmesine karar verilmiştir. Bu iki kavramın geçtiği ayetler Mekkî ve Medenî olarak ayrılıp nüzul sırasına göre ve isim-sıfat oluşlarına göre tablolar oluşturulmuştur. Ayetlerin Mekkî veya Medenî oluşları ‘Abdurrahmân Ḥasan Ḥabenneke el-Meydânî’nin (ö.2004) *Ḳavā’idu’t-Tedebburi’l-Emşel li Kitābillāhi ‘Azze ve Celle* adlı eserinde yer alan liste esas alınarak tespit edilmiştir.⁶ Bu aşama itibariyle tezin planı ortaya çıkmıştır.

Bu inceleme kapsamındaki 189 ayet geniş konuları ihtiva etmektedir. Bu sebeple tez, kavramlara tefsirlerde verilen anlamlar ile sınırlandırılmıştır. Ayetlerin içerdiği konulardan *ḥayr* ve *şerr* kavramlarıyla ilgili olmayanlar üzerinde durulmamıştır.

⁶ ‘Abdurrahmân Ḥasan Ḥabenneke el-Meydânî, “Cedvelü’l-Mekkî ve’l-Medenî li Suveri’l-Ḳurāni’l-Mecîd”, *Ḳavā’idu’t-Tedebburi’l-Emşel li Kitābillāhi ‘Azze ve Celle* (Dimeşk: Dāru’l-Ḳalem, 1989), 178-184.

Kavramların tefsirlerdeki anlamları üzerindeki incelemeye geçmeden önce *h-y-r* ve *ş-r-r* kökleri Arapça klasik sözlüklerden araştırılmıştır. Bu araştırma tezin birinci bölümünde takdim edilmiştir. Bölüm sonunda çıkarılan sonuçlar değerlendirme başlığı altında sunulmuştur. Sözlükler üzerinde yapılan bu inceleme kavramlara sözlüklerde ve tefsirlerde verilen anlamlar arasında bir kıyaslama yapılmasına imkan tanımıştır. İnceleme esnasında müracaat edilen sözlükler şunlardır:

- Halîl b. Aḥmed (ö.175/792), *Kitābu'l-‘Ayn*
- İbn Dureyd (ö.321/933), *Cemheratu'l-Luġa*
- Ezherî (ö.370/980), *Tehzîbu'l-Luġa*
- Şāḥib b. ‘Abbād (ö.385/995), *el-Muḥîṭ fi'l-luġa*
- Cevherî (ö.393/1001), *eş-Şıḥāḥ*
- İbn Fâris (ö.395/1004), *Mu‘cemu Mekâyîsi'l-Luġa*
- Rāġib el-İşfehânî (ö.502/1108), *el-Mufredât fî Ġarîbi'l-Ḳur‘ân*
- Zemaḥşerî (ö.538/1144), *Esāsu'l-Belāġa*
- Ebū Ḥayyān el-Endelusî (ö.745/1344), *Tuḥfetu'l-Erîb bimā fî'l-Ḳur‘ân mine'l-Ġarîb*
- Fîrüzâbâdî (ö.817/1415), *el-Ḳāmûsu'l-Muḥîṭ*

Çalışmamızda sırasıyla isim olan *ḥayr*, sıfat olan *ḥayr*, isim olan *şerr* ve sıfat olan *şerr* kelimelerinin geçtiği ayetler, nüzul sırasına göre, belirlemiş olduğumuz hicrî ilk dört yüzyılda telif edilmiş olan tefsirlerden incelenmiştir. Mekkî ayetlere ikinci bölümde, Medenî ayetlere ise üçüncü bölümde yer verilmiştir.

Hicrî ilk dört asırla sınırlandırılan bu çalışma kapsamında müracaat edilen tefsirler şunlardır:

- Muḳātil b. Suleymān (ö.150/767), *Tefsîru Muḳātil b. Suleymān*
- Sufyan es-Şevri (ö.161/778), *Tefsîru's-Şevrî*
- ‘Abdullāh b. Vehb (ö.197/813), *Tefsîru'l-Ḳur‘ân*

- Yahyā b. Sellām (ö.200/815), *Tefsīru Yahyā b. Sellām*
- Ferrā' (ö.207/822), *Me'āni'l-Ḳur'ān*
- Ebū 'Ubeyde Ma'mer b. Muṣennā (ö.209/824?), *Mecāzu'l-Ḳur'ān*
- Tusterī (ö.283/896), *Tefsīru't-Tusterī*
- Huvvārī (ö.280/893?), *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*
- Ṭaberī (ö.310/923), *Cāmi'ū'l-Beyān*
- İbnu'l-Munzir (ö.318/930?), *Kitābu Tefsīru'l-Ḳur'ān*
- İbn Ebī Ḥātim (ö.327/938), *Tefsīru'l-Ḳur'āni'l-'Azīm*
- Māturīdī (ö.333/944), *Tefsīru'l-Māturīdī Te'vīlātu Ehli's-Sunne*
- Caşşāş (ö.370/981), *Aḥkāmu'l-Ḳur'ān*
- Semerkandī (ö.373/983), *Tefsīru's-Semerkandī*

Hicrî ilk dört yüzyılda telif edilmiş olan ve incelememiz kapsamındaki başka bir tefsirin muhtasarı olan tefsirler çalışma haricinde bırakılmıştır. Mezhebî kaygılarla telif edilmiş olup herhangi bir orijinalliği ile ön plana çıkmamış olan tefsirler de taramalara dahil edilmemiştir. Taradığımız eserlerden İbn Vehb'in tefsirinde konumuzla ilgili herhangi bir bilgi veya rivayete rastlanmamıştır.

İsim ve sıfat olan *ḥayrın* anlamlarını incelediğimiz kısımların sonlarında değerlendirme başlıklarına yer verilmiştir. *Şerr* kavramını içeren ayet sayısının az olması sebebiyle isim ve sıfat kısımlarının sonunda ayrı ayrı değerlendirme başlığına lüzum görülmemiştir. *Şerr* kavramının anlamları hakkındaki değerlendirmelerimiz Mekkî ve Medenî bölümlerin sonlarında topluca ifade edilmiştir. Medenî ayetleri incelediğimiz üçüncü bölümün değerlendirme başlıklarında, kavramların Mekkî ve Medenî ayetlerdeki anlamlarının mukayesesı yapılmıştır.

Tezimizde incelediğimiz anlamlar geçiş sıklığına göre sıralanmıştır. Mekkî ayetlerin incelendiği ikinci bölümde anlamlar ayet sayısının çok olduğu anlamdan az olduğu anlama doğru sıralanırken, Medenî ayetlerin incelendiği üçüncü bölümde

öncelikle Mekkî bölüm ile ortak olan anlam başlıkları sıralanmış daha sonra Mekkî bölümde bulunmayan anlamlara geçilmiştir. *Hayr* kavramının incelendiği başlıklar yoğun olduğu için kavramların birlikte veya art arda geçtiği ayetlerdeki anlamlarla ilgili özel durumlardan *şerr* başlıklarında söz edilmiştir.

İsim olan *hayr* ve *şerrin* incelendiği her bir tabloda kavramlara verilen anlamların tamamına yer verilmiştir. Ayetlerin ilk geçtiği tablolarda anlamların kaynakları dipnotlarda gösterilmiş, daha sonra geçtiği tablolarda bu kaynaklar tekrar verilmemiştir. Örneğin 68/Şuara suresinin 12. ayeti üç ayrı başlık altında incelenmiş ve üç ayrı tabloda yer almıştır. Her üç tabloda kavrama verilen anlamlar zikredilmiş, anlamların kaynakları ise yalnızca ilk geçtiği “Mal, Zenginlik, Bolluk, Genişlik” başlığı altındaki tabloda verilmiştir. Yani aynı bilgiye mükerreren kaynak vermemek için tablolarda geçen anlamlara kaynak verme açısından standart bir uygulama takip edilmemiştir.

Çalışmamızda yer verdiğimiz ayet mealleri *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*⁷ adlı eserden alınmıştır. Metin içinde kendisinden bahsedilen alimlerin isimleri ilk geçtiği yerlerde hicrî ve milâdî vefat tarihleri ile birlikte zikredilmiştir. Arapça şahıs adlarının başında bulunan harf-i tarifler metin içinde ve ilk dipnot dışındaki dipnotlarda yazılmamış kaynakçada gösterilmiştir. Metinde geçen sure isimleri harf-i tarifsiz olarak zikredilmiştir. Ayetler dipnotlarda sırayla surenin mushaf tertip numarası, adı ve ayetin numarası verilerek referans gösterilmiştir. Kaynaklar dipnotlarda ilk geçtiği yerde tam künyesi ile verilmiş sonraki dipnotlarda yalnızca yazar ve eserin adı ile iktifa edilmiştir. Tez boyunca kullanılan kısaltmalar çalışmanın başında bir cetvel halinde sunulmuştur. Arapça kelimeler tezin başında takdim edilen transliterasyon alfabesine göre yazılmış fakat takvâ, rahmet, tevhid, zekat, nübüvvet, rasul, vahiy, tefsir gibi Türkçe'ye yerleşen kelimeler translitere edilmemiştir. Translitere edilen kelimeler italik yazılmıştır.

⁷ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012).

Sayıların yazımında on'a kadar olanlar yazı ile, on'dan sonrakiler rakam ile belirtilecek şekilde bir sistem izlenmiştir. Değerlendirme ve sonuç kısımları, elde edilen neticelerin her birini müstakil olarak sunabilmek adına maddeler halinde yazılmıştır.

Çalışmaya başlanmadan önce bilimsel araştırma metotlarından literatür tarama yöntemi uygulanmıştır. Çalışma esnasında doküman inceleme, etimolojik inceleme ve mukayese metotları kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK ARAPÇA SÖZLÜKLERDE *H-Y-R* VE *Ş-R-R* KÖKLERİNİN ANLAMI

1. *H-Y-R* KÖKÜNÜN SÖZLÜK ANLAMI

1.1. *H-Y-R* KÖKÜNÜN YAPISI⁸

H-y-r kökü mu‘tel fiillerin, ecvef grubundandır, birinci (خَارَ - يَخُورُ) ve ikinci (خَارَ - يَخِيرُ) bablardan gelir. Birinci babın mazisi (geçmiş zaman kipi) “خَارَ” şeklinde gelirken, muzarisi ise (şimdiki ya da geniş zaman kipi) “يَخُورُ” şeklinde gelmektedir. İsm-i fā‘ili “خَائِرٌ” şeklinde gelmekte, ism-i mef‘ülü hakkında incelediğimiz sözlüklerde bilgi bulunmamaktadır. İkinci babın mazisi (geçmiş zaman kipi) “خَارَ”, muzarisi (şimdiki ya da geniş zaman kipi) “يَخِيرُ” şeklinde gelmektedir. İsm-i fā‘ili “خَائِرٌ”, ism-i mef‘ülünün “مَخْيُورَةٌ” biçiminde müenneş kullanımı bulunmaktadır. İncelediğimiz sözlüklerde her iki babın meçhul durumundan bahsedilmemektedir.

H-y-r kökü, şulāsī mucerred şekliyle “hayır sahibi olmak; üstün olmak, üstün

⁸ Bu bölümdeki bilgiler şu sözlüklerden nakledilmiştir: Ebū Abdırrahmān el-Ḥalīl b. Aḥmed el-Ferāhīdī, *Kitābu'l-'Ayn*, tah. Mehdī el-Maḥzūmī, İbrāhīm es-Sāmarrāi (Beyrut: Dāru ve Mektebetu'l-Hilāl, tsz.), 4: 301-302; Ebū Bekr Muḥammed b. Ḥasen b. Dureyd el-Ezdī, *Cemheratu'l-Luḡa*, tah. Ramzī Munīr Ba'lbekī (Beyrūt: Daru'l-'İlm Lilmelāyīn, 1987), 1: 594; Ebū Manşūr Muḥammed b. Aḥmed el-Ezherī, *Tehzību'l-Luḡa*, tah. Muḥammed 'Avd Mer'ab (Beyrūt: Daru İhyāi't-Turāş i'l-'Arabīy, 2001), 7: 223-225; Es-Şāhīb İsmā'īl b. 'Abbād, *el-Muḥīṭ fi'l-luḡa*, tah. Muḥammed Ḥasen Āl-i Yāsīn (Beyrūt: 'Ālemi'l-Kutub, 1994), 4: 406-407; İsmā'īl b. Ḥammād el-Cevherī, *eş-Şihāh*, tah. Aḥmed 'Abdulḡafūr 'Atṭār (Beyrut: Dāru'l-'İlmi li'l-Melāyīn, 1987), 2:651-652; Aḥmed b. Fāris b. Zekerıyyā el-Ḳazvīnī er-Rāzī, *Mu'cemu Mekāyisi'l-Luḡa*, tah. Abdusselām Muhammed Hârûn (Kahire: Dāru'l-Fikr, 1979), 2:232; Ebu'l-Ḳasim el-Ḥuseyn b. Muḥammed er-Rāḡib el-İşfehānī, *el-Mufredāt fi Ġaribi'l-Ḳur'ān* (Dimeşq: Dāru'l-Ḳalem, 1412), 300-302; Ebu'l-Ḳāsim Muḥammed b. Umer b. Aḥmed ez-Zemaḡşerī Cārullāh, *Esāsu'l-Belāḡa*, tah. Muḥammed Bāsıl Uyunū's-Sūd (Beyrūt: Dār'ul-Kutubi'l-İlmīyye, 1998), 1 :272-273; Ebū Ḥayyān el-Endelusī, *Tuḥfetu'l-Erīb bimā fi'l-Ḳur'ān mine'l-Ġarīb*, tah. Semīr el-Meczūb (Beyrut: el-Mektebu'l-İslāmī, 1983), 112; Meccuddīn Muḥammed b. Yaḡub el-Firūzābādī, *el-Ḳāmūsul-Muḥīṭ* (Beyrūt: Müessesetur-Risāle, 2005), 389.

gelmek, seçkin olmak; üstün tutmak, öncelik vermek, tercih etmek, beğenmek, çok sevmek, efdal tutmak, seçmek, hayırlı olanı seçmek, seçerek almak, meyletmek; böğürmek” anlamlarına gelmektedir. Bu kökten türeyen kelimelerin çeşitli kullanımlarında aldığı anlamların ana ekseninde bu asıl anlamlar vardır. *H-y-r* kökünün mastarları: “خَيْرٌ”, “خَيْرًا”, “خَوَارٌ”, “خَيْرَةٌ”, “خَيْرَةٌ”, “خَيَارٌ”, “خَيْرَةٌ”, “خَيْرٌ” şeklindedir.

H-y-r kökünün mezîd bablardaki türevleri aşağıda gösterildiği gibidir. Ancak incelediğimiz sözlükler if‘âl (افْعَالًا), infî‘âl (انْفِعَالًا), if‘îlâl (افْعِلَالًا) ve tefā‘ul (تَفَاعُلًا) bablarındaki kullanımlarından bahsetmemiştir. *H-y-r* kökünün mezîd bablardaki türevleri şunlardır:

Tef ‘îl babı (تَفْعِيلًا): *H-y-r* kökünün tef ‘îl babından mazisi “خَيْرٌ”, muzarisi “يُخَيْرُ”, mastarı “تُخَيِّرُ” şeklindedir. Yine bu babın ism-i fā‘îli “مُخَيِّرٌ” ve ism-i mef‘ûlu ise “مُخَيَّرٌ” şeklindedir.

Mufā‘ale babı (فِعَالًا \ مُفَاعَلَةً): *H-y-r* kökünün mufā‘ale babından mazisi “خَايِرٌ”, muzarisi “يُخَايِرُ”, mastarı “مُخَايِرَةٌ” ve “خَيَارٌ” şeklindedir. İncelediğimiz sözlüklerde bu babın ism-i fā‘îlinden ve ism-i mef‘ûlünden bahsedilmemiştir.

İfti‘âl babı (اِفْتِعَالًا): *H-y-r* kökünün ifti‘âl babından mazisi “اِخْتَارَ”, muzarisi “يَخْتَارُ”, mastarı “اِخْتِيَارٌ” şeklindedir. Yine bu babın ism-i fā‘îli “مُخْتَارٌ” şeklindedir. İsm-i mef‘ûlu de “مُخْتَارٌ” şeklinde ism-i fā‘îliyle aynı gelmektedir.

Tefe‘ul babı (تَفْعُلًا): *H-y-r* kökünün tefe‘ul babından mazisi “تَخَيَّرَ”, muzarisi “يَتَخَيَّرُ”, mastarı “تَخَيَّرًا” şeklindedir. Yine bu babın ism-i fā‘îli “مُتَخَيِّرٌ” ve ism-i mef‘ûlu ise “مُخْتَارٌ” şeklindedir.

İstif‘âl babı (اِسْتِفْعَالًا): *H-y-r* kökünün istif‘âl babından mazisi “اِسْتَخَارَ” muzarisi “يَسْتَخِيرُ” mastarı “اِسْتِخَارَةٌ” şeklindedir. İncelediğimiz sözlüklerde bu babın ism-i fā‘îlinden ve ism-i mef‘ûlünden bahsedilmemiştir.

1.2. *H-Y-R* KÖKÜNÜN ANLAM TAHLİLİ

İncelenen sözlüklerde, *h-y-r* kökünün türevlerine ilişkin bilgiler fiil formu (şulâşî ve

mezîd olmak üzere) ve isim formu şeklinde açıklanacaktır.

1.2.1. *H-Y-R* Kökü Fiil Formu

1.2.1.1. *H-Y-R* Kökü Şulâsî Mucerred Fiil Formu

H-y-r kökünün şulâsî mucerred fiil formundaki temel anlamı “seçmek, tercih etmek”⁹ olup bu kök “üstün tutmak, öncelik vermek, beğenmek, çok sevmek, hayırlı olanı seçmek, seçerek almak; üstün olmak, üstün gelmek, seçkin olmak; hayır sahibi olmak; böğürmek” anlamlarına gelmektedir.

H-y-r kökü birinci babdan “خَارَ - يَخُورُ - خُورٌ” hem “böğürmek” hem de “seçmek” anlamına gelmektedir.¹⁰ “فَيَخُورُ خُورَ الْغَزَالِ” “Ceylan gibi böğürdü.”¹¹ böğürmek anlamını ifade eden bir örnektir. Bu babdan gelip “seçmek” anlamını ifade eden fiil kullanımına bir örnek bulunmamaktadır. Fakat Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa* adlı eserinde “خُورٌ” ve “خِيَارٌ” “seçim” kelimelerinin aynı anlama geldiğini ifade etmiştir.¹²

H-y-r kökü ikinci babdan “خَارَ - يَخِيرُ - خَيْرٌ , خِيَارٌ” şeklinde kullanıldığında “seçmek, tercih etmek, üstün tutmak, öncelik vermek, beğenmek, çok sevmek, hayırlı olanı seçmek,¹³ seçerek almak¹⁴” anlamlarını ifade eder. Bu kullanım “الْعَطْفُ” “sevgi” ve “الْمَيْلُ” “meyletme” ifadeleriyle açıklanmış ve diğer anlamlar bu mana üzerine bina edilmiştir. Çünkü kişi kendisi, yakınları ve arkadaşları için hayra meyleder ve hayrı sever.¹⁵

Bu anlamları ifade eden örnekler şu şekildedir:

⁹ Şāhīb b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi'l-luğa*, 4: 406; Cevherî, *eş-Şihāh*, 2: 651.

¹⁰ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 7: 224-225.

¹¹ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 7: 224-225.

¹² Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 7: 225.

¹³ Şāhīb b. ‘Abbād, *Muḥîṭ fi'l-luğa*, 4: 406; Cevherî, *eş-Şihāh*, 2: 651.

¹⁴ Fîrūzabādî, *el-Kāmūsü'l-Muḥîṭ*, 389.

¹⁵ İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi'l-Luğa*, 2: 232.

“Allah bu konuda seni seçti.”¹⁶ “وَحَارَ اللَّهُ لَكَ فِي الْأَمْرِ” , “خَارَهُ لِأَمْرِ كَذَا” “Bir iş için onu seçti.”¹⁷ “خَارَ الرَّجُلَ عَلَى غَيْرِهِ خَيْرَةً” , “Adamı diğerlerine tercih etti, üstün tuttu/ ona öncelik verdi.”¹⁸

İkinci olarak “خَارَ- يَخِيرُ” fiili “seçkin olmak, üstün olmak” anlamına gelmektedir. Bu anlamda “وَحَارَ اللَّهُ لَكَ” , “عَظَمْتَ يَا رَجُلٌ فَأَنْتَ خَائِرٌ” “Ey adam üstün oldun, sen seçkinsin!” , “Allah seni seçkin kılsın, üstün kılsın!” denir.¹⁹

Üçüncü olarak “خَارَ- يَخِيرُ” fiili “üstün gelmek, daha hayırlı olmak” anlamını ifade etmektedir. “وَحَايَرْتَهُ فَخَرْتَهُ” “Onunla yarıştım ve ona üstün geldim/ ondan daha hayırlı oldum.”²⁰ “خَايَرَهُ فَخَارَهُ” “Onunla yarıştı ve ona üstün geldi.”²¹ “خَايَرْتُ فَلَانًا فَخَرْتُهُ خَيْرًا”²² “Falanca yarıştım, rekabet ettim ve ona üstün geldim.”²² şekillerinde kullanılır.

Dördüncü olarak “خَارَ- يَخِيرُ” “hayır sahibi oldu” anlamındadır.²³ Fiilin bu anlamda kullanıldığı bir örnek bulunmamakta, mastar hali olan “خَيْرٌ” kelimesinin kullanımı daha ziyade göze çarpmaktadır.

Bunlar haricinde *h-y-r* kökünün ta‘accüb fiili olarak kullanımı vardır. *Rā*’nın ve *nūn*’un nasbıyla “مَا خَيْرُ اللَّبَنِ” “Ne güzel süt!”²⁴ , “وما أخير فلاناً وهو رجل خير، وهو من خيار” “Falanca ne hayırlı! O hayırlı bir adam, o insanların hayırlılarından, en hayırlılarından, en iyilerinden”²⁵ cümleleri buna örnek verilebilir.

¹⁶ Şāhīb b. ‘Abbād, *el-Muḥīṭ fi’l-luġa*, 4: 406; Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651-652.

¹⁷ Fīrūzabādī, *el-Kāmūsü’l-Muḥīṭ*, 389; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Luġa*, 1: 594.

¹⁸ Fīrūzabādī, *el-Kāmūsü’l-Muḥīṭ*, 389.

¹⁹ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651.

²⁰ Zemahşerī, *Esāsu’l-Belāġa*, 1: 273.

²¹ Fīrūzabādī, *el-Kāmūsü’l-Muḥīṭ*, 389.

²² Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 7: 223; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luġa*, 2: 232.

²³ Fīrūzabādī, *el-Kāmūsü’l-Muḥīṭ*, 389.

²⁴ Fīrūzabādī, *el-Kāmūsü’l-Muḥīṭ*, 389.

²⁵ Zemahşerī, *Esāsu’l-Belāġa*, 1: 273.

1.2.1.2. *H-Y-R* Kökü Şulāṣī Mezīd Fiil Formu

H-y-r kökünün birinci babdan şulāṣī mezīd fiil formu bulunmamaktadır. *H-y-r* kökünün ikinci babdan şulāṣī mezīd fiil formu “خَيْرَ - يُخَيِّرُ - تَخَيَّرَ” şekliyle “üstün tutmak/öncelik vermek/tercih etmek; seçenek sunmak/ muhayyer bırakmak/tercihi birisine bırakmak” anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlarla ilgili örnekler:

Üstün tutmak/öncelik vermek/tercih etmek: Bu anlam, şulāṣī mucerred formunun anlamlarından birisi ile aynıdır. Bu anlam ile ilgili bir örnek yoktur ancak Fīrūzabādī, *el-Ḳāmūs 'l-Muḥīṭ* adlı eserinde “خَارَ الرَّجُلُ عَلَى غَيْرِهِ خَيْرَةً” “Adamı diğerlerine tercih etti, üstün tuttu/ ona öncelik verdi.” cümlesindeki “خَارَ” kelimesini “خَيْرَةً” olarak açıklamıştır.²⁶

Seçenek sunmak/ muhayyer bırakmak/tercihi birisine bırakmak: “وخيَّره بين الأمرين” “Onu iki iş arasında muhayyer bıraktı ve o da seçim yaptı.”²⁷ cümlesindeki ilk fiil bu anlama örnektir.

H-y-r kökünün ikinci babdan şulāṣī mezīd fiil formu “خَايَرَ - يُخَايِرُ - خَيَّرَ” şekliyle “rekabet etmek/ yarışmak; birisine seçenek sunmak/ birisini muhayyer bırakmak” anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlarla ilgili örnekler şöyledir:

Rekabet etmek/ yarışmak: “وخايره في الخط مخايرة، وتخايروا في الخط وغيره إلى حكم” “Yarış hattında onunla yarıştı, diğerleri de sona kadar yarıştılar.”²⁸ , “وخايرته فخرته” “Onunla yarıştım ve ona üstün geldim”²⁹ , “خَايَرَهُ فَخَارَهُ” “Falanca yarıştım ve ona üstün geldim.”³¹ “خَايَرْتُ فَلَانًا فَخَرْتُهُ خَيْرًا” ,³⁰ daha hayırlı oldu.”

Birisine seçenek sunmak/ birisini muhayyer bırakmak: “خَايَرْتُ فَلَانًا” “Falancaya

²⁶ Fīrūzabādī, *el-Ḳāmūs 'l-Muḥīṭ*, 389.

²⁷ Fīrūzabādī, *el-Ḳāmūs 'l-Muḥīṭ*, 389; Zemaḥşerī, *Esāsu 'l-Belāğa*, 1: 273.

²⁸ Zemaḥşerī, *Esāsu 'l-Belāğa*, 1: 273.

²⁹ Zemaḥşerī, *Esāsu 'l-Belāğa*, 1: 273.

³⁰ Fīrūzabādī, *el-Ḳāmūs 'l-Muḥīṭ*, 389.

³¹ Ezherī, *Tehzību 'l-Luğa*, 7: 223; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekāyisi 'l-Luğa*, 2: 232.

seçenek sundum”³²

H-y-r kökünün ikinci babdan şulāsī mezīd fiil formu “اِخْتَارَ- يَخْتَارُ- اِخْتِيَارٌ” şeklinde kullanıldığında “seçti/seçim yaptı/ tercih etti” anlamındadır. “اِخْتِيَارٌ” mastarının ism-i maşdarı ise “خَيْرَةٌ” veya “خَيْرَةٌ”³³ şeklindedir.³⁴ İlgili örnekler şu şekildedir:

“اِخْتَرْتُهُ مِنْهُمْ وَعَلَيْهِمْ” “Onlardan, onların üzerine onu seçtim.”³⁵ , “هذا وهذه وهؤلاء خَيْرَتِي، وهو ما تختاره” “Bu, bu ve bunlar benim seçimimdir, o da senin seçtiğindir.”³⁶ , “خيري نختاره” “Seçtiğim, seçtiğimizdir.”³⁷ , “اِخْتَرْتُ مِنْكُمْ رَجُلًا” ve “اِخْتَرْتُمْ رَجُلًا” cümleleri aynı anlamdadır.³⁸ “اِخْتَرْتُ بَنِي فُلَانٍ رَجُلًا” “Falan oğullarından bir adam seç.” denir, emir kipi “اِخْتَرْ” şeklindedir.³⁹

“تخيرت”, “اخترت” “Bir şeyi seçtim.” cümlesindeki “اخترت الشيء وتخيرته واستخرته”⁴⁰ fiilleri aynı anlama gelmektedir.

Kur’an-ı Kerim’den “وَإِخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا” “*Mûsâ kavminden yetmiş adam seçti.*”⁴¹ ayeti bu manaya örnektir.⁴²

H-y-r kökünün ikinci babdan şulāsī mezīd fiil formu “تَخَيَّرَ- يَتَخَيَّرُ- تَخَيُّرًا” şeklinde kullanıldığında “bir şeyi seçti, seçerek aldı, seçim yaptı” anlamına gelmektedir. Bu

³² Halîl b. Aḥmed, *Kitābu’l-‘Ayn*, 4: 301.

³³ Endelusî, *Tuhfetu’l-Erîb*, 112; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luğa*, 2: 232.

³⁴ Şāḥib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi’l-luğa*, 4: 406; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 7: 223.

³⁵ Fîrûzabâdî, *el-Kāmûsu’l-Muḥîṭ*, 389.

³⁶ Halîl b. Aḥmed, *Kitābu’l-‘Ayn*, 4: 301; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 7: 223.

³⁷ Halîl b. Aḥmed, *Kitābu’l-‘Ayn*, 4: 301.

³⁸ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 7: 223.

³⁹ İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luğa*, 2: 232.

⁴⁰ Zemaḥşerî, *Esāsu’l-Belāğa*, 1: 272.

⁴¹ 7/A’râf:155.

⁴² Şāḥib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi’l-luğa*, 4: 406; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 7: 223; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luğa*, 2: 232.

anlamla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Onu iki iş arasında ⁴³ “وَحَيَّرَهُ بَيْنَ الْأَمْرَيْنِ فَتَخَيَّرَ” “Dilediğini seç.” “تَخَيَّرَ مَا شِئْتَ” “Bir şeyi ⁴⁴ “وَاخْتَرْتُ الشَّيْءَ وَتَخَيَّرْتَهُ وَاسْتَخَرْتَهُ” “Bir şeyi seçtim.” cümlesindeki “اخترت”, “تخیرت” ve “استخرت” fiilleri aynı anlama gelmektedir. ⁴⁵

“إِسْتَخَارَ - يَسْتَخِيرُ - اسْتِخَارَةٌ” ^{H-y-r} kökünün ikinci babdan şulâsî mezîd fiil formu “seçmek; tercihi başkasından istemek” ⁴⁶, hayırlı olanın istenmesi; hayvanın böğürmesini sağlamak için böğürme taklidi yapmak ^{47,48} anlamlarına gelmektedir. Bu anlamları ve ilgili örnekleri aşağıda inceleyelim:

Seçmek anlamıyla ilgili örnekler: “واخترت الشيء وتخيرته واستخرته” “Bir şeyi seçtim.” ⁴⁹ “اسْتَخَرْتُ” cümlesindeki “اخترت”, “تخیرت” ve “استخرت” fiilleri aynı anlama gelmektedir. ⁵⁰ “Bir şeyi seçtim.” “الشَّيْءَ”

Tercihi başkasından istemek, hayırlı olanın istenmesi: Her yalvaran ve dua eden için “إِسْتَخَارَ” fiili “Allah” ⁵¹ “Kendisi için en hayırlısını istedi.” denir. “قَدْ اسْتَخَارَ” için mef’ûlüyle birlikte “Allah’a istiḥāre etmek” şeklinde kullanıldığında “Allah’ın kulu için seçim yapması” ⁵², kulun seçimi Allah’a havale etmesi, insanın Allah’a yalvarması ve

⁴³ Zemaḥşerî, *Esāsu ’l-Belāğa*, 1: 273.

⁴⁴ Zemaḥşerî, *Esāsu ’l-Belāğa*, 1: 273.

⁴⁵ Zemaḥşerî, *Esāsu ’l-Belāğa*, 1: 272.

⁴⁶ Fîrûzabâdî, *el-Kāmûsu ’l-Muḥîṭ*, 389.

⁴⁷ Ezherî, *Tehzîbu ’l-Luğa*, 7: 224-225.

⁴⁸ Cevherî, *eş-Şihâḥ*, 2: 651; İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyisi ’l-Luğa*, 2: 232. Tırnak içerisinde verilen anlamların tamamı Cevherî ve İbn Fâris tarafından zikredilmiştir.

⁴⁹ Zemaḥşerî, *Esāsu ’l-Belāğa*, 1: 272.

⁵⁰ Şāḥib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi ’l-luğa*, 4: 407.

⁵¹ Ezherî, *Tehzîbu ’l-Luğa*, 7: 225.

⁵² Cevherî, *eş-Şihâḥ*, 2: 651; Ezherî, *Tehzîbu ’l-Luğa*, 7: 224.

dua etmesi, Allah'tan merhamet talep etmesi.”⁵³ anlamlarına gelmektedir. Bu anlamla ilgili örnek:

“واستخرت الله في ذلك فخر لي” “Bu konuda Allah'a *istiḥāre* ettim, o da benim için seçim yaptı.” iki işten hayırlı olanı Allah'tan istedim ve o da benim için seçimi yaptı anlamındadır.⁵⁴

Bu kullanımın ayrıca bir çeşit fal bakma uygulaması olma ihtimali vardır. Bu uygulama sırtlan veya Arap tavşanının yuvasının çıkışını kapatıp onun çıkışını başka deliklere sevk ederek yapılır. “والرَّجُلُ يَسْتَخِيرُ الضَّبَّعَ وَالْيَرْبُوعَ” şeklinde ifade edilir.⁵⁵ “والرَّجُلُ يَسْتَخِيرُ الضَّبَّعَ وَالْيَرْبُوعَ”⁵⁶ şeklinde de ifade edilir. Bu durumda kişi kendisi için hayırlı olan şeyin tercihini hayvana havale etmiş olur. Diğer taraftan Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa* adlı eserinde “الاسْتَخَارَةُ” kelimesinin sırtlan ve Arap tavşanı ile açıklanmasının yanlış olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷

Hayvanın böğürmesini sağlamak için böğürme taklidi yapmak: Bu anlam yalnızca Ezherî'nin *Tehzîbu'l-Luğa* adlı eserinde geçer ve şöyle anlatılır:

“Avcı ceylanın veya yaban sığırının yavrusunun olduğunu düşündüğü yere gelir, ceylan böğürmesi gibi bir ses çıkarır, anne bu sesi duyar, eğer onun bir yavrusu varsa, o sesi yavrusunun sesi zanneder ve o da böğürür. Böylece avcı onun yavrusu olduğunu anlar ve yavrunun yerini arar. Bu durumda “استخارها” denir, yani “خَارَ لِتُحَوَّرَ” (Ceylan) böğürsün diye, (avcı) böğürdü.” demektir.”⁵⁸

⁵³ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitābu'l-'Ayn*, 4: 301; Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 7: 224; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, 2: 232.

⁵⁴ Zemahşerî, *Esāsu'l-Belāğa*, 1: 272.

⁵⁵ Şāḥib b. 'Abbād, *el-Muḥîṭ fi'l-luğa*, 4: 407; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, 2: 232.

⁵⁶ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitābu'l-'Ayn*, 4: 301.

⁵⁷ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 7: 225.

⁵⁸ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 7: 224-225.

1.2.2. *H-Y-R* Kökü İsim Formu

H-y-r kökünün 19 farklı isim formu bulunmaktadır. Bunlar:

A. خَيْرٌ ج خَيْرٌ , خِيَارٌ , أَخْيَارٌ - خَيْرَةٌ ج خَيْرَات

B. خَيْرًا خَيْرَةٌ ج أَخْيَارٌ , خِيَارٌ , خَيْرَاتٌ

C. خُورَى , خَيْرَى , خَيْرَى

D. الْخِيَارُ

E. الْخَيْرَةُ , الْخَيْرَةُ

F. خَيْرًا

G. التَّخْيِيرُ

H. خَوَارٌ

I. الْمُخْتَارُ

J. الْمُتَخَيَّرُ

K. الْإِخْتِيَارُ

L. تَخْيِيرٌ

M. خَائِرٌ

N. اسْتِخَارَةٌ

O. الْخَيْرُ

P. الْخُورَةُ

Q. مُخَايَرَةٌ

R. مَخْيُورَةٌ

S. الْخَيْرِيُّ , الْخَيْرِيُّ

Aşağıda bu kelimelerin anlamları örnekleri ile beraber verilmektedir.

A. *H-y-r* kökü “ خَيْرٌ ج خَيْرٌ , خِيَارٌ , أَخْيَارٌ - خَيْرَةٌ ج خَيْرَات ” isim formunda üç anlama gelmektedir:

1. Kök anlamına uygun olarak “خَيْرٌ” kelimesi “istenen ve tercih edilen şey”⁵⁹ ,

⁵⁹ İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luğa*, 2: 232.

“akıl, adalet, fazilet, faydalı şey gibi herkesin istediği şey” olarak tanımlanmış, ayrıca “şerr kelimesinin zıddı”,⁶⁰ “çok hayır”⁶¹ olarak açıklanmıştır.⁶² Eğer bir kişinin insanlara faydalı bir tarafı varsa o kişinin “hayırlı kişi” olarak adlandırılacağı ifade edilmiştir.⁶³ Bu anlamlarla ilgili örnekleri inceleyelim:

“سَتُصِيبُ خَيْرًا”،⁶⁵ “مَعَ خَيْرٍ”،⁶⁴ “Sen hayır üzeresin”⁶⁴ “إِنَّكَ عَلَى خَيْرٍ” cümlesi “إِنَّكَ مَا وَخَيْرًا”⁶⁵ “Hayra erişeceksin/ iyi olacaksın”⁶⁶ ifadeleriyle açıklanmıştır.

Hayr kelimesi *şerr* kelimesinin zıddı olarak açıklanmış⁶⁷ ve İşfehānī, *el-Mufredāt fī Garībi'l-Kur'an* adlı eserinde “وَأِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ، وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” “Eğer Allah seni bir zarara uğrattırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur; ve eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kâdirdir.”⁶⁸ ayetini buna örnek göstermiştir.⁶⁹

Bir hadiste “رَأَيْتُ الْجَنَّةَ وَالنَّارَ، فَلَمْ أَرْ مِثْلَ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ” “Cenneti ve cehennemi gördüm, onun gibi hayr ve şerr görmemiştim.” buyurulmuştur.⁷⁰

Halīl b. Aḥmed, *Kitābu'l-Ayn* adlı eserinde “خَيْرٌ” kelimesinin “خيارٌ” ve “أخيارٌ”

⁶⁰ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, 1: 594; Ezherī, *Tehzību'l-Luğa*, 7: 223; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, 2: 232; İşfehānī, *el-Mufredāt*, 301.

⁶¹ Fîrûzabâdî, *el-Kāmûsu'l-Muḥîṭ*, 389.

⁶² İşfehānī, *el-Mufredāt*, 300.

⁶³ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, 1: 594.

⁶⁴ Ezherī, *Tehzību'l-Luğa*, 7: 223.

⁶⁵ Fîrûzabâdî, *el-Kāmûsu'l-Muḥîṭ*, 389.

⁶⁶ Fîrûzabâdî, *el-Kāmûsu'l-Muḥîṭ*, 389.

⁶⁷ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, 1: 594; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, 2: 232.

⁶⁸ 6/ En'âm: 17.

⁶⁹ İşfehānī, *el-Mufredāt*, 301.

⁷⁰ Ezherī, *Tehzību'l-Luğa*, 7: 223; Sahih hadis kaynaklarında bu hadis “رَأَيْتُ الْجَنَّةَ وَالنَّارَ صُورَتَا فِي هَذَا الْحَائِطِ” şeklinde geçmektedir. İbn Hânel, *el-Müsned*, 3:218 (no: 12876).

olmak üzere iki çoğulu olduğunu⁷¹ ifade ederken Fîrûzâbâdî ise *el-Ğāmûsu 'l-Muḥîṭ* adlı eserinde bu iki çoğulun “خَيْرٌ” kelimesine ait olduğunu, “خَيْرٌ” kelimesinin çoğulunun ise “خَيْرٌ” olduğunu zikreder.⁷² İbn Dureyd, *Cemheratu 'l-Luġa* adlı eserinde “خَيْرٌ” ve “أَخْيَارٌ” çoğullarının aynı anlama geldiğini belirtmiştir.⁷³ Şāḥib b. 'Abbād, *el-Muḥîṭ fi 'l-luġa* adlı eserinde “الْخَيْرُ” kelimesinin “الشُّرُورُ” kelimesinin zıddı olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴

Bir kişinin faydalı birisi olduğu ifade edilmek istendiğinde “فلان خير” “Falanca hayırlıdır.” ifadesi kullanılır, bu kullanımda “خير” kelimesi niteleme görevi görür, muennesi için kapalı *tā* ile “خَيْرَةٌ” şeklinde kullanılması gerekir.⁷⁵

En üstünlük bildirmek istendiğinde “فلانٌ خَيْرُهُ النَّاسُ”⁷⁶ veya “فلان خيرُ الناس” ifadeleri kullanılmalıdır “أَخْيَرٌ” kelimesi kullanılmaz.⁷⁷ *Muennes* için en üstünlük bildirilmek istendiğinde kapalı *tā* kullanılmadan “فلانةٌ خَيْرُهُمْ”⁷⁸ veya “فلانةٌ خَيْرُ النَّاسِ” ifadeleri tercih edilmelidir, “خَيْرَةٌ” kullanılmaz. Aynı şekilde cem'i ve muşennā olarak kullanım da yoktur. “فلانةٌ الخَيْرَةُ من المراتين” “Falan kadın iki kadından hayırlıdır.” şeklinde kullanılır.⁷⁹ Bütün bu anlamları karşılamak için “خيرٌ” kelimesini kullanmak “أَفْعَلٌ” manasını vermek için yeterlidir.⁸⁰

En üstünlük ifadesi olarak “هؤلاء خَيْرُ الْقَوْمِ” “Bunlar kavmin en hayırlıları.” ve “خَيْرٌ

⁷¹ Ḥalīl b. Aḥmed, *Kitābu 'l-'Ayn*, 4: 301.

⁷² Fîrûzabâdî, *el-Ğāmûsu 'l-Muḥîṭ*, 389.

⁷³ İbn Dureyd, *Cemheratu 'l-Luġa*, 1: 594.

⁷⁴ Şāḥib b. 'Abbād, *el-Muḥîṭ fi 'l-luġa*, 4: 407.

⁷⁵ Cevherī, *eş-Şiḥāḥ*, 2: 651.

⁷⁶ Fîrûzabâdî, *el-Ğāmûsu 'l-Muḥîṭ*, 389.

⁷⁷ Cevherī, *eş-Şiḥāḥ*, 2: 651.

⁷⁸ Fîrûzabâdî, *el-Ğāmûsu 'l-Muḥîṭ*, 389.

⁷⁹ Fîrûzabâdî, *el-Ğāmûsu 'l-Muḥîṭ*, 389.

⁸⁰ Cevherī, *eş-Şiḥāḥ*, 2: 651.

”مِنَ الْقَوْمِ“ ”kavmin hayırlısı“ aynı anlamdadır. ”مِنَ“ harf-i cerinin kullanılması anlamı etkilememektedir.⁸¹

İki şey veya kişi arasında bir karşılaştırma yapılmak istendiğinde ”هُوَ أَحْيَرُ مِنْكَ“ denilebileceği gibi ”أَحْيَرُ“ kelimesi yerine ”حَيْرٌ“ da kullanılabilir.⁸²

”حَيْرٌ“ kelimesi bir kişinin veya şeyin hem tek başına hayırlı olduğunu hem bir şeyden daha hayırlı olduğunu hem de diğerleri arasında en hayırlı olduğunu ifade edebilmektedir. Yani ”حَيْرٌ“ kelimesi ”hayırlıdır“, ”daha hayırlıdır“, ”en hayırlıdır“ anlamlarının üçünü de alabilmektedir.

Zemahşerî, *Esāsu'l-Belāğa* adlı eserinde üstünlük ve en üstünlük bildiren ifadeleri tek bir örnekte şu şekilde toplamıştır: ”وما أخيرَ فلاناً وهو رجلٌ خيرٌ، وهو من خيار الناس وأخيارهم“ ”Falanca ne hayırlı! O hayırlı bir adam, o insanların hayırlılarından, en hayırlılarından, en iyilerinden“⁸³ Diğer sözlük yazarları en üstünlük bildirmek için ”أَخْيَرُ“ ifadesinin kullanılmayacağını ifade etmesine rağmen, Zemahşerî'nin bu cümlede ”أَخْيَرُ“ kelimesinin çoğulu olan ”أَخْيَارُ“ kelimesini kullandığı görülmektedir.

”الْخَيْرَةُ“, ”الْخَيْرَةُ“, ”الْخَيْرَةُ“ kelimelerinin her üçü ”seçkin, iyi olan“ anlamındadır.⁸⁴ ”الْخَيْرَةُ“, ”الْخَيْرَةُ“, ”الْخَيْرَةُ“ kelimeleri ”hayırlı“ anlamındadır.⁸⁵

Ḥayr ve *şerr* kelimelerinin iki çeşit kullanımı vardır.⁸⁶

Birincisi isim olarak kullanımlarıdır, şu ayette olduğu gibi: ”وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ“ ”İçinizden hayra çağıran, ... bir topluluk bulunsun.“⁸⁷

İkincisi sıfat ve değerlendirme olarak, ”أَفْعَلُ مِنْهُ“ kalıbından *taḫdiren*

⁸¹ Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, 7: 223.

⁸² Fîrûzabâdî, *el-Kāmûsu'l-Muḥîṭ*, 389.

⁸³ Zemahşerî, *Esāsu'l-Belāğa*, 1: 273.

⁸⁴ Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, 7: 223.

⁸⁵ Fîrûzabâdî, *el-Kāmûsu'l-Muḥîṭ*, 389.

⁸⁶ İşfehânî, *el-Mufredât*, 301.

⁸⁷ 3/Âl-i İmrân:104.

kullanımlarıdır, “هَذَا خَيْرٌ مِنْ ذَلِكَ وَأَفْضَلُ” örneğinde ve şu ayette olduğu gibi: “تَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا”⁸⁸
“... daha iyisini ... getiririz.”⁸⁸

Her iki duruma uygun olabilecek örnekler de vardır: “وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ” “Ama orucu tutmanız ... sizin için daha hayırlıdır.”⁸⁹ ayeti “Ama orucu tutmanız sizin için hayırdır” şeklinde anlaşılabilir. “وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى” “Azık edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdir.”⁹⁰ ayetine “Takvâ azığı hayırlıdır.” şeklinde mana verilmesi mümkündür.⁹¹

Bu kelimelerin isim ve sıfat şeklindeki ayrımından bahseden yalnızca İşfehâni’dir ve bu ayrım oldukça isabetlidir. Biz de çalışmamızı bu ayrım üzerine bina edeceğiz.

İsim olarak değerlendirildiğinde *hayr*ın iki kısım olduğu söylenmiştir:

Birincisi, *muṭlak hayr*dir. Bu, her durumda ve herkes tarafından istenen şeydir. Hz. Muhammed’in bir hadisinde cenneti tasvir etmesi buna örnektir: “لا خير بخير بعده النار، ” “Kendisinden sonra *hayr* ile *hayr* olmayan cehennemdir, kendisinden sonra *şerr* ile *şerr* olmayan cennettir.”⁹²

İkincisi *muḳayyed hayr* ve *şerr*dir. Bir şey bir kişi için *hayr* olurken bir başkası için *şerr* olur. Mal bu duruma örnek verilebilir. “إِنْ تَرَكَ خَيْرًا، ” “Eğer bir mal bırakıyorsa”⁹³ ayetinde mal anlamı *hayr* kelimesiyle karşılanırken “أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُسَارِعُ لَهُمْ ” “Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlâtlar verirken yalnızca iyilikleri için çarpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar.”⁹⁴ ayetlerinde “mal” anlamı “مَالٍ” kelimesiyle karşılanmıştır.⁹⁵

⁸⁸ 2/Bakara:106.

⁸⁹ 2/Bakara:184.

⁹⁰ 2/Bakara:197.

⁹¹ İşfehâni, *el-Mufredât*, 301.

⁹² İşfehâni, *el-Mufredât*, 300.

⁹³ 2/Bakara:180.

⁹⁴ 23/Mu’minün:55-56.

2. Klasik Arapça sözlüklerde “خَيْرٌ” kelimesinin “mal” anlamında olduğu ifade edilmiştir.⁹⁶ Şu ayetlerde “خَيْرٌ” kelimesi “mal” anlamında kullanılmıştır: “قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ” وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ “⁹⁷” ve “De ki: “Harcayacağınız mal, ana-baba...”⁹⁷ “خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ” “Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir.”⁹⁸ ayetleri Fîrûzabâdî tarafından *el-Ğāmûsu’l-Muḥîṭ* adlı eserde örnek verilmiştir.⁹⁹ “إِنْ تَرَكَ خَيْرًا” “...Eğer geriye mal bırakıyorsa...”¹⁰⁰ ayeti Cevherî tarafından *eş-Şihâh* adlı eserde örnek gösterilmiştir.¹⁰¹

“وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ” “O, aşırı derecede mal sevgisine kapılmıştır.”¹⁰² ayetindeki ḥayr “çok mal” anlamındadır. Bazı alimler bu ayette malın ḥayr olarak isimlendirilmesinin ince bir uyarı olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰³

İşfehânî, “mal” anlamına gelen ḥayrı muḳayyed ḥayr kısmına dahil etmiştir. Çünkü mal bir kişi için ḥayr olurken bir başkası için şerr olabilir. “إِنْ تَرَكَ خَيْرًا” “Eğer bir mal bıraktıysa”¹⁰⁴ ayetinde mal anlamı ḥayr kelimesiyle karşılanırken “أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ” “Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlâtlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar.”¹⁰⁵ ayetlerinde “mal” anlamı “مَالٍ” kelimesiyle karşılanmıştır. Bazı ulema çok olmadığı ve temiz bir yerden olmadığı sürece mala ḥayr denilmez demişlerdir. Hz.

⁹⁵ İşfehânî, *el-Mufredât*, 300.

⁹⁶ Cevherî, *eş-Şihâh*, 2:651; Fîrûzabâdî, *el-Ğāmûsu’l-Muḥîṭ*, 389; İşfehânî, *el-Mufredât*, 301.

⁹⁷ 2/Bakara:215.

⁹⁸ 2/Bakara:273.

⁹⁹ Fîrûzabâdî, *el-Ğāmûsu’l-Muḥîṭ*, 389.

¹⁰⁰ 2/Bakara:180.

¹⁰¹ Cevherî, *eş-Şihâh*, 2:651.

¹⁰² 100/‘Âdiyât:8.

¹⁰³ İşfehânî, *el-Mufredât*, 301.

¹⁰⁴ 2/Bakara:180.

¹⁰⁵ 23/Mu’ minûn:55-56.

Ali'den rivayet edildiği üzere; bir gün mevlası Hz. Ali'ye vasiyet bırakıp bırakmaması gerektiğini sormuş ve “Hayır, gerek yok, çünkü Allah ‘إِنْ تَرَكَ خَيْرًا’ ‘Eğer bir mal bırakıyorsa’ diyor senin çok hayrın yok.” cevabını almıştır.¹⁰⁶

Mal eğer çok olursa *hayr* olarak isimlendirilir.¹⁰⁷ Ebū ‘Ubeyde “mal” anlamında kullanılan *hayr* kelimesinin Farsça’dan geçen mu‘arreb bir kelime olduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁸

3. “خَيْرٌ” kelimesine “fayda, sevap, övülen şey” anlamları verilmiştir. Bu anlamla ilgili örnekler aşağıdaki gibidir: “فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا” “*Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin.*”¹⁰⁹ ayetindeki *hayr* kelimesi mal anlamına geldiği gibi fayda ve sevap anlamlarına da gelmektedir.¹¹⁰

“إِنْ تَرَكَ خَيْرًا” “*Eğer bir mal bırakıyorsa*”¹¹¹ ayetinde bahsedilen vasiyet olarak bırakılan şeyin yalnızca mal olması gerekmez, övülen herhangi bir şey miras olarak bırakılabilir.¹¹² Dolayısıyla buradaki *hayr* kelimesine “مَحْمُود” “övülen şey” anlamı verilebilir.

4. “خَيْرٌ” kelimesi için örnek verilen özel isimler şu şekildedir: Fîrûzâbâdî, “خَيْرٌ” kelimesi için “مَنْصُورُ بْنُ خَيْرٍ الْمَالِقِيُّ”, “أَبُو بَكْرٍ بْنُ خَيْرٍ الْإِسْبِيلِيُّ”, “سَعْدُ الْخَيْرِ” gibi bazı muḥaddişlerin isimlerini zikrederek özel isimlerden örnekler verir.¹¹³

¹⁰⁶ İşfehānī, *el-Mufredāt*, 300.

¹⁰⁷ İbn Dureyd, *Cemheratu 'l-Luğa*, 1:594.

¹⁰⁸ İbn Dureyd, *Cemheratu 'l-Luğa*, 1:594.

¹⁰⁹ 24/Nūr:33.

¹¹⁰ İşfehānī, *el-Mufredāt*, 301.

¹¹¹ 2/Bakara:180.

¹¹² İşfehānī, *el-Mufredāt*, 301.

¹¹³ Fîrûzabâdî, *el-Kāmûsu 'l-Muḥîṭ*, 389.

“خَيْرَةُ الْمَمْدَرَةِ” ve “خَيْرَةُ الْأَصْفَرِ” Mekke’nin dağlarındanr. ¹¹⁴

B. *H-y-r* kökü “خَيْرٌ \ خَيْرَةٌ ج أخبار/ خيارٌ” isim formunda iki anlama gelmektedir.

Bunlar:

1. “خَيْرٌ / خَيْرَةٌ” kelimeleri “hayırsever, faziletli, erdemli, dinine düşkün erkek ve kadın” anlamına gelmektedir. ¹¹⁵ Klasik sözlüklerde “خَيْرَةٌ” ve “خَيْرٌ” kelimeleri ile şeddesiz olarak yazılan “خَيْرَةٌ” ve “خَيْرٌ” kelimelerinin aynı anlama geldiği, kelimenin şeddeli veya şeddesiz olmasının anlamı etkilemediği ifade edilmiştir. ¹¹⁶ رجل خَيْرٌ / امرأة “خَيْرَةٌ” “Hayırlı adam/hayırlı kadın” ifadeleri “خَيْرٌ” kelimesi açıklanırken kullanılmıştır. ¹¹⁷

Diğer taraftan bazı sözlük yazarları ise “الْخَيْرُ” kelimesinin şeddesiz olarak “cemaal ve yüz güzelliği” için, “خَيْرٌ” şeklinde şeddeli olduğunda ise “dinde ve salahta/salih olmada hayırlı olma durumu” için kullanıldığını ifade etmişlerdir. ¹¹⁸

“خَيْرَةٌ” kelimesinin çoğulunun geçtiği bir ayet-i kerimede Allah Teâlâ “فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ” ¹¹⁹ buyurmuştur. ¹²⁰ Ayetin anlamı huyu da ahlakı da güzel kadınlardır. ¹²¹ “أُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ” “İyi ve güzel şeylerin

¹¹⁴ Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ*, 389.

¹¹⁵ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitābu’l-‘Ayn*, 4:301; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luġa*, 7:223; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luġa*, 2:232.

¹¹⁶ Cevherî, *eş-Şihâh*, 2:651; Endelusî, *Tuhfetu’l-Erîb*, 112; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luġa*, 7:223; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luġa*, 2:232.

¹¹⁷ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitābu’l-‘Ayn*, 4:301; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luġa*, 7:223; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luġa*, 2:232.

¹¹⁸ İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luġa*, 2:232; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ*, 389; Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitābu’l-‘Ayn*, 4:301.

¹¹⁹ 55/Raḥmân:70.

¹²⁰ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitābu’l-‘Ayn*, 4:301; Cevherî, *eş-Şihâh*, 2:651; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luġa*, 7:223; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luġa*, 2:232.

¹²¹ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luġa*, 7:223.

her türlü sülüs onları olacaktır.”¹²² ayetindeki “خيرات” kelimesi ise “her şeyden daha faziletli olan” anlamına gelmektedir.¹²³ Bu kelimenin aslının sözlükte “خَيْرَاتٌ” olduğu ifade edilmiştir.¹²⁴

İşfehānī’ye göre Raḥmān suresinin 70. ayetindeki “خيرات” kelimesi ile kastedilen düşük ve rezil kişiler değil seçilmiş kişilerdir.¹²⁵ Şāḥib b. ‘Abbād’a göre bu ayetteki “خيرات” kelimesi “خَيْرَةُ النِّسَاءِ” anlamındadır.¹²⁶

Fīrūzābādī, “الخَيْرِ” kelimesinin “خَيَارٌ”¹²⁷ ve “أَخْيَارٌ” olmak üzere iki çoğulu olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸ “قَوْمٌ خَيَارٌ وَأَخْيَارٌ” ifadesi kelimenin çoğul kullanımı için birçok sözlükte örnek verilmiştir.¹²⁹ “خَيَارٌ” şeklindeki çoğula “أَعْطَوْهُ جَمَلًا رَبَاعِيًّا خَيَارًا” “Ona dört nala giden hayırlı bir deve verdiler.”¹³⁰ merfū‘ hadisi örnek verilebilir. “وما أخير فلاناً” “Falanca ne hayırlı! O hayırlı bir adam, o insanların hayırlılarından, en hayırlılarından, en iyilerinden”¹³¹ cümlesi her iki çoğul için örnektir.

Dişi ve erkek develer için “نَاقَةٌ خَيَارٌ” ve “جَمَلٌ خَيَارٌ” ifadeleri kullanılır.¹³² Yani “خَيَارٌ” çoğulu hem muzekker hem de muenneş için kullanılabilir.

¹²² 9/Tevbe:88.

¹²³ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2:651.

¹²⁴ Ezherī, *Tehzību ‘l-Luğa*, 7:223.

¹²⁵ İşfehānī, *el-Mufredāt*, 300.

¹²⁶ Şāḥib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi ‘l-luğa*, 4: 406.

¹²⁷ Ḥalīl b. Aḥmed, *Kitābu ‘l-‘Ayn*, 4: 301.

¹²⁸ Fīrūzābādī, *el-Kāmūs ‘l-Muḥîṭ*, 389.

¹²⁹ Şāḥib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi ‘l-luğa*, 4:406; İbn Dureyd, *Cemheratu ‘l-Luğa*, 1:594; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi ‘l-Luğa*, 2:232.

¹³⁰ Ezherī, *Tehzību ‘l-Luğa*, 7: 223.

¹³¹ Zemaḥşerī, *Esāsu ‘l-Belāğa*, 1: 273.

¹³² Şāḥib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi ‘l-luğa*, 4: 406; Ezherī, *Tehzību ‘l-Luğa*, 7: 223.

“الاختيار” kelimesi “أشْرار” kelimesinin zıddı olarak¹³³ açıklanmış ve “أشْرار” kelimesinden isim olduğu ifade edilmiştir.¹³⁴ “أخيار” kelimesi aynı şekilde “أشْرار” kelimesinin zıddı olarak açıklanmıştır.¹³⁵

2. Fīrūzābādī, kesra ile “الخَيْر” kelimesinin “kerem, şeref, asıl, kök, kaynak, biçim, görünüm” anlamına geldiğini belirtmiştir.¹³⁶ Bu anlam için örnek verilen bir cümle veya ifade bulunmamaktadır.

3. “بَنُو الْخَيْار” kelimelerinin geçtiği özel isimler şöyledir: “خَيْرٌ \ خَيْرَةٌ ج أخيار/ خيار”.¹³⁷ bir Arap kabilesidir,¹³⁷ “الخَيْرَةُ” bir şehirdir,¹³⁸ “إبراهيم بن الخَيْر” muhaddistir.¹³⁹

C. *H-y-r* kökü “خَوْرَى , خَيْرَى , خَيْرَى” isim formlarında “hayrı çok olan; cömert, değerli” anlamlarına gelmektedir. “خَوْرَى” kelimesi ism-i tafdildir. “رجلٌ خَيْرَى وَخَوْرَى” “Hayrı çok olan adam” demektir. “الخَيْرَةُ”, “الخَيْرَى”, “الخَوْرَى” kelimeleri aynı anlamdadır.¹⁴⁰ “وَفِي بَنِي فَلَانٍ خَوْرَى مِنْ الْإِبِلِ” “Falán oğulları deveden daha değerlidir.” cümlesindeki “خَوْرَى” kelimesi “كَرَامٌ” “cömert, değerli” anlamındadır.¹⁴¹ “الخَوْرَى” ve “الخَيْرَى” aynı kelimenin iki ayrı söylenişidir.¹⁴²

D. *H-y-r* kökü “خيار” isim formunda beş farklı anlama gelmektedir. Bunlar:

1. Acur, salatalık, hıyar anlamındadır.¹⁴³ “خيارٌ شَنْبَرٌ” “Şenber ağacı, Hind hıyarı”

¹³³ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651.

¹³⁴ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651.

¹³⁵ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, 1: 594.

¹³⁶ Fīrūzabādī, *el-Kāmūs* 'l-Muḥīt, 389.

¹³⁷ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, 1: 594.

¹³⁸ Fīrūzabādī, *el-Kāmūs* 'l-Muḥīt, 389.

¹³⁹ Fīrūzabādī, *el-Kāmūs* 'l-Muḥīt, 389.

¹⁴⁰ Fīrūzabādī, *el-Kāmūs* 'l-Muḥīt, 389.

¹⁴¹ Ezherī, *Tehzību'l-Luğa*, 7: 225.

¹⁴² Şāḥib b. 'Abbād, *el-Muḥīt fi'l-luğa*, 4: 407.

¹⁴³ Fīrūzabādī, *el-Kāmūs* 'l-Muḥīt, 389.

Mısır ve İskenderiye’de çok bulunan bir ağaçtır.¹⁴⁴

2. Mal içerisinde bulunan saf altın anlamındadır. “الخيار”, “الاختيار” dan isimdir.¹⁴⁵

3. “الثقاء” “güven” anlamındadır. Cevherī, *eş-Şihāh* adlı eserinde “الخيار” kelimesinin “الثقاء” “güven” anlamına gelen ve Arapça olmayan bir kelime olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶

4. “خيار” kelimesi “خَيْرٌ” kelimesinin çoğuludur, “أشْرار” kelimesinin zıddı olarak¹⁴⁷ açıklanmış ve الاختيار kelimesinden isim olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁸

5. Seçim, tercih anlamındadır. “الخيرة”, “الخَيْرَةُ”, “النَّخِيرُ”¹⁴⁹ kelimeleriyle aynı anlama gelmektedir.¹⁵⁰ “أنت بالخيار” ve “أنت بالمختار” cümleleri aynı anlama gelmektedir.¹⁵¹

6. “خيار” kelimesi bulunan özel isimler şu şekildedir: İbnu Seleme ve Neḥaī’nin rāwisi ṭābi’inden “أُمُّ الْخِيَارِ” ve “عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَدِيٍّ بْنِ الْخِيَارِ”.¹⁵² Ayrıca “بَنُو الْخِيَارِ” bir Arap kabilesidir.¹⁵³ Bir beldeye isim olan “خيارَةُ” Ṭaberiye’dedir ve Hz. Şu‘ayb’ın kabri buradadır.¹⁵⁴

E. *H-y-r* kökü “خَيْرَةٌ” veya “خَيْرَةٌ” isim formlarında iki anlama gelmektedir.

Bunlar:

¹⁴⁴ Fīrūzabādī, *el-Ḳāmūs*’l-Muḥīt, 389.

¹⁴⁵ Fīrūzabādī, *el-Ḳāmūs*’l-Muḥīt, 389.

¹⁴⁶ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651.

¹⁴⁷ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651.

¹⁴⁸ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651.

¹⁴⁹ Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 7: 223.

¹⁵⁰ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luġa*, 2: 232.

¹⁵¹ Ḥalīl b. Aḥmed, *Kitābu’l-‘Ayn*, 4: 302; Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 7: 223.

¹⁵² Fīrūzabādī, *el-Ḳāmūs*’l-Muḥīt, 389.

¹⁵³ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Luġa*, 1: 594.

¹⁵⁴ Fīrūzabādī, *el-Ḳāmūs*’l-Muḥīt, 389.

1. Seçim, tercih anlamındadır. “الخيار”, “الخيرة”, “الخيرة”, “التَّخْيِيرُ”¹⁵⁵ kelimelerinin tamamı “seçim, tercih” anlamına gelmektedir.¹⁵⁶ “خَارَ الرَّجُلَ عَلَى غَيْرِهِ خَيْرَةً وَخَيْرًا وَخَيْرَةً”¹⁵⁷ “Adamı diğerlerine tercih etti.” cümlesinde “خَيْرَةً”, “خَيْرَةً”, “خَيْرًا” kelimeleri aynı anlamdadır.¹⁵⁷ “كان ذلك خيرة من الله”¹⁵⁸ “Bu Allah tarafından bir seçimdir”¹⁵⁸, “هذا وهذه وهؤلاء”¹⁵⁹ “Bu, bu ve bunlar benim seçimim ve o da senin seçtiğindir.”¹⁵⁹ verilen diğer örneklerdir.

Sözlüklerde bu kelime için örnek verilen ayet-i kerimeler şu şekildedir: “أَنْ يَكُونَ”¹⁶⁰ ayetindeki *yā* harfi fethalı okunduğu zaman “لَهُمُ الْخَيْرَةُ”¹⁶¹ “...tercih hakları yoktur.”¹⁶⁰ ayetindeki *yā* harfi fethalı okunduğu zaman “لَهُمُ الْخَيْرَةُ”¹⁶¹ “tercih, seçim” anlamındadır.¹⁶¹ “وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ”¹⁶² “Rabbin, dilediğini yaratır ve tercih eder. (O’nun seçme ve yaratmasında) onların tercih hakkı yoktur.”¹⁶² Bu ayet onların Allah’ın üstünde/ Allah’a rağmen seçimleri yoktur anlamına gelmektedir.¹⁶³

2. Seçkin, iyi olan, seçilmiş anlamına gelmektedir. “الخيرة”, “الخيرة”, “الخيرة” kelimelerinin her üçü yerine göre “seçkin, iyi olan” anlamında kullanılır.¹⁶⁴ “وَرَسُولُ اللَّهِ خَيْرُهُ مِنْ خَلْقِهِ”¹⁶⁵ “Rasûlullah onun yarattıklarının seçilmişidir.”¹⁶⁶ “محمدٌ خَيْرُهُ اللَّهُ مِنْ خَلْقِهِ”¹⁶⁶ “Muhammed,

¹⁵⁵ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 7: 223.

¹⁵⁶ Cevherî, *eş-Şihâh*, 2: 651; İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyîsi’l-Luğa*, 2: 232.

¹⁵⁷ Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ*, 389.

¹⁵⁸ Zemaḥşerî, *Esâsu’l-Belâğa*, 1: 272.

¹⁵⁹ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitābu’l-‘Ayn*, 4: 301; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 7: 223.

¹⁶⁰ 33/Aḥzâb:36.

¹⁶¹ Cevherî, *eş-Şihâh*, 2: 651; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 7: 223.

¹⁶² 28/Kaşas:68.

¹⁶³ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 7: 223.

¹⁶⁴ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 7: 223.

¹⁶⁵ Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muḥîṭ*, 389.

¹⁶⁶ Zemaḥşerî, *Esâsu’l-Belâğa*, 1: 272.

Allah'ın yarattıkları arasından seçtiğidir.” sukūn ile “خَيْرَةُ الله” ifadesi aynı anlamdadır.¹⁶⁷

3. Kelimenin özel isim olarak kullanıldığı yer şu şekildedir: “خَيْرَةُ” Yemen, Şan‘a’da bir bölgedir.¹⁶⁸

F. *H-y-r* kökü “خَيْرًا” isim formunda “seçim, tercih” anlamına gelmektedir. “خَارَ الرجل على غيره خَيْرَةً وخَيْرًا وخَيْرَةً” cümlesindeki “خَيْرَةً, وخَيْرًا, وخَيْرَةً” kelimeleri aynı anlamdadır.¹⁶⁹ “Bu, bu ve bunlar benim seçimim ve o da senin seçtiğindir.”¹⁷⁰ “خَيْرِي نختاره”, “Seçimim, seçtiğimizdir”¹⁷¹ örnek cümlelerdir.

G. *H-y-r* kökü “التَّخْيِيرُ” isim formunda “seçim, tercih” anlamına gelmektedir. “التَّخْيِيرُ” kelimesi “أَنْ”¹⁷² kelimeleri aynı anlamdadır. “التَّخْيِيرُ”, “الخَيْرَةُ”, “الخَيْرَةُ”, “الخيار”, “أَنْ”¹⁷³ ayetindeki “الخَيْرَةُ” kelimesini açıklamak için kullanılmıştır.¹⁷⁴ “...tercih hakları yoktur.”¹⁷⁵

H. *H-y-r* kökü “خُورًا” isim formunda iki anlama gelmektedir. Bunlar:

1. Böğürmek anlamına gelmektedir.¹⁷⁶ “فَيَخُورُ خُورًا الغزال” “Ceylan gibi böğürdü.”¹⁷⁷ böğürmek anlamını ifade eden bir örnektir.

2. Seçim anlamına gelmektedir. Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa* adlı eserinde “خُورًا” ve “خيار” “seçim” kelimelerinin aynı anlama geldiğini ifade etmiştir.¹⁷⁸

¹⁶⁷ Cevherî, *eş-Şihâh*, 2: 652; Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 7: 223.

¹⁶⁸ Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, 389.

¹⁶⁹ Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, 389.

¹⁷⁰ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitābu'l-'Ayn*, 4: 301; Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 7: 223.

¹⁷¹ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitābu'l-'Ayn*, 4: 301.

¹⁷² Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 7: 223.

¹⁷³ Cevherî, *eş-Şihâh*, 2: 651; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, 2: 232.

¹⁷⁴ 33/Aḥzâb:36.

¹⁷⁵ Cevherî, *eş-Şihâh*, 2: 651; Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 7: 223.

¹⁷⁶ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 7: 224-225.

¹⁷⁷ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 7: 224-225.

¹⁷⁸ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 7: 225.

İ. *H-y-r* kökü “مُخْتَارٌ” isim formunda iki anlama gelmektedir. Bunlar:

1. “Hayır görülen şeye götüren kişi” anlamında olup ism-i fâ‘ildir.¹⁷⁹ “مُخْتَارٌ” kelimesinin ism-i taşğîri “مَخِيرٌ” şeklindedir. *Tā* harfi, elif ve *yā* harflerinden bedel olup zâid olduğu için ism-i taşğîrinde hazfedilmiştir.¹⁸⁰ “أنت بالمُختارِ” cümlesi “أنت بالخيارِ” anlamında olup¹⁸¹ “İsteddiğini seç.”¹⁸² demektir.

2. “Hayır görülen şeye götüren şey” anlamındadır ve ism-i mef‘ûldür.¹⁸³

J. *H-y-r* kökü “مُنْخَيَّرٌ” isim formunda “seçimde serbest” anlamına gelmektedir. “أنت على المُنْخَيَّرِ” “Serbestsin, seçersin.” cümlesi “تَخَيَّرَ مَا شِئْتَ” “Dilediğini seç!” şeklinde açıklanmıştır. Bu cümlenin tam zıddı söylenilmek istenirse “لست على المُنْخَيَّرِ” denir.¹⁸⁴

K. *H-y-r* kökü “إِخْتِيَارٌ” isim formunda “seçme, tercih etme, yapılması ve kendisi hayırlı olan şeyin istenmesi,¹⁸⁵ hayır görülen şeye götüren¹⁸⁶” anlamlarına gelmektedir. “الاختيارِ” yapılması ve kendisi hayırlı olan şeyin istenmesidir çünkü eğer bir şey hayırlı olmasaydı, insan onu hayırlı olarak görmezdi denilmiştir.¹⁸⁷ “إِخْتِيَارٌ” mastarının ism-i maşdarı ise “خَيْرَةٌ” veya “خَيْرَةٌ”¹⁸⁸ şeklindedir.¹⁸⁹

L. *H-y-r* kökü “تَخَيَّرَ” isim formunda “seçim, tercih” anlamındadır. “التخيرِ”, “الاختيارِ” ve “التخيرِ” kelimelerinin her üçü aynı anlamına gelmektedir.¹⁹⁰

¹⁷⁹ İşfehānī, *el-Mufredāt*, 302.

¹⁸⁰ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651.

¹⁸¹ Hālil b. Aḥmed, *Kitābu'l-‘Ayn*, 4: 302; Ezherī, *Tehzību'l-Luġa*, 7: 223.

¹⁸² Fīrūzabādī, *el-Ḳāmūsü'l-Muḥīt*, 389.

¹⁸³ İşfehānī, *el-Mufredāt*, 302.

¹⁸⁴ Zemaḥşerī, *Esāsu'l-Belāġa*, 1: 273.

¹⁸⁵ İşfehānī, *el-Mufredāt*, 301.

¹⁸⁶ İşfehānī, *el-Mufredāt*, 302.

¹⁸⁷ İşfehānī, *el-Mufredāt*, 301.

¹⁸⁸ Endelusī, *Tuhfetu'l-Erīb*, 112; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi'l-Luġa*, 2: 232.

¹⁸⁹ Şāḥib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi'l-luġa*, 4: 406; Ezherī, *Tehzību'l-Luġa*, 7: 223.

¹⁹⁰ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651.

M. *H-y-r* kökü “خَيْرٌ” isim formunda “üstün olan, seçkin olan” anlamındadır.

“جُرْتُ يَا رَجُلُ فَأَنْتَ خَيْرٌ.” “Ey adam! Üstün oldun, sen seçkinsin!”¹⁹¹ denir.

N. *H-y-r* kökü “اسْتَخَارَ” isim formunda aşağıdaki anlamlara gelmektedir:

1. “اسْتَخَارَ” “seçim, tercih”¹⁹² anlamındadır. Bu anlam yalnızca bir sözlük tarafından ifade edilmiş olup örnek cümle bulunmamaktadır.

2. “اسْتَخَارَ” “tercih isteği,¹⁹³ kişinin kendisi için en hayırlısını istemesi,¹⁹⁴ kişinin kendisi için iki şeyden hayırlı olanını istemesi”¹⁹⁵ anlamlarına gelmektedir. Bu anlam kapsamında Allah’a *istiḥāre* etmek şeklinde kullanılır ve “Allah’ın kulu için seçim yapması,¹⁹⁶ kulun seçimi Allah’a havale etmesi, insanın Allah’a yalvarması ve dua etmesi, merhamet talep etmesi, istirham”¹⁹⁷ anlamlarına gelir. Bu kelimenin bir çeşit fal bakma uygulamasının ismi olma ihtimali vardır. Bu uygulama sırtlan veya Arap tavşanının yuvasının çıkışını kapatıp onun çıkışını başka deliklere sevk ederek yapılır.¹⁹⁸ Kişi böylece bir şeyin tercihinin ilgili hayvanın çıkacağı deliğe göre yapmış olur. Diğer taraftan Ezherī, *Tehzību’l-Luḡa* adlı eserinde “الاسْتِخَارَةُ” kelimesinin sırtlan ve Arap tavşanı ile açıklanmasının yanlış olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁹

O. *H-y-r* kökü “الْخَيْرُ” isim formunda üç farklı anlama gelmektedir. Bunlar:

¹⁹¹ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651.

¹⁹² Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi’l-luḡa*, 4: 407.

¹⁹³ Fīrūzabādī, *el-Ḳāmūs* ‘l-Muḥîṭ, 389.

¹⁹⁴ Ezherī, *Tehzību’l-Luḡa*, 7: 225.

¹⁹⁵ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luḡa*, 2: 232.

¹⁹⁶ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 651; Ezherī, *Tehzību’l-Luḡa*, 7: 224.

¹⁹⁷ Ḥalīl b. Aḥmed, *Kitābu’l-‘Ayn*, 4: 301; Ezherī, *Tehzību’l-Luḡa*, 7: 224; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luḡa*, 2: 232.

¹⁹⁸ Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi’l-luḡa*, 4: 407; Ḥalīl b. Aḥmed, *Kitābu’l-‘Ayn*, 4: 301; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luḡa*, 2: 232.

¹⁹⁹ Ezherī, *Tehzību’l-Luḡa*, 7: 225.

1. “الْخَيْرُ” “hibe” anlamına gelir.²⁰⁰

2. “الْخَيْرُ”, “الْكَرَمُ” “cömertlik/lütuf” anlamındadır.²⁰¹

3. “الْخَيْرُ” “huy, tabiat, mizaç” anlamına gelmektedir. “هو كَرِيمٌ الْخَيْرِ وَالْحَيِّمُ” “O huyu ve mizacı kerim/şerefli olandır.” şeklinde kullanılır.²⁰²

4. Bu kelimenin özel isim olarak kullanımı da vardır. “خَيْرٌ” İran’da bir kasabadır.²⁰³

P. *H-y-r* kökü “الْخُورَةُ” isim formunda “malın en hayırlısı” anlamına gelmektedir, İsm-i taşğîri “الْخُورَةُ” şeklindedir.²⁰⁴ İncelediğimiz sözlüklerde bu kelime ile ilgili örnek bir cümle bulunmamaktadır.

Q. *H-y-r* kökü “مُخَايَرَةٌ” isim formunda “yarış” anlamına gelmektedir. “وخايره في” “الخط مخايرة، وتخايروا في الخط وغيره إلى حكم” “Yarış hattında onunla yarıştı, diğerleri de sona kadar yarıştılar.”²⁰⁵ cümlesi bu kelime için örnek verilebilir.

R. *H-y-r* kökü “مُخْيُورَةٌ” isim formunda “bilgi, fazilet ve güzel ahlak” anlamına gelmektedir. “رَجُلٌ ذُو مَخْيُورَةٍ” “bilgi, fazilet ve güzel ahlak sahibi adam” demektir.²⁰⁶

S. *H-y-r* kökü “الْخَيْرِيُّ” veya “الْخَيْرِيُّ” isim formlarında “şebboy veya bir tohum” anlamında olup mu‘arreb bir kelime olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁷

²⁰⁰ Hâfîl b. Aḥmed, *Kitābu ‘l-‘Ayn*, 4: 302; Ezherî, *Tehzîbu ‘l-Luġa*, 7: 225.

²⁰¹ Cevherî, *eş-Şihāḥ*, 2: 651; Ezherî, *Tehzîbu ‘l-Luġa*, 7:225; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekāyisi ‘l-Luġa*, 2: 232; Zemaḥşerî, *Esāsu ‘l-Belāġa*, 1: 273.

²⁰² Zemaḥşerî, *Esāsu ‘l-Belāġa*, 1: 273; Şāḥib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi ‘l-luġa*, 4: 407.

²⁰³ Fîrûzabâdî, *el-Ķāmûsu ‘l-Muḥîṭ*, 389.

²⁰⁴ Ezherî, *Tehzîbu ‘l-Luġa*, 7: 225.

²⁰⁵ Zemaḥşerî, *Esāsu ‘l-Belāġa*, 1: 273.

²⁰⁶ Şāḥib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi ‘l-luġa*, 4: 407.

²⁰⁷ Cevherî, *eş-Şihāḥ*, 2: 651.

2. Ş-R-R KÖKÜNÜN SÖZLÜK ANLAMI

2.1. Ş-R-R KÖKÜNÜN YAPISI

Ş-r-r kökü muḏā‘af fiildir, ikinci (شَرَّ - يَشُرُّ), üçüncü (شَرَّ - يَشُرُّ) ve beşinci (شَرَّ - يَشُرُّ) bablardan gelir. İkinci babın mazisi (geçmiş zaman kipi) “شَرَّ” şeklinde gelirken, muzarisi (şimdiki ya da geniş zaman kipi) “يَشُرُّ” şeklinde gelmektedir. Üçüncü babın mazisi “شَرَّ”, muzarisi “يَشُرُّ” şeklinde gelmektedir. Beşinci babın mazisi “شَرَّ” biçiminde gelirken, muzarisi “يَشُرُّ” şeklindedir.

Ş-r-r kökü, şulāsī mucerred şekliyle “kötü olmak, şerri artmak; bir şeyi kuruması için güneşe sermek, yaymak ve kurutmak; yayılmak ve uçuşmak; kesmek, parçalamak, dilimlemek; ayıplamak” anlamlarına gelmektedir. Kökten türemiş kelimelerin anlamları aynı çerçevededir. Kökün masterları “شَرًّا, شِرَّةً, شَرِيرٌ, شَرَارَةٌ, شَرٌّ” şeklindedir.

Ş-r-r kökünün mezīd bablardaki türevleri aşağıda gösterildiği gibidir. Ancak if‘āl (افْعَال), tefā‘ul (تَفَاعُل), ifti‘āl (افْتِعَال), tefe‘ul (تَفْعُل) bablarındaki kullanımları incelediğimiz sözlüklerde yoktur. Mezīd bablardaki türevleri şunlardır:

If‘āl (افْعَال): Ş-r-r kökünün if‘āl babından mazisi “أَشَرَّ”, muzarisi “يُشَرُّ” ve mastarı ise “إِشْرَارٌ” şeklindedir. Yine bu babın ism-i fā‘ili “مُشِيرٌ” ve ism-i mef‘ûlu ise “مُشَرٌّ” şeklindedir.

Tef‘āl babı (تَفْعِيْل): Ş-r-r kökünün tef‘āl babından mazisi “تَشَرَّرَ”, muzarisi “يُتَشَرَّرُ” ve mastarı ise “تَشَرِيرٌ” şeklindedir. Yine bu babın ism-i fā‘ili “مُتَشَرِّرٌ” ve ism-i mef‘ûlu ise “مُتَشَرَّرٌ” şeklindedir.

Mufā‘ale babı (فِعَالًا\مُفَاعَلَةً): Ş-r-r kökünün mufā‘ale babından mazisi “شَارَّ”, muzarisi “يُشَارُّ” ve mastarı ise “مُشَارَّةٌ” ve “شِرَارٌ” şeklindedir. Yine bu babın ism-i fā‘ili “مُشَارٌّ” ve ism-i mef‘ûlu aynı şekilde “مُشَارٌّ” şeklindedir.

İnfī‘āl babı (انْفِعَال): Ş-r-r kökünün infī‘āl babından mazisi “اِنْشَرَّ”, muzarisi “يُنْشَرُّ” ve mastarı ise “اِنْشِرَارٌ” şeklindedir. Yine bu babın ism-i fā‘ili “مُنْشَرٌّ” şeklindedir. İsm-i

mef'ûlu ise yoktur.

İstif'âl babı (اِسْتِفْعَالًا): Ş-r-r kökünün istif'âl babından mazisi “اِسْتَشَرَ”, muzarisi “يَسْتَشِرُ” ve mastarı ise “اِسْتَشَرَّ” şeklindedir. Yine bu babın ism-i fâ'ili “مُسْتَشِرٌ” ve ism-i mef'ûlu ise “مُسْتَشَرٌ” şeklindedir.

Ayrıca bir de ş-r-r köküne benzeyen ve bu kök ile anlam ortaklığı bulunan “شَرَّشَرَ” şeklinde rubā'î mucerred bir fiil mevcuttur. Bu fiilin ism-i fâ'ili “يُشْرِشِرُ - شَرَّشَرَةٌ” şeklindedir.

2.2. Ş-R-R KÖKÜNÜN ANLAM TAHLİLİ

2.2.1. Ş-R-R Kökü Fiil Formu

2.2.1.1. Ş-R-R Kökü Sulaşî Mucerred Fiil Formu

Ş-r-r kökü sulaşî mucerred fiil formunda “kötü olmak, şerri artmak; bir şeyi kuruması için sermek, yaymak ve kurutmak; yayılmak ve uçuşmak; kesmek, parçalamak, dilimlemek; ayıplamak” anlamlarına gelmektedir.

Ş-r-r kökünün ikinci (شَرَّ - يَشُرُّ), üçüncü (شَرَّ - يَشُرُّ) ve beşinci (شَرَّ - يَشُرُّ) bablardaki kullanımlarının tamamı ilk olarak “kötü olmak, şerri artmak” anlamına gelmektedir.²⁰⁸

Mastarları “شَرَّ”, “شَرَّارَةٌ”, “شَرِيرٌ”, “شِرَّةٌ”, “شُرَّاءٌ” şeklindedir.²⁰⁹

“شَرَّ فلان يشَرَّ شَرَّارَةً، وهو شَرِيرٌ”²¹⁰ “Ey adam! Kötü oldun.”²¹⁰ “وَشَرَرْتَ شَرَرْتَ يا رجلُ”²¹¹ “Falanca şer işledi, kötülük yapar, o kötüdür.”²¹¹ cümleleri kökün bu anlamına örnek verilebilir. Bir atasözünde “كُلَّمَا تَكَبَّرَ تَشَرَّرَ” “Her ne zaman yaşlanırsın kötü olursun.”²¹² denilmiştir.

²⁰⁸ Ezherî, *Tehzîbu 'l-Luğa*, 11: 188; Şāhīb b. 'Abbād, *el-Muḥīṭ fi 'l-Luğa*, 7: 258.

²⁰⁹ Fīrūzābādī, *el-Ḳāmūsü 'l-Muḥīṭ*, 414.

²¹⁰ Cevherî, *eş-Şihāh*, 2: 695; Fīrūzābādī, *el-Ḳāmūsü 'l-Muḥīṭ*, 414.

²¹¹ Zemaḥşerî, *Esāsu 'l-Belāğa*, 1: 502.

²¹² Ezherî, *Tehzîbu 'l-Luğa*, 11: 188.

Ş-r-r kökünün ikinci (شَرَّ - يَشُرُّ) ve beşinci (شَرَّ - يَشُرُّ) bablardaki kullanımı ikinci olarak “bir şeyi kuruması için sermek, yaymak ve kurutmak” anlamındadır.²¹³

“شَرَرْتُ الثَّوْبَ وَاللَّحْمَ، وَأَشَرَرْتُ وَشَرَرْتُ” “Elbiseyi ve eti kurusun diye güneşe serdim.” denir.²¹⁴ Kuruması için tuz, et, peynir, keş²¹⁵ vs. bez torbaya konulduğu zaman “شَرَرْتُ” denir.²¹⁶ Bir şey kurusun diye serildiği zaman “شَرَرْتُ شَيْئًا يَشُرُّ شَرًّا”²¹⁷ denir.

Ş-r-r kökünün ikinci (شَرَّ - يَشُرُّ) ve beşinci (شَرَّ - يَشُرُّ) bablardaki kullanımının üçüncü anlamı “yayılmak ve uçuşmak” şeklindedir. “شَرَّ”, “الْإِنْتِشَارُ” yayılma ve “النَّطَائِرُ” uçuşmaya delalet eder.²¹⁸ Ş-r-r kökünün mastarlarından biri “ateşten uçuşan kıvılcım” anlamına gelen “الشَّرَارَةُ” kelimesidir.²¹⁹ Bu anlamın fiil olarak kullanımı için örnek bir cümle yoktur, daha ziyade isim formu kullanılmaktadır.

Ş-r-r kökünün ikinci (شَرَّ - يَشُرُّ) ve beşinci (شَرَّ - يَشُرُّ) bablardaki kullanımı üçüncü olarak “kesmek, parçalamak, dilimlemek” anlamına gelmektedir. “شَرَرْتُ اللَّحْمَ” “Eti parçalara ayırdım, dilimledim.”²²⁰ şeklinde kullanılır.

Ş-r-r kökünün beşinci (شَرَّ - يَشُرُّ) babdaki kullanımı dördüncü olarak “ayıplamak” anlamına gelmektedir. “شَرَّرَ إِنْسَانًا يَشُرُّهُ” “Onu ayıpladı, ayıplıyor.”²²¹ “شَرَّرَهُ شُرًّا” “Onu

²¹³ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 11:186; Şāhīb b. 'Abbād, *el-Muḥîṭ fi'l-Luğa*, 7:258; Fîrûzâbâdî, *el-Ḳāmûsu'l-Muḥîṭ*, 414.

²¹⁴ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, 1:121; Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 11:186; Cevherî, *eş-Şihāh*, 2:695; Fîrûzâbâdî, *el-Ḳāmûsu'l-Muḥîṭ*, 415.

²¹⁵ Yağsız, kurutulmuş peynir veya yoğurda verilen ad.

²¹⁶ Cevherî, *eş-Şihāh*, 2: 695.

²¹⁷ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 11:188; Zemaşşerî, *Esāsu'l-Belāğa*, 1:502; Fîrûzâbâdî, *el-Ḳāmûsu'l-Muḥîṭ*, 414.

²¹⁸ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, 3: 180.

²¹⁹ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitābu'l-'Ayn*, 6: 216; Fîrûzâbâdî, *el-Ḳāmûsu'l-Muḥîṭ*, 414.

²²⁰ Şāhīb b. 'Abbād, *el-Muḥîṭ fi'l-Luğa*, 7: 258.

²²¹ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 11: 188.

ayıpladı.”²²² cümleleri bu anlama örnek verilebilir.

2.2.1.2. Ş-R-R Kökü Şulāṣī Mezīd Fiil Formu

Ş-r-r kökünün if‘āl (أَفْعَالًا) babından şulāṣī mezīd fiil formu “أَشْرَرُ - يُشْرِرُ - اشْرَارُ” şeklinde kullanıldığında temel olarak “yaymak” anlamına gelmekle beraber “şerre nispet etmek, kötülemek, rezil etmek, ayıbını/kusurunu ortaya çıkarmak; yayılmak, açılmak, saçılmak, ortaya çıkmak;”²²³ işaret etmek, ilan etmek, göstermek, açığa çıkarmak²²⁴, kuruması için yaymak, sermek; uzaklaşmak ve yalnız bırakmak; (hayvan kuyruğunu) sallamak” anlamlarına gelmektedir. Aşağıda örneklerle gösterecek olursak:

Şerre nispet etmek, kötülemek, rezil etmek, ayıbını/ kusurunu ortaya çıkarmak:

“أَشْرَرْتُ الرَّجُلَ” “Adamı şerre nispet ettim.”,²²⁵ “وَقَدْ أَشْرَرْتُهُ” “Onu şerre nispet ettim.”,²²⁶ “أَشْرَرْتُ فَلَانًا” “Falani kötüledim.”,²²⁷ “وَأَشْرَرْتُ فَلَانٌ فَلَانًا” cümlesi “Falani, falancayı açığa çıkardı, rezil etti, ayıbını, kusurunu ortaya çıkardı.” anlamına gelmektedir.²²⁸ Bir diğer örnek şair Tarafe’nin şu şiiridir:

وَمَا زَالَ شُرْبِي الرَّاحَ حَتَّى أَشْرَرَنِي صَدِيقِي وَحَتَّى سَاءَنِي بَعْضُ ذَلِكَ

“Şarap benim arkadaşımdır, bu beni biraz kötü etse de.”²²⁹

Yayılmak, açılmak, ortaya çıkmak, saçılmak: Şıffın günü K‘ab bin Cu‘ayl,

Huşayn b. el-Ḥammām el-Merā’ya dedi ki:

فَمَا بَرِحُوا حَتَّى رَأَى اللَّهُ صَبْرَهُمْ وَحَتَّى أَشْرَرْتُ بِالْأُكْفِ الْمَصَاحِفَ

“Mushaf sayfaları ortalığa saçılrsa da Allah ne kadar dayanacaklarını görene

²²² Fīrūzābādī, *el-Ḳāmūs*’l-Muḥīṭ, 415.

²²³ Ezherī, *Tehzību*’l-Luġa, 11: 187.

²²⁴ İṣfehānī, *el-Mufredāt*, 448.

²²⁵ Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 696.

²²⁶ İṣfehānī, *el-Mufredāt*, 448.

²²⁷ İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi*’l-Luġa, 3: 181; Fīrūzābādī, *el-Ḳāmūs*’l-Muḥīṭ, 415.

²²⁸ Şāḥib b. ‘Abbād, *el-Muḥīṭ fi*’l-Luġa, 7: 258.

²²⁹ İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi*’l-Luġa, 3: 181.

kadar rahat yok.”²³⁰

İşaret etmek, ilan etmek, göstermek, açığa çıkarmak: Bir şeyi açığa, ortaya çıkardığı zaman kişi “أَشْرَزْتُ الشَّيْءَ” der.²³¹ “أَشْرَزْتُ كَذَا” “Gösterdim, işaret ettim, açığa çıkardım.”²³² “أَشْرَزْتُ الْأَمْرَ” İşin ortaya, açığa çıkmasıdır.²³³ “أَشْرَهْ” “Gösterdi, ilan etti.” şeklinde kullanılır.²³⁴ Bu anlama örnek olarak şu şiir verilmiştir:

إِذَا قِيلَ أَيُّ النَّاسِ شَرُّ قَبِيلَةٍ
أَشْرَزْتُ كُلَّيَا بِالْأَكْفِ الْأَصَابِغِ

“Kabilesi en şerli insan kim dendiğinde... Bütün el ve parmaklarla Kuleyb kabilesi işaret edildi.”²³⁵

Kuruması için yaymak, sermek: Bir şey hurma yaprağından yapılan sepet veya başka bir şeyin üzerine kuruması için konulduğu zaman “وَشَرَّهْ فِي الشَّمْسِ وَأَشْرَهْ وَشَرَّرَهْ” “Onu güneşe yaydı.”²³⁶ denir. “شَرَزْتُ النَّوْبَ وَاللَّحْمَ، وَأَشْرَزْتُ وَشَرَزْتُ” “Eti ve elbiseyi kuruması için güneşe serdim.”²³⁷ “وَأَشْرَهْ فَأَشْرَرَّ” “Onu yaydı, o da yayıldı.”²³⁸ Örnek cümlelerden anlaşılacağı üzere “شَرَّ، أَشْرَ، شَرَّرَ، شَرَشَرَ” fiilleri aynı anlama gelir.²³⁹

Uzaklaşmak ve yalnız bırakmak: “وَقَدْ أَشَرَّ بَنُو فَلَانٍ فَلَانًا” “Falan oğulları, falancayı kendilerinden uzaklaştırdı ve yalnız bıraktı.”²⁴⁰

(Hayvan kuyruğunu) sallamak: “وَأَشَرَ مِنَ الذَّنْبِ” “(Hayvan) kuyruğunu salladı,

²³⁰ Ezherî, *Tehzîbu 'l-Luğa*, 11:187; Cevherî, *eş-Şihâh*, 2:696; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi 'l-Luğa*, 3:181.

²³¹ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi 'l-Luğa*, 3: 181.

²³² İşfehânî, *el-Mufredât*, 448.

²³³ Zemaşşerî, *Esâsu 'l-Belâğa*, 1: 502.

²³⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-Muḥîṭ*, 415.

²³⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi 'l-Luğa*, 3: 182; İşfehânî, *el-Mufredât*, 448.

²³⁶ Zemaşşerî, *Esâsu 'l-Belâğa*, 1: 502; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-Muḥîṭ*, 415.

²³⁷ İbn Dureyd Ezdî, *Cemheratu 'l-Luğa*, 1: 121; Ezherî, *Tehzîbu 'l-Luğa*, 11: 186.

²³⁸ Şāḥib b. 'Abbād, *el-Muḥîṭ fî 'l-Luğa*, 7: 259.

²³⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-Muḥîṭ*, 415.

²⁴⁰ Ezherî, *Tehzîbu 'l-Luğa*, 11: 188.

titretti.”²⁴¹

Ş-*r-r* kökünün tef‘īl (تَفْعِيلًا) babından şulāṣī mezīd fiil formu “شَرَّرَ - يُشَرِّرُ - تَشْرِيرٌ” şeklinde kullanıldığında “kuruması için güneşe sermek; karalamak, sövüp saymak, teşhir etmek, rezil rüsva etmek” anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlarla ilgili örnekler şu şekildedir:

Kuruması için güneşe sermek: Bir şey hurma yaprağından yapılan sepet veya başka bir şeyin üzerine kuruması için konulduğu zaman²⁴² “شَرَّرْتُ الثَّوْبَ وَاللَّحْمَ، وَأَشَرَرْتُ”²⁴³ “Eti ve elbiseyi güneşe serdim.”²⁴⁴ denir. “وَشَرَّهُ فِي الشَّمْسِ وَأَشَرَهُ وَشَرَرَهُ وَشَرَّشَرَهُ”²⁴⁵ “Onu güneşe yaydı.”²⁴⁶

Karalamak, sövüp saymak, teşhir etmek, rezil rüsva etmek: “شَرَّرَنِي فِي النَّاسِ”²⁴⁷ “İnsanların içinde beni karaladı, bana sövdü saydı.” cümlesi “وَشَهَّرَنِي فِيهِمْ” cümlesiyle açıklanmıştır.²⁴⁸ “وَشَرَّرَهُ تَشْرِيرًا”²⁴⁹ “İnsanlar arasında onu teşhir etti, rezil rüsva etti.”²⁵⁰

Ş-*r-r* kökünün mufā‘ale (مُفَاعَلَةً) babından şulāṣī mezīd fiil formu “شَارَّ - يُشَارُّ -” şeklinde kullanıldığında “dövüştü, düşman oldu” anlamına gelmektedir. “شَارًّا , مُشَارَّةً”²⁵¹ “Falan, falanla dövüştü ve ona düşman oldu.”²⁵² cümleleri bu baba verilen örneklerdir.

Ş-*r-r* kökünün infī ‘āl (اِنْفِعَالًا) babından şulāṣī mezīd fiil formu “اِنشَرَّ - اِنشَرَارٌ -” şeklinde kullanıldığında “yayıldı, serildi” anlamına gelmektedir. “وَأَشَرَّهُ فَانْشَرَّرَ”²⁵³ “Onu

²⁴¹ Fīrūzābādī, *el-Ḳāmūs*’l-Muḥīt, 415.

²⁴² Fīrūzābādī, *el-Ḳāmūs*’l-Muḥīt, 415.

²⁴³ Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11: 186.

²⁴⁴ Zemaḥşerī, *Esāsu’l-Belāġa*, 1: 502.

²⁴⁵ Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11: 188.

²⁴⁶ Fīrūzābādī, *el-Ḳāmūs*’l-Muḥīt, 415.

²⁴⁷ Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11: 188.

²⁴⁸ Fīrūzābādī, *el-Ḳāmūs*’l-Muḥīt, 415.

²⁴⁹ Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11: 187.

yaydı ve o yayıldı.”²⁵⁰ cümlesi bu baba verebileceğimiz tek örnektir.

Ş-r-r kökünün istif‘âl babından (اسْتَفْعَالًا) sulāsī mezīd fiil formu “يَسْتَشِرُّ-اسْتَشَرَّارًا” - يَسْتَشِرُّ (kurutulmuş et, pastırma; üzerinde et kurutulan yaygı, sepet; deveden büyük bir parça) sahibi oldu” anlamına gelmektedir.²⁵¹ Cümle içinde kullanıldığı bir örnek bulunmamaktadır.

Ayrıca ş-r-r kökü ile anlam ortaklığı olması sebebiyle “شَرَّشَرَ - يُشَرِّشِرُ - شَرَّشَرَةً” şeklindeki rubā‘ī mucerred fiilin anlamlarına kısaca temas etmek isabetli olacaktır. “شَرَّشَرَ - يُشَرِّشِرُ - شَرَّشَرَةً” fiili “yaymak; parça parça etmek, parçalamak, dilimlere ayırmak, yarmak, kesmek, bölmek; ısırarak ve koparmak, (yılan) ısırarak; (hayvan bitkiyi) yemek; (bıçağı veya benzer bir şeyi taş üzerinde)²⁵² bilemek”²⁵³ anlamlarına gelmektedir. Bu rubā‘ī fiil ile ş-r-r kökünün anlamlarından “yaymak; kesmek, parçalamak, dilimlemek” anlamları ortaktır. “شَرَّشَرَ” rubā‘ī fiilinin bu anlamları ile ilgili örnekler aşağıda sıralanmıştır:

Yaymak: “وشره في الشمس وأشره وشرره وشرشره” “Onu güneşe yaydı.”²⁵⁴ cümlesindeki “شَرَّشَرَ”, “أَشَرَ”, “شَرَّشَرَ”, “شَرَّشَرَ” fiilleri “kuruması için güneşe yaymak, sermek” anlamına gelmektedir.

Parça parça etmek, parçalamak, dilimlere ayırmak, yarmak, kesmek, bölmek: “شَرَّشَرَ الشَّيْءَ” ibaresi “bir şeyi parça parça kesmek, taşı vb. parça parça etmek” anlamını ifade etmek için kullanılmıştır.²⁵⁵

“شَرَّشَرَ” ifadesine hem “Bölürsin”²⁵⁶ “مَا تُشَرِّشِرُ مِنْهُ”²⁵⁷

²⁵⁰ Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥīṭ fi’l-Luġa*, 7: 259.

²⁵¹ Fīrūzābādī, *el-Kāmūs al-Muḥīṭ*, 415.

²⁵² Cevherī, *eş-Şihāḥ*, 2: 696.

²⁵³ Fīrūzābādī, *el-Kāmūs al-Muḥīṭ*, 415.

²⁵⁴ Zemaḥşerī, *Esāsu’l-Belāġa*, 1: 502.

²⁵⁵ Cevherī, *eş-Şihāḥ*, 2: 696; İbn Fāris, *Mu‘cemu Mekāyisi’l-Luġa*, 3: 180.

²⁵⁶ Zemaḥşerī, *Esāsu’l-Belāġa*, 1: 502.

anlamı verilmiş hem de bu ifade “قَطَعَ شَرَايِرَهُ” “Kenarlarını, ucunu kesti” ifadesi ile açıklanmıştır.²⁵⁸ İsrā’ hadisinde Nebi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"فَأَتَيْتُ عَلَى رَجُلٍ مُسْتَلْقٍ وَإِذَا بِرَجُلٍ قَائِمٍ عَلَيْهِ بِكُلُوبٍ، وَإِذَا هُوَ يَأْتِي أَحَدَ شِقَى وَجْهِهِ، فَيُشْرِئُ شِدْقَهُ إِلَى قَفَاهُ"

“Yatan bir adamın yanına geldim, başka bir adam elinde bir çengelle ayakta duruyordu, birden o çengeli yatanın yüzünün bir tarafına sapladı ve avurdunu ensesine kadar yardı.” Bu hadiste geçen “يُشْرِئُ” fiilinin “yarmak ve kesmek” anlamına geldiği ifade edilmiştir.²⁵⁹

2.2.2. Ş-R-R Kökü İsim Formu

Ş-r-r kökünün 20 farklı isim formu bulunmaktadır. Bunlar:

- A. شَرُّ جَ أَشْرَارٍ , شُرُورٌ
- B. أَشْرٌ
- C. شَرَّةٌ ve شَرَّى
- D. أَشِرَّةٌ جَ شَرِيرٌ, أَشْرَارٌ
- E. شَرِيرَةٌ
- F. شَرِيرٌ جَ أَشْرَارٌ, شَرِيرِينَ
- G. الشُّرُّ
- H. شُرَّى
- I. مَشْرُورٌ
- J. مُشَرٌّ
- K. الشَّرَارُ جَ الشَّرَارَةُ
- L. شَرَرَةٌ جَ الشَّرَرُ
- M. شِرَارَةٌ جَ الشِّرَارُ
- N. الإِشْرَارُ

²⁵⁷ Fīrūzābādī, *el-Ḳāmūs al-Muḥīṭ*, 415.

²⁵⁸ Şāḥīb b. ‘Abbād, *el-Muḥīṭ fī l-Luġa*, 7: 259.

²⁵⁹ Ezherī, *Tehzību l-Luġa*, 11: 187.

O. الإِشْرَارَةُ ج أَشَارِيرُ

P. شِرَّةٌ

Q. المُشَارَةُ

R. التَّشْرِيرُ

S. شَرَّانَةٌ ج الشَّرَّانُ

T. شَرُّورَى

Aşağıda bu kelimelerin anlamları örnekleri ile beraber verilmiştir.

A. Ş-r-r kökü “شَرَّ ج أَشْرَارٌ, شَرُّورٌ” isim formunda altı farklı anlama gelmektedir.

Bunlar:

1. “الشَّرُّ” kelimesi “السُّوءُ” “kötülük”²⁶⁰ ve “الفِعْلُ لِلرَّجُلِ الشَّرِيرِ” “kötü adamın fiili” ifadeleriyle açıklanmıştır.²⁶¹ “رَجُلٌ شَرٌّ وَشَرِيرٌ” cümlesindeki “الشَّرُّ” kelimesine “şerle meşgul olan”²⁶² şeklinde anlam verilmiştir. Tersinden düşünülerek şerr kelimesinin, hayr kelimesinin zıddı olduğu ifade edilmiş,²⁶³ “أَشْرَارٌ” cümlesindeki “قَوْمٌ أَشْرَارٌ” kelimesi “الأَخْيَارُ” kelimesinin zıddı olarak izah edilmiştir.²⁶⁴ Hayr “herkesin istediği şey” olarak tanımlanırken şerr “hiç kimsenin istemediği şey” olarak tanımlanmıştır.²⁶⁵ Bazı dilciler “شَرٌّ” kelimesinin bütün şerleri kapsadığını iddia etmişlerdir.²⁶⁶

“شَرٌّ” kelimesinin iki çoğulu vardır, bunlar: “أَشْرَارٌ”, “شَرُّورٌ”²⁶⁷ şeklindedir. “قَوْمٌ

²⁶⁰ Halil b. Ahmed, *Kitābu 'l- 'Ayn*, 6:216; Ezheri, *Tehzību 'l-Luġa*, 11:186; Sāhib b. 'Abbād, *el-Muḥīṭ fi 'l-Luġa*, 7:258.

²⁶¹ Halil b. Ahmed, *Kitābu 'l- 'Ayn*, 6: 216; Ezheri, *Tehzību 'l-Luġa*, 11: 186.

²⁶² İşfehānī, *el-Mufredāt*, 448.

²⁶³ İbn Dureyd Ezdī, *Cemheratu 'l-Luġa*, 1:121; Cevheri, *eş-Şihāh*, 2:695; İbn Fâris, *Mu 'cemu Mekāyisi 'l-Luġa*, 3:180; Fīrūzābādī, *el-Ķāmūsü 'l-Muḥīṭ*, 414.

²⁶⁴ Halil b. Ahmed, *Kitābu 'l- 'Ayn*, 6: 216; Ezheri, *Tehzību 'l-Luġa*, 11: 186.

²⁶⁵ İşfehānī, *el-Mufredāt*, 448.

²⁶⁶ İbn Dureyd Ezdī, *Cemheratu 'l-Luġa*, 1: 121.

²⁶⁷ Fīrūzābādī, *el-Ķāmūsü 'l-Muḥīṭ*, 414.

2. “شَرٌّ” kelimesi “et, peynir, elbise gibi şeyleri güneşe sermek, bir şeyi hurma yaprağından yapılan sepet veya başka bir şeyin üzerine kuruması için koymak”²⁷⁷ anlamına gelmektedir. Elbiseler bir çubuk üzerine sıralı bir şekilde asıldığı zaman²⁷⁸ “شَرُّهُ شَيْئاً يَشُرُّهُ”²⁷⁹ şeklinde ifade edilir. Bir şey kurusun diye serildiği zaman “شَرُّاً” denir.²⁸⁰

3. Malın veya borcun az olmasını ifade etmek için “شَرٌّ” kelimesi “عليه شرٌّ من المال” ve “شَرٌّ من الدين” şeklinde kullanılır.²⁸¹ Bu kelimenin “fakirlik” anlamına geldiği de kaydedilmiştir.²⁸²

4. “شَرٌّ” kelimesinin “الانتشار” “yayılma” ve “الطَّائِر” “uçuşma” anlamlarına delalet ettiği ve bu sebeple kıvılcım anlamına gelen “شَرَارَةٌ” mastarının bulunduğu ifade edilmiştir.²⁸³ Bununla ilgili örnek bir cümleye yer verilmemiştir. Kötülüğün yayılma ve çoğalma özelliği vardır, bu sebeple “شَرٌّ” şeklinde adlandırılmıştır.²⁸⁴

5. “شَرٌّ” kelimesi “İblis” anlamına gelmektedir.²⁸⁵

6. “شَرٌّ” kelimesi “humma” anlamına gelmektedir. “İblis” ve “humma” anlamlarına incelediğimiz sözlüklerden yalnızca Fîrûzâbâdî’nin *el-Ğāmûsu’l-Muḥîṭ* adlı eserinde değinilmiş ve herhangi bir örnek verilmemiştir.²⁸⁶

B. Ş-r-r kökünün “أَشْرُ” isim formunda kullanılmayacağı sözlük yazarlarının

²⁷⁷ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitābu’l-‘Ayn*, 6: 216; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luġa*, 11: 186; Şāḥib b. ‘Abbād, *Muḥîṭ fi’l-Luġa*, 7: 258; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luġa*, 3: 180; Fîrûzâbâdî, *el-Ğāmûsu’l-Muḥîṭ*, 415.

²⁷⁸ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luġa*, 11: 186.

²⁷⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Ğāmûsu’l-Muḥîṭ*, 415.

²⁸⁰ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luġa*, 11: 188.

²⁸¹ Şāḥib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi’l-Luġa*, 7: 258.

²⁸² Fîrûzâbâdî, *el-Ğāmûsu’l-Muḥîṭ*, 415.

²⁸³ İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luġa*, 3: 180.

²⁸⁴ İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luġa*, 3: 180.

²⁸⁵ Fîrûzâbâdî, *el-Ğāmûsu’l-Muḥîṭ*, 415.

²⁸⁶ Fîrûzâbâdî, *el-Ğāmûsu’l-Muḥîṭ*, 415.

çoğunluğu tarafından ifade edilmiştir. Yalnız Şāhib b. ‘Abbād tarafından “مَنْ الْكَذَّابُ”²⁸⁷ ayet-i kerimesindeki “الأَشْرُ” “Yarın onlar asıl yalancı, küstah kimmiş görecekler!”²⁸⁷ “küstah, arsız, canlı, kibirli, şımarık, mağrur” anlamına gelen “الأَشْرُ” kelimesinin Ebū Kılābe tarafından “الأَشْرُ” şekilde okunduğu aktarılmıştır. “الأَشْرُ” kelimesinin konuşma dilinde kullanılmadığı da ayrıca ilave edilmiştir.²⁸⁸ Diğer sözlük yazarları “أَشْرُ النَّاسِ”²⁸⁹ “هُوَ شَرُّهُمْ، وَهِيَ”، “فُلَانٌ شَرُّ النَّاسِ”²⁹⁰ “هُوَ أَشْرُ مِنْهُ”²⁹¹ gibi cümle ve ifadeler yerine “شَرُّهُمْ” gibi cümlelerin kullanılacağını, eğer böyle kullanılmazsa kötü bir ifade şekli olacağını belirtmişlerdir.²⁹²

C. Ş-r-r kökü “شَرَى” ve “شَرَّةٌ” isim formlarında “شَرٌّ” kelimesi ile aynı anlamda olup bu kelimenin muennes kullanımlarıdır. “هِيَ شَرَّةٌ”²⁹³ şeklinde kullanılır. Ayrıca “شَرَى” Hemedān’da bir bölgenin adıdır.²⁹⁴

D. Ş-r-r kökü “أَشْرَاءُ ج شَرِيرٌ، أَشْرَارٌ” isim formunda dört farklı anlama gelmektedir. Bunlar:

1. “شَرِيرٌ” kelimesi “şer sahibi, şerli” anlamında olup “شَرِيرٌ” kelimesiyle aynı manadadır. Çoğulu “أَشْرَارٌ” şeklinde gelmektedir.²⁹⁵ Fakat bu çoğulun “شَرٌّ” kelimesine ait olduğunu ifade edenler de olması sebebiyle bu konuda bir ihtilaf vardır.²⁹⁶ “قوم أَشْرَارٌ”

²⁸⁷ 54/Kamer: 26.

²⁸⁸ Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi ’l-Luġa*, 7: 258.

²⁸⁹ Cevherī, *eş-Şihāḥ*, 2: 695.

²⁹⁰ Ezherī, *Tehzību ’l-Luġa*, 11: 188.

²⁹¹ Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi ’l-Luġa*, 7: 258.

²⁹² Cevherī, *eş-Şihāḥ*, 2: 695.

²⁹³ Fīrūzābādī, *el-Ķāmūsü ’l-Muḥîṭ*, 415.

²⁹⁴ Fīrūzābādī, *el-Ķāmūsü ’l-Muḥîṭ*, 415.

²⁹⁵ Fīrūzābādī, *el-Ķāmūsü ’l-Muḥîṭ*, 415.

²⁹⁶ Cevherī, *eş-Şihāḥ*, 2: 695.

”وَأَشْرَاءُ“²⁹⁷, ”رَجُلٌ شَرِيرٌ“²⁹⁸ bu anlama verilen örneklerdir.

2. ”شَرِيرٌ“ aynı zamanda denize yakın yerlerde veya deniz içerisinde yetişen bir ağaçtır.²⁹⁹ Çoğulu ”أَشْرَةٌ“ şeklindedir.³⁰⁰ Şair Kumeýt (ö.126/744) bir şiirinde bu kelimeyi şu şekilde kullanmıştır:

مُنِيفًا عَلَى الْعَبْرَيْنِ بِالْمَاءِ أَكْبَدًا إِذَا هُوَ أَمْسَى فِي عُبَابِي أَشْرَةً

“Su içerisindeki sazlıklarda akşamladığı zaman... Mükemmel bir şekilde suyu boydan boya geçti.”³⁰¹

Şair Ca’dî (ö.65/685?) şiirinde ”شَرِيرٌ“ kelimesini şöyle kullanmıştır:

سَقَى بِشَرِيرِ الْبَحْرِ حَوْلًا تَمُدُّهَ حَلَائِبُ قُرْحٍ ثُمَّ أَصْبَحَ عَادِيَا

“Deniz sazlığını suladı, yaranın bulutları etrafına yayıldı sonra sabah oldu.”³⁰²

3. ”شَرِيرٌ“ kelimesinin ”الأَشْرَةُ“ şeklindeki çoğulunun ”الْبُحُورُ“ ”denizler“ anlamına geldiği ifade edilmiş fakat örnek bir cümle zikredilmemiştir.³⁰³

4. ”شَرِيرٌ“ kelimesi ”deniz kenarı“ anlamına gelmektedir.³⁰⁴ Bu anlamla ilgili örnek bir cümle bulunmamaktadır.

E. Ş-r-r kökü ”شَرِيرَةٌ“ isim formunda ”المَسَلَّةُ“ kelimesiyle açıklanmış olup ”büyük iğne, dikili taş, üzerinde yazıt bulunan taş, tığ, dört köşeli sütun“ anlamına gelmektedir. *İsm-i taşgîri* ”شَرِيرَةٌ“ şeklindedir. Özel isim olarak ”بَيْتُ الْحَارِثِ شَرِيرَةٌ“ bir hanım sahâbî adıdır. ”أَبُو شَرِيرَةَ“ Cebele bin Suḥaym’ın künyesidir.³⁰⁵

²⁹⁷ Cevherî, *eş-Şihâh*, 2: 695.

²⁹⁸ Cevherî, *eş-Şihâh*, 2: 695.

²⁹⁹ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 11: 188; Fîrûzâbâdî, *el-Kāmûsu’l-Muḥîṭ*, 415.

³⁰⁰ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 11: 188.

³⁰¹ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 11: 188.

³⁰² Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 11: 188.

³⁰³ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 11: 188.

³⁰⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kāmûsu’l-Muḥîṭ*, 415.

³⁰⁵ Fîrûzâbâdî, *el-Kāmûsu’l-Muḥîṭ*, 415.

F. Ş-r-r kökü “شَرَّيرٌ ج أَشْرَارٌ شَرَّيرِينَ” isim formunda “şerri çok kişi, şerle meşgul olan” anlamına gelmektedir.³⁰⁶ İsm-i taşgîri “شَرَّيرٌ” şeklindedir.³⁰⁷ “الشَّرُّ” kelimesi “الْفِعْلُ” kelimesi “شَرَّيرٌ” kelimesi bu köke dayanmaktadır.³⁰⁹ “رَجُلٌ شَرٌّ وَشَرَّيرٌ” “şerle meşgul olan adam” ve “قوم أَشْرَارٌ” “şerri çok olan kavim”³¹⁰ bu anlama verilen örneklerdir.

G. Ş-r-r kökü “الشَّرُّ” isim formunda iki anlama gelmektedir. Bunlar:

1. “الشَّرُّ” kelimesi “ayıp, kusur” anlamına gelmektedir. “شَرَّهُ شَرًّا” “Onu ayıpladı.”³¹¹ ve “مَا رَدَدْتُ هَذَا عَلَيْكَ مِنْ شَرٍّ بِهِ” “Bunu sana onda bulunan bir ayıptan dolayı iade etmedim.”³¹² cümleleri bu anlama örnek verilebilir. “وَأِنَّمَا قُلْتُهُ لَغَيْرِ” “Bunu senin kusurun olarak söylemedim, söylediğim senin kusurun olmayan bir şeydir.” cümlesindeki “لِغَيْرِ شَرِّكَ” ifadesi “لِغَيْرِ عَيْبِكَ” manasındadır.³¹³ Bir atasözünde “شَرَّاهُنَّ مَرَاهُنَّ” “Ayıp o kadınlara, yazık onlara!” denilmektedir.³¹⁴

2. “الشَّرُّ” kelimesi “hoşlanılmayan şey, kötülük”³¹⁵ anlamına gelmektedir. “لَيْسَ ذَلِكَ” “Bu onun kötülüğünden değildir.”³¹⁶ ve “فَعَلْتُ ذَلِكَ لِشَرِّكَ” “Bunu senin kötülüğün

³⁰⁶ İbn Dureyd, *Cemheratu 'l-Luğa*, 1: 121.

³⁰⁷ Şāhib b. 'Abbād, *el-Muḥīṭ fi 'l-Luğa*, 7: 258.

³⁰⁸ Ḥalīl b. Aḥmed, *Kitābu 'l-'Ayn*, 6: 216; Ezherī, *Tehzību 'l-Luğa*, 11: 186.

³⁰⁹ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi 'l-Luğa*, 3: 180.

³¹⁰ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi 'l-Luğa*, 3: 180; İşfehānī, *el-Mufredāt*, 448; Zemahşerī, *Esāsu 'l-Belāğa*, 1: 502.

³¹¹ Fīrūzābādī, *el-Ḳāmūs 'l-Muḥīṭ*, 415.

³¹² Ezherī, *Tehzību 'l-Luğa*, 11: 187.

³¹³ Cevherī, *eş-Şihāḥ*, 2: 695.

³¹⁴ Ezherī, *Tehzību 'l-Luğa*, 11: 188.

³¹⁵ İşfehānī, *el-Mufredāt*, 448; Fīrūzābādī, *el-Ḳāmūs 'l-Muḥīṭ*, 415.

³¹⁶ Şāhib b. 'Abbād, *el-Muḥīṭ fi 'l-Luğa*, 7: 258.

için yaptım.”³¹⁷ cümleleri bu anlama örnek verilebilir. “ما قلت ذاك لِشُرِّكَ” “Bunu senin kötülüğün için söylemedim.” cümlesindeki “لِشُرِّكَ” ifadesi “لِشَيْءٍ تَكْرَهُهُ” “hoşlanmayacağın, çirkin bulacağın şey için” şeklinde açıklanmıştır.³¹⁸

H. Ş-r-r kökü “شُرَّى” isim formunda “kötü, habis; çok ayıplayan kadın”³¹⁹ anlamına gelmektedir. Arap kadınının şöyle bir sözü vardır; “أَعِيْذُكَ بِاللّٰهِ مِنْ نَفْسٍ حَرَىٰ وَعَيْنٍ” “Göz diken nefisten ve kötü nazardan seni Allah’a emanet ederim.” Benî Āmir kabilesinden bir kadının *ruḳye* hakkında konuşurken aynı cümleyi şu şekilde kullandığı aktarılmıştır: “أَرْفِيْكَ بِاللّٰهِ مِنْ نَفْسٍ حَرَىٰ وَعَيْنٍ شُرَّى” “Göz diken nefisten ve kötü nazardan, senin için Allah’tan yardım dilerim, okur üflerim.”³²⁰ Bu cümledeki “شُرَّى” kelimesi “habis” ifadesiyle açıklanmıştır. “شُرَّى” kelimesi “أَصْغَرُ” ve “صُغْرَى” kelimeleri gibi “فُعْلَى” veznindedir.³²¹ Kadınlar için “هِيَ شُرَّةٌ وَشُرَّى” “O kötüdür ve çok ayıplar.”³²² Bir kişi diğerine kinle baktığı zaman bu bakış “عَيْنٌ شُرَّى” ifadesiyle tasvir edilir.³²³

İ. Ş-r-r kökü “مَشْرُورٌ” isim formunda iki anlama gelmektedir. Bunlar:

1. “مَشْرُورٌ” kelimesi “şerli, kötü” anlamına gelmektedir. Örnek olarak şu şiir verilebilir:

“أَيْدِي الْعَوَاسِلِ لِلْأَرْوَاحِ مَشْرُورٌ”

“Ölü yıkayıcıların elleri ruhlar için kötüdür.”³²⁴

2. “مَشْرُورٌ” kelimesi “serilmiş, yayılmış” anlamına gelmektedir. “شَرَرْتُ اللَّحْمَ وَ النَّوْبَ”

³¹⁷ Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥīṭ fi’l-Luġa*, 7: 258.

³¹⁸ Fīrūzābādī, *el-Ķāmūs*’l-*Muḥīṭ*, 415.

³¹⁹ Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11: 187.

³²⁰ Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11: 187.

³²¹ Cevherī, *eş-Şiḥāḥ*, 2: 695.

³²² Fīrūzābādī, *el-Ķāmūs*’l-*Muḥīṭ*, 415.

³²³ Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11: 187.

³²⁴ Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11: 186.

”³²⁵“Eti ve elbiseyi kuruması için serdim ve onlar yayılmıştır.”³²⁵

cümlesi bu anlama örnek verilebilir.

J. Ş-*r-r* kökü “مُشَرٌّ” isim formunda “serilmiş, yayılmış” anlamına gelmektedir. “Eti ve اللّحمَ وَ التّوبَ وأشرته و هو مُشَرٌّ وَمَشْرُورٌ” fiilinin ism-i mefûlûdûr. “مُشَرٌّ” cümlesi bu anlama örnek verilebilir.

K. Ş-*r-r* kökü “الشَّرَارُ ج الشَّرَارَةُ” isim formunda üç anlama gelmektedir. Bunlar:

1. “الشَّرَارَةُ” kelimesi “ateşten sıçrayan veya uçuşan şey, kıvılcım” anlamına gelmektedir.³²⁷ İsm-i taşğîrî “شُرَيْرٌ” şeklindedir.³²⁸ Bu kelimeye örnek olarak şu şiir verilmiştir:

أَوْ كَشَرَارِ الْعَلَاةِ يَضْرِبُهَا الْقَيْنُ عَلَى كُلِّ وَجْهَةٍ تَنْبُ

”Veya demirci vurduğunda her tarafa sıçrayan örsün kıvılcımları gibi...”³²⁹

“Ateşten طارت منها شرارة وشررة”³³⁰, “Ateşin kıvılcımları vardır.”³³⁰ “نار ذات شرار وشرر” kıvılcımlar uçtu.”³³¹ bu kelime için örnek verilen diğer cümlelerdir. Sinirliden mecaz olarak “كان أبوك نار شرارة، وأنت منها شراره” “Baban bir ateş kıvılcımıydı, sen de o ateşten bir kıvılcımsın.”³³² denir.

³²⁵ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, 1: 121.

³²⁶ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, 1: 121.

³²⁷ Hâlîl b. Aḥmed, *Kitābu'l-Ayn*, 6: 217; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, 1: 121; Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 11: 187; Şāḥıb b. 'Abbād, *el-Muḥîṭ fi'l-Luğa*, 7: 258; Cevherî, *eş-Şıḥāḥ*, 2: 695; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, 3: 180.

³²⁸ Şāḥıb b. 'Abbād, *el-Muḥîṭ fi'l-Luğa*, 7: 258.

³²⁹ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 11: 187.

³³⁰ Zemaḥşerî, *Esāsu'l-Belāğa*, 1: 502.

³³¹ Zemaḥşerî, *Esāsu'l-Belāğa*, 1: 502.

³³² Zemaḥşerî, *Esāsu'l-Belāğa*, 1: 502.

”الشَّرَارَةُ“ , ”الشَّرَرَةُ“ kelimeleri aynı anlamda olup “ateşten uçuşan şey” demektir.³³³

2. ”الشَّرَارَةُ“ kelimesi “kötülük” anlamına gelmektedir. ”شر فلان يشر شرارة، وهو شرير“³³⁴ cümlesi bu manaya örnek verilebilir.

3. ”الشَّرَارَةُ“ kelimesi “nefs ve sevgi” anlamlarına gelmektedir.³³⁵ Bu bilgi incelediğimiz sözlükler arasında yalnızca Şāhib b. ‘Abbād’ın *el-Muḥîṭ fi l-Luġa* adlı eserinde geçmekte, örnek verilen cümlede ise ”الشَّرَارَةُ“ kelimesi yerine ”شَرَّاشِيرُ“ kelimesi geçmektedir. ”ألقى عَلَيَّ شَرَّاشِيرَهُ جِرْصَاءً“ ”Sevgi ve muhabbetle bana atıldı.“ söz konusu örnek cümledir.³³⁶ Bu örnek cümle diğer sözlüklerde ”شَرَّشَرُ“ rubā‘ī mucerred fiilini incelerken zikredilmiştir. Anlamlarından birisi “nefs ve sevgi” olan ”شَرَّاشِيرُ“ kelimesinin kullanımına örnek verilmiştir.

L. Ş-r-r kökü ”شَرَرَةُ ج الشَّرَرُ“ isim formunda iki anlama gelmektedir. Bunlar:

1. ”شَرَرَةُ“ kelimesi “kıvılcım, ateşten uçuşan veya sıçrayan şey”³³⁷ anlamına gelmektedir. İşfehānī, *el-Mufredāt*’ta ateşin şerr bir itikada konu olması sebebiyle kıvılcımın bu şekilde isimlendirildiğinden bahsetmiştir.³³⁸ ”إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ“ ”O, kütükler kadar, ...kıvılcımlar fırlatır.“³³⁹ ayet-i kerimesi bu kelimenin kullanımına

³³³ Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi l-Luġa*, 7: 259; Zemaḥşerī, *Esāsu l-Belāġa*, 1: 502.

³³⁴ Zemaḥşerī, *Esāsu l-Belāġa*, 1: 502.

³³⁵ Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi l-Luġa*, 7: 259.

³³⁶ Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi l-Luġa*, 7: 259.

³³⁷ Ḥalīl b. Aḥmed, *Kitābu l-‘Ayn*, 6:217; İbn Dureyd, *Cemheratu l-Luġa*, 1:121; Ezherī, *Tehzību l-Luġa*, 11:187; Cevherī, *eş-Şiḥāh*, 2:695; İbn Fāris, *Mu‘cemu Mekāyisi l-Luġa*, 3:180; İşfehānī, *el-Mufredāt*, 448; Fīrūzābādī, *el-Ḳāmūs l-Muḥîṭ*, 415.

³³⁸ İşfehānī, *el-Mufredāt*, 448.

³³⁹ 77/Murselāt:32.

örnek verilmiştir.³⁴⁰ “الشَّرَارَةُ” ve “الشَّرَرَةُ” “ateşten uçuşan veya sıçrayan şey, kıvılcım” kelimeleri aynı anlama gelmektedir.³⁴¹

2. “شَرَرَةُ” kelimesi “nefs ve sevgi” anlamına gelmektedir. Bu bilgi incelediğimiz sözlükler arasında yalnızca Şāhib b. ‘Abbād’ın *el-Muḥîṭ fi’l-Luġa* adlı eserinde geçmekte, örnek verilen cümlede ise “الشَّرَرَةُ” kelimesi yerine “شَرَّاشِيرُ” kelimesi geçmektedir. “أَلْقَى عَلَيَّ شَرَّاشِيرَهُ جِرْصًا” “Sevgi ve muhabbetle bana atıldı.” söz konusu cümledir. Ayrıca “الشَّرَارَةُ”, “الشَّرَارُ”, “الشَّرَرُ” kelimelerinin aynı anlama geldiği ifade edilmiştir.³⁴²

M. Ş-r-r kökü “شِرَارَةُ ج الشَّرَارُ” isim formunda üç anlama gelmektedir. Bunlar:

1. “شِرَارَةُ” “kıvılcım, ateşten uçuşan şey” anlamına gelmektedir.³⁴³

2. “شِرَارَةُ” “üzerinde lor peynirinin kurutulduğu beyaz tabaka” anlamına gelmektedir.³⁴⁴

3. “شِرَارَةُ” kelimesinin “شَمِيرُ” “su rezenesi, dereotu” kelimesi ile aynı anlamda olduğu ifade edilmiştir.³⁴⁵

N. Ş-r-r kökü “الإشْرَارُ” isim formunda üç anlama gelmektedir. Bunlar:

1. “الإشْرَارُ” “havaya sermek, asmak, yaymak”³⁴⁶ anlamındadır. İncelediğimiz sözlükler arasında diğerlerinden farklı olarak Ḥalīl b. Aḥmed, *Kitābu’l-‘Ayn* adlı

³⁴⁰ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Luġa*, 1:121; Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11:187; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luġa*, 3:180; İşfehānī, *el-Mufredāt*, 448.

³⁴¹ Ḥalīl b. Aḥmed, *Kitābu’l-‘Ayn*, 6:217; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Luġa*, 1:121; Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11:187; Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi’l-Luġa*, 7:259; Cevherī, *eş-Şihāh*, 2:695; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luġa*, 3:180; Zemahşerī, *Esāsu’l-Belāġa*, 1:502.

³⁴² Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi’l-Luġa*, 7: 259.

³⁴³ Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi’l-Luġa*, 7: 258; Fīrūzābādī, *el-Ķāmūsū’l-Muḥîṭ*, 415.

³⁴⁴ Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11: 188.

³⁴⁵ Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11: 188.

³⁴⁶ Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi’l-Luġa*, 7: 259.

eserinde peynir ve buğdayın kuruması için güneşe serildiğini ancak onlar için bu kelimenin kullanılmayacağını, bu kelimenin elbise ve benzerlerinin asılması için kullanılacağını ifade etmiştir.³⁴⁷

2. “الإشْرَارُ” “kuruması için güneşe serilen peynir, keş gibi şey”³⁴⁸ anlamına gelmektedir.

3. “الإشْرَارُ” “peynir ve buğday gibi şeylerin kuruması için üzerine serildiği şey, tabaka”³⁴⁹ anlamına gelmektedir.

O. Ş-r-r kökü “الإشْرَارَةُ ج أَشَارِيرُ” isim formunda beş anlama gelmektedir. Bunlar:

1. “الإشْرَارَةُ” “peynir ve benzerlerini sermek” anlamına gelmektedir. “الاشارير قطع” “pastırma parçalarının serilmesi”³⁵⁰ şeklinde kullanılır.

2. “الإشْرَارَةُ” “ince ince doğranmış, kurutulmuş/tuzlanmış et, pastırma”³⁵¹ anlamına gelmektedir.

3. “الإشْرَارَةُ” “üzerinde peynir, keş, pastırma kurutulan hurma yaprağından yapılan sepet”³⁵² veya teneke plaka,³⁵³ peynirin süzülmesi için üzerine konulduğu hurma lifinden yapılan sepet gibi şey,³⁵⁴ üzerine bir şey serilen şey³⁵⁵ anlamlarına gelmektedir.

4. “الإشْرَارَةُ” “dilim, parça” anlamına gelmektedir. “قطعته أَشَارِيرَ قِطْعًا” “Onu

³⁴⁷ Halil b. Ahmed, *Kitābu 'l-'Ayn*, 6: 217.

³⁴⁸ Halil b. Ahmed, *Kitābu 'l-'Ayn*, 6: 217; Ezheri, *Tehzibu 'l-Luğa*, 11: 187.

³⁴⁹ Ezheri, *Tehzibu 'l-Luğa*, 11: 187.

³⁵⁰ Cevheri, *eş-Şihāh*, 2: 695.

³⁵¹ Fīrūzābādī, *el-Kāmūs 'l-Muḥīṭ*, 415.

³⁵² Fīrūzābādī, *el-Kāmūs 'l-Muḥīṭ*, 415.

³⁵³ Ezheri, *Tehzibu 'l-Luğa*, 11: 187.

³⁵⁴ Şāhib b. 'Abbād, *el-Muḥīṭ fi 'l-Luğa*, 7: 258.

³⁵⁵ İbn Fāris, *Mu'cemu Mekāyisi 'l-Luğa*, 3: 180.

dilimlere ayırdın.”³⁵⁶ “إِشْرَارَةٌ مِنْ قَدِيدٍ” “bir parça pastırma”³⁵⁷ bu anlama verilebilecek örneklerdir. Bu anlama verilen örneklerden bir diğeri şu şiiirdir:

”مِنَ التَّعَالِي وَوَحْزٍ مِنْ أَرَانِيهَا... لَهَا أَشَارِيُ مِنْ لَحْمٍ مُتَمَرَّةٌ”

“Bana gösterdiğinden, acı ve alçaklıktan, acılaşmış etten bir parça vardır.”³⁵⁸

5. “الْقِطْعَةُ الْعَظِيمَةُ مِنَ الْإِبِلِ” “deveden büyük bir parça”³⁵⁹ olarak zikredilmiştir. Bu anlam incelediğimiz sözlüklerden yalnızca Fîrûzâbâdî’nin *el-Kāmûsu’l-Muḥîṭ* adlı eserinde geçmektedir.

P. Ş-r-r kökü “شِرَّةٌ” isim formunda “النَّشَاطُ” kelimesiyle açıklanmış olup “hareketlilik, heveslilik, canlılık, çeviklik, hırs ve çalışkanlık” anlamına gelmektedir. “شِرَّةٌ الشَّبَابِ” “gençliğin şevki, hevesi, hırsı ve çalışkanlığı, faaliyeti” şeklinde kullanılır.³⁶¹

Q. Ş-r-r kökü “المُشَارَةُ” isim formunda “düşmanlık”³⁶² anlamına gelmektedir.

R. Ş-r-r kökü “التَّشْرِيرُ” isim formunda iki anlama gelmektedir. Bunlar:

1. “التَّشْرِيرُ” “kuruması için güneşe sermek” anlamına gelmektedir.³⁶³

2. “شَرَّرَهُ تَشْرِيراً” “teşhir etmek, kötülemek” anlamına gelmektedir.

“İnsanlar arasında onu teşhir etti, kötüledi.”³⁶⁴ şeklinde kullanılır.

S. Ş-r-r kökü “شَرَّانَةٌ ج الشَّرَّانُ” isim formunda “sivrisineğe benzeyen bir canlıya

³⁵⁶ Şāḥib b. ‘Abbād, *el-Muḥîṭ fi’l-Luġa*, 7: 258.

³⁵⁷ Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11: 186.

³⁵⁸ Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11: 186.

³⁵⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kāmûsu’l-Muḥîṭ*, 415.

³⁶⁰ Cevherī, *eş-Şihāḥ*, 2: 695.

³⁶¹ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Luġa*, 1: 121; Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11: 187; Cevherī, *eş-Şihāḥ*, 2: 695; Fîrûzâbâdî, *el-Kāmûsu’l-Muḥîṭ*, 415.

³⁶² Cevherī, *eş-Şihāḥ*, 2: 695.

³⁶³ Cevherī, *eş-Şihāḥ*, 2: 695.

³⁶⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kāmûsu’l-Muḥîṭ*, 415.

verilen isim” olarak kullanılır. Bu canlılar insanın yüzünü kaplar fakat ısırmaz. Araplar onu “الْأَدَى” “eziyet” olarak adlandırırlar.³⁶⁵ Şāhib b. ‘Abbād bu kelimenin “فَعْلَان” vezninde olduğunu kaydetmiştir.³⁶⁶

T. Ş-r-r kökü “شَرَرَى” isim formunda özel isimdir. Benī Suleym kabilesinin dağıdır.³⁶⁷

3. DEĞERLENDİRME

Ḥ-y-r ve ş-r-r köklü kelimelerin ilk dönem klasik Arapça sözlüklerdeki anlamlarına dair yukarıdaki inceleme sonucunda şunlar söylenebilir:

1. Ḥ-y-r kökünün temel anlamı “seçmek, tercih etmek” olup bu kök “üstün tutmak, öncelik vermek, beğenmek, çok sevmek, hayırlı olanı seçmek, seçerek almak; üstün olmak, üstün gelmek, seçkin olmak; hayır sahibi olmak; böğürmek” anlamlarına gelmektedir. Ḥ-y-r kökünün birinci (خَارَ - يَخُورُ) ve ikinci (خَارَ - يَخِيرُ) bablardan ortak anlamı “seçmek”tir.

2. Ḥ-y-r kökü mu‘tel fiillerin, ecvef grubundandır, birinci ve ikinci bab olmak üzere iki babdan gelmektedir. Çoğunlukla ikinci babdan (خَارَ - يَخِيرُ) türeyen kelimelerin kullanıldığı görülmektedir.

3. Ḥ-y-r kökünün ikinci babdan beş tane şulaşī mezīd fiil formu bulunmaktadır. “خَارَ”, “خَاتَرَ”, “خَيَّرَ” ve “اسْتَخَارَ” fiillerinin hepsi “seçti” anlamına gelmektedir.

4. Sözlüklerde ḥ-y-r kökü açıklanırken fiil kökü üzerinde durulmadan öncelikle “خَيْرٌ” kelimesinin kullanımları hakkında izahat yapılmış, açıklamalar kelimenin kullanımları üzerinden yürütülmüştür. Aynı şekilde ş-r-r kökü açıklanırken öncelikle “شَرٌّ” kelimesinin açıklaması yapılmıştır.

³⁶⁵ Ezherī, *Tehzību’l-Luġa*, 11: 187; Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥīṭ fi’l-Luġa*, 7: 259; Cevherī, *eş-Şihāh*, 2: 695; Fīrūzābādī, *el-Kāmūsü’l-Muḥīṭ*, 415.

³⁶⁶ Şāhib b. ‘Abbād, *el-Muḥīṭ fi’l-Luġa*, 7: 259.

³⁶⁷ Fīrūzābādī, *el-Kāmūsü’l-Muḥīṭ*, 415.

5. Bazı sözlüklerde *hayr* kelimesi “şerrin zıddı” ve “herkesin istediği şey” olarak, şerr kelimesi ise “*hayrın* zıddı” ve “hiç kimsenin istemediği şey” olarak tanımlanmıştır.

6. “خَيْرٌ” ve “شَرٌّ” kelimelerinin isim ve sıfat (ism-i tafdil) olmak üzere iki çeşit kullanımı bulunmaktadır. Bu kelimeler isim olarak incelendiğinde *muṭlak* ve *muḳayyed* *hayr-şerr* olmak üzere iki çeşit *hayr* ve *şerr*den bahsedilmektedir.

7. İsim olarak kullanılan *hayr* üç anlam ile ön plana çıkmaktadır. Bu anlamlar: “Herkes tarafından istenen ve tercih edilen şey; mal; fayda, sevap, övülen şey” şeklindedir.

8. Sıfat olarak kullanılan “خَيْرٌ” ve “شَرٌّ” kelimelerinin karşılaştırma (*comperative*) ve en üstünlük (*superlative*) bildiren farklı formları (أَفْعَلٌ vezni) kullanılmaz. Tek bir şeyi nitelemek için, iki şey arasında karşılaştırma yapmak için ve bir şeyin en üstün olduğunu bildirmek için bu kelimelerin farklı formları kullanılmaz. Yani “خَيْرٌ” kelimesi bir kişinin veya şeyin hem tek başına “*hayırlı*” olduğunu, hem bir şeyden veya kişiden “*daha hayırlı*” olduğunu, hem de diğerleri arasında “*en hayırlı*” olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir söyleyişle “خَيْرٌ” kelimesi “Hayırlıdır.”, “Daha hayırlıdır.”, “En hayırlıdır.” anlamlarının üçünü de alabilmektedir. Aynı örnekler “شَرٌّ” kelimesi için de geçerlidir. Bu durum kelimelere anlam verirken zenginliğe sebep olduğu gibi zorluğa da sebep olabilmektedir.

9. “الْخَيْرَةُ، الْخَيْرَةُ، الْخَيْرَةُ” kelimelerinin tamamı “seçkin, iyi olan” anlamındadır. “الْخَيْرَةُ، الْخَيْرَةُ، الْخَيْرَةُ” kelimelerinin tamamı “hayırlı” anlamındadır. Sözlük yazarlarının çoğu tarafından “خَيْرٌ” kelimesi ile şeddeli yazılan “خَيْرٌ” kelimesinin aynı anlamda olduğu ifade edilmiştir.

10. Ş-r-r kökünün “yayılmak” ve “kötü olmak” temel olmak üzere beş farklı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlar “kötü olmak, şerri artmak; bir şeyi kuruması için güneşe sermek, yaymak ve kurutmak; yayılmak ve uçuşmak; kesmek, parçalamak, dilimlemek; ayıplamak” şeklindedir.

11. Ş-r-r kökü muḏā‘af fiildir, ikinci (شَرَّ - يَشُرُّ), üçüncü (شَرَّ - يَشُرُّ) ve beşinci (شَرَّ - يَشُرُّ) bablardan gelir. Ş-r-r kökünün beş tane şulāṣī mezīd fiil formu bulunmaktadır.

12. Ş-r-r kökü ile “شَرَّشَر - يُشَرِّشِر - شَرَّشَرَة” rubā‘ī fiilinin anlam ortaklığı bulunmaktadır. Söz konusu ortak anlamlar “yaymak; kesmek, parçalamak, dilimlemek” şeklindedir. Ş-r-r kökünün şulāṣī mucerred fiil formu olan “شَرَّ” ile “شَرَّرَ”, “أَشَرَّ” şeklindeki şulāṣī mezīd fiil formları ve “شَرَّشَر” rubā‘ī fiili eş anlamlı olup bu fiillerin anlamları “kuruması için güneşe yaymak, sermek” şeklindedir.

13. Ş-r-r kökü “شَرَّ ج أَشْرَارٌ, شُرُورٌ” isim formunda altı farklı anlama gelmektedir. Bunlar: “kötülük, kötü adamın fiili, şerle meşgul olan, ḥayrın zıddı, hiç kimsenin istemediği şey; et, peynir, elbise gibi şeyleri güneşe sermek, bir şeyi hurma yaprağından yapılan sepet veya başka bir şeyin üzerine kuruması için koymak; yayılma ve uçuşma; mal veya borcun az olması, fakirlik; iblis; humma” şeklindedir. “İblis” ve “humma” anlamlarına incelediğimiz sözlüklerden yalnızca Fīrūzābādī’nin *el-Ḳāmūsü’l-Muḥīṭ* adlı eserinde değinilmiş ve herhangi bir örnek cümle verilmemiştir.

14. Arapça klasik sözlüklerde kötülüğe yayılma ve çoğalma özelliğinden dolayı “شَرَّ” isminin verildiği ifade edilmiştir. Şu durumda ş-r-r kökünün anlamlarından “yayılmak” anlamı, “kötülük” anlamına göre daha merkezi ve öncelikli bir konuma geçmektedir.

15. “شَرَّ” kelimesinin “الْإِثْتِشَارُ” “yayılma” ve “الطَّائِرُ” “uçuşma” anlamlarına delalet ettiği ve bu sebeple mastarlarından birisinin “kıvılcım, ateşten uçuşan veya sıçrayan şey” anlamına gelen “شَرَارَةٌ” kelimesi olduğu ifade edilmiştir. İşfehānī, *el-Mufredāt* adlı eserinde ateşin şerr bir itikada konu olması sebebiyle kıvılcımın bu şekilde isimlendirildiğinden bahsetmiştir. Fakat İşfehānī bu konuda münferit kalmıştır.

16. “شَرَّ” kelimesinin iki çoğulu vardır, bunlar “شُرُورٌ, أَشْرَارٌ” şeklindedir. Diğer taraftan “أَشْرَارٌ” şeklindeki çoğulun “شَرَّ” kelimesinin mi yoksa “شَرِيرٌ” kelimesinin mi çoğulu olduğuyla ilgili ihtilaf vardır.

17. “شِرَارَةٌ, الشَّرَارَةُ, الشَّرَرَةُ” kelimelerinin tamamı “ateşten uçuşan veya sıçrayan şey, kıvılcım” anlamına gelmektedir.

18. “الشَّرَرَةُ ve الشَّرَارَةُ” kelimelerinin her ikisi de “nefs ve sevgi” anlamına gelmektedir. Bu bilgi incelediğimiz sözlükler arasında yalnızca Şāhīb b. ‘Abbād’ın *el-Muḥīṭ fi l-Luġa* adlı eserinde yer almakta, örnek verilen cümlede ise “الشَّرَارَةُ” kelimesi yerine “شَرَّاشِرٌ” kelimesi geçmektedir. Söz konusu örnek cümle diğer sözlüklerde “شَرَّاشِرٌ” kökü incelenirken zikredilmiş ve anlamlarından birisi “nefs ve sevgi” olan “شَرَّاشِرٌ” kelimesinin kullanımına örnek verilmiştir.

19. İncelenen diğer sözlüklerden farklı olarak Fīrūzabādī, *el-Ḳāmūsü l-Muḥīṭ* adlı eserinde *ḥ-y-r* ve *ş-r-r* köküne dayanan birçok özel ismi örnek olarak zikretmiştir.

20. Arapça sözlükler üzerinde yapılan bu incelemeye ilaveten, dilimizde yaygın bir şekilde kullanılan *ḥayr* ve *şerr* sözcüklerinin Türkçe karşılıkları hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. *Divānū Lugāti t-Türk*’te *ḥayr* “edgü, edgülük, yeğ, yiğ, uğur, uğurlu, yaxşı”;³⁶⁸ *şerr* “isiz, isizlik, yawlāq”³⁶⁹ anlamları ile karşılanmıştır.

21. *Ḥ-y-r* kökünden gelen *istiḥāre* kelimesi “tercihi başkasından istemek” anlamına gelmektedir. Bu kelime önceleri insanın “tercihini bir hayvana havale etmesi (sırtlan veya Arap tavşanı)” şeklinde kullanılırken sonraki dönemde “tercihin Allah’tan istenmesi” anlamında kullanılır hale gelmiştir. Bu insanın anlam-eylem dünyasındaki ciddi değişimine güzel bir örnektir.

³⁶⁸ Kâşgarlı Mahmūd, *Divānū Lugāti t-Türk*, çev. Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurteser (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 68, 339, 617, 620, 654, 680, 681.

³⁶⁹ Kâşgarlı Mahmūd, *Divānū Lugāti t-Türk*, 68, 132, 339.

İKİNCİ BÖLÜM

HİCRİ İLK DÖRT ASIR TEFSİRLERİ ÖZELİNDE MEKKİ AYETLERDE GEÇEN *ḤAYR* VE *ŞERR* KAVRAMLARININ ANLAMLARI

Ḥayr ve *şerr* kavramlarının incelemesinden önce *ḥ-y-r* ve *ş-r-r* köklerinin Kur’ân’daki türevleri incelenecektir.

Ḥ-y-r kökü Kur’an’da 180 ayette 4 formda toplamda 196 defa geçmektedir.³⁷⁰

Aşağıdaki tabloda *ḥ-y-r* kökünün hangi formda kaç defa geçtiği verilmektedir.

Tablo 1. *Ḥ-y-r* Kökünün Kur’an’daki Türevleri

Kök	Sayısı	Form
اِخْتَارَ	4 defa	<i>Mezîd</i> Fiil
تَحَيَّرَ	2 defa	<i>Mezîd</i> Fiil
خَيْرَةٌ	2 defa	Tekil İsim
خَيْرٌ	176 defa	Tekil İsim
خَيْرَات	10 defa	Çoğul İsim
الْأَخْيَار	2 defa	Çoğul İsim

Çalışma *ḥayr* kavramı ile sınırlandırılmış olması sebebiyle *ḥ-y-r* kökünün خَيْرٌ isim formunun tekil ve çoğul olarak geçtiği ayetler incelenecektir. Fiil formları ve خَيْرَةٌ isim formunun geçtiği ayetler inceleme haricinde bırakılacaktır.

Ş-r-r kökü Kur’an’da 30 ayette iki formda toplamda 31 defa geçmektedir.³⁷¹

Aşağıdaki tabloda *ş-r-r* kökünün hangi formda kaç defa geçtiği verilmektedir.

Tablo 2. *Ş-r-r* Kökünün Kur’an’daki Türevleri

Kök	Sayısı	Form
شَرَّ	29 defa	Tekil İsim
أَشْرَارٌ	1 defa	Çoğul İsim
شَرَرٌ	1 defa	Çoğul İsim

Çalışma *şerr* kavramı ile sınırlandırılmış olması sebebiyle *ş-r-r* kökünün شَرٌّ isim formunun tekil ve çoğul olarak geçtiği ayetler incelenecektir. “Kıvılcımlar” anlamına gelen شَرٌّ çoğul isim formunun geçtiği ayet incelemeye dahil edilmeyecektir.

³⁷⁰ Muḥammed Fuād ‘Abdu’l-Bāḳī, *el-Mu‘cemu’l-Mufehres li-Elḫāzi’l-Ḳur’ān* (Kahire: Daru’l-Ḥadīṣ, 1996), 74-75.

³⁷¹ Muḥammed Fuād ‘Abdu’l-Bāḳī, *el-Mu‘cemu’l-Mufehres*, 200-201.

Tablo 1 ve Tablo 2’den anlaşılacağı üzere *h-y-r* ve *ş-r-r* köklerinin Kur’an’daki türevlerinin çoğu *hayr* ve *şerr* kavramlarıdır.

Hayr ve *şerrin* iki çeşit kullanımı vardır:

Birincisi isim olarak kullanımlarıdır. Türkçe’ye çevirisi “iyilik-kötülük” olarak yapılır. Tablo 3.’te verilen ayetler bu kullanıma örnektir.

Tablo 3. İsim olan *hayr* ve *şerrin* geçtiği ayetlerden örnekler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	2/68/Kalem:12	مَنَاعَ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَنِّيمَ
2	61/41/Fuṣṣilet:49	لَا يَسْتَمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَوْسُقُ قَلُوطَ
3	73/21/Enbiyā’:35	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ
4	79/70/Me‘āric:20	إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا

İkincisi sıfat olarak kullanımlarıdır.³⁷² Bu kullanm “أَفْعَلْ مِنْهُ” kalıbından takdiren ism-i tafdildir. Türkçe’ye çevirisi “iyi/daha iyi/en iyi-kötü/daha kötü/en kötü” şeklinde yapılır. Tablo 4.’te verilen ayetler bu kullanıma örnektir.

Tablo 4. Sıfat olan *hayr* ve *şerrin* geçtiği ayetlerden örnekler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	25/97/Kādr:3	إِنِّي لَنَذِيرٌ خَيْرٌ مِنَ الْفِ شَهْرٍ
2	11/93/Duḥā:4	وَلِلْآخِرَةِ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى
3	53/12/Yūsuf:57	وَلَا جُرْ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ
4	88/8/Enfāl:22	إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

Kur’an’da *hayr* kavramı 87’si Medenī, 85’i Mekkī olmak üzere toplam 172 ayette geçmektedir. Bu ayetlerden 63 tanesinde 65 defa isim, 115 tanesinde 125 defa sıfat olarak bulunmaktadır.

İsim olan *hayr* Kur’an’da *ma’rife*, nekra ve çoğul olarak geçmektedir. Bu kullanımlar tefsirlerde kavrama verilen anlamları etkilememiştir. Aşağıdaki tabloda *hayr* kavramının bu şekillerde kaçar defa geçtiği verilmektedir.

Tablo 5. İsim Olan *Hayrın* Ayetlerde Geçiş Sayıları

Geçiş Şekli	Kavram	Kaç Ayette Geçtiği	Kaç Defa Geçtiği, Mekkī	Kaç Defa Geçtiği, Medenī	Kaç Defa Geçtiği, Toplam
-------------	--------	--------------------	-------------------------	--------------------------	--------------------------

³⁷² İşfehānī, *el-Mufredāt*, 301; Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 309.

Geçiş Şekli	Kavram	Kaç Ayette Geçtiği	Kaç Defa Geçtiği, Mekkî	Kaç Defa Geçtiği, Medenî	Kaç Defa Geçtiği, Toplam
<i>Ma'rife</i>	الْخَيْرُ	13	9	4	13
Nekra	خَيْرٌ	38	10	30	40
Çoğul	خَيْرَات	10	5	5	10
Çoğul	الْأَخْيَار	2	2	0	2
Toplam	-	63	26	39	65

Sıfat olan *hayr* Kur'an'da karşılaştırma yapmak ve en üstünlük bildirmek için kullanılmaktadır. Tablo 6.'da *hayrın* bu şekillerde kaçar defa geçtiği verilmektedir.

Tablo 6. Sıfat Olan *Hayrın* Ayetlerde Geçiş Sayıları

Geçiş Şekli	Kaç Ayette Geçtiği	Kaç Defa Geçtiği, Mekkî	Kaç Defa Geçtiği, Medenî	Kaç Defa Geçtiği, Toplam
Karşılaştırma	95	50	51	101
En Üstünlük Bildirme	24	16	8	24
Toplam	115	66	59	125

Kur'an'da *şerr* 20 ayette 20 defa isim, dokuz ayette on defa sıfat olarak toplam otuz defa geçmektedir.

İsim olan *şerr* Kur'an'da *ma'rife*, nekra ve çoğul olarak geçmektedir. Bu kullanımların tefsirlerde kavrama verilen anlamlar üzerinde herhangi bir etkisi bulunmaz. Tablo 7.'de *şerr* kavramının bu şekillerde kaçar defa geçtiği verilmektedir.

Tablo 7. İsim Olan *Şerrin* Ayetlerde Geçiş Sayıları

Geçiş Şekli	Kavram	Kaç Ayette Geçtiği	Kaç Defa Geçtiği, Mekkî	Kaç Defa Geçtiği, Medenî	Kaç Defa Geçtiği, Toplam
<i>Ma'rife</i>	الشَّرُّ	7	7	0	7
Nekra	شَرٌّ	12	7	5	12
Çoğul	أَشْرَار	1	1	0	1
Toplam	-	20	15	5	20

Sıfat olan *şerr* Kur'an'da karşılaştırma yapmak ve en üstünlük bildirmek için kullanılmaktadır. Tablo 8.'de *şerrin* bu şekillerde kaçar defa geçtiği verilmektedir.

Tablo 8. Sıfat Olan *Şerrin* Ayetlerde Geçiş Sayıları

Geçiş Şekli	Kaç Ayette Geçtiği	Kaç Defa Geçtiği, Mekkî	Kaç Defa Geçtiği, Medenî	Kaç Defa Geçtiği, Toplam
Karşılaştırma	6	3	4	7
En Üstünlük Bildirme	3	0	3	3
Toplam	9	3	7	10

Ḥayr ve *şerr* kelimelerinin Kur'an'da birlikte geçtiği ayetleri incelediğimizde şöyle bir sonuçla karşılaşmış bulunmaktayız: Bu iki kelime yedi yerde aynı ayette, beş yerde ise birbirini takip eden ayetlerde geçmektedir. Yani *ḥayr* ve *şerr* toplam 12 yerde birlikte geçmektedir. Bu 12 yerin 11 tanesinde her iki kelime isim olarak geçmekte, bir yerde ise sıfat olarak geçmektedir. Çalışmamızda ilgili ayetler hem *ḥayr* hem de *şerr* başlıklarında incelenmiştir. Kavramların bir arada nasıl bir ilişki içerisinde geçtiğinin detaylarına yalnızca *şerr* kavramının incelendiği başlıklar altında yer verilmiştir. *Ḥayr* kavramının incelendiği başlıklar *şerr* kavramını içeren başlıklara göre daha yoğun olduğu için ilgili detaylara temas edilmemiştir.

Kur'an'da *ḥayr* kavramının zıddı olarak *şerr* kavramı haricinde üç ayette³⁷³ kötülük (*sū'*), iki ayette³⁷⁴ zarar (*ḍurr*), bir ayette³⁷⁵ imtihan (*fitne*), bir ayette³⁷⁶ daha düşük (*ednâ*) geçmektedir. Bunların haricinde Kur'an'da *ḥayr* kelimesinin vahiy anlamında kullanıldığı bir ayet grubunda³⁷⁷ *ḥayr*ın zıddı olarak öncekilerin masalları (*esâṭiru'l-evvelîn*) tamlaması kullanılmıştır. Ayrıca Tâhâ suresinin 71. ayetindeki azabı daha şiddetli (*eşeddu azāb*) tamlamasının mukabilinde aynı surenin 73. ayetinde *ḥayr* geçmektedir.

Kur'an'da *şerr* kavramının zıddı olarak *ḥayr* haricinde başka kavramlar da kullanılmaktadır. Bir yerde³⁷⁸ güzel (*ḥusn*) kelimesi kullanılırken iki ayette³⁷⁹ insana *şerr* isabet etmesinin zıddı olarak nimet vermek (*en'ame*) fiili kullanılmaktadır. Azap

³⁷³ 3/Āl-i Ġmrān:30, 4/Nisā':149, 7/A'rāf:188.

³⁷⁴ 6/En'ām:17, 10/Yūnus:107.

³⁷⁵ 22/ Hac:11.

³⁷⁶ 2/Bakara:61.

³⁷⁷ 16/Nahl:22-30.

³⁷⁸ 38/Şād:49-55.

³⁷⁹ 17/İsrā':83, 41/ Fuşşilet:51.

anlamında kullanılan *şerr* kelimesinin zıddı olarak bir ayette³⁸⁰ iyilik (*raşed*) kelimesi kullanılırken bir ayette³⁸¹ aydınlık ve sevinç (*neḍraten* ve *surūran*) ifadeleri geçmektedir.

1. *Ḥayr* Kavramı

Ḥayr kavramı 85 Mekkī ayette, 26 defa isim, 66 defa sıfat olarak toplam 92 defa geçmektedir.

1.1. İsim Olan *Ḥayr*

İsim olan *ḥayr* 26 Mekkī ayette, 26 defa geçmektedir. Kavram tefsirlerde birden çok anlam ile açıklanmıştır. Bu anlamların tamamını tablolarda sunduk fakat her bir anlamı ilgili başlık altında inceledik. Anlamları en sık karşılaştığımız anlamdan en nadir geçen anlama doğru sıralayarak inceledik. Mekkī ayetlerde geçen *ḥayr* kavramı tefsirlerde “maddî bir değer, salih amel,³⁸² islam,³⁸³ iman,³⁸⁴ tevhid,³⁸⁵ zekat,³⁸⁶ rahmet,³⁸⁷

³⁸⁰ 72/Cin:10.

³⁸¹ 76/İnsân:11.

³⁸² Ebū Ca'fer Muḥammed b. Cerīr et-Ṭaberī, *Cāmi 'ul-Beyān 'an Te'vīlī Āyi'l-Kur'an*, tah. Mahmūd Muḥammed Şākir (Mekke: Dāru't-Terbiyetu ve't-Turās, tsz.), 13: 302; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Kur'āni'l-'Azīm*, tah. Es'ad Muḥammed eṭ-Ṭayyib (Mekke: Mektebetu Nizār Muşafā el-Bāz, 1419/1998), 5: 1629; Muḥammed b. Maḥmūd Ebū Maṣṣūr el-Māturīdī, *Tefsīru'l-Māturīdī Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, tah. Mecdī Bāsellūm (Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 5: 109-110; Ebu'l-Leys Naşr b. Muḥammed b. Aḥmed es-Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī el-Müsemma Bahru'l-Ulūm*, tah. 'Ādil 'Aḥmed 'Abdulmevcūd, 'Ali Muḥammed Mu'avvīd, Zekerıyyā 'Abdulmecīd en-Nevtī (Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1993), 1: 573.

³⁸³ Ebū'l-Ḥasen Muḳātil b. Suleymān b. Beşīr el-Ezdī, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, tah. 'Abdullāh Maḥmūd Şehhāte (Beyrut: Dāru İhyāi't-Turāsi'l-'Arabī, 1423/2002), 4: 404; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*, 4: 394-395.

³⁸⁴ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 2: 280; Hūd b. Muḥakkem el-Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*, tah. Hāc b. Sa'īd Şerīfī (Beyrūt: Dāru'l-Ġarbi'l-İslāmī, 1410/1990), 2: 223; Ṭaberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 15: 302; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 6:125; Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 2:147.

sağlık,³⁸⁸ selamet,³⁸⁹ lütuf,³⁹⁰ şerrin zıddı,³⁹¹ sevilen ve istenen şey,³⁹² vahiy,³⁹³ menfaat,³⁹⁴ fayda,³⁹⁵ takvâ,³⁹⁶ cennet,³⁹⁷ pay,³⁹⁸ hidayet,³⁹⁹ nefis,⁴⁰⁰ dünya,⁴⁰¹ hevâ,⁴⁰² seçilmiş kişi,⁴⁰³ helal⁴⁰⁴, anlamları ile açıklanmıştır.

1.1.1. Maddî Bir Değer

İsim olan *hayr* Mekkî ayetlerde maddî bir değer olarak “mal, zenginlik;⁴⁰⁵ at;⁴⁰⁶ rızık,⁴⁰⁷

³⁸⁵ Semerkandî, *Tefsîru 's-Semerkandî*, 3: 481.

³⁸⁶ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l- 'Azîz*, 4: 203.

³⁸⁷ Yahyâ b. Sellâm et-Teymî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, tah. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- 'Ilmiyye, 1425/2004), 1: 119; Semerkandî, *Tefsîru 's-Semerkandî*, 2: 106, 303.

³⁸⁸ Semerkandî, *Tefsîru 's-Semerkandî*, 2: 135.

³⁸⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 17: 393-394.

³⁹⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1: 553; 2: 251.

³⁹¹ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 13: 302.

³⁹² Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 18: 439-440.

³⁹³ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 17: 196-197; Mâturîdî, *Te 'vîlâtu Ehli 's-Sunne*, 6: 498.

³⁹⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 2: 479.

³⁹⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 2: 79.

³⁹⁶ Ebû Muhammed Sehl b. 'Abdullâh et-Tusterî, *Tefsîru 't-Tusterî*, tah. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- 'Ilmiyye, 1423/2002), 104.

³⁹⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 19: 509, 639.

³⁹⁸ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2: 573; Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 19: 509, 639.

³⁹⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 18: 439-440; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru 'l-Ğurâni 'l- 'Azîm*, 8: 2452.

⁴⁰⁰ Tusterî, *Tefsîru 't-Tusterî*, 203.

⁴⁰¹ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 24: 567-568.

⁴⁰² Tusterî, *Tefsîru 't-Tusterî*, 203.

⁴⁰³ Mâturîdî, *Te 'vîlâtu Ehli 's-Sunne*, 8: 638; Semerkandî, *Tefsîru 's-Semerkandî*, 3: 171.

⁴⁰⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 18: 439-440; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru 'l-Ğurâni 'l- 'Azîm*, 8: 2452.

⁴⁰⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 3: 544; 4: 437, 803; Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', *Me 'âni 'l-Ğur 'ân*, tah. 'Ahmed Yûsuf en-Necâfî - Muhammed 'Ali en-Neccâr - 'Abdulfettâh İsmâ'îl Şelebî (Kahire: Dâru'l

nimet,⁴⁰⁸ yemek;⁴⁰⁹ çocuk⁴¹⁰” anlamlarıyla açıklanmıştır.

1.1.1.1. Mal, Zenginlik, Bolluk, Genişlik

Mekkī ayetlerde isim olarak geçen *ḥayr* “mal; varlık, zenginlik, genişlik, bereket, verimlilik, bolluk; kâr edilecek ticaret, kazanç; fiyat ucuzluğu” anlamlarında 12 surede, 12 ayette; yedi defa *ma rife*, dört defa nekra, bir defa “الْخَيْرَات” şeklinde çoğul olarak toplam 12 defa geçmektedir.

Tablo 9. *Ḥayr* kavramının “mal, zenginlik, bolluk” anlamları ile açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Ḥayra Verilen Anlamlar
1	2/68/Ḳalem:12	مَنْعَ الْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَنْ يَمُوتَ	İslam, ⁴¹¹ tevhid, ⁴¹² Rasul’e uymak, ⁴¹³ Rasul’ün meclisine gidip

Mısrıyye, tsz.), 3: 285; Ebū ‘Ubeyde Ma‘mer b. el-Muşennā et-Teymī, *Mecāzu’l-Ḳur‘ān*, tah. Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetu’l-Hāncī, 1381/1961), 2: 308; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 16, 412, 527; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 15: 443-445; 21: 490; 22: 356; 23: 535; 24: 567-568; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 5: 1629; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 5: 109-110; 10, 204-205, 602; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 166, 336, 481, 610.

⁴⁰⁶ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 544; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 16; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 21: 193-194; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8:624; Aḥmed b. Alī Ebū Bekr er-Rāzī el-Caṣṣāş, *Aḥkāmū’l-Ḳur‘ān*, tah. Muḥammed Şādık el-Ḳamḥāvī (Beyrut: Dāru İhyāi’t-Turāsi’l-‘Arabī, 1405/1985), 5: 257.

⁴⁰⁷ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 2: 243; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 6: 1932; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 119; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 106, 303.

⁴⁰⁸ Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 15: 219; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 165.

⁴⁰⁹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 341; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 2: 586; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 276; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 19: 556-558; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2:604.

⁴¹⁰ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 159; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 141; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 475.

⁴¹¹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 404; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 394-395.

⁴¹² Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 481.

⁴¹³ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 395; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 141.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
			gelmek, ⁴¹⁴ mal, Allah hakkı ⁴¹⁵
2	14/100/'Ādiyāt:8	وَأَنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ	Mal; nefis, dünya, hevâ ⁴¹⁶
3	34/50/Kāf:25	مَنَعَ لِلْخَيْرِ مُعَدِّ مُرِيْبٍ	İslam, tevhid, hakkı kabul, ⁴¹⁷ zekat, ⁴¹⁸ Allah hakkı, nefis ve malda vacib olan haklar; ⁴¹⁹ mal
4	38/38/Şād:32	فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ	Mal, at ⁴²⁰
5	39/7/A'raf:188	قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَا سْتَكْنَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ	Rasulü tasdik, Allah'a iman; ⁴²¹ amel-i salih, ⁴²² takvâ; ⁴²³ fayda, ⁴²⁴ mal, kâr, ⁴²⁵ verimlilik, bereket; ⁴²⁶ şerrin zıddı ⁴²⁷
6	51/10/Yûnus:107	وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ	İman; ⁴²⁸ sıhhat, ⁴²⁹ afiyet, ⁴³⁰ lütf, ⁴³¹ bolluk, ⁴³² nimet, ⁴³³ sevinç, ⁴³⁴

⁴¹⁴ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 141.

⁴¹⁵ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 4: 395.

⁴¹⁶ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 203.

⁴¹⁷ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 9: 358.

⁴¹⁸ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 4: 203.

⁴¹⁹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 9: 358.

⁴²⁰ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 3: 544; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 4: 16; Ṭaberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 21: 193-194; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 8: 624; Caşşâş, *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân*, 5: 257.

⁴²¹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 5: 109-110.

⁴²² Ṭaberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 13: 302; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, 5: 1629; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 5: 109-110; Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 1: 573.

⁴²³ Ṭaberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 13: 302.

⁴²⁴ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 2: 79.

⁴²⁵ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 5: 109-110; Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 1: 573.

⁴²⁶ Ferrâ', *Me'âni'l-Ḳur'ân*, 1: 400; Ṭaberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 13: 302.

⁴²⁷ Ṭaberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 13: 302.

⁴²⁸ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 6: 92.

⁴²⁹ Ṭaberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 18: 439-440; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, 8: 2452.

⁴³⁰ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 1: 553; 2: 251; 3: 748; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 1: 518; 2: 210; Ṭaberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 15: 219; 17: 393-394; Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 2: 106, 303; 3: 232.

⁴³¹ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 1: 553; 2: 251.

⁴³² Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 2: 210; Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 1: 438.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
		يُرْذَلُ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ ...	rahmet ⁴³⁵
7	52/11/Hūd:84	وَالِى مَدِينٍ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَتَّقُوا الْمَكِينَ وَالْمِيزَانَ إِنْ أَرَيْكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ	Mal, varlık, zenginlik, mal çokluğu, bolluk, ucuzluk, pahalılığa karşı tedbir; ⁴³⁶ dünyanın rahatlığı, nimeti, zineti; ⁴³⁷ rızık, nimet ⁴³⁸
8	55/6/En‘ām:17	وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ	Lütuf; ⁴³⁹ afiyet, sıhhat; ⁴⁴⁰ rızıkta genişlik, bolluk, malda çokluk ⁴⁴¹
9	61/41/Fuṣṣilet:49	لَا يَسْتَمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيُوسِسْ قَنُوطٌ	Afiyet, sıhhat, bolluk; mal, dünya ⁴⁴²
10	73/21/Enbiyā‘:35	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةٌ وَاللَّيْلُ نَارُ الْجَحِيمِ	Sevilen şeyler, sıhhat, afiyet, bolluk, zenginlik; günahlardan korunma, <i>tā‘at</i> , helal, hidayet ⁴⁴³
11	74/23/Mu‘minūn: 55,56	أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ	Mal ve çocuk ⁴⁴⁴
12	79/70/Me‘āric:21	وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا	Mal, zenginlik

Mekkī ayetlerde isim olarak geçen *hayr* on ayette⁴⁴⁵ “mal,⁴⁴⁶ malın tamamı,⁴⁴⁷ mal

⁴³³ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 15: 219; Semerḳandī, *Tefsīru ‘s-Semerḳandī*, 2: 165.

⁴³⁴ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 15: 219.

⁴³⁵ Semerḳandī, *Tefsīru ‘s-Semerḳandī*, 2: 135.

⁴³⁶ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 15: 443-445.

⁴³⁷ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 15: 443-445.

⁴³⁸ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi ‘l-‘Azīz*, 2: 243; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru ‘l-Ḳurāni ‘l-‘Azīm*, 6: 1932; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 119; Semerḳandī, *Tefsīru ‘s-Semerḳandī*, 2: 106, 303.

⁴³⁹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 553; 2: 251.

⁴⁴⁰ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 553; 2:251; 3:748; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi ‘l-‘Azīz*, 1:518; 2:210; Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 15:219; 17:393-394; Semerḳandī, *Tefsīru ‘s-Semerḳandī*, 2:106, 303; 3:232.

⁴⁴¹ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 11: 287; Semerḳandī, *Tefsīru ‘s-Semerḳandī*, 2: 135; 3: 232.

⁴⁴² Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi ‘l-‘Azīz*, 4: 89.

⁴⁴³ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 18: 439-440; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru ‘l-Ḳurāni ‘l-‘Azīm*, 8: 2452.

⁴⁴⁴ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 159; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi ‘l-‘Azīz*, 3: 141; Mātūrīdī, *Te ‘vīlātu Ehli ‘s-Sunne*, 7: 475.

⁴⁴⁵ 68/Ḳalem:12, 100/‘Ādiyāt:8, 50/Ḳāf:25, 38/Şād:32, 7/A‘rāf:188, 11/Hūd:84, 6/En‘ām:17, 41/Fuṣṣilet:49, 23/Mu‘minūn:56, 70/Me‘āric:21.

⁴⁴⁶ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 544; 4: 437, 803; Ferrā‘, *Me‘āni ‘l-Ḳurān*, 3: 285; Ebū ‘Ubeyde, *Mecāzu ‘l-Ḳur‘ān*, 2:308; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi ‘l-‘Azīz*, 4:16, 412, 527; Taberī, *Cāmi ‘u’l-*

çokluğu,⁴⁴⁸ malda genişlik,⁴⁴⁹ mal ve çocuk,⁴⁵⁰ mal ve evlat çokluğu,⁴⁵¹ malda çokluk⁴⁵², anlamlarıyla açıklanmış ve “*Birinize ölüm yaklaştığında eğer geriye mal bırakıyorsa...*” mealindeki Bakara suresinin 180. ayeti zikredilmiştir.⁴⁵³ Ayetlerde malın *hayr* olarak isimlendirilmesinin Arapların veya insanların mala bu adı vermesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir.⁴⁵⁴ Malın haram veya habis de olabileceği fakat insanların dünyada ona bu ismi vermeleri sebebiyle ayette aynı şekilde anıldığı ifade edilmiştir. Tıpkı Âl-i İmrân suresinin 174. ayetinde Allah katında kötü olmadığı halde savaşın kötülük (*sū`*) olarak adlandırılması gibi.⁴⁵⁵

Hayr kavramı yedi ayette⁴⁵⁶ “zenginlik,⁴⁵⁷ verimlilik⁴⁵⁸ ve bereket vakti,⁴⁵⁹ dünyada ehli ve ashabı için genişlik ve bereket,⁴⁶⁰ nimetin genişletilmesi,⁴⁶¹ nimette

Beyân, 15: 443-445; 21: 490; 22: 356; 23: 535; 24: 567-568; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 5: 1629; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 5: 109-110; 10, 204-205, 602; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 3: 166, 336, 481, 610.

⁴⁴⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 3: 610.

⁴⁴⁸ Ferrâ', *Me'âni'l-Kurân*, 2: 25; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 6: 167.

⁴⁴⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2: 165.

⁴⁵⁰ Mukâtîl, *Tefsîru Mukâtîl b. Suleymân*, 3: 159; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 3: 141; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 7: 475.

⁴⁵¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2: 483.

⁴⁵² Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 11: 287.

⁴⁵³ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 24: 567-568.

⁴⁵⁴ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 15: 443-445; 21: 193-194; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 6: 2071.

⁴⁵⁵ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 24: 567-568.

⁴⁵⁶ 7/A'râf:188, 10/Yûnus:107, 11/Hüd:84, 6/En'âm:17, 41/Fuşşilet:49, 21/Enbiyâ':35, 70/Me'âric:21.

⁴⁵⁷ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 177; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 15: 443-445; 18: 439-440; 23: 611; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 8: 2452; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2: 425; 3: 496.

⁴⁵⁸ Ferrâ', *Me'âni'l-Kurân*, 1: 400; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 13: 302.

⁴⁵⁹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 5: 109-110.

⁴⁶⁰ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 5: 109-110.

varlık,⁴⁶² rızık⁴⁶³ ve bolluk,⁴⁶⁴ rızıkta bolluk,⁴⁶⁵ bolluk,⁴⁶⁶ genişlik,⁴⁶⁷ *reha*⁴⁶⁸, bir ayette⁴⁶⁹ “kar edilecek ticaret,⁴⁷⁰ kâr⁴⁷¹ ve kazanç⁴⁷²”, iki ayette⁴⁷³ “ucuzluk,⁴⁷⁴ fiyat ucuzluğu,⁴⁷⁵ pahalılığa karşı alınan tedbir⁴⁷⁶”, anlamları ile açıklanmıştır.

Fuṣṣilet suresinin 49. ayetinin insanın hayra ve bolluğa rağbet; bela ve sıkıntıya nefret ve kerahet üzere tabiatlandırılmış olduğunu haber verdiği; burada bahsedilenden maksadın hakikati açıklamak olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁷⁷

Hūd suresinin 84. ayetinde *ḥayr* kavramı ile “dünyanın *ḥayrı*” anlamının

⁴⁶¹ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 9: 95-97.

⁴⁶² Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 2: 294.

⁴⁶³ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 2: 243.

⁴⁶⁴ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 2: 243.

⁴⁶⁵ Ṭaberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 11: 287; Semerkandī, *Tefsīru 's-Semerḳandī*, 2: 135; 3: 232.

⁴⁶⁶ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 2: 210; Semerkandī, *Tefsīru 's-Semerḳandī*, 1: 438.

⁴⁶⁷ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 9: 95-97.

⁴⁶⁸ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 3: 78; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 312; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 3: 71; Ṭaberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 15: 219; 18: 439-440; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru 'l-Ḳurāni 'l-'Azīm*, 8: 2452; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 9: 95-97; Semerkandī, *Tefsīru 's-Semerḳandī*, 2: 425.

⁴⁶⁹ 7/A' rāf: 188.

⁴⁷⁰ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru 'l-Ḳurāni 'l-'Azīm*, 5: 1629; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 5: 109-110.

⁴⁷¹ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 5: 109-110; Semerkandī, *Tefsīru 's-Semerḳandī*, 1: 573.

⁴⁷² Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 5: 109-110.

⁴⁷³ 7/A' rāf: 188, 11/Hūd: 84.

⁴⁷⁴ Ferrā', *Me'āni 'l-Ḳurān*, 1: 400.

⁴⁷⁵ Ṭaberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 15: 443-445; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 6: 167; Semerkandī, *Tefsīru 's-Semerḳandī*, 2: 165.

⁴⁷⁶ Ṭaberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 15: 443-445.

⁴⁷⁷ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 9: 95-97.

kastedildiği ve dünya *hayr*ının “mal, dünya hayatının zineti, fiyat ucuzluğu”⁴⁷⁸ anlamlarının tamamını kapsadığı ifade edilmiştir.

Mu'minūn suresinin 55. ve 56. ayetlerinde Māturīdī, diğer müfessirlerin değinmediği türden bir açıklama yapmıştır. Mu'tezile'nin Allah'ın yarattıklarından birisi için ancak dinde *aşlah* olanı yapacağını zannettiklerini fakat Allah'ın, bunun dinde onlar için *hayr* ve *aşlah* olmadığını haber verdiğini ifade etmiştir. “Onlara günahları artırmaları için mühlet veriyoruz.”⁴⁷⁹ ve “O halde onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor.”⁴⁸⁰ ayetlerini delil göstermiş ve bu ayetlere rağmen Mu'tezile'nin onlara *hayr* ve iyiliği artırmaları için mühlet verildiğini, rahmet edildiğini ileri sürdüklerini, eğer bu görüşlerinde ısrarcı olurlarsa onlara, Allah'ın kafirlere dediği gibi “Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?”⁴⁸¹ deneceğini ifade etmiştir.⁴⁸²

1.1.1.2. Rızık, Nimet

Mekkī ayetlerde isim olarak geçen *hayr* “rızık, nimet, yemek” anlamlarında beş surede, altı ayette; iki defa *ma rife*, dört defa nekra olarak toplam altı defa geçmektedir.

Tablo 10. İsim olan *hayr*ın “rızık, nimet” anlamları ile açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
1	49/28/Kaşas:24	فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ	Yemek; ⁴⁸³ şefkat, Allah'ın koruma ve gözetme gözüyle bakması ⁴⁸⁴

⁴⁷⁸ Taberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 15: 443-445.

⁴⁷⁹ 3/Āl-i Ġmrān:178.

⁴⁸⁰ 9/Tevbe:55, 85.

⁴⁸¹ 2/Bakara:140.

⁴⁸² Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 7: 475.

⁴⁸³ Taberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 19: 556-558.

⁴⁸⁴ Tusterī, *Tefsīru't-Tusterī*, 118.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
2	49/28/Kaşas:84	مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ	Pay, cennet, devamlı nimet ⁴⁸⁵
3	50/17/İsrâ':11	وَيَذُغُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا	Rahmet; ⁴⁸⁶ Rızık, afiyet, selamet, ⁴⁸⁷ İstek ⁴⁸⁸
4	51/10/Yûnus:11	وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ فَبَدَّلَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ	Rahmet, rızık, afiyet, ⁴⁸⁹ Tađarru', İstek ⁴⁹⁰
5	51/10/Yûnus:107	وَأَنْ يُمْسِكَ اللَّهُ بَضْرًا فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ	İman; sıhhat, afiyet, lütuf (fağl), bolluk, nimet, sevinç, rahmet
6	52/11/Hûd:84	وَالَّذِينَ آمَنُوا شَعِيبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَتَّبِعُوا الْمَكَّالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرِيكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ	Mal, varlık, zenginlik, mal çokluğu, bolluk, ucuzluk, pahalılığa karşı tedbir; dünya rahatlığı, nimeti, zineti; rızık, nimet

Mekkî ayetlerde isim olarak geçen hayr üç ayette⁴⁹¹ “rızık,⁴⁹² rızıkta bolluk,⁴⁹³ selametle rızıklandırılmak⁴⁹⁴”, iki ayette⁴⁹⁵ “nimet,⁴⁹⁶ nimette varlık,⁴⁹⁷ dünya nimetinden ziynet”⁴⁹⁸ bir ayette “yemek”⁴⁹⁹ anlamlarında geçmektedir.

⁴⁸⁵ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2: 573; Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 19: 509, 639.

⁴⁸⁶ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 119; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 106, 303.

⁴⁸⁷ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 119.

⁴⁸⁸ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 6: 15.

⁴⁸⁹ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 119; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 106, 303.

⁴⁹⁰ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 6: 15.

⁴⁹¹ 17/İsrâ':11; 10/Yûnus:11, 107; 11/Hûd:84.

⁴⁹² Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 2: 243; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 6: 1932; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 119; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 106, 303.

⁴⁹³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 135.

⁴⁹⁴ Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 17: 393-394.

⁴⁹⁵ 10/Yûnus:107; 11/Hûd:84.

⁴⁹⁶ Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 15: 219; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 165.

⁴⁹⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 2: 294.

⁴⁹⁸ Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 15: 443-445.

⁴⁹⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 3: 341; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2: 586; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 3: 276; Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 19: 556-558; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 604.

Ḥayr kavramının “yemek, bir doyumluk yemek, bir öğünlük yemek, bir doyumluk öğün, bir lokma yiyecek, doyulacak yemek”⁵⁰⁰ anlamlarında geçtiği Kaşas suresinin 24. ayetinin açıklamalarında Hz. Musa’nın Allah’tan *ḥayr* talebinde bulunurken yanında bir dirhem veya bir dinarın olmadığı,⁵⁰¹ yarım kuru hurmaya bile muhtaç olduğu ifade edilmiştir.⁵⁰² Burada asgari bir maddi değer olan yiyecek *ḥayr* kavramıyla ifade edilmiştir. Diğer taraftan aynı ayetteki *ḥayr* kavramını Tusterī manevi açıdan değerlendirmiş ve Hz. Musa’nın Allah’tan *ḥayr* istemesinin ardından Allah’ın onu Hz. Şuayb’ın sohbeti ile rızıklandırıldığını ifade etmiştir.⁵⁰³ Māturīdī bu ayete diğer müfessirlerden farklı bir bakış açısı geliştirerek, burada insanın sıkıntı ve zorluk yaşadığını başkalarına söylemesinde bir sakınca bulunmadığına delalet olduğunu ifade etmiş ve Hz. Musa’nın Kehf suresinin 62. ayetinde “*Bu yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük.*” diyerek açlıktan dolayı bulunduğu hali arzetmesini de bu duruma benzetmiştir.⁵⁰⁴

Kaşas suresinin 84. ayetindeki “*فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا*” ifadesinde *taḥdīm* olması sebebiyle ifade “*فَلَهُ مِنْهَا خَيْرٌ*”⁵⁰⁵ şeklinde ele alındığında buradaki *ḥayr* kavramı “cennet ve devamlı nimet”⁵⁰⁶ anlamına gelmektedir.

“*İnsan, şerri de hayrı istediği gibi ister. İnsan pek acelecidir!*” mealindeki İsrā’ suresinin 11. ayeti, “*Eğer insanlar iyi olanı çarçabuk istedikleri gibi kötü olanı da Allah onlar için hemen gerçekleştirseydi derhal sonları gelirdi. Bize kavuşacaklarına inanmayanları, azgınlıkları içinde bocalayıp durmak üzere kendi hallerine bırakırız.*”

⁵⁰⁰ Taberī, *Cāmi ü'l-Beyān*, 19: 556-558.

⁵⁰¹ Taberī, *Cāmi ü'l-Beyān*, 19: 556-558.

⁵⁰² Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 2: 586; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l- 'Azīz*, 3: 276.

⁵⁰³ Tusterī, *Tefsīru't-Tusterī*, 118.

⁵⁰⁴ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 8: 161.

⁵⁰⁵ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 3: 358.

⁵⁰⁶ Taberī, *Cāmi ü'l-Beyān*, 19: 639.

mealindeki Yûnus suresinin 11. ayeti ile açıklanmıştır.⁵⁰⁷ Bu ayetlerin her ikisinde de insanın *hayr*ı veya *şerri* istemesinden bahsedilmektedir.

“Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O’ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lutfunu engelleyebilecek de yoktur. Bunu kullarından dilediğine nasip eder. Bağışlayan ve esirgeyen O’dur.” mealindeki Yûnus suresinin 107. ayetindeki *hayr* kavramı rızık anlamı ile açıklanmış ve Allah’ın kişi hakkında *hayr* dilemesi “Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah’ın üzerine olmasın. Allah onların halen bulunduğu yeri de emanet olarak konulacağı yeri de bilir.” mealindeki Hûd suresinin 6. ayeti ile açıklanmıştır. Çünkü bu ayette Allah’ın bütün canlıların rızkını verdiğinden bahsedilmektedir.⁵⁰⁸

1.1.1.3. At

İsim olan *hayr* Mekkî ayetlerde ma‘rife olarak geçtiği bir yerde tefsirlerde “at” anlamı ile açıklanmıştır.

Tablo 11. İsim olan *hayr*ın “at” anlamı ile açıklandığı Mekkî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
1	38/38/Şad:32	فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ	Mal, at

Şad suresinin 32. ayetindeki *hayr* kavramının anlamlarından birisi “at”⁵⁰⁹ olup, buradaki “حُبَّ الْخَيْرِ” ifadesi ‘Abdullāh b. Mes‘ūd kıraatinde “حُبَّ الْخَيْلِ” şeklindedir.⁵¹⁰ Araplar atı ve malı *hayr* olarak adlandırmaktadırlar.⁵¹¹ Rasulullah “Atın perçeminde kıyamet gününe kadar *hayr* bağlıdır.”⁵¹² buyurmuştur.⁵¹³ Hz. Süleyman’ın düşmanlarıyla

⁵⁰⁷ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 119.

⁵⁰⁸ Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 135.

⁵⁰⁹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 544; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 16; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 21: 193-194; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 624; Caşşāş, *Aḥkāmū’l-Ḳur’ān*, 5: 257.

⁵¹⁰ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 16.

⁵¹¹ Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 21: 193-194.

⁵¹² Buḥārī, *Kitābu’l-Menākīb*, 607 (no. 3644).

⁵¹³ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 624.

savaş ve Allah yolunda cihad ile *hayra*, at vasıtasıyla ulaşacağından atı mahza *hayr* diye isimlendirdiği ifade edilmiştir.⁵¹⁴

1.1.1.4.Çocuk

İsim olan *hayr* Mekkî ayetlerde *hayrāt* şeklinde çoğul olarak geçtiği sadece bir ayette tefsirlerde “çocuk” anlamı ile açıklanmıştır.

Tablo 12. İsim olan *hayrın* “çocuk” anlamı ile açıklandığı Mekkî ayet

No	Sure/ Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlam
1	74/23/Mu' minūn:55,56	أَيُّخْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَّالٍ وَبَنِينَ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٦﴾	Çocuk

Mu' minūn suresinin 56. ayetinde geçen *hayrāt* kavramına bir önceki ayette geçen “mal ve çocuk,⁵¹⁵ mal ve evlat çokluğu⁵¹⁶” anlamları verilmiştir. Allah’ın mal ve evladı söz konusu kişilere *hayrları* için vermediği bilakis bunların onların *şerrine*⁵¹⁷ olduğu ifade edilmiş ve “*O halde onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor.*” mealindeki Tevbe suresinin 55. ve 85. ayetleri zikredilmiştir.⁵¹⁸

1.1.2. Salih Amel

Mekkî ayetlerde isim olarak geçen *hayr* “salih amel, *tā‘at*, ibadet, farzlar, *hasene*, Rabbin hizmetinde bulunmak” anlamlarında sekiz surede, on ayette; üç defa *ma rife*, üç defa nekra, dört defa “*الْخَيْرَاتِ*” şeklinde çoğul olmak üzere toplam on defa geçmektedir.

Tablo 13. İsim olan *hayrın* “salih amel” anlamı ile açıklandığı Mekkî ayetler

⁵¹⁴ Caşşâs, *Ahkāmu’l-Ḳur‘ān*, 5: 257.

⁵¹⁵ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 3: 159; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 141; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 475.

⁵¹⁶ Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkindī*, 2: 483.

⁵¹⁷ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 3: 159; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 141; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 475.

⁵¹⁸ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 475.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
1	39/7/A' rāf:188	قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَاسْتَكُنْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ	Rasulü tasdik, Allah'a iman; amel-i salih, takvâ; fayda, mal, kâr, verimlilik ve bereket; şerrin zıddı
2	43/35/Fâtır:32	ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ يُادِنُ اللَّهُ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ	Nebileri tasdik; ⁵¹⁹ salih amel, hasene, Allah'ın hizmeti ⁵²⁰
3	55/6/En'âm:158	هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ أَمِنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ	Sadık iman, ⁵²¹ salih amel ⁵²²
4	61/41/Fuşşilet:49	لَا يَسْمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَئُوسٌ قَنُوطٌ	Hasene; afiyet, sıhhat, bolluk; mal, dünya
5	66/46/Ahķāf:11	وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ	Vahiy; ⁵²³ Salih amel; ⁵²⁴ Allah'ın rahmeti ⁵²⁵
6	70/16/Nahl:76	وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا ابْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُ لَا يَأْتِ الْخَيْرُ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ	Menfaat, nimet; ⁵²⁶ t̃ā'at ⁵²⁷
7	73/21/Enbiyā':35	كُلُّ نَفْسٍ دَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَاللَّيْنَا نُرْجِعُونَ	Sevilen şeyler, sıhhat, afiyet, bolluk, zenginlik; günahlardan korunma, t̃ā'at, helal, hidayet
8	73/21/Enbiyā':73	وَجَعَلْنَاهُمْ أَيْمَةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ	Salih ameller, ibadetler ⁵²⁸
9	73/21/Enbiyā':90	فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَى وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ	Salih ameller, t̃ā'atlar ⁵²⁹

⁵¹⁹ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 3: 558.

⁵²⁰ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 3: 558.

⁵²¹ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l- 'Azīz*, 1: 576.

⁵²² Taberī, *Cāmi' u'l-Beyān*, 12: 247-252; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Kurāni'l- 'Azīm*, 5: 1428.

⁵²³ Semerķandī, *Tefsīru's-Semerķandī*, 3: 287.

⁵²⁴ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 9: 243.

⁵²⁵ Taberī, *Cāmi' u'l-Beyān*, 22: 108-109; Semerķandī, *Tefsīru's-Semerķandī*, 3: 287.

⁵²⁶ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 2: 479.

⁵²⁷ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 6: 541.

⁵²⁸ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 3: 87-88; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 326; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l- 'Azīz*, 3: 79; Semerķandī, *Tefsīru's-Semerķandī*, 2: 433.

⁵²⁹ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 3: 91; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 339;

Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l- 'Azīz*, 3: 90.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
10	74/23/Mu'minun:61	أُولَٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ	Salih ameller, <i>tā'at</i> ler, farzlar ⁵³⁰

Hayr kavramı yedi ayette⁵³¹ “salih amel”, dört ayette⁵³² “*tā'at*”, bir ayette⁵³³ “ibadet”, bir ayette⁵³⁴ “farzlar”, iki ayette⁵³⁵ “*hasene*”, bir ayette⁵³⁶ “Allah’a hizmet” anlamlarında geçtiği tefsirlerde belirtilir.

A'raf suresinin 188. ayetindeki *hayr* kavramı “salih amel”⁵³⁷ şeklinde açıklanırken “*hayrı* artırmak” tamlaması “*şerr*den sakınmak” yani takvâli olmak⁵³⁸ şeklinde izah edilmiştir.

Fâtır suresinin 32. ayetindeki *hayr* kavramı incelediğimiz bütün tefsirlerde “salih amel”⁵³⁹ anlamıyla açıklanmıştır. En'âm suresinin 158. ayetinde ise “salih amel”⁵⁴⁰ anlamı haricinde yalnızca “amel”⁵⁴¹ şeklinde anlam veren müfessirler de bulunmaktadır.

Ahkâf suresinin 11. ayetini Mâtürîdî “Muhtemelen bu söz, önemli kişiler ve reislerden; sıla-i rahim, *hayrat* çeşitleri, salih ameller yapanlarıdır. ‘Biz bunun dışındaki *hayratta* onları geçmiş bulunmaktayız. Eğer bizi davet ettiğiniz bu şey *hayr*

⁵³⁰ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 406; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 7: 477.

⁵³¹ 7/A'raf:188; 35/Fâtır:32; 6/En'âm:158; 46/Ahkâf:11; 21/Enbiyâ':73, 90; 23/Mu'minun:61.

⁵³² 16/Nahl:76; 21/Enbiyâ':73, 90; 23/Mu'minun:61.

⁵³³ 21/Enbiyâ':73.

⁵³⁴ 23/Mu'minun:61.

⁵³⁵ 35/Fâtır:32; 41/Fuṣṣilet:49.

⁵³⁶ 35/Fâtır:32.

⁵³⁷ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 13: 302; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 5: 1629; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 5: 109-110; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 573.

⁵³⁸ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 13: 302.

⁵³⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 3: 558.

⁵⁴⁰ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 12: 247-252; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 5: 1428.

⁵⁴¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1: 599; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 4: 331; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 1: 576.

olsaydı, diğer *hayratta* onları geçtiğimiz gibi, bunda da bizi geçemezlerdi.’ dediler.”⁵⁴² şeklinde açıklamış ve bu açıklamada salih ameli, *hayr* kavramının kapsamına dahil etmiştir. Görüldüğü gibi Mâturîdî kavramı tek kelime ile açıklamaktan ziyade daha kapsamlı yorumlama yoluna gitmiştir.

Enbiyâ’ suresinin 73. ayetindeki *hayr* kavramı diğer müfessirler tarafından “salih amel”⁵⁴³ şeklinde açıklanırken Mâturîdî “Muhtemelen bunlar ibadetlerdir.”⁵⁴⁴ açıklamasını yapmıştır. Bu örnekte olduğu gibi Mâturîdî’nin tefsirinde rivayet aktarımının yanı sıra kişisel yorumların diğer tefsirlere oranla daha fazla olduğu görülmektedir.

Enbiyâ’ suresinin 35. ayetindeki *hayr* kavramı Tusterî tarafından “günahlardan korunma ve *tâ’ate* yardım”⁵⁴⁵ şeklinde açıklanmıştır. İncelediğimiz tefsirlerde Tusterî haricinde bu ayetteki *hayr* kavramını bu veya buna benzer şekilde açıklayan müfessir bulunmamaktadır.

Hayr kavramı Enbiyâ’ suresinin 90. ayetinde “salih amel,⁵⁴⁶ *tâ’at*,⁵⁴⁷ Allah’a yaklaştıracak amel⁵⁴⁸”, Mu’minûn suresinin 61. ayetinde ise “salih amel,⁵⁴⁹ *tâ’at*,⁵⁵⁰

⁵⁴² Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 9: 243.

⁵⁴³ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 3: 87-88; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 326; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 3: 79; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 433.

⁵⁴⁴ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 7: 360.

⁵⁴⁵ Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 104.

⁵⁴⁶ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 3: 91; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 339; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 3: 90.

⁵⁴⁷ Taberî, *Câmi ü’l-Beyân*, 18: 521; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 440.

⁵⁴⁸ Taberî, *Câmi ü’l-Beyân*, 18: 521.

⁵⁴⁹ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 3:160; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1:406; Ferrâ’, *Me’âni’l-Kurân*, 2:238; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 3:142; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2:484.

⁵⁵⁰ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 484.

Allah’a iman edenlerin ve güzel karşılığı isteyenlerin koştugu *tā’atler*,⁵⁵¹ Allah’ın üzerlerine farz kıldıkları⁵⁵² şeklinde açıklanmıştır.

Naḥl suresinin 76. ayetindeki “لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ” ifadesi “*tā’atten* bir şey yapmayan, hayr getirmeyen kafir”⁵⁵³ şeklinde açıklanmıştır.

Mu’minūn suresinin 61. ayetindeki *ḥayr* kavramı açıklanırken aynı surenin “*Rablerine olan derin saygılarından dolayı sorumlu davrananlar; Rablerinin âyetlerine inananlar; Rablerine ortak tanımayanlar; Verdiklerini, rablerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler...*” mealindeki 57-60. ayetleri zikredilmiş ve bu ayetlerde tarif edilen davranışların *ḥayr* olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵⁴

Fāṭır suresinin 32. ayetindeki “سَابِقُ بِالْخَيْرَاتِ” ifadesi için “*Ḥasenatı seyyiātından ağır basan kişidir.*”⁵⁵⁵ açıklaması yapılırken Fuṣṣilet suresinin 49. ayetindeki *ḥayr* kavramı “*ḥasene*”⁵⁵⁶ şeklinde açıklanmıştır.

Fāṭır suresinin 32. ayetindeki “سَابِقُ بِالْخَيْرَاتِ” ifadesi için ayrıca “Bu, rabbinin hizmetinde mücahidlerin önüne geçen galip kişidir. Farzlarından, kendisine lazım olanları eda eder, böylece salih amellerle diğerlerine üstün gelir.”⁵⁵⁷ ve “Bu ehl-i cihaddır.”⁵⁵⁸ açıklamaları yapılmıştır.

1.1.3. İslam, İman, Tevhid

Mekkī ayetlerde isim olarak geçen *ḥayr* “İslam, iman, tevhid” anlamlarında yedi surede,

⁵⁵¹ Caṣṣāṣ, *Aḥkāmü’l-Ḳur’ān*, 5: 93.

⁵⁵² Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 406; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 142.

⁵⁵³ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 6: 541.

⁵⁵⁴ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 406; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 477.

⁵⁵⁵ Tusterī, *Tefsīru’t-Tusterī*, 129; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 3: 107.

⁵⁵⁶ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 95-97.

⁵⁵⁷ Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 20: 466-471.

⁵⁵⁸ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳur’āni’l-‘Azīm*, 10: 3181; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 489-490; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 3: 107.

yedi ayette; üç defa *ma rife*, üç defa nekra, bir defa “الْخَيْرَات” şeklinde çoğul olarak toplam yedi defa geçmektedir.

Tablo 14. İsim olan *hayrın* “İslam, iman, tevhid” anlamları ile açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayra</i> Verilen Anlamlar
1	2/68/Kâlem:12	مَنَعَ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَنِيٍّ	İslam, tevhid, Rasul’e uymak, Rasul’ün meclisine gidip gelmek; mal, Allah hakkı
2	34/50/Kâf:25	مَنَعَ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ	İslam, tevhid, hakkı kabul; zekat, Allah hakkı, nefis ve malda vacib olan haklar; mal
3	39/7/A‘râf:188	قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَا سْتَكْبُرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ	Rasulü tasdik, Allah’a iman; amel-i salih, takvâ; fayda, mal, kâr, verimlilik ve bereket; şerrin zıddı
4	43/35/Fâtır:32	ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ إِذْنُ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ	Nebileri tasdik; salih amel, hasene, Allah’ın hizmeti
5	51/10/Yûnus:107	وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ	İman; sıhhat, afiyet, lütuf (<i>faql</i>), bolluk, nimet, sevinç, rahmet
6	52/11/Hûd:31	وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبِ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدِرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ	İman, hidayet ⁵⁵⁹
7	55/6/En‘âm:158	هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ	Sadık iman; amel

Hayr kavramı yedi Mekkî ayette “İslam, iman ve tasdik, tevhid ve hakkı kabul, Rasul (s.a.v.)’e uymak.” anlamları ile açıklanmıştır. Söz konusu yedi ayette *hayr* kavramını açıklayan bu anlamlar dışında başka anlamlar da vardır. Bunlar yukarıdaki tabloda sunulmuştur. Bu anlamlar ilgili başlıklar altında incelenecektir.

Hayr kavramı iki ayette⁵⁶⁰ “İslam ve tevhid” anlamına vurgu yapılarak açıklanırken, beş ayette⁵⁶¹ “iman ve tasdik” anlamları merkeze alınarak açıklanmıştır.

⁵⁵⁹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 2: 280; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 2: 223; Ṭaberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 15: 302; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 6: 125; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 147.

⁵⁶⁰ 68/Kâlem:12; 50/Kâf:25.

⁵⁶¹ 7/A‘râf:188; 35/Fâtır:32; 10/Yûnus:107; 11/Hûd:31; 6/En‘âm:158.

Kalem suresinin 12. ayetinde *ḥayr* kavramı “İslam,⁵⁶² tevhid,⁵⁶³ Rasul (s.a.v.)’e uymak,⁵⁶⁴ Rasul (s.a.v.)’in meclisine gidip gelmek⁵⁶⁵” şeklinde, Kāf suresinin 25. ayetinde ise “İslam,⁵⁶⁶ tevhid, hakkı kabul⁵⁶⁷” şeklinde açıklanmıştır.

A‘rāf suresinin 188. ayetinde *ḥayr* kavramı “Hz. Muhammet’i tasdik ve Allah’a iman, Hz. Muhammet’i tasdik ve ona iman, Allah’a itaatkarlar ve Hz. Muhammet’e tabi olanlar”⁵⁶⁸ şeklinde açıklanırken Hūd suresinin 31. ayetinde doğrudan “iman”⁵⁶⁹ olarak anlamlandırılmıştır.

Fāṭır suresinin 32. ayetindeki “الْخَيْرَاتِ” kavramı müfessirlerin çoğunluğu tarafından “salih ameller” olarak açıklanmakla birlikte Muḳātil tarafından “salih ameller ve nebileri tasdik”⁵⁷⁰ olarak açıklanmıştır. Semerḳandī ise bu ayet bağlamında “سَابِقُ” بِالْخَيْرَاتِ tamlamasına “mü’min/Müslüman” anlamının verildiği şu iki rivayeti paylaşmıştır: “Zalim kafirdir, ortadaki münafiktir, önde giden mü’mindir.”, “Bunların hepsi mü’minlerdendir. Önde giden hicretten önce Müslüman olandır, ortada olan hicretten sonra Mekke’nin fethinden önce Müslüman olandır, zalim ise Mekke’nin fethinden sonra.”⁵⁷¹

Yūnus suresinin 107. ayetinde geçen *ḥayr* kavramı yalnızca Māturīdī tarafından

⁵⁶² Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 404; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 394-395.

⁵⁶³ Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 481.

⁵⁶⁴ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 395; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 141.

⁵⁶⁵ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 141.

⁵⁶⁶ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 113; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 336.

⁵⁶⁷ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 358.

⁵⁶⁸ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 5: 109-110.

⁵⁶⁹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 2: 280; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 2:223; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 15:302; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 6:125; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2:147.

⁵⁷⁰ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 558.

⁵⁷¹ Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 107.

“iman” olarak açıklanmıştır. Mâturîdî “iman ise hayratın en büyüklerinden ve efdallerindendir. O kimin için iman irade ederse o mümin olur.”⁵⁷² şeklinde bir açıklama yapmıştır.

En‘ām suresinin 158. ayetindeki *ḥayr* kavramı diğer müfessirler tarafından çoğunlukla “amel” olarak açıklanırken Huvvārî tarafından “samimi iman” anlamında şu şekilde açıklanmıştır; “Mü‘min olmayandan ve vefasızca mümin olduğunu iddia edenden o gün tevbe kabul edilmez. Sadık müminlere gelince daha önce kabul edildiği gibi onlardan amel kabul edilir.”⁵⁷³

1.1.4. Zekat

İsim olan *ḥayr ma rife* olarak geçtiği iki Mekkî ayette, tefsirlerde “zekat, malda veya nefiste bulunan Allah hakkı” anlamları ile açıklanmıştır.

Tablo 15. İsim olan *ḥayrın* “zekat” anlamı ile açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Ḥayr Kavramına Verilen Anlamlar
1	2/68/Ḳalem:12	مَنَاعَ الْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَتَيْتُمْ	İslam, tevhid, Rasul’e uymak, Rasul’ün meclisine gidip gelmek; mal, Allah hakkı
3	34/50/Ḳāf:25	مَنَاعَ الْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيدٍ	İslam, tevhid, hakkı kabul; zekat, Allah hakkı, nefis ve malda vacib olan haklar; mal

Ḳalem suresinin 12. ayetindeki *ḥayr* kavramı Huvvārî, Mâturîdî ve Semerkandî tarafından “Allah hakkı,⁵⁷⁴ malda vacip olan Allah hakkı,⁵⁷⁵ malını kendisi ve başkaları için harcamak⁵⁷⁶” şeklinde açıklanmıştır. Ḳāf suresinin 25. ayetindeki *ḥayr* kavramı ise “zekat,⁵⁷⁷ farz olan zekat,⁵⁷⁸ Allah için vacip olan her hak veya insanoğlu için malındaki

⁵⁷² Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 6: 92.

⁵⁷³ Huvvārî, *Tefsîru Kitābillāhi’l-‘Azîz*, 1: 576.

⁵⁷⁴ Huvvārî, *Tefsîru Kitābillāhi’l-‘Azîz*, 4: 395.

⁵⁷⁵ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 10: 141.

⁵⁷⁶ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerḳandî*, 3: 481.

⁵⁷⁷ Huvvārî, *Tefsîru Kitābillāhi’l-‘Azîz*, 4: 203.

⁵⁷⁸ Ṭaberî, *Cāmi ü’l-Beyān*, 22: 356.

haklar,⁵⁷⁹ kişinin malında ve nefsinde vacib olan haklar⁵⁸⁰ şeklinde açıklanmış ayrıca bu ayeti açıklamak için Huvvārī tarafından “...Mallarından muhtaçları yararlandırmayan müşrike yazıklar olsun ve onlar ahireti inkar ederler.” mealindeki Fuşşilet suresinin 6. ve 7. ayetlerini zikredilmiştir.⁵⁸¹

Mekke döneminde zekat vermenin farz olmadığı dikkate alınırsa Mekkī ayetlerde geçen *hayr* kavramına “zekat” anlamının verilmesi isabetli görünmemektedir. Buradaki zekat, farz olan zekattan ziyade “yardım” şeklinde düşünülebilir.

1.1.5. Rahmet

Mekkī ayetlerde isim olarak geçen *hayr* “rahmet, şefkat, Allah’ın koruma ve gözetme gözüyle bakması” anlamlarında dört surede, beş ayette; iki defa *ma rife*, üç defa nekra olmak üzere toplam beş defa geçmektedir.

Tablo 16. İsim olan *hayr*ın “rahmet” anlamı ile açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayra</i> Verilen Anlamlar
1	49/28/Kaşas:24	فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ	Yemek; şefkat, Allah’ın koruma ve gözetme gözüyle bakması
2	50/17/İsrâ’:11	وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولاً	Rahmet, rızık, afiyet, selamet; İstek
3	51/10/Yûnus:11	وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَفُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ فَنَذَرَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ	Rahmet, rızık, afiyet; <i>Tađarru</i> ’, İstek
4	51/10/Yûnus:107	وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ	İman; sıhhat, afiyet, lütuf (<i>fağl</i>), bolluk, nimet, sevinç, rahmet
5	66/46/Ahķāf:11	وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ	Vahiy; salih amel; Allah’ın rahmeti

Kaşas suresinin 24. ayetindeki *hayr* kavramı Tusterī tarafından “Allah’ın şefkati, koruma ve gözetme gözüyle bakması”⁵⁸² şeklinde açıklanmıştır.

⁵⁷⁹ Taberī, *Cāmi ü’l-Beyān*, 22: 356.

⁵⁸⁰ Māturīdī, *Te`vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 358.

⁵⁸¹ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 203.

⁵⁸² Tusterī, *Tefsīru’t-Tusterī*, 118.

İsrā' suresinin 11. ayetinin açıklaması olarak Yaḥyā b. Sellām tarafından Yūnus suresinin 11. ayeti zikredilmiş⁵⁸³ ve her iki ayette geçen *ḥayr* kavramına “rahmet”⁵⁸⁴ anlamı verilmiştir.

Yūnus suresinin 107. ayetinin açıklaması olarak içerisinde “rahmet” geçen “Allah’ın insanlar için açtığı rahmeti kısılabilecek yoktur, O’nun kısıtığını da O’ndan başkası açamaz.” mealindeki Fāṭır suresinin 2. ayeti zikredilmiştir.⁵⁸⁵

Aḥkāf suresinin 11. ayetinin açıklaması olarak “Ehl-i kitap’tan kafirler ve putperestler rabbinizden size iyi bir şey indirilmesini istemezler. Halbuki Allah rahmetini ancak dilediğine tahsis eder, Allah büyük lütuf sahibidir.” mealindeki Bakara suresinin 105. ayeti ve “Rahmetini dilediğine özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir.” mealindeki Āl-i ‘İmrān suresinin 74. ayeti zikredilmiş⁵⁸⁶ diğerlerinden farklı olarak bu ayetteki “rahmet” anlamı ile, ilgili başlık altında inceleyeceğimiz üzere “vahiy” anlamı kastedilmiştir.

1.1.6. Sıhhat, Selamet, Lütuf (Faḍl)

Mekkī ayetlerde isim olarak geçen *ḥayr* “sıhhat, afiyet, sevinç,⁵⁸⁷ selamet, lütuf (faḍl)” anlamlarında beş surede, altı ayette; dört defa ma‘rife, iki defa nekra olarak toplam altı defa geçmektedir.

Tablo 17. İsim olan *ḥayr*ın “sıhhat, afiyet” anlamları ile açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Ḥayra Verilen Anlamlar
1	50/17/İsrā’:11	وَيَذُغُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا	Rahmet; Rızık, afiyet, selamet; İstek
2	51/10/Yūnus:11	وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَفُضِّيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ فَتَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ	Rahmet, rızık, afiyet; Taḍarru‘, İstek
3	51/10/Yūnus:107	وَأَنْ يُمْسِكَ اللَّهُ بَصْرَ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ	İman; sıhhat, afiyet, lütuf (faḍl),

⁵⁸³ Yaḥyā b. Sellām, *Tefsīru Yaḥyā b. Sellām*, 1: 119.

⁵⁸⁴ Yaḥyā b. Sellām, *Tefsīru Yaḥyā b. Sellām*, 1: 119; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 106, 303.

⁵⁸⁵ Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 135.

⁵⁸⁶ Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 22: 108-109; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 287.

⁵⁸⁷ Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 15: 219.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
		يُرَدِّكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ	bolluk, nimet, sevinç, rahmet
4	55/6/En‘ām:17	وَأَنْ يَّمْسَسَكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَأَنْ يَّمْسَسَكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ	Lütuf (<i>faḍl</i>), afiyet, sıhhat, bolluk, rızıkta genişlik, bolluk, malda çokluk
5	61/41/Fuṣṣilet:49	لَا يَسْأَلُ الْإِنْسَانُ مِنْ دَعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَوْسُ قَنُوطٌ	Afiyet, sıhhat, bolluk; Mal, dünya
6	73/21/Enbiyā‘:35	كُلُّ نَفْسٍ دَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةٌ وَاللَّيْنَا تُرْجَعُونَ	Sevilen şeyler, sıhhat, afiyet, bolluk, zenginlik; Günahlardan korunma, <i>tā‘at</i> , helal, hidayet

İsim olan *hayr* Mekkī ayetlerde dört ayette⁵⁸⁸ “sıhhat”, altı ayette⁵⁸⁹ “afiyet”, bir ayette⁵⁹⁰ “sevinç”, bir ayette⁵⁹¹ “selamet”, iki ayette⁵⁹² “lütuf” (*faḍl*) anlamlarıyla açıklanmıştır. Bu ayetlerde *hayr* kavramına verilen anlamlar daha detaylı olarak “afiyet,⁵⁹³ beden afiyeti,⁵⁹⁴ afiyet genişliği,⁵⁹⁵ sıhhat,⁵⁹⁶ beden sıhhati,⁵⁹⁷ bedende sıhhat,⁵⁹⁸ yaşayışta bolluk,⁵⁹⁹ lütuf (*faḍl*),⁶⁰⁰ sevinç,⁶⁰¹ selametle rızıklandırılmak⁶⁰²,” şeklindedir.

⁵⁸⁸ 10/Yūnus:107; 6/En‘ām:17; 41/Fuṣṣilet:49; 21/Enbiyā‘:35.

⁵⁸⁹ 17/İsrā‘:11; 10/Yūnus:11, 107; 6/En‘ām:17; 41/Fuṣṣilet:49; 21/Enbiyā‘:35.

⁵⁹⁰ 10/Yūnus:107.

⁵⁹¹ 17/İsrā‘:11.

⁵⁹² 10/Yūnus:107; 6/En‘ām:17.

⁵⁹³ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 553; 2: 251; 3: 748; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi‘l-‘Azīz*, 1: 518; 2: 210; Ṭaberī, *Cāmi‘u‘l-Beyān*, 15: 219; 17: 393-394; Semerḳandī, *Tefsīru‘s-Semerḳandī*, 2: 106, 303; 3: 232.

⁵⁹⁴ Semerḳandī, *Tefsīru‘s-Semerḳandī*, 3: 232.

⁵⁹⁵ Ṭaberī, *Cāmi‘u‘l-Beyān*, 18: 439-440.

⁵⁹⁶ Ṭaberī, *Cāmi‘u‘l-Beyān*, 18: 439-440; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru‘l-Ḳurāni‘l-‘Azīm*, 8: 2452.

⁵⁹⁷ Ṭaberī, *Cāmi‘u‘l-Beyān*, 21: 490; Semerḳandī, *Tefsīru‘s-Semerḳandī*, 1: 438.

⁵⁹⁸ Semerḳandī, *Tefsīru‘s-Semerḳandī*, 2: 135.

⁵⁹⁹ Ṭaberī, *Cāmi‘u‘l-Beyān*, 11: 287.

⁶⁰⁰ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 553; 2: 251.

⁶⁰¹ Ṭaberī, *Cāmi‘u‘l-Beyān*, 15: 219.

⁶⁰² Ṭaberī, *Cāmi‘u‘l-Beyān*, 17: 393-394.

Fuṣṣilet suresinin 49. ayetinde *ḥayr* kavramı Huvvārī tarafından müşrik açısından değerlendirilmiş ve müşrike göre *ḥayrın* “dünyadaki sıhhat ve bolluk”⁶⁰³ olduğundan bahsedilmiştir.

Yukarıdaki tabloda yer alan Yūnus suresinin 11. ayetinde yer alan konu İsrā’ suresinin 11. ayetinde daha kapsamlı bir şekilde ifade edilmiştir. Yahyā b. Sellām da İsrā’ suresinin 11. ayetini, Yūnus suresinin 11. ayetinin açıklaması olarak zikretmiştir.⁶⁰⁴

1.1.7. Şerrin Zıddı

İsim olan *ḥayr* “şerrin zıddı” anlamında iki surede, iki ayette; bir defa ma’rife, bir defa *ḥayrāt* şeklinde çoğul olarak toplam iki defa geçmektedir.

Tablo 18. İsim olan *ḥayrın* “şerrin zıddı” anlamı ile açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Ḥayra Verilen Anlamlar
1	39/7/A rāf:188	قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَاسْتَكْتَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ	Rasulü tasdik, Allah’a iman; amel-i salih, takvâ; fayda, mal, kâr, verimlilik ve bereket; şerrin zıddı
2	74/23/Mu’ minūn:55,56	أَيُّسَبُونَ أَنَّمَا نُؤْتُهُمْ بِهِ مِنْ مَّالٍ وَمَبْنًى ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٦﴾	Mal ve çocuk; şerrin zıddı

A rāf suresinin 188. ayetindeki “*ḥayrātın* çoğaltmak” ifadesine Taberī tarafından “şerrden sakınmak”⁶⁰⁵ şeklinde anlam verilmiştir. Mu’ minūn suresinin 56. ayetinde Allah’ın bahsi geçen kişilere mal ve evlad *ḥayr* değil *şerr* olarak verdiği, bunun ahirette onlar için *şerr* olacağı⁶⁰⁶ Muḳātil, Huvvārī, Māturīdī ve Semerḳandī tarafından ifade edilmiştir.

⁶⁰³ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l- ‘Azīz*, 4: 89.

⁶⁰⁴ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 119.

⁶⁰⁵ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 13: 302.

⁶⁰⁶ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 159; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l- ‘Azīz*, 3: 141; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 475; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 483.

1.1.8. Sevilen ve İstenen Şey

Hayr kavramına verilen anlamların tamamı zaten sevilen ve istenen şeylerdir. Üç surede ma'rife olarak geçen *hayr* kavramına tefsirlerde özel olarak “sevilen ve istenen şey, *taḍarru* ‘ ve istek, isticabet edilecek şey” anlamları verilmiştir.

Tablo 19. İsim olan *hayrın* “sevilen ve istenen şey” anlamları ile açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayra</i> Verilen Anlamlar
1	50/17/İsrâ':11	وَيَذِغُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا	Rahmet; Rızık, afiyet, selamet; İstek
2	51/10/Yûnus:11	وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ	Rahmet, rızık, afiyet; <i>Taḍarru</i> ‘, İstek
3	73/21/Enbiyâ':35	كُلُّ نَفْسٍ دَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَاللَّيْنَا تُرْجَعُونَ	Sevilen şeyler, sıhhat, afiyet, bolluk, zenginlik; günahlardan korunma, <i>tā'at</i> , helal, hidayet

İsrâ' suresinin 11. ve Yûnus suresinin 11. ayetlerinde *hayr* kavramı Semerḳandî tarafından “isticabet edilecek şey, Allah'ın cevap vereceği şey”,⁶⁰⁷ Mâturîdî tarafından “*taḍarru* ‘ ve istek”⁶⁰⁸ şeklinde açıklanırken, Enbiyâ' suresinin 35. ayetindeki *hayr* ve *şerr* kavram çifti Ṭaberî tarafından “sevdiğiniz ve kerih gördüğünüz şeyler”⁶⁰⁹ şeklinde açıklanmıştır.

1.1.9. Vahiy

Mekkî ayetlerde isim olarak iki kez ve nekra şeklinde geçen *hayr* tefsirlerde “Allah tarafından indirilmiş olmak, hak olmak, İslam dininin hak din olması, vahiy, tenzil, peygambere indirilen şey” anlamları ile açıklanmıştır.

Tablo 20. İsim olan *hayrın* “vahiy” anlamı ile açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayra</i> Verilen Anlamlar
1	66/46/Aḥkāf:11	وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ	Vahiy, salih amel, Allah'ın rahmeti
2	70/16/Nahl:30 (Nekra ve karşılaştırma)	وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرٌ اللَّهُ الَّذِي أَحْسَنُا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَآءِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ	Allah tarafından indirilen şey,

⁶⁰⁷ Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 2: 303.

⁶⁰⁸ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 6: 15.

⁶⁰⁹ Ṭaberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 18: 439-440.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
	ifadesi olarak iki defa geçer)	وَلْنَعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ	tenzil ⁶¹⁰

Ahḳāf suresinin 11. ayetindeki ḥayr kavramı “Allah tarafından indirilmiş olmak,⁶¹¹ hak din olmak⁶¹²” şeklinde açıklanmıştır. Muzeyne, Cuheyne, Eslem ve Ġıfar kabileleri müslüman olunca, Benī ‘Āmir b. Şa‘şa‘a, Ġaṭafan, Eşca‘ ve Esed kabileleri “Eğer bu bir ḥayr olsaydı, sığır çobanları bizden öne geçemezlerdi.” demişlerdir.⁶¹³ Yani İslam dininin Allah tarafından gönderilmediğini, Hz. Muhammet’e gelenin vahiy olmadığını düşünmüşlerdir.

Ṭaberī ve Semerkandī Ahḳāf suresinin 11. ayetini “Ehl-i kitap’tan kâfirler ve putperestler rabbinizden size iyi bir şey indirilmesini istemezler. Hâlbuki Allah rahmetini ancak dilediğine tahsis eder. Allah büyük lütuf sahibidir.” mealindeki Bakara suresinin 105. ayeti ve “Rahmetini dilediğine özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir.” mealindeki Āl-i İmrân suresinin 74. ayeti ile bir arada değerlendirmişlerdir.⁶¹⁴ Yani Allah’ın, dinini temsil için, buna ehil olanı ihtiyar edeceğini ve vahyini ona indireceğini ifade etmişlerdir.⁶¹⁵ Buradan bu ayetlerdeki ḥayr kavramının “vahiy” anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

Nahl suresinin 23-30 ayetleri şöyle bir olaya atıfta bulunmaktadır: Kavmi tarafından Hz. Peygamber ile ilgili haber getirmek üzere Mekke’ye gönderilen bir adam, hac mevsiminde Mekke yollarını tutmuş olan Kureyşlilerin yanlarından geçerken onlara Hz. Peygamber’i sormuş, onlar da Hz. Peygamber ile karşılaşmasın diye onu

⁶¹⁰ Ṭaberī, *Cāmi ü’l-Beyān*, 17: 196-197; Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 6: 498.

⁶¹¹ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 4: 19.

⁶¹² Semerkandī, *Tefsîru’s-Semerkandī*, 3: 287.

⁶¹³ Ferrā’, *Me’āni’l-Ḳurân*, 3: 51.

⁶¹⁴ Ṭaberī, *Cāmi ü’l-Beyān*, 22: 108-109; Semerkandī, *Tefsîru’s-Semerkandī*, 3: 287.

⁶¹⁵ Semerkandī, *Tefsîru’s-Semerkandī*, 3: 287.

alıkoymaya çalışmışlardır. Fakat neticede adam Mekke'ye ulaşmış ve mü'minlere “Rabbiniz ne indirdi?” şeklindeki sorusunu sormuştur. Mü'minler ise “Allah hayr indirdi, bir resul gönderdi ve bir kitap indirdi. O kitapta hayrı emrediyor, şerden nehyediyor.” şeklinde cevap vermişlerdir.⁶¹⁶

Nahl suresinin 23. ayetinde kafirlere “Rabbiniz ne indirdi?” diye sorulduğunda tenzili inkar ederek “Eskilerin masallarını!” diye cevap verdikleri anlatılmaktadır. Nahl suresinin 30. ayetinde aynı soru tekrarlanmakta ve bu kez mü'minler tenzili tasdik ederek “*Hayr* indirdi.” cevabını vermektedirler.⁶¹⁷ Bu ayette aynı şekilde Hz. Peygamber'in getirdiği şeyin vahiy olduğuna inananlar bunun Allah'tan geldiğini ve batıl değil hak olduğunu ifade etmek için onu “*hayr*” olarak adlandırmaktadırlar.⁶¹⁸

1.1.10. Menfaat, Fayda

İsim olan *hayr* Mekkî ayetlerde “menfaat,⁶¹⁹ fayda⁶²⁰” anlamında iki surede, iki ayette; bir defa ma' rife, bir defa nekra olarak toplam iki defa geçmektedir.

Tablo 21. İsim olan *hayrın* “menfaat, fayda” anlamları ile açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	39/7/A' rāf:188	قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَاسْتَكْتَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ	Rasulü tasdik, Allah'a iman; amel-i salih, takvâ; fayda, mal, kâr, verimlilik ve bereket; şerrin zıddı
2	70/16/Nahl:76	وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَّجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُ لَا يَأْتِ خَيْرٌ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ	Menfaat; nimet; <i>Tā'at</i>

A' rāf suresinin 188. ve Nahl suresinin 76. ayetlerinde geçen *hayr* kavramına Muḳātil tarafından “menfaat ve fayda” anlamları verilmiştir. Bu ayetlerde geçen *hayr* kavramı hakkında diğer tefsirlerde aynı anlam yer almamaktadır.

⁶¹⁶ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 2: 467; Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 2: 272.

⁶¹⁷ Taberī, *Cāmi' u'l-Beyān*, 17: 196-197; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 6: 498.

⁶¹⁸ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 6: 498.

⁶¹⁹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 2: 479.

⁶²⁰ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 2: 79.

1.1.11. Takvâ

İsim olan *hayr ma rife* olarak geçtiği iki Mekkî ayette, tefsirlerde “takvâ, günahlardan sakınma” anlamları ile açıklanmıştır.

Tablo 22. İsim olan *hayrın* “takvâ” anlamı ile açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayr Kavramına Verilen Anlamlar
1	39/7/A‘râf:188	قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَا سْتَكْبَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ	Rasulü tasdik, Allah’a iman; amel-i salih, takvâ; fayda, mal, kâr, verimlilik ve bereket; şerrin zıddı
2	73/21/Enbiyâ’:35	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ	Sevilen şeyler, sıhhat, afiyet, bolluk, zenginlik; günahlardan korunma, tâ‘at, helal, hidayet

Enbiyâ’ suresinin 35. ayetindeki *hayr* kavramı Tusterî tarafından “günahlardan korunma”⁶²¹ şeklinde, A‘râf suresinin 188. ayetindeki ise Taberî tarafından “şerr olandan sakınmak”⁶²² şeklinde açıklanmıştır.

1.1.12. Cennet, Pay

İsim olan *hayr* nekra olarak geçtiği iki Mekkî ayette müfassirler tarafından “pay, cennet ve devamlı nimet, Allah’ın cenneti vermesi” anlamları ile açıklanmıştır.

Tablo 23. İsim olan *hayrın* “cennet, pay” anlamları ile açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
1	48/27/Neml:89	مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَرْعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ	Pay, cennet ⁶²³
2	49/28/Kaşas:84	مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ	Pay, cennet ve devamlı nimet

Neml suresinin 89. ayeti ve Kaşas suresinin 84. ayetindeki “فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا” ifadesinde bazı müfessirlere göre *taqdîm* vardır.⁶²⁴ Bu durumda söz konusu ifade “خَيْرٌ فَلَهُ مِنْهَا”⁶²⁵ şeklinde ele alınmakta, buradaki *hayr* kavramı sıfat değil isim kabul edilmiş olmakta ve “pay,⁶²⁶ cennet ve devamlı nimet,⁶²⁷ Allah’ın cenneti vermesi⁶²⁸” anlamlarıyla

⁶²¹ Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 104.

⁶²² Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 13: 302.

⁶²³ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2: 573; Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 19: 509, 639.

⁶²⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 3: 358; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2: 573.

⁶²⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 3: 358; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2: 573.

⁶²⁶ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2: 573; Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 19: 509, 639.

açıklanmaktadır. İlgili ifadede *taḳdīm* olmadığında ise *ḥayr* kavramı sıfat olmaktadır. Bu sebeple bu başlık altında incelenen ayetler ayrıca karşılaştırma ifadesi olarak “Sıfat Olan *Ḥayr*” konusu kapsamındaki “Daha Büyük (*A ẓam*)” başlığında da incelenmiştir.

1.1.13 Hidayet

Mekkī ayetlerde isim olarak geçen *ḥayr* “hidayet” anlamında iki surede, iki ayette; bir defa *ma ʿrife*, bir defa nekra olarak toplam iki defa geçmektedir.

Tablo 24. İsim olan *ḥayr*ın “hidayet” anlamları ile açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Ḥayra</i> Verilen Anlamlar
1	52/11/Hūd:31	وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ	İman, hidayet
2	73/21/Enbiyā':35	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبَلُّوكم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ	Sevilen şeyler, sıhhat, afiyet, bolluk, zenginlik; günahlardan korunma, <i>ḫā'at</i> , helal, hidayet

Enbiyā' suresinin 35. ayetinde *ḥayr* ve *şerr* kavramları beraber geçmektedir. Bu kavram çiftine Taberī ve İbn Ebī Hātim tarafından “hidayet ve dalalet”⁶²⁹ anlamları verilmiştir. Hūd suresinin 31. ayetinde ise *ḥayr* kavramı Semerḳandī tarafından “iman ve hidayet”⁶³⁰ şeklinde açıklanmıştır.

1.1.14. Nefis, Dünya, Hevâ

İsim olan *ḥayr* Mekkī ayetlerde “nefis, dünya, hevâ; dünyanın lezzeti, ziyneti, kışrı, rahatlığı, kolaylığı” anlamlarında üç surede, üç ayette; iki defa *ma ʿrife*, bir defa nekra olmak üzere toplam üç defa geçmektedir.

Tablo 25. *Ḥayr* kavramının “nefis, dünya, hevâ” anlamları ile açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Ḥayra</i> Verilen Anlamlar
1	14/100/'Ādiyāt:8	وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ	Mal; nefis, dünya, hevâ
2	52/11/Hūd:84	وَالِى مَدِينٍ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَتَّبِعُوا الْمَكِيلَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرِكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ	Mal, varlık, zenginlik, mal çokluğu, bolluk, ucuzluk, pahalılığa karşı tedbir;

⁶²⁷ Taberī, *Cāmi ʿu'l-Beyān*, 19: 509, 639.

⁶²⁸ Taberī, *Cāmi ʿu'l-Beyān*, 19: 509, 639.

⁶²⁹ Taberī, *Cāmi ʿu'l-Beyān*, 18: 439-440; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Ḳurāni'l-'Azīm*, 8: 2452.

⁶³⁰ Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 2: 147.

			dünya rahatlığı, nimeti, ziyneti; rızk, nimet
3	61/41/Fuṣṣilet:49	لَا يَسْتَمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَئُوسٌ قَنُوطٌ	Afiyet, sıhhat, bolluk; mal, dünya

Müfessirlerin çoğu tarafından ‘Âdiyât suresinin 8. ayetindeki *ḥayr* kavramının “mal” anlamına geldiği ifade edilmiş olsa da “dünya”⁶³¹ anlamını zikredenler de bulunmaktadır. Ayrıca Tusterî tarafından buradaki *ḥayrın* “nefis, dünya, hevâ” anlamında olduğu ifade edilmiş ve “*Ḥayr* üçtür: yaratılmışlardan istiğna, Allah’a iftikar, emirleri eda” şeklinde dikkat çeken bir yorum yapılmıştır.⁶³²

Hūd suresinin 84. ayetindeki *ḥayr* kavramına “dünya rahatlığından bir rahatlık,⁶³³ dünya nimetinden ziynet,⁶³⁴ dünya ziyneti,⁶³⁵ dünya kısrından bir kışır⁶³⁶” şeklinde anlamlar verilmiş ve dünya *ḥayrının* “mal, dünya hayatının ziyneti, fiyat ucuzluğu”⁶³⁷ olduğu ifade edilmiştir.

Fuṣṣilet suresinin 49. ayetinde *ḥayr* kavramı müşrik açısından değerlendirilmiş ve ona göre *ḥayrın* “dünya” ve “dünyadaki sıhhat ve bolluk (*reha*)” olduğu ifade edilmiştir.⁶³⁸

1.1.15. Seçilmiş Kişi

İsim olan *ḥayr* “seçilmiş kişi” anlamında bir surede, iki ayette, *aḥyār* şeklinde çoğul olarak iki defa geçmektedir.

Tablo 26. İsim olan *ḥayrın* “seçilmiş kişi” anlamı ile açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Ḥayr</i> Kavramına Verilen Anlam
----	-----------	------------	-------------------------------------

⁶³¹ Ṭaberî, *Cāmi ü'l-Beyān*, 24: 567-568.

⁶³² Tusterî, *Tefsīru't-Tusterî*, 203.

⁶³³ Huvvārî, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*, 2: 243.

⁶³⁴ Ṭaberî, *Cāmi ü'l-Beyān*, 15: 443-445.

⁶³⁵ Ṭaberî, *Cāmi ü'l-Beyān*, 15: 443-445; İbn Ebî Hâtim, *Tefsīru'l-Kurāni'l-'Azīm*, 6: 2071.

⁶³⁶ Ṭaberî, *Cāmi ü'l-Beyān*, 15: 443-445; İbn Ebî Hâtim, *Tefsīru'l-Kurāni'l-'Azīm*, 6: 2071.

⁶³⁷ Ṭaberî, *Cāmi ü'l-Beyān*, 15: 443-445.

⁶³⁸ Huvvārî, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*, 4: 89.

1	38/38/Şād:47	وَأَنَّهُمْ عِندَنَا لَمِنَ الْمُصْتَطَفَيْنِ الْآخِيَارِ	Seçilmiş kişi ⁶³⁹
2	38/38/Şād:48	وَأَذْكُرْ اسْمَ عَلِيلٍ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِنَ الْآخِيَارِ	Seçilmiş kişi ⁶⁴⁰

Şād suresinin 47. ve 48. ayetlerinde geçen “أَخْيَارٌ” şeklindeki çoğul kelimenin “خِيَارٌ” kelimesinin çoğulu olduğunu⁶⁴¹ ifade eden bir görüş bulunsa da bu çoğulun “خَيْرٌ” kelimesinin çoğullarından biri olduğu çalışmamızın birinci bölümünde incelenmişti.

Bu ayetlerdeki *aḥyār* kavramı “*muḥtārīn* (seçilmişler), risalet veya nübüvvet⁶⁴² için seçilmişler,⁶⁴³ Allah’ın *tā’atī* ve yarattıklarına elçiliği için seçtikleri⁶⁴⁴” şeklinde açıklanmış ve bahsedilen kişileri, Allah’ın kendisi ve elçiliği için seçtiği,⁶⁴⁵ elçilik ilmi üzerine seçtiği,⁶⁴⁶ cennette *aḥyār* oldukları⁶⁴⁷ ifade edilmiştir.

1.1.16. Helal

İsim olan *ḥayr ma rife* olarak geçtiği bir Mekkī ayette müfessirlerce “helal” anlamı ile açıklanmıştır.

Tablo 27. İsim olan *ḥayr*ın “helal” anlamı ile açıklandığı Mekkī ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Ḥayr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	73/21/Enbiyā’:35	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبَلَّوْكُمْ بِالْشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَاللَّيْنَا تُرْجَعُونَ	Sevilen şeyler, sıhhat, afiyet, bolluk, zenginlik; Günahlardan korunma, <i>tā’at</i> , helal, hidayet

Enbiyā’ suresinin 35. ayetinde *ḥayr* ve *şerr* kavramları birlikte geçmektedir. Taberī ve İbn Ebī Ḥātim bu kavramların birçok farklı anlam ile açıklandığını

⁶³⁹ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 638; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 171.

⁶⁴⁰ Taberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 21: 219.

⁶⁴¹ Ebū ‘Ubeyde, *Mecāzu’l-Ḳur’ān*, 2: 185.

⁶⁴² Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 649-650; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 25.

⁶⁴³ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 638; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 171.

⁶⁴⁴ Taberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 21: 219.

⁶⁴⁵ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 637.

⁶⁴⁶ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 637.

⁶⁴⁷ Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 171.

aktarmışlardır. Verilen anlamlardan birisi “helal ve haram”⁶⁴⁸ şeklindedir.

1.1.17. Değerlendirme

1. İsim olan *hayr* 26 Mekkî ayette, 26 defa geçmektedir.

2. Mekkî ayetlerde geçen *hayr* kavramı tefsirlerde “maddî bir değer, salih amel, İslam, iman, tevhid, zekat, rahmet, sağlık, selamet, lütuf, şerrin zıddı, sevilen ve istenen şey, vahiy, menfaat, fayda, takvâ, cennet, pay, hidayet, nefis, dünya, hevâ, seçilmiş kişi, helal” anlamları ile açıklanmıştır.

3. Birinci bölümde *hayr* kavramının bazı klasik Arapça sözlüklerde “şerrin zıddı” ve “herkesin istediği şey” olarak tanımlandığını, isim olan *hayrın* “herkes tarafından istenen ve tercih edilen şey; mal; fayda, sevap, övülen şey” anlamlarıyla ön plana çıktığını incelemiştik.

4. Mekkî ayetlerde isim olarak geçen *hayr* maddi bir değer olarak “mal, zenginlik; at; rızık, nimet, yemek; çocuk” anlamlarında geçmektedir. Asgari bir maddi değer olan yiyecek *hayr* kavramıyla ifade edilmekte, “yarım kuru hurma” bile yerine göre *hayr* olarak değerlendirilmektedir. Malın haram veya habis olabilecek olmasına rağmen, ayetlerde *hayr* olarak isimlendirilmesinin insanların veya Arapların mala bu adı vermesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir.

5. Neml suresinin 89. ayeti ile Kaşâş suresinin 84. ayetindeki “فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا” ifadesinde bazı müfessirlere göre *taḳdīm* vardır. Bu durumda söz konusu ifade “مِنْهَا خَيْرٌ” şeklinde ele alınmakta, buradaki *hayr* kavramı sıfat değil isim kabul edilmekte ve “pay, cennet ve devamlı nimet, Allah’ın cenneti vermesi” anlamlarıyla açıklanmaktadır. İlgili ifadede *taḳdīm* olmadığında ise *hayr* sıfat olmakta ve “daha büyük” (*a’zam*) anlamıyla açıklanmaktadır.

6. Fuṣṣilet suresinin 49. ayetinde *hayr* kavramı müşrik açısından değerlendirilmiş

⁶⁴⁸ Taberî, *Cāmi ü'l-Beyân*, 18: 439-440; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Ḳurāni'l-'Azîm*, 8: 2452.

ve müşrike göre *hayr*ın “dünyadaki sıhhat ve bolluk” olduğundan bahsedilmiştir.

7. Şād suresinin 47. ve 48. ayetlerinde geçen “الْخَيَارُ” şeklindeki çoğul kelimenin “خَيَار” kelimesinin çoğulu olduğunu ifade eden bir görüş bulunsa da biz bu çoğulun “خَيْر” kelimesinin çoğullarından biri olduğunu çalışmamızın birinci bölümünde incelemiştik. Bu çoğul yalnızca Mekkī ayetlerde geçmektedir. Söz konusu ayetlerdeki *ahyār* kavramı “*muhtārīn* (seçilmişler), risalet veya nübüvvet için seçilmişler, Allah’ın *tā’ati* ve yarattıklarına elçiliği için seçtikleri” şeklinde açıklanmıştır.

8. Eserlerini incelediğimiz müfessirler arasında Māturīdī’nin *hayr* kavramını tek kelime ile açıklamaktan ziyade daha kapsamlı yorumlama yoluna gittiği, tefsirinde rivayet aktarımının yanı sıra öznel yorumların daha fazla olduğu, diğer müfessirlerin değinmediği türden açıklamalar yaptığı, Mu‘tezile’nin görüşünün yanlış olduğunu ifade etmesi gibi farklı bir bakış açısıyla ayetlere yaklaştığı dikkat çekmektedir.

9. *Hayr* kavramının “mal” veya “maddi bir değer” anlamına geldiği ayetlerde Tusterī diğer müfessirlerden farklı olarak, kavramın “nefis, dünya, hevâ” anlamında olduğunu ifade ederek kavramı manevi açıdan değerlendirmiş ve “*Hayr* üçtür: yaratılmışlardan istiğna, Allah’a iftikar, emirleri eda” tarzında yorumlar yapmıştır.

1.1. Sıfat Olan *Hayr*

Sıfat olan *hayr* 60 Mekkī ayette, 66 defa geçmekte ve tefsirlerde genellikle tek kelimeyle açıklanmaktadır. İncelediğimiz ayetlerden 11 tanesinde⁶⁴⁹ *hayr* ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir.

1.2.1. Karşılaştırma İfadesi Olarak Kullanım

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak 26 Mekkī ayette, 29 defa geçmekte ve 29

⁶⁴⁹ Karşılaştırma ifadesi olarak geçtiği ayetler nüzul sırasına göre: 38/Şād:76; 7/A‘rāf:26, 85; 17/İsrā’:35; 10/Yūnus:58; 11/Hūd:86; 37/Şāffāt:62; 43/Zuḥruf:58. En üstünlük bildirdiği ayetler: 7/A‘rāf:89; 28/Kāşāş:26; 23/Mu‘minūn:29.

defa “*efḍal*” (daha üstün),⁶⁵⁰ iki defa “*a ẓam*” (daha büyük),⁶⁵¹ üç defa “*ekber*” (daha büyük),⁶⁵² sekiz defa “*bāḳī*, daimi”,⁶⁵³ üç defa “*aḳvā*,⁶⁵⁴ *aḳder*,⁶⁵⁵ *eşeddu kuvve*⁶⁵⁶” (daha güçlü), dört defa “*ekser*” (daha çok),⁶⁵⁷ birer defa “*eḥaḳ*” (daha gerçek, daha doğru),⁶⁵⁸ “*emṣel*” (ideal, mükemmele daha yakın),⁶⁵⁹ “*aṭva*” (Allah’a daha çok boyun eğer),⁶⁶⁰ “*erḍā*” (daha razı olunacak)⁶⁶¹ anlamlarıyla açıklanmaktadır. Sekiz Mekkî ayette⁶⁶² *ḥayr* hakkında tefsirlerde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

1.2.1.1. Daha Üstün (*Efḍal*)

Sıfat olan *ḥayr* karşılaştırma ifadesi olarak 13 surede, 26 ayette, 29 defa “daha üstün” (*efḍal*)⁶⁶³ anlamıyla müfessirler tarafından açıklanmıştır. En üstünlük bildirme ifadesi

⁶⁵⁰ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 558; 2: 334, 341, 353, 385, 467, 534, 586, 587, 588, 636, 637; 3: 33, 162, 228, 231, 313, 352, 416, 417; Ṭaberī, *Cāmi ū l-Beyān*, 18: 22; 19: 455; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru l-Ḳurāni l-‘Azīm*, 7: 2301; 9: 3043; Māturīdī, *Te vīlātu Ehli s-Sunne*, 6: 298, 498; 7: 174; 8: 143; Semerḳandī, *Tefsīru s-Semerḳandī*, 1: 443; 2: 199, 272, 349, 358, 588, 595, 615, 621.

⁶⁵¹ Māturīdī, *Te vīlātu Ehli s-Sunne*, 8: 115, 143.

⁶⁵² Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 2: 341; Ṭaberī, *Cāmi ū l-Beyān*, 12: 327.

⁶⁵³ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru l-Ḳurāni l-‘Azīm*, 4: 1282, 7: 2162, 2210; Māturīdī, *Te vīlātu Ehli s-Sunne*, 6: 567; Semerḳandī, *Tefsīru s-Semerḳandī*, 3: 592.

⁶⁵⁴ Ṭaberī, *Cāmi ū l-Beyān*, 12: 327; Māturīdī, *Te vīlātu Ehli s-Sunne*, 9: 456-457; Semerḳandī, *Tefsīru s-Semerḳandī*, 3: 375.

⁶⁵⁵ Māturīdī, *Te vīlātu Ehli s-Sunne*, 9: 456-457.

⁶⁵⁶ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi l-‘Azīz*, 4: 256; Māturīdī, *Te vīlātu Ehli s-Sunne*, 9: 208.

⁶⁵⁷ Ṭaberī, *Cāmi ū l-Beyān*, 19: 455; Māturīdī, *Te vīlātu Ehli s-Sunne*, 9: 456-457; 10: 584-585.

⁶⁵⁸ Māturīdī, *Te vīlātu Ehli s-Sunne*, 9: 456-457.

⁶⁵⁹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 439.

⁶⁶⁰ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 439; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi l-‘Azīz*, 4: 414.

⁶⁶¹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 439.

⁶⁶² 38/Şād:76; 7/A rāf:26, 85; 17/İsrā’:35; 10/Yūnus:58; 11/Hūd:86; 37/Şāffāt:62; 43/Zuḥruf:58.

⁶⁶³ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 558; 2: 334, 341, 353, 385, 467, 534, 586, 587, 588, 636, 637; 3: 33, 162, 228, 231, 313, 352, 416, 417; Ṭaberī, *Cāmi ū l-Beyān*, 18: 22; 19: 455; İbn Ebī Ḥātim,

olarak ise sekiz defa bu anlamla açıklanmıştır.

Tablo 28. Sıfat olan *hayrın* “*efdal*” anlamıyla açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	25/97/Şadr:3	لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ
2	42/25/Furkân:10	تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ جَنَاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلُ لَكَ فُصُورًا
3	42/25/Furkân:15	قُلْ أَدْلَكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءٌ وَمَصِيرًا
4	42/25/Furkân:24	أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنَ مَقِيلًا
5	44/19/Meryem:73	وَإِذَا تَنَادَى عَلَيْهِمْ أَنْيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا
6	44/19/Meryem:76 (2 defa karşılaştırma ifadesi olarak geçiyor.)	وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَالْبَاقِيَاتِ الصَّالِحَاتِ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ مَرَدًّا
7	45/20/Tāhā:73	إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيُغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى
8	48/27/Neml:36	فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمٌ قَالَ أَتُمَدُّونَ بِمَالٍ فَمَا آتَيْنِي اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا آتَيْتُكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدْيِكُمْ تَفْرَحُونَ
9	48/27/Neml:59	قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى اللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ
10	48/27/Neml:89	مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ قَرَعِ يَوْمِئِذٍ آمِنُونَ
11	49/28/Kaşas:60	وَمَا أَوْتَيْنَا مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتُهَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى أَفَلَا تَعْقِلُونَ
12	49/28/Kaşas:80	وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَاقِيهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ
13	53/12/Yûsuf:39	يَا صَاحِبِ السِّجْنِ أَرْبَابُ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ
14	53/12/Yûsuf:57	وَلَا جُزْءَ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ
15	53/12/Yûsuf:109	...وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ
16	55/6/En'âm:32	...وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ
17	69/18/Kehf:36	وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُودْتُ إِلَى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُتَقَلِّبًا
18	69/18/Kehf:40	فَعَسَى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِي خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا
19	69/18/Kehf:44 (2 defa karşılaştırma ifadesi olarak geçiyor.)	هَٰذَاكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا
20	69/18/Kehf:46 (2 defa karşılaştırma ifadesi olarak geçiyor.)	الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتِ الصَّالِحَاتِ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمَلًا
21	69/18/Kehf:81	فَارَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا
22	70/16/Naḥl:30 (Nekra ve karşılaştırma ifadesi olarak iki defa geçiyor.)	وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ
23	70/16/Naḥl:95	وَلَا تَسْتَوُوا بِعَهْدِ اللَّهِ تَمَنَّا قَلِيلًا إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
24	74/23/Mu'minûn:72 (Karşılaştırma ve en üstünlük bildirme)	أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَقَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرٌ الرَّازِقِينَ

Tefsîru 'l-Kurâni 'l- 'Azîm, 7: 2301; 9: 3043; Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, 6: 298, 498; 7: 174; 8: 143;

Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 443; 2: 199, 272, 349, 358, 588, 595, 615, 621.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
	ifadesi olarak iki defa geçiyor.)	
25	84/30/Rûm:38	فَاتِّبِ دَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ذَلِكَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
26	85/29/'Ankebût:16	وَأَبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ ذَلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Mukâtil, Taberî, İbn Ebî Hâtim, Mâturîdî ve Semerkandî yukarıdaki tabloda yer alan ayetlerde geçen *hayr* kelimelerini “*efdal*” anlamıyla açıklamışlardır. Caşşâş Kâdr suresinin 3. ayetindeki *hayrı* “*efdal*” anlamıyla açıklamış ve içerdikleri *hayr* ve faydaya göre gecelerin ve vakitlerin birbirine tafdilinin söz konusu olabileceğini ifade etmiştir.⁶⁶⁴

1.2.1.2. Kalıcı, Dâimî (*Bākî*)

Sıfat olan *hayr* müfessirler tarafından altı surede, yedi ayette, sekiz defa “kalıcı, dâimî” (*bākî*) anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 29. Sıfat olan *hayrın* “*bākî*” anlamıyla açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	11/93/Duḥā:4	وَلِلْآخِرَةِ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى
2	44/19/Meryem:76 (Karşılaştırma ifadesi olarak iki defa)	وَيَرْزُقُ اللَّهُ الَّذِينَ هَدَىٰ هَدًى وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَّرَدًّا
3	49/28/Kaşas:60	وَمَا أَوْتَيْنَاكَ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتُهَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ أَفَلَا تَعْقِلُونَ
4	53/12/Yûsuf:57	وَلَا جَزَاءَ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ
5	53/12/Yûsuf:109	...وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ
6	55/6/En'âm:32	وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهُوَ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ
7	70/16/Nahl:95	وَلَا تَسْتَوُوا بِعَهْدِ اللَّهِ تَمَنَّا قَلِيلًا إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Yukarıdaki tabloda yer alan Mekkî ayetlerde sıfat olarak geçen *hayr* İbn Ebî Hâtim, Mâturîdî ve Semerkandî'nin tefsirlerinde “*bākî*”⁶⁶⁵ ve “*daimi*”⁶⁶⁶ anlamlarıyla

⁶⁶⁴ Caşşâş, *Aḥkāmü'l-Ḳur'ân*, 5: 373.

⁶⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, 4: 1282, 7: 2162, 2210; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 6: 567; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3: 592.

⁶⁶⁶ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 6: 567.

açıklanmış, *bāḳī* olanın fani olandan hayırlı olduğu ifade edilmiştir.⁶⁶⁷

1.2.1.3. Daha Çok (*Ekser*)

Sıfat olan *ḥayr* dört Mekkī ayette “*ekser*” (daha çok)⁶⁶⁸ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 30. *Ḥayrın* “*ekser*” anlamıyla açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	25/97/Ḳadr:3	لَيْلَةُ الْقَدْرِ <u>خَيْرٌ</u> مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ
2	37/54/Ḳamer:43	أَكْفَرُكُمْ <u>خَيْرٌ</u> مِنْ أَوْلِيكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الرَّبِّ
3	44/19/Meryem:73	وَإِذَا تَنَزَّلَ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ <u>خَيْرٌ</u> مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا
4	48/27/Neml:36	فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَنُ قَالَ أَتُمَدُّونَ بِمَالٍ فَمَا آتَيْنِي اللَّهُ <u>خَيْرٌ</u> مِمَّا آتَيْكُمْ...

Ḳamer suresinin 43. ayetindeki *ḥayr* “mal ve evladın daha çok olması”⁶⁶⁹ şeklinde açıklanmıştır. Meryem suresinin 73. ayetinde geçen *ḥayrı* açıklarken Māturīdī, içinde “*ekser*” ifadesinin geçtiği “وَقَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ” şeklindeki Sebe’ suresinin 35. ayetini zikretmiştir.⁶⁷⁰

1.2.1.4. Daha Büyük (*A ‘zam*)

Sıfat olan *ḥayr* iki Mekkī ayette “*a ‘zam*” (daha büyük)⁶⁷¹ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 31. Sıfat olan *ḥayrın* “*a ‘zam*” anlamıyla açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	48/27/Neml:36	فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَنُ قَالَ أَتُمَدُّونَ بِمَالٍ فَمَا آتَيْنِي اللَّهُ <u>خَيْرٌ</u> مِمَّا آتَيْكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدْيِكُمْ تَفْرَحُونَ
2	48/27/Neml:89	مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ <u>خَيْرٌ</u> مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَرْعٍ يُؤْمِنُ آمِنُونَ

Neml suresinin 89. ayetindeki *ḥayr* açıklanırken ahiretteki sevap ve karşılığın, dünyadaki *ḥayrāt*tan daha hayırlı olduğu, çünkü bu sevabın kişiye istihkak olarak değil lütuf ve rahmet olarak verildiği, hikmete ve akla göre amelin kesinlikle yapılması gereken bir şey olduğu fakat sevabın kesinlikle verilmesi gereken bir şey olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁷² Bu konudaki bir diğer görüş sevabın insanların tabiatında ve vehminde

⁶⁶⁷ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 255; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 2: 615.

⁶⁶⁸ Ṭaberī, *Cāmi’u l-Beyān*, 19: 455; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 456-457; 10: 584-585.

⁶⁶⁹ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 256.

⁶⁷⁰ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 254.

⁶⁷¹ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 115, 143.

⁶⁷² Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 143.

daha hayırlı olduğu, gerçekte daha hayırlı olmadığıdır.⁶⁷³

Semerķandī *haseneden* daha hayırlı ve üstün olanın cennet olduğunu, *Mu‘tezile*’ye göre cennetin Allah’ın ihsanı ve lütfu olduğunu, amelin ise kulun iktisabı olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁴

Sevabın *haseneden* daha hayırlı olmasının pek uygun olmayacağını düşünen bazı müfessirler “فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا” ifadesinde *taķdīm* olduğunu dolayısıyla ifadenin “فَلَهُ مِنْهَا خَيْرٌ” şeklinde anlaşılıp buradaki *hayr* kelimesinin sıfat değil isim olarak değerlendirilmesi gerektiğini, ileri sürmüşlerdir. Durum böyle olunca buradaki *hayr* doğrudan “pay, cennet” anlamlarına gelmektedir.⁶⁷⁵

1.2.1.5. Daha Büyük (Ekber)

Sıfat olan *hayr* üç Mekkī ayette “daha büyük” (*ekber*) anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 32. Sıfat olan *hayrın* “*ekber*” anlamıyla açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	39/7/A‘rāf:12	قَالَ مَا مَنَّكَ إِلَّا تُسْجِدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ
2	49/28/Kaşas:84	مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
3	53/12/Yūsuf:57	وَلَا جُزْءَ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَنْقُوتُونَ

Sıfat olan *hayr* “yaşça büyük olmak”⁶⁷⁶ ve “*ekber*”⁶⁷⁷ anlamlarıyla açıklanmıştır.

Kaşas suresinin 84. ayetindeki *hayr* açıklarken Māturīdī içinde *ekber* ifadesinin geçtiği “وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ” biçimindeki ‘Ankebūt suresinin 45. ayetini zikretmiştir.⁶⁷⁸

⁶⁷³ Māturīdī, *Te‘vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 143.

⁶⁷⁴ Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*, 2: 595.

⁶⁷⁵ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 2: 573; Ṭaberī, *Cāmi‘u’l-Beyān*, 19: 509.

⁶⁷⁶ Ṭaberī, *Cāmi‘u’l-Beyān*, 12: 327.

⁶⁷⁷ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 2: 341; Ṭaberī, *Cāmi‘u’l-Beyān*, 12: 327.

⁶⁷⁸ Māturīdī, *Te‘vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 204.

1.2.1.6. Daha Güçlü (Aḳvā, Aḳder, Eşeddu Ḳuvve)

Sıfat olan *ḥayr* üç Mekkī ayette “*aḳvā*,⁶⁷⁹ *aḳder*,⁶⁸⁰ *eşeddu ḳuvve*⁶⁸¹” (daha güçlü) anlamlarıyla açıklanmıştır. En üstünlük bildiren *ḥayr* ise bir defa “*aḳvā*” anlamı ile açıklanmıştır. Bunu ileride “En Üstünlük Bildirme İfadesi Olarak Kullanım” başlığı altında inceleyeceğiz.

Tablo 33. *Ḥayrın* “daha güçlü” anlamıyla açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	37/54/Ḳamer:43	أَكْفَرُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولَئِكَ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ
2	39/7/A‘rāf:12	قَالَ مَا مَنَّكَ إِلَّا تُسْجِدُ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ
3	64/44/Duḥān:37	أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُعَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ

Yukarıdaki tabloda yer alan ayetlerdeki *ḥayr* Taberī, Māturīdī ve Semerḳandī tarafından *aḳvā*, Māturīdī tarafından *aḳder*, Huvvārī ve Māturīdī tarafından *eşeddu ḳuvve* anlamlarıyla açıklanmıştır. Māturīdī Duḥān suresinin 37. ayetindeki *ḥayrın* açıklaması olarak Ḳamer suresinin 43. ayetini zikretmiştir.⁶⁸²

1.2.1.7. Daha Gerçek, Daha Doğru (Eḥaḳ)

Sıfat olan *ḥayr* bir Mekkī ayette “*eḥaḳ*” (daha gerçek, daha doğru)⁶⁸³ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 34. Sıfat olan *ḥayrın* “*eḥaḳ*” anlamıyla açıklandığı Mekkī ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	37/54/Ḳamer:43	أَكْفَرُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولَئِكَ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ

Ḳamer suresinin 43. ayetinde geçen *ḥayr* incelediğimiz tefsirlerden yalnızca Māturīdī’nin tefsirinde “*eḥaḳ*” (daha gerçek, daha doğru)⁶⁸⁴ anlamıyla açıklanmış ve ilgili ayette bunun dışında bir açıklamaya yer verilmemiştir.

⁶⁷⁹ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 12: 327; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 456-457; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 375.

⁶⁸⁰ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 456-457.

⁶⁸¹ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 256; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 208.

⁶⁸² Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 208.

⁶⁸³ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 456-457.

⁶⁸⁴ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 456-457.

1.2.1.8. İdeal, Mükemmele Daha Yakın (*Emşel*), Allah’a Daha Çok Boyun Eğen (*Aṭva*), Daha Razi Olunacak (*Erḍā*)

Sıfat olan *ḥayr* bir Mekkī ayette, *emşel* (ideal, mükemmele daha yakın), *aṭva* (Allah’a daha çok boyun eğen), *erḍā* (daha razı olunacak) anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 35. *Ḥayrın* “*emşel*, *aṭva*, *erḍā*” anlamlarıyla açıklandığı Mekkī ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	79/70/Me’āric:41	عَلَىٰ أَنْ تُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمُسْبِقِينَ

Me’āric suresinin 41. ayetindeki *ḥayr* “*emşel* (ideal, mükemmele daha yakın),⁶⁸⁵ *aṭva* (Allah’a daha çok boyun eğen),⁶⁸⁶ *erḍā* (daha razı olunacak)⁶⁸⁷” ve “Allah’a boyun eğen, asi olmayan”⁶⁸⁸ anlamlarıyla açıklanmıştır. Bu ayeti açıklarken diğer müfessirlerden farklı olarak Māturīdī, “ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ ” “Eğer rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın!” şeklindeki Yūnus suresinin 99. ayetinde olduğu gibi Allah’ın eğer isterse şerliyi hayırlıyla değiştirmesinin caiz olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸⁹

1.2.1.9. Karşılaştırılan Şeyler Hakkında Ortaya Atılan Tartışmalar

Sıfat olan *ḥayrın* geçtiği beş Mekkī ayette karşılaştırılan durum ve varlıklar ile ilgili bazı tartışmalar dile getirilmiştir.

Tablo 36. Karşılaştırılan şeyler hakkında tartışma olan Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	42/25/Furḳān:24	أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا
2	48/27/Neml:89	مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَرَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ
3	49/28/Ḳaşaş:84	مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
4	53/12/Yūsuf:39	يَا صَاحِبِي السِّجْنِ أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

⁶⁸⁵ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 4: 439.

⁶⁸⁶ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 4: 439; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi ‘l- ‘Azīz*, 4: 414.

⁶⁸⁷ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 4: 439.

⁶⁸⁸ Ṭaberī, *Cāmi ‘u ‘l-Beyān*, 23: 622.

⁶⁸⁹ Māturīdī, *Te ‘vīlātu Ehli ‘s-Sunne*, 10: 214-215.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
5	53/12/Yūsuf:64	قَالَ هَلْ أَمْنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمْنُكُمْ عَلَى أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ فَأَلَّهَ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ

Furqān suresinin 24. ayetinde cennet ehlinin durumundan, öncesinde ise azaba uğrayacak olanların durumundan bahsedilmiş ve bunlar arasında bir karşılaştırmaya gidilmiştir. Bu karşılaştırma “Cennetliklerin durumu, azaba uğrayanların durumundan hayırlıdır.” şeklinde anlaşılacak olursa, cennetliklerin durumunun cehennem azabına muhatap olanların durumundan elbette daha hayırlı olacağı bu iki durum arasında böylesi bir karşılaştırma yapmanın akla uymayacağı, birbirine zıt iki durum arasında olumlu olanın daha üstün olduğunu ifade etmenin zait olduğu akla gelebilmektedir. Fakat buradaki karşılaştırmının asıl ifade ettiği ateş ehlinin varacakları yerde hayırdan hiçbir şeyin olmadığıdır.⁶⁹⁰ Allah’ın sözlerinde geçen bu karşılaştırma insanların “Bu, bundan hayırlıdır.” veya “Şu, şundan daha güzeldir.” diyerek yaptığı karşılaştırmalar gibi değildir.⁶⁹¹

Diğer taraftan, burada cennetliklerin halinin cehennemliklerin dünyadaki halinden değil ateşteki halinden iyi olacağı, gibi hususi bir mana bulunmamaktadır. Burada mana “Cennetliklerin hali cehennemliklerin dünya ve ahiret hallerinden daha hayırlıdır.” şeklinde umumidir.⁶⁹²

Neml suresinin 89. ayetinde ve Kısaş suresinin 84. ayetdeki *hasene* kelimesi “tevhid” anlamıyla açıklanıp, *haseneye* karşılık verilecek olanın ise cennet veya sevap olduğu ifade edilirse, cennet veya sevabın tevhidden hayırlı olması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu durumun pek uygun düşmeyeceğini düşünen bazı müfessirler “فَلَهُ مِنْهَا خَيْرٌ” ifadesinde *taḳdīm* olduğunu, ifadenin “فَلَهُ مِنْهَا خَيْرٌ” şeklinde anlaşılması

⁶⁹⁰ Ferrā’, *Me’āni’l-Ḳurān*, 2: 266-267.

⁶⁹¹ Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 19: 256.

⁶⁹² Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 19: 256.

gerektiğini ifade etmişler.⁶⁹³ Böyle olduğunda bu ayetlerdeki *hayr* sıfat değil, isim olarak değerlendirilmiş olmaktadır.

Diğer taraftan anlamın bu şekilde olmasında bir beis görmeyenler de vardır. *Hasene* kavramını “tevhid” anlamıyla değil de “amel” anlamıyla değerlendirenler, sevap veya cennetin *haseneden* daha hayırlı olacağını, çünkü bu ikisinin Allah’ın lütuf ve ikramı olduğunu, amelin ise kulun iktisabı olduğunu ifade etmişler.⁶⁹⁴ Semerkandî ayrıca bu açıklamanın Mu‘tezile’nin tefsiri olduğunu ilave etmiştir.⁶⁹⁵

Buna yakın bir bakış açısıyla Mâtürîdî ahiretteki sevap ve karşılığın, dünyadaki *hayrât*tan daha hayırlı olduğunu, çünkü sevabın kula istihkak olarak değil lütuf ve rahmet olarak verildiğini, hikmet ve akla göre amelin vucubunun olduğunu fakat sevap için öyle bir vucubiyetin söz konusu olmadığını ifade etmiştir.⁶⁹⁶ Diğer taraftan Mâtürîdî *haseneden* daha hayırlı olanın gerçekte değil de insanların tabiatında ve vehminde daha hayırlı olduğunu aktarmıştır.⁶⁹⁷

Yûsuf suresinin 39. ve 64. ayetlerinin tefsirlerinde Allah ile diğer varlıkların karşılaştırılmasının uygun olmayacağı görüşleri bulunmaktadır. Bu sebeple Yûsuf suresinin 39. ayeti “Bir olan Allah’a ibadet etmeniz mi daha hayırlıdır yoksa diğerlerine mi?”⁶⁹⁸ şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca Neml suresinin 59. ayetinin “*أَلَلَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ*” “Allah mı daha hayırlı yoksa O’na koştukları ortaklar mı?” mealindeki bölümünün aynı

⁶⁹³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 3: 358; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2: 573; Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 19: 509, 639; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 8: 143.

⁶⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kurâni’l-‘Azîm*, 9: 3024; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 8: 143; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 595.

⁶⁹⁵ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 595.

⁶⁹⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 8: 143.

⁶⁹⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 8: 143.

⁶⁹⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 16: 105-106; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kurâni’l-‘Azîm*, 7: 2145; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 6: 241.

olduğu ifade edilmiştir.⁶⁹⁹ Fakat Neml suresinin 59. ayetinin tefsirinde bu kabilden bir tartışmaya yer verilmemiştir.

Yûsuf suresinin 64. ayetinde Hz. Yakup'un oğulları ile Allah arasında bir kıyaslama yapmanın uygun olmayacağı akıllara gelebilmektedir. Mâturîdî ayetin bu kısmını “Eğer Yusuf'u sizinle gönderiyorsam Allah'ın korumasına itimat ediyorum, onun korunmasında Allah'ı vekil tutuyorum.”⁷⁰⁰ şeklinde açıklamıştır. Ayrıca bir kıraatte ayetin bu bölümü “حَيْرُ الْحَافِظِينَ” “koruyucuların en hayırlısı” şeklindedir. Yani ifade en üstünlük bildirmektedir.⁷⁰¹

1.2.2. En Üstünlük Bildirme İfadesi Olarak Kullanım

Sıfat olan *hayr* en üstünlük bildirme ifadesi olarak 15 Mekkî ayette, 15 defa *muḍāf* olarak geçmekte ve müfessirler tarafından sekiz defa “*efḍal*” (en üstün)⁷⁰², dört defa “*a del*” (en adil),⁷⁰³ birer defa “*aḳvā*” (en güçlü),⁷⁰⁴ “*aḳdā*” (en iyi hüküm veren),⁷⁰⁵ “*eşdaḳ*” (en doğru),⁷⁰⁶ “*esra*” (en hızlı),⁷⁰⁷ “*erḥam*” (en merhametli)⁷⁰⁸ anlamlarıyla açıklanmıştır.

⁶⁹⁹ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 2: 334.

⁷⁰⁰ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 6: 261.

⁷⁰¹ Ferrâ', *Me'âni'l-Ḳurân*, 2: 49.

⁷⁰² Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 2: 112, 342, 347; 3: 168; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 411, 418, 421; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 2: 211; 3: 152, 154; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 5: 188; Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 2: 18, 199, 440, 486.

⁷⁰³ Ṭaberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 12: 561; 15: 221; 16: 203; Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 1: 532; 2: 18, 136, 205.

⁷⁰⁴ Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 3: 93.

⁷⁰⁵ Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 2: 205.

⁷⁰⁶ Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 2: 18.

⁷⁰⁷ Ṭaberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 11: 398-399.

⁷⁰⁸ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 3: 152.

Farklı bir kıraat ile okununca Yûsuf suresinin 64. ayetindeki *hayr* da en üstünlük bildirme ifadesi haline gelmekte ve inceleyeceğimiz ayet sayısı 16'ya çıkmaktadır. Üç defa “خَيْرُ الْحَاكِمِينَ” “*hüküm verenlerin en hayırlısı*”; ikişer defa “خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ” “*ağırlayanların en hayırlısı*”, “خَيْرُ الرَّازِقِينَ” “*rızık verenlerin en hayırlısı*”, “خَيْرُ الرَّاحِمِينَ” “*merhamet edenlerin en hayırlısı*”; birer defa “خَيْرُ الْفَاتِحِينَ” “*açanların en hayırlısı*”, “خَيْرُ الْغَافِرِينَ” “*bağışlayanların en hayırlısı*”, “خَيْرُ الْفَاصِلِينَ” “*hüküm verenlerin en hayırlısı*”, “خَيْرُ الْمَاكِرِينَ” “*hile yapanların en hayırlısı*”, “خَيْرُ الْوَارِثِينَ” “*geride kalanların en hayırlısı*”, “خَيْرُ مَنْ اسْتَأْجَزَتْ” “*ücretle istihdam edeceğin en hayırlı kişi*” ve bir kıraate göre “خَيْرُ الْحَافِظِينَ” “*koruyucuların en hayırlısı*” şeklindeki idâfetlerle en üstünlük bildirilmektedir. Bu tamlamalardan bir tanesi⁷⁰⁹ hariç diğerleri ayetlerin fezleke cümleleridir. İncelediğimiz ayetlerden 14 tanesindeki *hayr* Allah'ı, bir tanesindeki Hz. Yusuf'u, bir tanesindeki Hz. Musa'yı nitelemektedir. Üç ayette⁷¹⁰ *hayr* ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer verilmemektedir.

1.2.2.1. En Üstün (*Efḍal*)

Sıfat olan *hayr* en üstünlük bildirme ifadesi olarak müfessirler tarafından beş surede, sekiz ayette “*efḍal*” (en üstün)⁷¹¹ anlamıyla açıklanmıştır. Karşılaştırma ifadesi olarak, daha önce incelediğimiz gibi 29 defa “*efḍal*” anlamı ile açıklanmıştır.

Tablo 37. Sıfat olan *hayr*ın “*efḍal*” anlamıyla açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	51/10/Yûnus:109	وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ
2	53/12/Yûsuf:59	وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ قَالِ اتُّنَوْنِي بِأَخٍ لَّكُم مِّنْ أَبِيكُمْ أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوفِي الْكَيْلَ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ
3	53/12/Yûsuf:80	...فَلَنُؤْتِيَنَّكَ أَرْضًا حَتَّىٰ يَأْتِيَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ

⁷⁰⁹ 28/Kaşas:26.

⁷¹⁰ 7/A'râf:89; 28/Kaşas:26; 23/Mu'minûn:29.

⁷¹¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 2: 112, 342, 347; 3: 168; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 411, 418, 421; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 2: 211; 3: 152, 154; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 5: 188; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2: 18, 199, 440, 486.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
4	73/21/Enbiyā':89	وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ
5	74/23/Mu'minūn:72 (Karşılaştırma ve en üstünlük ifadesi olarak iki defa)	أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَقَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ
6	74/23/Mu'minūn:109	إِنَّهُ كَانَ قَرِيبٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ
7	74/23/Mu'minūn:118	وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ
8	88/8/Enfāl:30	...وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

Yukarıdaki tabloda yer alan ayetlerdeki *hayr* Muḳātil, Yaḥyā b. Sellām, Huvvārī, Māturīdī ve Semerḳandī tefsirlerinde “*efḍal*” (en üstün) şeklinde tek kelimeyle açıklanmış, sözcük hakkında uzun cümlelerle yapılan açıklamalara yer verilmemiştir. İncelenen diğer tefsirlerde ise herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

1.2.2.2. En Güçlü (*Aḳvā*)

Sıfat olan *hayr* en üstünlük bildirme ifadesi olarak yalnızca bir Mekkī ayette, “*aḳvā*” (en güçlü) anlamıyla açıklanmıştır. Daha önce incelediğimiz üzere karşılaştırma ifadesi olan *hayr* üç defa bu mana ile açıklanmıştır.

Tablo 38. Sıfat olan *hayr*ın “*aḳvā*” anlamıyla açıklandığı Mekkī ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	58/34/Sebe':39	قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

İncelenen tefsirlerden yalnızca Semerḳandī'nin tefsirinde Sebe' suresinin 39. ayetindeki “*خَيْرُ الرَّازِقِينَ*” tamlaması “rızk verenlerin en güçlüsü”⁷¹² şeklinde açıklanmıştır. Diğer tefsirlerde *hayr* hakkında bu açıklamaya rastlanmamıştır.

1.2.2.3. En Adil (*A'del*)

Sıfat olan *hayr* en üstünlük bildirme ifadesi olarak dört Mekkī ayette “*a'del*” (en adil)

⁷¹³ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 39. Sıfat olan *hayr*ın “*a'del*” anlamıyla açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
----	-----------	------------

⁷¹² Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 3: 93.

⁷¹³ Taberī, *Cāmi'ü'l-Beyān*, 12: 561; 15: 221; 16: 203; Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 1: 532; 2: 18, 136, 205.

1	39/7/A'raf:87	وَأِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلَتْ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ
2	51/10/Yūnus: 109	وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ
3	53/12/Yūsusuf:80	... فَلَنْ أُبْرِخَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْتِيَ أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ
4	88/8/Enfāl:30	وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

Tablodaki ayetlerde geçen *hayr* Taberî ve Semerkandî tarafından “en adil” anlamıyla açıklanmıştır.⁷¹⁴

1.2.2.4. En İyi Hüküm Veren (*Akḍā*)

Sıfat olan *hayr* en üstünlük bildirme ifadesi olarak yalnızca bir Mekkî ayette “*akḍā*” (en iyi hüküm veren) anlamıyla açıklanmıştır.⁷¹⁵

Tablo 40. Sıfat olan *hayrın* “*akḍā*” anlamıyla açıklandığı Mekkî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	53/12/Yūsusuf:80	... فَلَنْ أُبْرِخَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْتِيَ أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ

Yūsusuf suresinin 80. ayetinde geçen *hayr* Semerkandî tarafından “en iyi hüküm veren” anlamıyla açıklanmıştır.⁷¹⁶

1.2.2.5. En Doğru (*Eṣḍaḥ*)

Sıfat olan *hayr* en üstünlük bildirme ifadesi olarak yalnızca bir Mekkî ayette “*eṣḍaḥ*” (en doğru)⁷¹⁷ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 41. Sıfat olan *hayrın* “*eṣḍaḥ*” anlamıyla açıklandığı Mekkî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	88/8/Enfāl:30	وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

Enfāl suresinin 30. ayetinde geçen *hayr* Semerkandî tarafından “en doğru” anlamıyla açıklanmıştır.

⁷¹⁴ Taberî, *Cāmi ü'l-Beyān*, 12: 561; 15: 221; 16: 203; Semerkandî, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 1: 532; 2: 18, 136, 205.

⁷¹⁵ Semerkandî, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 2: 205.

⁷¹⁶ Semerkandî, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 2: 205.

⁷¹⁷ Semerkandî, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 2: 18.

1.2.2.6. En Hızlı (Esra)

Sıfat olan *hayr* en üstünlük bildirme ifadesi olduğu bir surede, bir ayette, bir defa “*esra*” (en hızlı) anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 42. Sıfat olan *hayrın* “*esra*” anlamıyla açıklandığı Mekkî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	55/6/En‘ām:57	...إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ يَقْضُ الْحَقُّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ

Taberî En‘ām suresinin 57. ayetindeki “خَيْرُ الْفَاصِلِينَ” tamlamasının “أسرع الفاصلين” “hüküm verenlerin en hızlısı” şeklinde farklı bir kıraatinin bulunduğunu nakletmiştir.⁷¹⁸

1.2.2.7. En Merhametli (Erham)

Sıfat olan *hayr* en üstünlük bildirme ifadesi olduğu bir Mekkî ayette “*erham*” (en merhametli) anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 43. Sıfat olan *hayrın* “*erham*” anlamıyla açıklandığı Mekkî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	74/23/Mu‘minün:109	إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ

Mu‘minün suresinin 109. ayetinin açıklamalarında Huvvārî Allah’ın dilediklerinin kalbine merhameti koyduğunu, yaratılmışların kalbindeki merhametin sonuç olarak yine Allah’ın rahmetinden olduğunu ve Allah’ın merhamet edenlerin en merhametlisi olduğunu ifade etmiştir.⁷¹⁹

1.2.2.8. En Üstünlük Bildirme Hakkında Bazı Tartışmalar

Sıfat olan *hayrın* en üstünlük bildirme ifadesi olduğu beş Mekkî ayette birtakım tartışmalar bulunmaktadır.

Tablo 44. Sıfat olan *hayrın* bazı tartışmalara konu olduğu Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	39/7/A‘râf:155	...أَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ
2	53/12/Yûsuf:80	...فَلَنْ أُنْزِلَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْتِيَ آبَاؤُكَ مِنْ يَمِينِكَ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ
3	58/34/Sebe‘:39	...وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ
4	74/23/Mu‘minün:72 (Karşılaştırma ve en üstünlük bildirme ifadesi olarak iki defa)	أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَّاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

⁷¹⁸ Taberî, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 11: 398-399.

⁷¹⁹ Huvvārî, *Tefsîru Kitābillāhi ‘l-‘Azîz*, 3: 152.

5	74/23/Mu'minūn:109	إِنَّهُ كَانَ قَرِيبٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ
---	--------------------	--

Bu ayetlerde Allah'ın bağışlayanların, merhamet edenlerin, hükmedenlerin, rızık verenlerin en hayırlısı olduğu ifade edilmiştir. Müfessirler bu ayetlerin Allah'ın yarattıklarıyla veya diğer ilahlarla kıyaslandığı şeklinde anlaşılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Söz konusu açıklamaların diğer müfessirlere oranla daha çok Māturīdī tarafından yapıldığı göze çarpmaktadır.

Māturīdī A'rāf suresinin 155. ayetindeki “وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ” “*Sen bağışlayanların en iyisisin.*” cümlesinin Mu'minūn suresinin 109. ve 118. ayetlerindeki “وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ” “*Sen merhametlilerin en üstünüsün.*” cümlesi ile aynı olduğunu ve Allah dışındaki merhamet edenlerin Allah'ın merhametini ve onun bağışlamasını istediğini ifade etmiştir.⁷²⁰ Ayrıca Allah'ın dilediklerinin kalbine merhameti koyduğu, bu merhametin yine Allah'ın rahmetinden olduğu, Allah'ın merhamet edenlerin en merhametlisi olduğu ifade edilmiştir.⁷²¹

Yine Māturīdī Yūsuf suresinin 80. ayetindeki “وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ” “*O hükmedenlerin en iyisidir.*” cümlesinin aynı surenin 92. ve 64. ayetlerinde geçen “وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ” “*O merhamet edenlerin en merhametlisidir.*” cümlesi gibi olduğunu, Allah'ın yarattıklarının da merhamet edebileceğini veya onların da hüküm vermesinin caiz olduğunu ama en merhametli olanın ve hüküm verenlerin en hayırlısının Allah olduğunu ifade etmiştir.⁷²²

Sebe' suresinin 39. ve Mu'minūn suresinin 72. ayetlerindeki “وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ” “*O rızık verenlerin en hayırlısıdır.*” cümlesi açıklanırken asıl rızık verici olanın Allah olduğu diğerlerinin yalnızca bu şekilde adlandırıldığı⁷²³ veya Allah'ın kullarından

⁷²⁰ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 5: 52.

⁷²¹ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*, 3: 152.

⁷²² Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 6: 273.

⁷²³ Taberī, *Cāmi' u'l-Beyān*, 20: 413.

bazılarının rızkını bazılarının eli ile verdiği için kulların vasıta olduğu ifade edilmiştir.⁷²⁴

1.2.3. Değerlendirme

1. Sıfat olan *hayr*, 60 Mekkî ayette, 63 defa geçmekte ve tefsirlerde genellikle tek kelimeyle açıklanmakta, uzun cümleler kullanılarak yapılan açıklamalara nadir rastlanmaktadır.

2. Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak 26 Mekkî ayette, 29 defa geçmektedir. En üstünlük bildirme ifadesi olarak ise 15 Mekkî ayette, 15 defa *muḍāf* olarak geçmektedir. Farklı bir kıraat ile okununca Yûsuf suresinin 64. ayetindeki *hayr* karşılaştırma ifadesi iken en üstünlük bildirme ifadesi haline gelmektedir. En üstünlük bildirme ifadesi olan *hayr* kelimelerinden 14 tanesi Allah'ı, bir tanesi Hz. Yûsuf'u, bir tanesi Hz. Musa'yı nitelemektedir.

3. Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak tefsirlerde 29 defa “daha üstün” (*efḍal*), iki defa “daha büyük” (*a'zam*), üç defa “daha büyük” (*ekber*), sekiz defa “bâkî, daimi”, üç defa “daha güçlü” (*aḳvā*, *aḳder*, *eşeddu kuvve*), dört defa “daha çok” (*ekşer*), birer defa “daha gerçek, daha doğru” (*eḥaḳ*), “ideal, mükemmele daha yakın” (*emşel*), “Allah'a daha çok boyun eğen” (*aṭva*), “daha razı olunacak” (*erḍā*) anlamlarıyla açıklanmıştır.

4. En üstünlük bildiren *hayr* tefsirlerde sekiz defa “en üstün” (*efḍal*), dört defa “en adil” (*a'del*), birer defa “en güçlü” (*aḳvā*), “en iyi hüküm veren” (*aḳḍā*), “en doğru” (*eşḍaḳ*), “en hızlı” (*esra*), “en merhametli” (*erḥam*) anlamlarıyla açıklanmıştır.

5. “Daha/ en üstün” (*efḍal*) ve “daha/ en güçlü” (*aḳvā*) anlamları karşılaştırma ve en üstünlük bildirme ifadesi olarak kullanılan *hayra* verilen ortak anlamlardır.

6. Sıfat olan *hayrın* karşılaştırma ifadesi olarak geçtiği sekiz yerde; en üstünlük

⁷²⁴ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 411; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 3: 145.

bildirdiği üç yerde *hayr* hakkında açıklama bulunmamaktadır.

7. *Hayrın* karşılaştırma ifadesi olarak geçtiği bazı ayetlerde karşılaştırılan durum ve varlıklar ile ilgili bazı tartışmalar dile getirilmekte, cennetlikler ile cehennemliklerin, Allah ile diğer varlıkların, tevhid ile cennetin karşılaştırılmasının uygun olmayacağı ifade edilmekte ve bu duruma açıklama getirilmektedir.

8. *Hayrın* en üstünlük bildirdiği bazı ayetlerde Allah'ın bağışlayanların, merhamet edenlerin, hükmedenlerin, rızık verenlerin en hayırlısı olduğu ifade edilmektedir. Müfessirler bu ayetlerin Allah'ın yarattıklarıyla veya diğer ilahlarla kıyaslandığı şeklinde anlaşılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Yapılan açıklamalara göre Allah dışındaki merhamet edenler yine Allah'ın merhametini ve onun bağışlamasını istemektedirler. Allah dilediklerinin kalbine merhameti koymuştur, bu merhamet yine Allah'ın rahmetindendir. Başka bir bakış açısına göre Allah'ın yarattıkları da merhamet edebilir, onların da hüküm vermesi caizdir, ama merhamet edenlerin ve hüküm verenlerin en hayırlısı Allah'tır. Asıl rızık verici Allah'tır, diğerleri yalnızca bu şekilde adlandırılmaktadırlar veya vasıtadırlar.

9. İncelediğimiz tefsirler arasında Mâturîdî'nin tefsirinde, tek kelime ile açıklama yapmanın haricinde, uzun cümlelerle detaylı açıklamaların yapıldığı, başka ayetlerden örnekler verme yöntemine daha fazla rastlandığı göze çarpmaktadır.

2. Şerr Kavramı

Şerr kavramı 18 Mekkī ayette, 15 defa isim, üç defa sıfat olmak üzere toplam 18 defa geçmektedir.

2.1. İsim Olan Şerr

İsim olan Şerr kavramı 15 Mekkī ayette, 15 defa geçmektedir. Ayetlerde geçen şerr kavramları birden çok anlam ile açıklanmıştır. Bu anlamların tamamını tablolarda sunacağız fakat her bir anlamı ilgili başlık altında inceleyeceğiz. İncelediğimiz Mekkī ayetlerden iki tanesinde⁷²⁵ şerr kavramı ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir.

2.1.1. Haram, günah, itaatsizlik (ma 'şiye), kötülük

İsim olan şerr kavramı beş Mekkī ayette, haram, günah, itaatsizlik (ma 'şiye), dalalet;⁷²⁶ nefis,⁷²⁷ kötülük (seyyie,⁷²⁸ sū⁷²⁹) anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 45. Şerr kavramının “haram, ma 'şiye, kötülük” anlamlarıyla açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
1	20/113/Felak:3	وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبُ	Nefis bakışı, ⁷³⁰ çöl, ⁷³¹ tehlike ⁷³²
2	20/113/Felak:5	وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ	Nefis, sihir, ⁷³³ göz, nazar, ⁷³⁴ nimetin gitmesi ⁷³⁵

⁷²⁵ 114/Nas:4, 38/Şad:55.

⁷²⁶ Taberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 18: 439-440; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Ḳurāni'l-'Azīm*, 8: 2452.

⁷²⁷ Tusterī, *Tefsīru't-Tusterī*, 210.

⁷²⁸ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 9: 95-96.

⁷²⁹ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 7: 103.

⁷³⁰ Tusterī, *Tefsīru't-Tusterī*, 210.

⁷³¹ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*, 4: 545.

⁷³² Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 10: 656.

⁷³³ Tusterī, *Tefsīru't-Tusterī*, 210.

⁷³⁴ Caşşāş, *Aḥkāmū'l-Ḳur'ān*, 5: 379.

⁷³⁵ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 10: 658.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
3	50/17/İsrâ':83	وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَئُوسًا	Fakirlik, ⁷³⁶ hastalık, ⁷³⁷ dayanılması güç şey, ⁷³⁸ zarar, ⁷³⁹ kötülük (<i>sū'</i>)
4	61/41/Fuṣṣilet:49	لَا يَسْتَمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَئُوسٌ قَنُوطٌ	<i>Belā'</i> , ⁷⁴⁰ dayanılması güç şey, fakirlik, hastalık; sevap ummamak, <i>hayrın</i> zıddı, zarar, nimetin geri alınması, ⁷⁴¹ kötülük (<i>seyyie</i>)
5	73/21/Enbiyâ':35	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَاللَّيْنَا نَرَجِعُونَ	Dayanılması güç şey, nefse uymak, hoş gitmeyen şey, hastalık; fakirlik; haram, taatsizlik (<i>ma'şiyet</i>), dalalet

İsim olan *şerr* kavramına Ṭaberî ve İbn Ebî Hâtim tarafından “haram, *ma'şiyet*, dalalet”⁷⁴² anlamları verilmiştir. Diğer müfessirlerden farklı olarak Tusterî tarafından “hidayeti terk nefse ve hevâya uymak,⁷⁴³ nefis bakışı,⁷⁴⁴ ademoğlunun nefsi⁷⁴⁵” şeklinde anlamlar verilmiştir.

Felaḫ suresinin 3. ayetini açıklarken Tusterî “*Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrî*” ifadesinin bâtını hakkında “Nefis bakışı zikre girdiği zaman, Allah’a olan ihlas

⁷³⁶ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 2: 547; Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 177; Ṭaberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 18: 439-440; 23: 611; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Ḳurâni'l-'Azîm*, 8: 2452; Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 2: 425; 3: 232, 496.

⁷³⁷ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 4: 89; Ṭaberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 18: 439-440; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Ḳurâni'l-'Azîm*, 8: 2452.

⁷³⁸ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 3: 748; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 312; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 3: 71; 4: 412; Ṭaberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 17: 506; 18: 439-440; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Ḳurâni'l-'Azîm*, 8: 2452; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 7: 103; 9: 95-96; 10: 204; Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 2: 425; 3: 232, 233.

⁷³⁹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 656.

⁷⁴⁰ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 3: 748; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 9: 95-96; Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 3: 232.

⁷⁴¹ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 4: 89.

⁷⁴² Ṭaberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 18: 439-440; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Ḳurâni'l-'Azîm*, 8: 2452.

⁷⁴³ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 104.

⁷⁴⁴ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 210.

⁷⁴⁵ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 210.

perdelenir.”⁷⁴⁶ şeklinde bir yorum yapmış, buradaki *şerr* kavramını “nefis bakışı” şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca Felak suresinin 5. ayetinde Allah’a sığınılması gereken şeyin “ademoğlunun nefsi”⁷⁴⁷ olduğunu ifade etmiştir.

2.1.2. Hoşa gitmeyen şey

İsim olan *şerr* kavramının anlamlarına bakıldığında, bu anlamların genel olarak hoşa gitmeyen şeyler olduğu göze çarpmaktadır. Dört Mekkî ayette *şerr* kavramı özel olarak “hoşa gitmeyen, elem veren, kerih görülen şey”⁷⁴⁸ anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 46. İsim olan *şerr* kavramının “hoşa gitmeyen şey” anlamıyla açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Şerr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	50/17/İsrâ':11	وَيَذَّغُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولاً	Azap, ⁷⁴⁹ hoşa gitmeyen şey, ⁷⁵⁰ helak ⁷⁵¹
2	51/10/Yûnus:11	وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتَعْجَلَهُمْ بِالْخَيْرِ لَفُضِّيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ فَتَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ	Azap, helak, lanet, ⁷⁵² ceza, ⁷⁵³ puta dua edilmesi, ⁷⁵⁴ hoşa gitmeyen şey, beddua, ⁷⁵⁵ Allah'ın bereket vermemesi ⁷⁵⁶
3	73/21/Enbiyâ':35	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَاللَّيْلُ تُرْجَعُونَ	Dayanılması güç şey, nefse uymak, hoşa gitmeyen şey, hastalık, fakirlik, haram, ma 'şiyet, dalalet

⁷⁴⁶ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 210.

⁷⁴⁷ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 210.

⁷⁴⁸ Ferrâ', *Me'âni'l-Kurân*, 2: 118; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 18: 439-440; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 204.

⁷⁴⁹ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 2: 229, 524; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 23: 658-660; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 6: 15; Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 2: 106; 3: 505.

⁷⁵⁰ Ferrâ', *Me'âni'l-Kurân*, 2: 118.

⁷⁵¹ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 2: 229; 4: 463; Ferrâ', *Me'âni'l-Kurân*, 1: 458; Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 94; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 2: 184-185; 4: 423; Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 3: 505.

⁷⁵² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 6: 15.

⁷⁵³ Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 2: 106.

⁷⁵⁴ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 15: 33.

⁷⁵⁵ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 2: 410; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 17: 393-394.

⁷⁵⁶ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 15: 33.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
4	79/70/Me'âric:20	إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا	Fakirlik, dayanılması güç şey, zarar, ⁷⁵⁷ elem veren ve hoşla gitmeyen şey

Tablodaki ayetlerde geçen şerr kavramı kimi müfessirler tarafından “zorluklar, afetler, musibetler, sıkıntılar,⁷⁵⁸ fakirlik,⁷⁵⁹ azap⁷⁶⁰ ve helak edilmek”⁷⁶¹ gibi anlamlarla açıklanırken kimileri tarafından daha kapsayıcı bir şekilde “hoşla gitmeyecek şeyler”⁷⁶² şeklinde açıklanmıştır.

Yûnus suresinin 11. ayetinde geçen “şerrin istenmesi” hakkında Taberî ve İbn Ebî Hâtim tarafından “cevap verilmesinden hoşlanılmayacak dualar”⁷⁶³ açıklaması yapılmıştır.

Yûnus suresinin 11. ayeti ile İsrâ' suresinin 11. ayetinde hayr ve şerr kavramları birlikte geçmektedir. Kavramlar tefsirlerde “afiyet,⁷⁶⁴ rızık, rahmet⁷⁶⁵-azap,⁷⁶⁶ helak,⁷⁶⁷ beddua,⁷⁶⁸ ceza,⁷⁶⁹ hoşla gitmeyecek şey⁷⁷⁰” şeklinde birbirinin zıddı olan anlamlarla

⁷⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 656.

⁷⁵⁸ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 3: 78; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 312; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 3: 71.

⁷⁵⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 425.

⁷⁶⁰ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 2: 524.

⁷⁶¹ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 94.

⁷⁶² Ferrâ', *Me'âni'l-Kurân*, 2: 118; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 18: 439-440; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 204.

⁷⁶³ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 15: 33; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 6: 1932.

⁷⁶⁴ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 17: 393-394.

⁷⁶⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 303.

⁷⁶⁶ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 2: 524.

⁷⁶⁷ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 2: 229; Ferrâ', *Me'âni'l-Kurân*, 1: 458; Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 94; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 2: 184-185.

⁷⁶⁸ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 2: 410; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 17: 393-394; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 6: 1932; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 7: 13; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 303.

açıklanmıştır.

Enbiyâ' suresinin 35. ayetinde de *hayr* ve *şerr* kavramları birlikte geçmektedir. Kavramlar tefsirlerde “sıhhat, afiyet-hastalık”⁷⁷¹, “sevilen şey-hoşa gitmeyen şey, helal-haram, *tā'at-ma'şiyet*, hidayet-dalalet”⁷⁷² “*reha* (bolluk)-*şidde* (dayanılması güç şey), bela”,⁷⁷³ “mal,”⁷⁷⁴ zenginlik⁷⁷⁵-fakirlik”⁷⁷⁶ anlam çiftleriyle açıklanmaktadır. Bu ayette kavramların arasında tam bir zıtlık ilişkisi bulunmaktadır.

Me'âric suresinin 20. ve 21. ayetlerinde de aynı şekilde *hayr* ve *şerr* kavramları arka arkaya gelmektedir. Tefsirlerde kavramlara verilen anlamlar “sevilen şey-hoşa gitmeyen şey, *reha* (bolluk)-*şidde* (dayanılması güç olan şey),⁷⁷⁷ mal,⁷⁷⁸ zenginlik⁷⁷⁹-

⁷⁶⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 106.

⁷⁷⁰ Ferrâ', *Me'âni'l-Kurân*, 2: 118.

⁷⁷¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 3: 748; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 21: 490; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 9: 95-96; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3: 232.

⁷⁷² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 3: 748; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 21: 490; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 9: 95-96; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3: 232.

⁷⁷³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 3: 78; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 312; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 3: 71; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 18: 439-440; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 8, 2452; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 425.

⁷⁷⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 3: 748; 4: 437; Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 177; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 4: 412; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 21: 490; 23: 611; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 9: 95-96; 10: 204-205; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3: 232, 496.

⁷⁷⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 4: 437; Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 177; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 4: 412; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 23: 611; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 204-205; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3: 496.

⁷⁷⁶ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 177; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 23: 611; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3: 496.

⁷⁷⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 3: 78; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 312; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 3: 71; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 18: 439-440; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 8, 2452; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 425.

fakirlik⁷⁸⁰” şeklindedir. Bu anlamlar Enbiyâ’ suresinin 35. ayetinde geçen *hayr* ve *şerr* kavramlarına verilen anlamlar ile örtüşmektedir.

2.1.3. Dayanılması Güç Olan Şey (Şidde)

İsim olan *şerr* kavramı beş Mekkî ayette “*şidde*” (dayanılması güç olan şey)⁷⁸¹ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 47. *Şerr* kavramının “dayanılması güç şey” anlamıyla açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
1	50/17/İsrâ’:83	وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَ بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَئُوسًا	Fakirlik, hastalık, dayanılması güç şey, zarar, <i>sû</i> ’
2	61/41/Fuṣṣilet:49	لَا يَسْمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَئُوسٍ قَنُوطٌ	<i>Belâ</i> ’, dayanılması güç şey, fakirlik, hastalık, sevap ummamak, <i>hayr</i> ın zıddı, zarar, nimetin geri alınması, <i>seyyie</i>
3	61/41/Fuṣṣilet:51	وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَ بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ	Dayanılması güç şey, zarar ⁷⁸²
4	73/21/Enbiyâ’:35	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ	Dayanılması güç şey, nefse uymak, hoş gitmeyen şey, hastalık, fakirlik, haram, <i>ma’şiyet</i> , dalalet
5	79/70/Me’âric:20	إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا	Fakirlik, dayanılması güç şey, zarar, elem veren ve hoş gitmeyen şey

İsim olan *şerr* kavramı Muḳātil, Yaḥyā b. Sellām, Huvvārī, Ṭaberī, İbn Ebī Ḥātim,

⁷⁷⁸ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 748; 4: 437; Tusterī, *Tefsīru’t-Tusterī*, 177; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 412; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 21: 490; 23: 611; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 95-96; 10: 204-205; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 232, 496.

⁷⁷⁹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 437; Tusterī, *Tefsīru’t-Tusterī*, 177; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 412; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 23: 611; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 204-205; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 496.

⁷⁸⁰ Tusterī, *Tefsīru’t-Tusterī*, 177; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 23:611; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3:496.

⁷⁸¹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 748; Yaḥyā b. Sellām, *Tefsīru Yaḥyā b. Sellām*, 1: 312; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 71; 4: 412; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 17: 506; 18: 439-440; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 8: 2452; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 103; 9: 95-96; 10: 204; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 425; 3: 232, 233.

⁷⁸² Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 656.

Māturīdī ve Semerkandī tarafından “zorluk, bela, afet, musibet, sıkıntı” anlamlarını kapsayan “dayanılması güç olan şey” anlamındaki “*şidde*”⁷⁸³ veya bunun çoğulu olan “*şedāid*”⁷⁸⁴ anlamlarıyla açıklanmıştır. Bu anlam içinde birçok manayı barındırır ve oldukça kapsayıcıdır.

Fuṣṣilet suresinin 49. ayetinde *ḥayr* ve *şerr* kavramları bir arada geçmektedir. Kavramlar tefsirlerde “sıhhat, afiyet-hastalık”⁷⁸⁵, “sevilen şey-hoşa gitmeyen şey, *ḥasene-seyyie*” “*reha* (bolluk)-*şidde* (dayanılması güç olan şey), bela”,⁷⁸⁶ “mal,”⁷⁸⁷ zenginlik⁷⁸⁸-fakirlik⁷⁸⁹ anlam çiftleriyle açıklanmaktadır. Bu ayette kavramlar arasında tam bir zıtlık ilişkisi bulunmaktadır.

⁷⁸³ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 748; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 312; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 3: 71; 4: 412; Ṭaberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 17: 506; 18: 439-440; İbn Ebī Ḥatīm, *Tefsīru 'l-Ḳurāni 'l-'Azīm*, 8: 2452; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 7: 103; 9: 95-96; 10: 204; Semerkandī, *Tefsīru 's-Semerkandī*, 2: 425; 3: 232, 233.

⁷⁸⁴ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 78; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 158; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 2: 438.

⁷⁸⁵ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 748; Ṭaberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 21: 490; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 9: 95-96; Semerkandī, *Tefsīru 's-Semerkandī*, 3: 232.

⁷⁸⁶ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 78; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 312; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 3: 71; Ṭaberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 18: 439-440; İbn Ebī Ḥatīm, *Tefsīru 'l-Ḳurāni 'l-'Azīm*, 8, 2452; Semerkandī, *Tefsīru 's-Semerkandī*, 2: 425.

⁷⁸⁷ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 748; 4: 437; Tusterī, *Tefsīru 't-Tusterī*, 177; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 4: 412; Ṭaberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 21: 490; 23: 611; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 9: 95-96; 10: 204-205; Semerkandī, *Tefsīru 's-Semerkandī*, 3: 232, 496.

⁷⁸⁸ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 437; Tusterī, *Tefsīru 't-Tusterī*, 177; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 4: 412; Ṭaberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 23: 611; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 10: 204-205; Semerkandī, *Tefsīru 's-Semerkandī*, 3: 496.

⁷⁸⁹ Tusterī, *Tefsīru 't-Tusterī*, 177; Ṭaberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 23: 611; Semerkandī, *Tefsīru 's-Semerkandī*, 3: 496.

2.1.4. Helak, azap

İsim olan *şerr* kavramı üç Mekkî ayette “helak, azap”⁷⁹⁰ anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 48. İsim olan *şerr* kavramının “helak, azap” anlamlarıyla açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
1	40/72/Cin:10	وَأَنَا لَا نَدْرِي أَشَرُّ أَرِيدَ بَمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا	Helak, azap
2	50/17/İsrâ':11	وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا	Azap, hoş gitmeyen şey, helak
3	51/10/Yûnus: 11	وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتَعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَفُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ ...	Azap, helak, lanet, ceza, puta dua edilmesi, hoş gitmeyen şey, beddua, Allah'ın bereket vermemesi

Tablodaki ayetlerde geçen *şerr* kavramı “helak, isyan etmek ve helak edilmek,⁷⁹¹ helak olmak, ölmek,⁷⁹² yok olmak,⁷⁹³ azap,⁷⁹⁴ üzerine azap inmesi,⁷⁹⁵ kafirin azap istemesi,⁷⁹⁶ gökten taş yağması,⁷⁹⁷ Allah'ın bereket vermemesi, lanet etmesi,⁷⁹⁸ lanet,⁷⁹⁹ ceza⁸⁰⁰” anlamlarıyla açıklanmıştır.

⁷⁹⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 2: 229; 4: 463; Ferrâ', *Me'âni'l-Kurân*, 1: 458; Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 94; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 2: 184-185; 4: 423; Semerîkandî, *Tefsîru's-Semerîkandî*, 3: 505.

⁷⁹¹ Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 23: 658-660.

⁷⁹² Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 15: 33.

⁷⁹³ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 250.

⁷⁹⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 2: 229, 524; Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 23: 658-660; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 6: 15; Semerîkandî, *Tefsîru's-Semerîkandî*, 2: 106; 3: 505.

⁷⁹⁵ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 250.

⁷⁹⁶ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 6:15.

⁷⁹⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 2: 229.

⁷⁹⁸ Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 15: 33.

⁷⁹⁹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 6: 15.

⁸⁰⁰ Semerîkandî, *Tefsîru's-Semerîkandî*, 2: 106.

2.1.5. İmtihan (*Belā*)

İsim olan *şerr* kavramı üç Mekkī ayette “imtihan” (*belā*)⁸⁰¹ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 49. İsim olan *şerr* kavramının “imtihan” anlamıyla açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
1	61/41/Fuṣṣilet:49	لَا يَسْتَمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيُؤْسَ قَنُوطٌ	<i>Belā</i> , dayanılması güç şey, fakirlik, hastalık, sevap ummamak, <i>hayr</i> ın zıddı, zarar, nimetin geri alınması, <i>seyyie</i>
2	61/41/Fuṣṣilet:51	وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَا بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ	Dayanılması güç şey, zarar
3	73/21/Enbiyā':35	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ	Dayanılması güç şey, nefse uymak, hoş gitmeyen şey, hastalık, fakirlik, haram, <i>ma'şiyet</i> , dalalet

İsim olan *şerr* kavramının Muḳātil, Māturīdī ve Semerḳandī tarafından “*belā*” anlamıyla açıklanmıştır. Muḳātil Fuṣṣilet suresinin 51. ayetindeki *şerr* kavramını “dayanılması güç bir şey ile imtihan olunmak”⁸⁰² şeklinde açıklamıştır. Enbiyā' suresinin 35. ayetinde Taberī Allah'ın insanı *şerrle belā*, *hayr*la fitne olarak deneyeceğini ifade etmiştir.⁸⁰³

2.1.6. Zarar, tehlike

İsim olan *şerr* kavramı altı Mekkī ayette “zarar,⁸⁰⁴ tehlike⁸⁰⁵” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 50. Şerr kavramının “zarar, tehlike” anlamlarıyla açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
1	20/113/Felak:3	وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ	Nefis bakışı, çöl, tehlike
2	20/113/Felak:4	وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ	Zehirli su ve zararlı ilaçlardan çözüm aranması ⁸⁰⁶
3	50/17/İsrā':83	وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَا بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُؤْسًا	Fakirlik, hastalık, dayanılması güç şey, zarar, <i>sū</i>

⁸⁰¹ Muḳātil, Tefsīru Muḳātil b. Suleymān, 3: 748; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 9: 95-96; Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 3: 232.

⁸⁰² Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 748.

⁸⁰³ Taberī, *Cāmi' u'l-Beyān*, 18: 439-440.

⁸⁰⁴ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 10: 656.

⁸⁰⁵ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 10: 656.

⁸⁰⁶ Caṣṣāṣ, *Aḥkām u'l-Ḳur'ān*, 5: 378-379.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
4	61/41/Fuṣṣilet:49	لَا يَسْتَمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَئُوسٌ قَنُوطٌ	<i>Belā</i> ’, dayanılması güç şey, fakirlik, hastalık, sevap ummamak, <i>ḥayr</i> ın zıddı, zarar, nimetin geri alınması, <i>seyyie</i>
5	61/41/Fuṣṣilet:51	وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَا بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَغَوَّ دُعَاءِ غَرِيضٍ	Dayanılması güç şey, zarar
6	79/70/Me’āric:20	إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا	Fakirlik, dayanılması güç şey, zarar, elem veren ve hoş gitmeyen şey

İsim olan *şerr* kavramı Ṭaberī ve Māturīdī tarafından “*dār* (zararlı, tehlikeli, yırtıcı hayvan),⁸⁰⁷ *darar* (zarar),⁸⁰⁸ *durr* (zarar)⁸⁰⁹” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Felaḫ suresinin 4. ayetindeki düğümlere üfleyenlerin şerrinin “zehirli su ve zararlı ilaçlardan çözüm aramaları” olduğu Caṣṣāş tarafından ifade edilmiştir.⁸¹⁰ Fuṣṣilet suresinin 49. ayetindeki *şerr* kavramı yine Caṣṣāş tarafından “hastalık sebebiyle uğranan zarar”⁸¹¹ şeklinde açıklanmıştır. Fuṣṣilet suresinin 51. ayetindeki “وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ” ifadesi içerisinde *durr* kavramı geçen “وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ...” “*İnsanın başına zararlı bir şey geldiğinde...*” şeklindeki Yūnus suresinin 12. ayeti ile açıklanmıştır.⁸¹²

2.1.7. Fakirlik

İsim olan *şerr* kavramı beş Mekkī ayette “fakirlik”⁸¹³ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 51. İsim olan *şerr* kavramının “fakirlik” anlamıyla açıklandığı Mekkī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
1	38/38/Şād:62	وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَى رَجُلًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ	Fakir mümin (Müşriklere göre) ⁸¹⁴

⁸⁰⁷ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 656.

⁸⁰⁸ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 656.

⁸⁰⁹ Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 17: 506; 21: 490; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 204.

⁸¹⁰ Caṣṣāş, *Aḥkāmü’l-Ḳur’ān*, 5: 378-379.

⁸¹¹ Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 21: 490.

⁸¹² Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 4: 89.

⁸¹³ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 2: 547; Tusterī, *Tefsīru’t-Tusterī*, 177; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 18: 439-440; 23: 611; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳur’āni’l-‘Azīm*, 8: 2452; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 425; 3: 232, 496.

⁸¹⁴ Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 172.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
2	50/17/İsrâ':83	وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَ بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُسًا	Fakirlik, hastalık, dayanılması güç şey, zarar, <i>sū'</i>
3	61/41/Fuṣṣilet:49	لَا يَسْمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَؤُسْ قَنُوطٌ	<i>Belā'</i> , dayanılması güç şey, fakirlik, hastalık, sevap ummamak, <i>ḥayr</i> ın zıddı, zarar, nimetin geri alınması, <i>seyyie</i>
4	73/21/Enbiyâ':35	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَلِئِنَّا تُرْجَعُونَ	Dayanılması güç şey, nefse uymak, hoş gitmeyen şey, hastalık, fakirlik, haram, <i>ma'şiyet</i> , dalalet
5	79/70/Me'âric:20	إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا	Fakirlik, dayanılması güç şey, zarar, elem veren ve hoş gitmeyen şey

İsim olan *şerr* kavramı Muḳātil, Tusterī, Ṭaberī, Huvvārī, İbn Ebī Ḥātim, Māturīdī ve Semerḳandī tarafından “fakirlik,⁸¹⁵ geçimde fakirlik,⁸¹⁶ malın gitmesi,⁸¹⁷ geçimde sıkıntı, rızıkta daralma,⁸¹⁸ nimetin geri alınması,⁸¹⁹ mal azalması, yokluk⁸²⁰” anlamları ile açıklanmıştır.

Şerr kavramı *eşrār* şeklinde çoğul olarak yalnızca Şād suresinin 62. ayetinde, inkarcılara ait bir cümlede geçmektedir. ‘Ammār, Ḥabbāb, Şuheyb, Bilal, Selman gibi mü'minlerin⁸²¹ ve müslümanların fakirleri⁸²² kastedilerek kullanılmakta ve inkarcılar bu ifade ile Rasulullah'ın ashabını küçümsemekte ve onlarla dalga geçmektedirler.⁸²³

⁸¹⁵ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 2: 547; Tusterī, *Tefsīru't-Tusterī*, 177; Ṭaberī, *Cāmi'ü'l-Beyān*, 18: 439-440; 23: 611; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru'l-Kurāni'l-'Azīm*, 8: 2452; Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 2: 425; 3: 232, 496.

⁸¹⁶ Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 2: 326.

⁸¹⁷ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*, 4: 89.

⁸¹⁸ Ṭaberī, *Cāmi'ü'l-Beyān*, 21: 490.

⁸¹⁹ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 9: 95-96.

⁸²⁰ Ṭaberī, *Cāmi'ü'l-Beyān*, 23: 611.

⁸²¹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 652.

⁸²² Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 3: 172.

⁸²³ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 8: 642.

2.1.8. Hastalık

İsim olan *şerr* kavramı dört Mekkî ayette “hastalık”⁸²⁴ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 52. İsim olan *şerr* kavramının “hastalık” anlamıyla açıklandığı Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
1	20/113/Felak:3	وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبُ	Nefis bakışı, çöl, tehlike
2	50/17/İsrâ':83	وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُوسًا	Fakirlik, hastalık, dayanılması güç şey, zarar, <i>sû</i>
3	61/41/Fuṣṣilet:49	لَا يَسْتَمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنَّ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَؤُوسٌ قَنُوطٌ	<i>Belâ</i> , dayanılması güç şey, fakirlik, hastalık, sevap ummamak, <i>hayrın</i> zıddı, zarar, nimetin geri alınması, <i>seyyie</i>
4	73/21/Enbiyâ':35	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَاللَّيْنَا تَرْجَعُونَ	Dayanılması güç şey, nefse uymak, hoşla gitmeyen şey, hastalık, fakirlik, haram, <i>ma'şiyet</i> , dalalet

İsim olan *şerr* kavramı açıklanırken birçok olumsuz anlam art arda sayılmıştır. “Hastalık”⁸²⁵ veya çoğul olarak “hastalıklar”⁸²⁶ sayılan bu olumsuz anlamlardan bir tanesidir. “Geçimde fakirlik, bedende hastalık”,⁸²⁷ “hastalık sebebiyle bir zarara uğramak”⁸²⁸ şeklinde detaylı açıklamalar da bulunmaktadır.

Felak suresinin 3. ayetinde Tusterî'nin gecenin *şerri* ile ilgili açıklama yaparken “Cinlerin ifritleri o vakitte gönderilir, bu saatte kendisine hastalık ve benzeri bir musibet uğrayan iyileşmez.”⁸²⁹ şeklindeki yorumu diğer müfessirlerden farklı olması sebebiyle dikkat çekmektedir.

2.1.9. Nazar

Şerr kavramı bir Mekkî ayette “nazar”,⁸³⁰ iki Mekkî ayette “sihir” anlamı ile izah

⁸²⁴ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*, 4: 89; Taberī, *Cāmi'ū'l-Beyān*, 18: 439-440; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Ḳurāni'l-'Azīm*, 8: 2452.

⁸²⁵ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*, 4: 89; Taberī, *Cāmi'ū'l-Beyān*, 18: 439-440; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Ḳurāni'l-'Azīm*, 8: 2452.

⁸²⁶ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 158; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*, 2: 438.

⁸²⁷ Semerkandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 2: 326.

⁸²⁸ Taberī, *Cāmi'ū'l-Beyān*, 21: 490.

⁸²⁹ Tusterī, *Tefsīru't-Tusterī*, 210.

⁸³⁰ Caşşāş, *Aḥkāmū'l-Ḳur'ān*, 5: 379.

edilmiştir.

Tablo 53. İsim olan *şerr* kavramının “nazar” anlamıyla açıklandığı Mekkî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Şerr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	20/113/Felak:2	مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ	Sihir ⁸³¹
2	20/113/Felak:5	وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ	Nefis, sihir, göz, nazar, nimetin gitmesi

Felak suresinin 5. ayetindeki *şerr* kavramı “hasetçinin gözünün ve nefesinin *şerri*”⁸³² ve “nazar”⁸³³ anlamlarıyla açıklanmıştır. Mâturîdî ilgili ayet hakkında nazarın hak olması ile ilgili “Haset eylemi, haset edilenin nimetinin yok olması, devletinin gitmesi isteğidir. Haset ile bakan bazı gözlerin, Allah izniyle, kişinin devletinin gitmesine tesir etmesi caizdir. İşte bundan teavvuz emredilmiştir.”⁸³⁴ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Ayrıca Felak suresinin 2. ayetindeki *şerr* kavramına Tusterî tarafından “sihir”⁸³⁵ anlamı verilmiş, aynı surenin 5. ayeti hakkında “Nebiye haset edip, sihir yapan Yahudilerdir.”⁸³⁶ şeklinde bir açıklama yapılmıştır. İncelenen diğer tefsirlerde bu tür bir açıklamaya rastlanmamıştır.

2.1.10. Çöl

İsim olan *şerr* yalnızca bir Mekkî ayette “çöl”⁸³⁷ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 54. İsim olan *şerr* kavramının “çöl” anlamıyla açıklandığı Mekkî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Şerr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	20/113/Felak:3	وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ	Nefis bakışı, çöl, tehlike

Felak suresinin 3. ayetindeki “gecenin *şerri*” tamlaması Huvvārî tarafından

⁸³¹ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 210

⁸³² Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 24: 705-706; Caşşâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 5: 379.

⁸³³ Caşşâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 5: 379.

⁸³⁴ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 658.

⁸³⁵ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 210

⁸³⁶ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 210.

⁸³⁷ Huvvārî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 4: 544.

“gecenin çölü” (الليل-gece vakti çöl)⁸³⁸ şeklinde açıklanmıştır. İncelenen diğer tefsirlerde benzer bir açıklamaya rastlanmamıştır.

2.1.11. *Hayrın Zıddı*

İsim olan *şerr* yalnızca bir Mekkî ayette “*hayrın zıddı*”⁸³⁹ olarak açıklanmıştır.

Tablo 55. İsim olan *şerr* kavramının “*hayrın zıddı*” olarak açıklandığı Mekkî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Şerr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	61/41/Fuşşilet:49	لَا يَسْمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَئُوسٌ قَنُوطٌ	<i>Belā</i> ’, dayanılması güç şey, fakirlik, hastalık, sevap ummamak, <i>hayrın zıddı</i> , zarar, nimetin geri alınması, <i>seyyie</i>

Fuşşilet suresinin 49. ayetindeki *şerr* kavramı Huvvārî tarafından müşrik açısından ele alınmış ve müşrike göre *şerrin* “Allah katında sevabının olmaması, ahirette sevap ummaması, her hayırdan ümitsiz olması, dünyadaki refahını ahirette bulamaması, refah içerisinde olmayı ummaması, malının gitmesi, hastalık, *hasenesinin* olmaması”⁸⁴⁰ olduğu ifade edilmiştir.

2.1.12. *Şerrin istenmesi, beddua*

İki Mekkî ayette “*şerrin istenmesi*” konusu geçmektedir.

Tablo 56. “*Şerrin istenmesi*” hakkındaki Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Şerr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	50/17/İsrâ:11	وَيَذُغُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا	Azap, hoş gitmeyen şey, helak
2	51/10/Yûnus:11	وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَفُضِّيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ فَتَدْرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ	Azap, helak, lanet, ceza, puta dua edilmesi, hoş gitmeyen şey, beddua, Allah’ın bereket vermemesi

İsrâ suresinin 11. ayeti ile Yûnus suresinin 11. ayetinde *şerrin* istenmesinden bahsedilmiştir. *Şerrin* istenmesi çeşitli tefsirlerde “beddua,⁸⁴¹ cevap verilmesinden hoşlanılmayacak dualar⁸⁴² veya beddualar;⁸⁴³ (*şerri* isteyen Müslüman ise) kendisine,

⁸³⁸ Huvvārî, *Tefsîru Kitâbillâhi*’l- ‘Azîz, 4: 544.

⁸³⁹ Huvvārî, *Tefsîru Kitâbillâhi*’l- ‘Azîz, 4: 89.

⁸⁴⁰ Huvvārî, *Tefsîru Kitâbillâhi*’l- ‘Azîz, 4: 89.

⁸⁴¹ Huvvārî, *Tefsîru Kitâbillâhi*’l- ‘Azîz, 2: 410; Taberî, *Câmi ü’l-Beyân*, 17: 393-394.

⁸⁴² Taberî, *Câmi ü’l-Beyân*, 15: 33.

hanımına, çocuğuna, hizmetisine ve diğer aile fertlerine svmesi,⁸⁴⁴ lanet etmesi,⁸⁴⁵ beddua etmesi;⁸⁴⁶ (*şerri* isteyen kafir ise) azap istemesi;⁸⁴⁷ kafirlerin, şirk koştukları putlardan birine yaklaşmak için dua etmeleri⁸⁴⁸ anlamları ile açıklanmıştır.

⁸⁴³ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru 'l-Kurāni 'l- 'Azīm*, 6: 1932.

⁸⁴⁴ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru 'l-Kurāni 'l- 'Azīm*, 7: 2319.

⁸⁴⁵ Māturīdī, *Te 'vīlātu Ehli 's-Sunne*, 7: 13; Semerkandī, *Tefsīru 's-Semerḳandī*, 2: 303.

⁸⁴⁶ Māturīdī, *Te 'vīlātu Ehli 's-Sunne*, 7: 13; Semerkandī, *Tefsīru 's-Semerḳandī*, 2: 303.

⁸⁴⁷ Māturīdī, *Te 'vīlātu Ehli 's-Sunne*, 7: 13.

⁸⁴⁸ Ṭaberī, *Cāmi ū 'l-Beyān*, 15: 33.

2.2. Sıfat Olan Şerr

Sıfat olan *şerr* üç Mekkî ayette karşılaştırma ifadesi olarak geçmekte, kelimenin en üstünlük bildirme ifadesi olarak geçtiği bir ayet bulunmamaktadır.

Tablo 57. Şerrin sıfat olarak geçtiği Mekkî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	42/25/Furkân:34	الَّذِينَ يُحْسِرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا
2	44/19/Meryem:75	قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضْعَفُ جُندًا
3	53/12/Yûsuf:77	قَالُوا إِنَّ يَسْرَاقَ فَقَدْ سَرَاقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلٍ فَأَسْرَهَا يَوْسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبَيِّدْهَا لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ شَرٌّ مَّكَانًا وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ

Tablodaki ayetlerin tamamında *şerr* “شَرٌّ مَّكَانًا” (mekan olarak daha kötü) tamlaması içerisinde geçmektedir. Bu ayetlerden iki tanesinde cehennem ve ateşten bahsedilmiş, bir tanesinde Hz. Yusuf’un kardeşlerinin durumunun daha kötü olduğu ifade edilmiştir. Sözcük Yûsuf suresinin 77. ayetinde Mukâtil, Taberî ve Mâturîdî tarafından “esve” (daha kötü),⁸⁴⁹ “eḥbeṣ” (daha kötü),⁸⁵⁰ “eşerr” (daha kötü)⁸⁵¹ anlamlarıyla açıklanmıştır.

Mâturîdî Furkân suresinin 34. ayetinin tefsirinde aynı surenin “إِنْ كَادَ لَيُضِلَّنَا عَنْ إِلَهِنَا” “Eğer tanrılarımıza karşı olmasaydı, bizi onlardan koparacaktı” derler. Ama azabı gördüklerinde yolunu büsbütün şaşırmışların kimler olduğunu anlayacaklar!” mealindeki 42. ayetini zikretmiş⁸⁵² ve dolaylı olarak *şerre* “eḍal” (daha sapkın) anlamını vermiştir.

Furkân suresinin 34. ayeti ve Meryem suresinin 75. ayetinin, cennet ehlinin makamının daha hayırlı olduğunu ifade eden *ḥayr* kelimesinin geçtiği “وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا” “Kendilerine âyetlerimiz açıkça

⁸⁴⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 2: 346.

⁸⁵⁰ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 16: 200.

⁸⁵¹ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Ḳur’ân*, 6: 270.

⁸⁵² Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 8: 25.

okunduğu zaman inkâr edenler iman edenlere, ‘İki topluluktan hangimizin konumu daha üstün ve mensupları daha iyi?’ diye sorarlar.” mealindeki Meryem suresinin 73. ayetinin karşılığı olduğu ifade edilmiştir.⁸⁵³ Şu durumda *şerr* “*hayrın zıddı*” olarak açıklanmıştır. Ayrıca kafirlerin mekanının ateş, iman edenlerin mekanının ise cennet olduğu, cennetin ateşten hayırlı olduğu ilave edilmiştir.⁸⁵⁴

Meryem suresinin 73. ve 75. ayetlerinde *hayr* ve *şerr* sıfat olarak art arda zıtlık ilişkisi içinde geçmektedir. Bu iki kelime Mukâtil ve Taberî tarafından “*efdal*”⁸⁵⁵-hak yoldan sapıp, dalalette olan⁸⁵⁶” anlamları ile açıklanmıştır. Aynı surenin 76. ayetinde *hayr* iki defa sıfat olarak geçmekte fakat 75. ayette geçen *şerr* ile aralarında bir zıtlık ilişkisi bulunmamaktadır.

Özetle Mekkî ayetlerde sıfat olarak geçen *şerr* “*esve*” (daha kötü), *ehbeş* (daha kötü), *eşerr* (daha kötü), *edal* (daha çok sapkınlık içinde), *hayrın zıddı*” anlamları ile açıklanmıştır.

2.3. Değerlendirme

1. Şerr kavramı 18 Mekkî ayette, 15 defa isim, üç defa sıfat olmak üzere toplam 18 defa geçmektedir. İsim olarak geçtiği ayetlerden iki tanesinde *şerr* ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer verilmemektedir.

2. İsim olan *şerr* tefsirlerde altı defa “zarar, tehlike”; beşer defa “*şidde*” (dayanılması güç olan şey), “fakirlik”; dörder defa “hoşa gitmeyen, elem veren şey”, “hastalık”; üçer defa “*belâ*”, imtihan”, “helak, azap”, “haram, *ma’şiyet*, dalalet, nefis”; ikişer defa “*seyyie, sū*”, “sihir”; birer defa “nazar”, “çöl”, “*hayrın zıddı*” anlamlarıyla açıklanmıştır. Bu anlamlardan “hoşa gitmeyen, elem veren şey” ve “zorluk, bela, afet,

⁸⁵³ Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 18: 243; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 7: 254; 8: 25.

⁸⁵⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 8: 25.

⁸⁵⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 2: 636.

⁸⁵⁶ Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 18: 243.

musibet, sıkıntı” anlamlarına gelen “*şidde*” (dayanılması güç olan şey) diğer anlamları kapsayacak kadar geniştir. *Şerr* kavramı açıklanırken birçok olumsuz anlam art arda sayılmıştır ve bunlar zaten hoş gitmeyen ve dayanılması zor şeylerdir.

3. Sıfat olan *şerr* üç surede, üç ayette üç defa karşılaştırma ifadesi olarak geçmekte ve tefsirlerde “*esve*’ (daha kötü), *eḥbeṣ* (daha kötü), *eşerr* (daha kötü), *eḍal* (daha çok sapkınlık içinde), *ḥayrın zıddı*” anlamları ile açıklanmıştır. Sözcüğün en üstünlük bildirme ifadesi olarak geçtiği Mekkî bir ayet bulunmamaktadır.

4. Enbiyâ’ suresinin 35. ayetinin tefsirlerinde Allah’ın insanı *şerrle belâ*’, *ḥayr*la fitne olarak deneyeceği ifade edilmektedir.

5. İsim olan *şerr*, *eşrār* şeklinde çoğul olarak yalnızca Şâd suresinin 62. ayetinde, inkarcılara ait bir cümlede geçmektedir. İnkarcılar *eşrār* ifadesi ile Mü’minlerin fakirlerini kastetmekte, Rasulullah’ın ashabını küçümsemekte ve onlarla dalga geçmektedirler.

6. Tefsirlerde bazı ayetlerdeki *şerr* kavramı mü’min ve müşrik açısından farklı anlamlarla açıklanmıştır.

7. Mekkî surelerdeki *ḥayr* ve *şerr* altı yerde aynı ayette veya art arda gelen ayetlerde geçmektedir. Bu ayet veya ayet gruplarından yalnızca bir tanesinde her iki kelime sıfat olarak geçmekte, diğer beş tanesinde isim olarak geçmektedir. Kelimeler ayetlerde birbirinin zıddı olarak geçmekte ve tefsirlerde yine zıt kavramlar olarak açıklanmaktadır.

8. *Şerr* kavramının tefsirlerde “hoşa gitmeyen şey” anlamıyla açıklandığı Mekkî ayetler ile *ḥayr* ve *şerrin* isim olarak bir arada geçtiği ayetler aynı ayetlerdir.⁸⁵⁷

9. Meryem suresinin 73. ve 75. ayetlerinde *ḥayrun maḳāmen* ifadesine karşılık *şerrun mekānen* tamlaması geçmektedir. Tefsirlerde bu ifadelerdeki *ḥayr* ve *şerr*

⁸⁵⁷ Fuṣṣilet suresinin 49. ayeti hariç tutulursa.

“*efdal*⁸⁵⁸-hak yoldan sapıp, dalalette olan⁸⁵⁹” anlamları ile açıklanmıştır. Aynı surenin 76. ayetinde *hayr* iki defa sıfat olarak geçmekte fakat 75. ayette geçen *şerr* ile aralarında bir zıtlık ilişkisi bulunmamaktadır.

10. Yûnus suresinin 11. ayeti ile İsrâ’ suresinin 11. ayetinde *hayr* ve *şerr* isim olarak bir arada geçmekte ve “afiye⁸⁶⁰, rızık, rahmet⁸⁶¹- azap,⁸⁶² helak,⁸⁶³ beddua,⁸⁶⁴ ceza,⁸⁶⁵ hoşla gitmeyecek şey⁸⁶⁶” şeklinde birbirinin zıddı olan anlamlarla açıklanmaktadır.

11. Fuşşilet suresinin 49., Enbiyâ’ suresinin 35., Me’âric suresinin 20. ve 21. ayetlerinde *hayr* ve *şerr* kavramları “sıhhat, afiyet-hastalık”,⁸⁶⁷ “sevilen şey-hoşla gitmeyen şey, *hasene-seyyie*, helal-haram, *tâ’at-ma’şiyet*, hidayet-dalalet”⁸⁶⁸ “*reha*

⁸⁵⁸ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 2: 636.

⁸⁵⁹ Ṭaberî, *Câmi’ü’l-Beyân*, 18: 243.

⁸⁶⁰ Ṭaberî, *Câmi’ü’l-Beyân*, 17: 393-394.

⁸⁶¹ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 303.

⁸⁶² Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 2: 524.

⁸⁶³ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 2: 229; Ferrâ’, *Me’âni’l-Ḳurân*, 1: 458; Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 94; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 2: 184-185.

⁸⁶⁴ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 2: 410; Ṭaberî, *Câmi’ü’l-Beyân*, 17: 393-394; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Ḳurâni’l-‘Azîm*, 6: 1932; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 7: 13; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 303.

⁸⁶⁵ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 106.

⁸⁶⁶ Ferrâ’, *Me’âni’l-Ḳurân*, 2: 118.

⁸⁶⁷ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 3: 748; Ṭaberî, *Câmi’ü’l-Beyân*, 21: 490; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 9: 95-96; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3: 232.

⁸⁶⁸ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 3: 748; Ṭaberî, *Câmi’ü’l-Beyân*, 21: 490; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 9: 95-96; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3: 232.

(bolluk)-*şidde* (dayanılması güç olan şey), bela”,⁸⁶⁹ “mal,⁸⁷⁰ zenginlik⁸⁷¹-fakirlik”⁸⁷² anlam çiftleriyle açıklanmakta ve aralarında zıtlık ilişkisi bulunmaktadır.

12. Diğer müfessirlerden farklı olarak Tusterî’nin bazı işaret yorumlar yaptığı dikkat çekmektedir.

13. Sufyân eş-Şevrî ve ‘Abdullâh b. Vehb tefsirlerinde *şerr* kavramının geçtiği ayetlerde bu kavram ile ilgili herhangi bir rivayet veya açıklamaya rastlanmamıştır.

⁸⁶⁹ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 3: 78; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 312; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 3: 71; Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18: 439-440; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Ḳurâni’l-‘Azîm*, 8, 2452; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerḳandî*, 2: 425.

⁸⁷⁰ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 3: 748; 4: 437; Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 177; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 4: 412; Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 21: 490; 23: 611; Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 9: 95-96; 10: 204-205; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerḳandî*, 3: 232, 496.

⁸⁷¹ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 4: 437; Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 177; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 4: 412; Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 23: 611; Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 10: 204-205; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerḳandî*, 3: 496.

⁸⁷² Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 177; Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 23: 611; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerḳandî*, 3: 496.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİCRİ İLK DÖRT ASIR TEFSİRLERİ ÖZELİNDE MEDENİ AYETLERDE

GEÇEN HAYR VE ŞERR KAVRAMLARININ ANLAMLARI

Çalışmamızın bu bölümünde *hayr* ve *şerr* kavramlarının geçtiği Medenî ayetler nüzûl sırasına göre incelenecektir.

1. Hayr Kavramı

Hayr kavramı 87 Medenî ayette; 38 defa isim, 59 defa sıfat olmak üzere toplam 97 defa geçmektedir.

1.1. İsim Olan Hayr

İsim olan *hayr* 36 Medenî ayette, 38 defa geçmekte ve tefsirlerde “maddî bir değer (mal,⁸⁷³ zenginlik,⁸⁷⁴ verimlilik,⁸⁷⁵ bolluk ve genişlik,⁸⁷⁶ geçimde bolluk,⁸⁷⁷ rızık,⁸⁷⁸ nimet,⁸⁷⁹ miras,⁸⁸⁰ ödeme gücü,⁸⁸¹ geçim masrafı,⁸⁸² ganimet,⁸⁸³ esir,⁸⁸⁴ çocuk⁸⁸⁵), salih

⁸⁷³ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 1: 159, 183, 224, 225; 3: 197; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 446-447; Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi‘î, *Tefsîru’l-İmâm eş-Şâfi‘î*, tah. Aḥmed b. Muştafâ el-Ferrân (Suudi Arabistan: Dâru’t-Tedmir, 1426/2006), 3: 1140; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 1: 170, 253; 3: 178-179; Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 3: 227; 4: 291; 5: 590; 19: 167-175; 20: 242; 23: 427; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kurâni’l-‘Azîm*, 1: 189-190; 8: 2583-2584; 9: 3122; Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560; Caşşâş, *Aḥkâmü’l-Kur’ân*, 1: 202; 5: 180-181; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1: 119, 141, 181; 2: 511-512; 3: 458.

⁸⁷⁴ Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 3: 227; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 451.

⁸⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kurâni’l-‘Azîm*, 8: 2477; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 451.

⁸⁷⁶ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 3: 103; Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18: 575-578; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 451.

⁸⁷⁷ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 2: 113.

⁸⁷⁸ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 10: 44.

⁸⁷⁹ Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 14: 414-415; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 69.

⁸⁸⁰ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 1: 183.

amel, İslam ve şeriatı, iman, zekat, sadaka, rahmet, sağlık,⁸⁸⁶ afiyet,⁸⁸⁷ şerrin zıddı,⁸⁸⁸ sevilen, istenen, üstün olan şey, vahiy, nübüvvet, Kur'an, menfaat, fayda,⁸⁸⁹ takvâ, cennet, hidayet, sevap, iyileşme (*şalah*)⁸⁹⁰, iyileştirme (ıslâh),⁸⁹¹ mutluluk,⁸⁹² sevinç,⁸⁹³ güvende olmak,⁸⁹⁴ fetih,⁸⁹⁵ zafer,⁸⁹⁶ edep,⁸⁹⁷ kadın,⁸⁹⁸ güzel söz,⁸⁹⁹ dünyada anılma,

⁸⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 8: 2583-2584.

⁸⁸² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 181.

⁸⁸³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 3: 482; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2: 708-709, 711; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 3: 360-361, 363; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 20: 231; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 8: 366, 370; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 204; 3: 53, 54.

⁸⁸⁴ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 20: 242.

⁸⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 3: 905; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 3: 84; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 290.

⁸⁸⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 3: 117-118; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 8: 2477.

⁸⁸⁷ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 18: 575-578; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 119.

⁸⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 7: 558-560.

⁸⁸⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 3: 127; eş-Şâfi'î, *Tefsîru'l-İmâm Şâfi'î*, 3: 1140; Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 18: 531; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 8: 2494; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 7: 419-420; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2: 460.

⁸⁹⁰ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2: 69.

⁸⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 3: 376.

⁸⁹² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 204.

⁸⁹³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 8: 370.

⁸⁹⁴ Ferrâ', *Me'âni'l-Kurân*, 2: 217.

⁸⁹⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1: 184; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 2: 383; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 2: 113; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 142.

⁸⁹⁶ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2: 711; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 3: 363; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 9: 3126; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 2: 113; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 3: 54.

⁸⁹⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2: 511-512.

övgü,⁹⁰⁰ doğruluk (*şıdk*),⁹⁰¹ güvenilirlik (*emānet*),⁹⁰² adalet,⁹⁰³ kibleye yönelme emri,⁹⁰⁴ şehadet,⁹⁰⁵ savaş (*kıṭāl*),⁹⁰⁶ cihat,⁹⁰⁷ meslek,⁹⁰⁸ güç,⁹⁰⁹ kararlılık,⁹¹⁰ akıl⁹¹¹, anlamlarıyla açıklanmıştır. Bu anlamların tamamını tablolarda sunacağız fakat her bir anlamı ilgili başlık altında inceleyeceğiz. Örneğin Hâc suresinin 11. ayetindeki *ḥayr* kavramının incelemesine sekiz ayrı başlık altında, Nūr suresinin 33. ayetinde geçen *ḥayr* kavramının incelemesine ise yedi ayrı başlık altında yer vereceğiz. Müzzemmil suresi Mekkî'dir, fakat 20. ayeti Medenî olması sebebiyle, bu ayeti çalışmamızın Medenî

⁸⁹⁸ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l- 'Azīz*, 2: 160; Ṭaberī, *Cāmi' u'l-Beyān*, 23: 74-75; Semerkandī, *Tefsīru's-Semerkandī*, 2: 80.

⁸⁹⁹ Ṭaberī, *Cāmi' u'l-Beyān*, 9: 350-351.

⁹⁰⁰ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 5: 443.

⁹⁰¹ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 446-447; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l- 'Azīz*, 3: 178-179; Ṭaberī, *Cāmi' u'l-Beyān*, 19: 167-175; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Kurāni'l- 'Azīm*, 8: 2583-2584; Caşşās, *Aḥkāmū'l-Kur'an*, 5: 180-181; Semerkandī, *Tefsīru's-Semerkandī*, 2: 511-512.

⁹⁰² Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 446-447; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l- 'Azīz*, 3: 178-179; Ṭaberī, *Cāmi' u'l-Beyān*, 19: 167-175; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Kurāni'l- 'Azīm*, 8: 2583-2584; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 7: 558-560.

⁹⁰³ Ṭaberī, *Cāmi' u'l-Beyān*, 9: 266.

⁹⁰⁴ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 1: 591.

⁹⁰⁵ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 184; Ṭaberī, *Cāmi' u'l-Beyān*, 4: 298; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Kurāni'l- 'Azīm*, 2: 383; Semerkandī, *Tefsīru's-Semerkandī*, 1: 142.

⁹⁰⁶ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 2: 708-709; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l- 'Azīz*, 3: 360-361.

⁹⁰⁷ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l- 'Azīz*, 3: 360-361.

⁹⁰⁸ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l- 'Azīz*, 3: 178-179; Ṭaberī, *Cāmi' u'l-Beyān*, 19: 167-175; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Kurāni'l- 'Azīm*, 8: 2583-2584; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 7: 558-560; Caşşās, *Aḥkāmū'l-Kur'an*, 5: 180-181; Semerkandī, *Tefsīru's-Semerkandī*, 2: 511-512.

⁹⁰⁹ Ṭaberī, *Cāmi' u'l-Beyān*, 19: 167-175; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Kurāni'l- 'Azīm*, 8: 2583-2584.

⁹¹⁰ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Kurāni'l- 'Azīm*, 8: 2583-2584.

⁹¹¹ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Kurāni'l- 'Azīm*, 8: 2583-2584.

ayetleri konu edinen bu üçüncü bölümünde inceleyeceğiz.

İsim olan *ḥayr* hakkında iki Medenī ayette incelediğimiz tefsirlerde herhangi bir rivayet veya açıklama bulunmamaktadır. Bu ayetler aşağıdaki tabloda verilmiştir. *Ḥayrın* isim olarak geçtiği Mekkī ayetlerde ise kavram hakkında açıklama olmayan ayet bulunmamaktadır.

Tablo 58. İsim olan *ḥayr* hakkında açıklama bulunmayan Medenī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Geçiş Şekli
1	87/2/Bakara:158	إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ	İsim
2	87/2/Bakara:184	أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ	İsim-Sıfat-Sıfat (3 Defa)

1.1.1. Maddî Bir Değer

Medenī ayetlerde isim olarak geçen *ḥayr* maddî bir değer olarak “mal,⁹¹² zenginlik,⁹¹³ verimlilik,⁹¹⁴ bolluk ve genişlik,⁹¹⁵ geçimde bolluk,⁹¹⁶ rızık,⁹¹⁷ nimet,⁹¹⁸ miras,⁹¹⁹ ödeme gücü,⁹²⁰ geçim masrafı,⁹²¹ ganimet,⁹²² esir,⁹²³ çocuk⁹²⁴” anlamlarıyla açıklanmıştır.

⁹¹² Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 1: 159, 183, 224, 225; 3: 197; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 446-447; Şāfi‘ī, *Tefsīru’l-İmām eş-Şāfi‘ī*, 3: 1140; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 1: 170, 253; 3: 178-179; Taberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 3: 227; 4: 291; 5: 590; 19: 167-175; 20: 242; 23: 427; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Kurāni’l-‘Azīm*, 1: 189-190; 8: 2583-2584; 9: 3122; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560; Caşşāş, *Aḥkāmū’l-Kur’ān*, 1: 202; 5: 180-181; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 1: 119, 141, 181; 2: 511-512; 3: 458.

⁹¹³ Taberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 3: 227; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 2: 451.

⁹¹⁴ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Kurāni’l-‘Azīm*, 8: 2477; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 2: 451.

⁹¹⁵ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 103; Taberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 18: 575-578; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 2: 451.

⁹¹⁶ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 2: 113.

⁹¹⁷ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 44.

⁹¹⁸ Taberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 14: 414-415; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*: 2: 69.

⁹¹⁹ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 1: 183.

⁹²⁰ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Kurāni’l-‘Azīm*, 8: 2583-2584.

⁹²¹ Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 1: 181.

“Çocuk” anlamı diğer maddî değerlerle birlikte sayılması sebebiyle bu başlık altında değerlendirilmiştir. Mekkî ayetlerin tefsirinde de “çocuk” anlamı maddî değer ifade eden anlamlarla birlikte sayılmıştır.

1.1.1.1. Mal

İsim olan *ḥayr* beş surede, on ayette, 12 defa müfessirler tarafından “mal, zenginlik, verimlilik, bolluk ve genişlik, geçimde bolluk, miras,⁹²⁵ ödeme gücü,⁹²⁶ geçim masrafı⁹²⁷” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 59. İsim olan *ḥayr*ın “mal” anlamıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Ḥayr Kavramına Verilen Anlamlar
1	87/2/Bakara:180	كَتَبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ	Mal, helal mal
2	87/2/Bakara:215 (İki defa nekra olarak geçer.)	يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ	Mal, miras, ⁹²⁸ infak ⁹²⁹
3	87/2/Bakara:216	كَتَبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ	Fetih, şehadet, ganimet, İslam’ın izharı, geçimde genişlik, sevap, ahirette derece ⁹³⁰
4	87/2/Bakara:272 (İki defa nekra olarak geçer.)	لَيْسَ عَلَيْكَ هُدْيُهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا تُنْفِسْكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ	Mal, amel ⁹³¹

⁹²² Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 3: 482; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 2: 708-709, 711; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 360-361, 363; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 20: 231; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 366, 370; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 204; 3: 53, 54.

⁹²³ Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 20: 242.

⁹²⁴ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Kurāni’l-‘Azīm*, 3: 905; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 3: 84; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 290.

⁹²⁵ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 1: 183.

⁹²⁶ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Kurāni’l-‘Azīm*, 8: 2583-2584.

⁹²⁷ Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 181.

⁹²⁸ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 1: 183.

⁹²⁹ Caşşāş, *Aḥkāmū’l-Kur’ān*, 1: 399.

⁹³⁰ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 2: 113.

⁹³¹ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 2: 266.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayr Kavramına Verilen Anlamlar
		خَيْرُ يَوْمٍ لِلَّذِينَ إِذَا جَاءَ الْحَوْفُ رَأَوْهُمُ	
5	87/2/Bakara:273	لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَخَصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ الْخَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ	Mal, nafaka ⁹³²
6	90/33/Ahzāb:19	أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يُنْظَرُونَ إِلَيْكَ تَتَوَرَّعُ غَيْرُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذُهِبَ الْخَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِالسَّيِّئَةِ جَدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَخْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا	Ganimet, ⁹³³ savaş, cihat, ⁹³⁴ infak, ⁹³⁵ mal, Rasul ve dini ⁹³⁶
7	90/33/Ahzāb:25	وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا	Zafer, ganimet, mal, esir; ⁹³⁷ sevinç ⁹³⁸
8	102/24/Nūr:33	...وَالَّذِينَ يَبِيعُونَ الْكِتَابَ بِمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُواهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْكُمْ ...	Mal, ödeme gücü, kazanma gücü, doğruluk, vefa, güvenilirlik, meslek, iş, sanat, el becerisi, hareket, faaliyet, edep, namaz kılmak, dua etmek, dindar olmak ⁹³⁹
9	103/22/Hac:11	وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ	Zenginlik, verimlilik, atın yavrulaması, erkek çocuğu, sağlık, afiyet, sadaka verilmesi, güvende olmak, malın çoğalması, geçimde bolluk, dünya

⁹³² Semerķandī, *Tefsīru 's-Semerķandī*, 1: 181.

⁹³³ Muķātil, *Tefsīru Muķātil b. Suleymān*, 3: 482; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 2: 708-709; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 3: 360-361; Taberī, *Cāmi 'u 'l-Beyān*, 20: 231; Māturīdī, *Te 'vīlātu Ehli 's-Sunne*, 8: 366; Semerķandī, *Tefsīru 's-Semerķandī*, 3:53.

⁹³⁴ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 2: 708-709; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 3: 360-361.

⁹³⁵ Taberī, *Cāmi 'u 'l-Beyān*, 20: 231.

⁹³⁶ Māturīdī, *Te 'vīlātu Ehli 's-Sunne*, 8: 366.

⁹³⁷ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 2: 711; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 3: 363; Semerķandī, *Tefsīru 's-Semerķandī*, 3: 54.

⁹³⁸ Māturīdī, *Te 'vīlātu Ehli 's-Sunne*, 8: 370.

⁹³⁹ Muķātil, *Tefsīru Muķātil b. Suleymān*, 3: 197; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 446-447; Şāfi'ī, *Tefsīru 'l-İmām eş-Şāfi'ī*, 3: 1140; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 3: 178-179; Taberī, *Cāmi 'u 'l-Beyān*, 19: 167-175; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru 'l-Kurāni 'l-'Azīm*, 8: 2583-2584; Māturīdī, *Te 'vīlātu Ehli 's-Sunne*, 7: 558-560; Caşşās, *Ahkāmu 'l-Kur'ān*, 5: 180-181; Semerķandī, *Tefsīru 's-Semerķandī*, 2: 511-512.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayr Kavramına Verilen Anlamlar
			sebepleri, acil gelen haz, <i>reha</i> , istenen şey ⁹⁴⁰
10	108/64/Tegābun:16	فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمِعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ	Maldaki Allah hakkı, zekat, infak; ⁹⁴¹ mal, rızık olarak verilen şey ⁹⁴²

Bakara suresinin 180. ayetindeki *hayr* kavramı Muḳātil, Huvvārī, Ṭaberī, İbn Ebī Ḥātim, Caşşās ve Semerḳandī tarafından “mal”⁹⁴³ anlamıyla Tusterī tarafından ise “helal mal” anlamıyla açıklanmıştır. İbn Ebī Ḥātim “mal” anlamının yanı sıra “vasiyet edilecek mal”⁹⁴⁴ anlamını da zikretmiştir. Huvvārī ayrıca “*Hayr* bin ve daha fazlasıdır.”⁹⁴⁵ şeklindeki rivayeti aktarmıştır. Ṭaberī “mal” anlamına ilave olarak “Bırakanın bıraktığı zaman, anne babasına ve varis olmayan akrabasına vasiyet etmesi vacip olmalıdır.” açıklamasını yapmış ve ardından “*Hayr* Kur’an’da tamamen maldır.” dedikten sonra örnek olarak ⁹⁴⁶“لَحَبَّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٍ”, ⁹⁴⁷“وَأَحَبُّتُ حَبَّ الْخَيْرِ”, ⁹⁴⁸“فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عِلِمْتُمْ”, ⁹⁴⁹“إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ”, ⁹⁴⁹“فِيهِمْ خَيْرًا” ayetlerini sıralamıştır. Daha sonra en son zikrettiği ayet olan Hūd suresinin 84. ayetinde geçen *hayr* kavramının “zenginlik” anlamına geldiğini, *hayr* ile kastedilenin “bin dirhem” veya “bin dirhem ve fazlası” olduğunu ifade etmiştir. Bunun ardından malın *hayr* olarak adlandırılabilmesi için hangi miktarda olması gerektiği ile ilgili rivayetleri sıralamıştır. “Ali b. Ebī Ṭālib amcasının oğluna hasta

⁹⁴⁰ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi*’l- ‘Azīz, 3: 103; Ṭaberī, *Cāmi u’l-Beyān*, 18: 575-578.

⁹⁴¹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 353.

⁹⁴² Māturīdī, *Te`vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 44.

⁹⁴³ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 159; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi*’l- ‘Azīz, 1: 170; Ṭaberī, *Cāmi u’l-Beyān*, 3: 227; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni*’l- ‘Azīm, 1: 189-190; Caşşās, *Aḥkāmū’l-Ḳur`ān*, 1: 202; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 119.

⁹⁴⁴ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni*’l- ‘Azīm, 1: 189-190.

⁹⁴⁵ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi*’l- ‘Azīz, 1: 170.

⁹⁴⁶ 100/‘Ādiyāt:8

⁹⁴⁷ 38/Şād:32

⁹⁴⁸ 24/Nūr:33

⁹⁴⁹ 11/Hūd:84

ziyaretine gitti, amcasının oğlu ona ‘Vasiyet etmek istiyorum.’ dedi. Ali, ‘Vasiyet etme çünkü sen vasiyet edilecek bir hayır bırakmadın.’ diye cevap verdi. Bu kişi yedi yüz ile dokuz yüz arasında bırakmıştı.” şeklindeki rivayet bunlardan bir tanesidir. Yine Taberî’nin aktarımına göre altı yüz-yedi yüz dirhemi olan bir kişiye “Vasiyet etme senin çok malın yok.” denilmiştir. Bazılarına göre bu rakam beş yüz ile bin dirhem arasındadır. Bazıları ise “Malın azına da çoğuna da vasiyet gerekir.” demişlerdir.⁹⁵⁰

İbn Ebî Hâtim, Taberî’nin zikrettiği Ali b. Ebî Tâlib hakkındaki rivayeti aktarmış ancak İbn Ebî Hâtim’in aktarımında Hz. Ali hastaya “Allah ‘*Ḥayr* bırakırsa vasiyet etsin.’ diyor. Senin bıraktığın az bir şeydir onu çocuğuna bırak.” şeklinde cevap vermiştir. İbn Ebî Hâtim açıklamasının devamında *ḥayr*ın miktarı ile ilgili rivayetlere yer vermiştir: “60 dinar bırakmayan *ḥayr* bırakmamıştır.”, “80 dinar bırakmayan *ḥayr* bırakmamıştır.”, “Ali’ye; Kureys’ten bir adam öldü, üç yüz veya dört yüz dinar bıraktı, vasiyet etmedi, denildi. Ali; Bir şey değil Allah ‘*Ḥayr* bırakırsa’ diyor, şeklinde cevapladı”, “*Ḥayr* maldır, bin ve daha üstü olduğu söylenir.” İbn Ebî Hâtim bu rivayetleri sıraladıktan sonra bahsi geçen bin rakamından kastın “bin dirhem” olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵¹

Caşşâş, selevin bu ayetteki *ḥayr* kavramının anlamının mal olduğu konusunda ihtilaf etmediğini fakat miktarı konusunda ihtilaf ettiğini belirtmiş ardından, Taberî ve İbn Ebî Hâtim’in zikrettiği Ali b. Ebî Tâlib hakkındaki rivayeti aktarmıştır. Caşşâş’ın aktardığı rivayette Hz. Ali hastaya “Dört bin dirhem ve altı, nafakadır. (geçim masrafıdır)” şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca İbn ‘Abbās’tan “Sekiz yüz dirheme vasiyet yoktur.” şeklinde bir nakil yapmış⁹⁵² ve bu minval üzere bir başka rivayeti aktarmıştır:

⁹⁵⁰ Taberî, *Cāmi ü'l-Beyān*, 3: 227

⁹⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurāni'l-'Azîm*, 1: 189-190.

⁹⁵² Caşşâş, *Aḥkāmü'l-Kur`an*, 1: 202.

“Hz. Aişe’ye çocuğu olan, malı az olan buna rağmen vasiyet etmek isteyen bir kadından bahsettiler. Hz. Aişe, malının miktarını ve kaç çocuğu olduğunu sordu. Dört çocuğu, üç bin malı olduğunu öğrenince sanki soranları azarlar gibi ‘Bu malın bir değeri yoktur.’ dedi.”⁹⁵³

Caşşâs, bu aktarımın ardından *hayr*ın bin dirhemden beş bin dirheme kadar olan bir miktarı bildirdiğini ifade etmiş ve malın hayırlısının (veya malın *hayr*ının) bin dirhem ve üstü olduğunu bildiren rivayetlere yer vermiştir. Daha sonra Zuhri’nin “*Hayr* az olsun çok olsun malın ismi olarak kaydedilmiştir.” dediğini belirtmiştir.⁹⁵⁴ Son olarak Caşşâs bu rivayetleri değerlendirerek kendi görüşüne yer vermiştir:

“Malın miktarı hakkında görüş bildiren bu kişilerin hepsinin görüşleri vücut bildirmez, tercih edilir. Mala bu sıfatı vermek ictihat yoluyla mümkündür. Âdeten malumdur ki bir dirhem bırakana *hayr* bıraktı denmez. Çok bırakırsa bu isimlendirme yapılır. Bu sünnetle de bilinir.”⁹⁵⁵

Caşşâs kendi görüşünü ifade ettikten sonra birkaç hadis sıralamış ve konuya son vermiştir.⁹⁵⁶

Bu ayette geçen *hayr* kavramını Semerkandî tek kelimeyle “mal” olarak açıkladıktan sonra “*Hayr* Kur’an’da çeşitli vecihlerdedir.” diyerek *hayr* kavramının Kur’an’da “mal, iman, üstünlük, afiyet, sevap” şeklinde beş anlama geldiğini örnekler vererek açıklamıştır.⁹⁵⁷ Mal anlamına “*Eğer hayr bırakırsa*”,⁹⁵⁸ “*Sana ne infak edeceklerini soruyorlar, de ki hayrdan ne infak ederseniz hayrdan ne yaparsanız.*”,⁹⁵⁹

⁹⁵³ Caşşâs, *Ahkâmu’l-Kur`ân*, 1: 202.

⁹⁵⁴ Caşşâs, *Ahkâmu’l-Kur`ân*, 1: 202.

⁹⁵⁵ Caşşâs, *Ahkâmu’l-Kur`ân*, 1: 202.

⁹⁵⁶ Caşşâs, *Ahkâmu’l-Kur`ân*, 1: 202.

⁹⁵⁷ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1: 119.

⁹⁵⁸ 2/Bakara: 180.

⁹⁵⁹ 2/Bakara: 215.

“*Hayrdan ne infak ederseniz*”⁹⁶⁰ ayetlerini örnek vermiştir. İman anlamına “*Eğer Allah onlarda bir hayr bilseydi onlara işittirirdi.*”⁹⁶¹ “*Size Allah’ın hazineleri bendedir demiyorum. Allah onlara bir hayr vermeyecek.*”⁹⁶² ayetlerini örnek vermiştir. Üstünlük anlamına “*Sen merhamet edenlerin en hayırlısıdır.*” mealindeki Mu’min suresinin 109. ve 118. ayetlerini örnek göstermiştir. Sağlık, afiyet anlamına örnek olarak “*Eğer sana bir zarar dokunursa onu Allah’tan başka giderecek yoktur. Ama bir hayr dokunursa o her şeye kadirdir.*” mealindeki En’ām suresinin 17. ayeti ile aynı şekildeki Yûnus suresinin 107. ayetini vermiştir. Sevap anlamı için ise “*Kurbanlık büyükbaş hayvanları da sizin için Allah’ın nişanelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayr vardır.*” mealindeki Hac suresinin 36. ayetini örnek olarak zikretmiştir.⁹⁶³

Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942) Bakara suresinin 180. ayetindeki *hayr* kavramının “mal” manasına geldiği konusunda ittifak bulunduğunu çünkü *hayrın* lügatte “intifa olunan herhangi bir şey” anlamında olduğunu belirtmiştir.⁹⁶⁴

Bakara suresinin 215. ayetinde iki defa nekra olarak geçen *hayr* kavramını, Muḳātil kavramları “miras ve mal” anlamlarıyla açıklamıştır. Muḳātil bu ayetteki *hayr* kavramının Bakara suresinin 180. ayetindeki *hayr* kavramı gibi “miras” anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁹⁶⁵ Huvvārī bu ayetin açıklamasını yaparken sürekli dinardan ve benzeri paralardan bahsetmiştir. Burada Huvvārī kavramın “mal” anlamına geldiğini açıkça belirtmemiştir. Fakat konu bütünlüğünden her iki *hayr* kavramı ile malın kastedildiği anlaşılmaktadır.⁹⁶⁶ Ṭaberī ve Semerḳandī bu ayetteki her iki *hayr*

⁹⁶⁰ 2/Bakara: 272.

⁹⁶¹ 8/Enfāl: 23.

⁹⁶² 11/Hūd: 31.

⁹⁶³ Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 119.

⁹⁶⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015), 1: 612.

⁹⁶⁵ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 183.

⁹⁶⁶ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 1: 202.

kavramının “mal”⁹⁶⁷ anlamında olduğunu belirtirken, İbn Ebî Hâtim “mallar”⁹⁶⁸ şeklinde çoğul bir anlamı tercih etmiştir. Caşşâş “Soru infakın miktarı hakkındadır, cevap nafakanın kime harcanacağını açıklamakla birlikte az ve çoğu öne çıkarmıştır. Allah ‘*Hayırdan ne harcarsanız de.*’ demiştir. Bu azı ve çoğu kapsar. *Hayr* isminin şümülünde Allah’ın rızası istenerek yapılan bütün infaklar vardır.”⁹⁶⁹ şeklinde detaylı bir açıklama yapmıştır.

Bakara suresinin 216. ayetindeki *hayr* kavramı Mâturîdî tarafından “fetih, zafer, geçimde bolluk, ahirette sevaba ulaşma, derecelere ulaşma”⁹⁷⁰ şeklinde açıklanmıştır. Diğer müfessirler de aynı şekilde açıklamakla beraber “geçimde bolluk” anlamı yalnızca Mâturîdî’nin tefsirinde geçmektedir.

Bakara suresinin 272. ayetinde *hayr* kavramı iki defa nekra olarak geçmekte, Muḳâtil her iki *hayrı* “mal”⁹⁷¹ anlamıyla açıklamış, Mâturîdî ilk *hayrı* “mal” ikinci *hayrı* “ameller”⁹⁷² anlamıyla açıklamış, Semerḳandî ise ilk *hayrın* “mal”⁹⁷³ anlamına geldiğini kaydetmiştir.

Bakara suresinin 273. ayetindeki *hayr* kavramı Muḳâtil, Huvvârî ve Taberî tarafından “mal”⁹⁷⁴ anlamıyla açıklanmıştır. Taberî ayrıca açıklama olarak Bakara suresinin 272. ayetini zikretmiştir.⁹⁷⁵ Semerḳandî ise kavramı “geçim masrafı” (nafaka)

⁹⁶⁷ Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 4: 291; Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 1: 141.

⁹⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 2: 381.

⁹⁶⁹ Caşşâş, *Aḥkâmu'l-Kur`ân*, 1: 399.

⁹⁷⁰ Mâturîdî, *Te`vîlâtü Ehli's-Sunne*, 2: 113.

⁹⁷¹ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 1: 224.

⁹⁷² Mâturîdî, *Te`vîlâtü Ehli's-Sunne*, 2: 266.

⁹⁷³ Semerḳandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 1: 181.

⁹⁷⁴ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 1: 225; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*, 1: 253; Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 5: 590.

⁹⁷⁵ Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 5: 590.

olarak açıkladıktan sonra, burada geçen *ḥayr* kavramının ayetin başına gönderme olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷⁶

Aḥzāb suresinin 19. ayetindeki *ḥayr* kavramı Muḳātil, Yaḥyā b. Sellām, Huvvārī, Ṭaberī, Māturīdī ve Semerḳandī tarafından “ganimet”⁹⁷⁷ anlamı ile açıklanırken, İbn Ebī Ḥātim tarafından “mal”⁹⁷⁸ anlamıyla açıklanmıştır. Yaḥyā b. Sellām, Kelbī’nin tefsiri olduğunu ifade ettiği şu rivayeti aktarmıştır:

“Resûlün ashâbından bir adam, Hendek’te kendisine darlık ve bela isabet edince, katık veya yemek bulmak için ailesine döndü, kardeşini hurma yerken buldu, (kardeşi onu) davet etti, o da mü’min kardeşine, ‘Sen nefsin için bana ve Resul’e cimrilik ettin, senin yemeğine ihtiyacım yok’ dedi.”⁹⁷⁹

Bu rivayet Mekkī ayetlerde geçen *ḥayr* kavramının tefsirlerdeki anlamlarından birisinin “yemek, yiyecek” olduğunu hatırlatmaktadır.

Aḥzāb suresinin 25. ayetindeki *ḥayr* kavramı Yaḥyā b. Sellām, Huvvārī ve Semerḳandī tarafından “zafer ve ganimet”⁹⁸⁰ anlamlarıyla açıklanırken, yalnızca Ṭaberī tarafından “mal ve esir”⁹⁸¹ anlamlarıyla açıklanmıştır.

Nūr suresinin 33. ayetinde geçen *ḥayr* kavramı hakkında birçok farklı anlam rivayet edilmiş ve buradaki *ḥayr* kavramı çok detaylı bir şekilde işlenmiştir. Muḳātil, Yaḥyā b. Sellām, Şāfi’ī (ö.204/820), Huvvārī, Ṭaberī, İbn Ebī Ḥātim, Māturīdī, Caşşās

⁹⁷⁶ Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 181.

⁹⁷⁷ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 482; Yaḥyā b. Sellām, *Tefsīru Yaḥyā b. Sellām*, 2: 708-709; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 360-361; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 20: 231; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 366; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 53.

⁹⁷⁸ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Kurāni’l-‘Azīm*, 9: 3122.

⁹⁷⁹ Yaḥyā b. Sellām, *Tefsīru Yaḥyā b. Sellām*, 2: 708-709.

⁹⁸⁰ Yaḥyā b. Sellām, *Tefsīru Yaḥyā b. Sellām*, 2: 711; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 363; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 54.

⁹⁸¹ Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 20: 242.

ve Semerkandî tarafından aktarılan rivayetlere ve yapılan açıklamalara göre buradaki *hayr* kavramı “mal”⁹⁸² anlamına gelmektedir. Muḳātil bu ayetin devamında gelen “*Onlara Allah’ın size verdiği maldan verin.*” ifadesindeki “mal” kelimesini, buradaki *hayr* kavramının “mal” anlamına geldiğine delil olarak zikretmiştir.⁹⁸³

Yahyā b. Sellām bu ayetle ilgili

“Kendisinde efendisinin bilmediği bir mal varken onunla mükatebe yaptığında, sonra mükatebesini ödediğinde, o mal efendinindir. Eğer kadın mevlası olur, kitabeti esnasında doğum yaparsa, çocukları onun konumundadır. Ödediği zaman çocukları da kadınla beraber hür olarak çıkarlar. Ödeyemez köleliğe dönerse, kadınla beraber köleliğe dönerler.”

şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁹⁸⁴

İmām eş-Şāfi’î buradaki *hayr*ın anlamının “mal veya fayda veya her ikisi” şeklinde açıklandığını aktardıktan sonra kendisinin “mal” anlamını tercih ettiğini belirtmiştir. “Eğer malı yoksa ve doğru bir adamsa (iman ettiyse)?” şeklindeki bir soruya cevaben Mucāhid’in “Mal elde mevcuttur, dinleri ve ahlakları henüz olmamıştır.” şeklindeki sözünü aktararak mal dışındaki bir şeyi *hayr* olarak saymadığını ifade etmiştir.⁹⁸⁵

Şāfi’î *hayr* kavramı hakkında genel bir açıklama yapmış ve “*Hayr*, muhatabının ondan ne murat edildiğini bildiği bir kelimedir.” diyerek *hayr* kavramının açıklanmasına ihtiyaç olmadığını ifade etmiştir.⁹⁸⁶ Bazı ayetlerde geçen *hayr* kavramı hakkında çoğu

⁹⁸² Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 197; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 446-447; Şāfi’î, *Tefsīru l-İmām eş-Şāfi’î*, 3: 1140; Huvvārî, *Tefsīru Kitābillāhi l-‘Azīz*, 3: 178-179; Ṭaberî, *Cāmi’ u l-Beyān*, 19: 167-175; İbn Ebî Hātim, *Tefsīru l-Ḳurāni l-‘Azīm*, 8: 2583-2584; Māturīdî, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560; Caşşāş, *Aḥkām u l-Ḳur’ān*, 5: 180-181; Semerkandî, *Tefsīru’s-Semerḳandî*, 2: 511-512.

⁹⁸³ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 197.

⁹⁸⁴ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 446-447.

⁹⁸⁵ Şāfi’î, *Tefsīru l-İmām eş-Şāfi’î*, 3: 1140.

⁹⁸⁶ Şāfi’î, *Tefsīru l-İmām eş-Şāfi’î*, 3: 1140.

tefsirde herhangi bir açıklamanın olmaması Şāfi'î'nin bu görüşünü desteklemektedir.

Şāfi'î Kur'an-ı Kerim'de geçen *ḥayr* kavramının anlamlarına özet bir şekilde değinmiştir. “*İman edip salih amel işleyenler halkın en hayırlısıdır.*”⁹⁸⁷ ayetinden yaratılmışların en hayırlısının, “mal” ile değil, “iman ve salih amel” ile bu vasfı kazandığını belirtmiştir. “*Kurbanlık develeri sizin için Allah'ın nişanesi kaldık, sizin için onlarda ḥayr vardır.*”⁹⁸⁸ ayetinden hareketle insanlar için kurbanlık develerde “mal” olmadığını ifade ederek buradaki *ḥayr* kavramının “sevap ve fayda” anlamına geldiğine ulaşmıştır. “*Sizden birine ölüm gelir de ḥayr bırakırsa*”⁹⁸⁹ ayetinde ise “mal” anlamına geldiğini çünkü malın bırakılabilecek bir şey olduğunu ifade etmiştir. Buraya kadar saydığı ayetler ve anlamları delil göstererek Nūr suresinin 33. ayetinde geçen *ḥayr* kavramının anlamının ise “mal kazanma gücü ve güvenilirlik” olduğunu, çünkü eğer kölenin kazanmaya gücü olup, güvenilir olmazsa ödemeyeceğini, güvenilir olup kazanma gücü olmadığında yine ödemeyeceğini ifade etmiştir. Buradaki *ḥayr* kavramına bundan başka anlam verilmesinin caiz olmayacağını, “mal” anlamının da buraya uygun olmayacağını ifade ettikten sonra “mal” anlamı hakkında iki meseleye değinmiştir. Bunlardan birincisinde, eğer mal anlamında olsaydı “فِيهِمْ” değil “لَهُمْ” şeklinde söylenilmesi gerekeceğini fakat “mal elde edecek kazanma” hakkında konuşurken “فِيهِمْ” denilebileceğini ifade etmiştir. İkinci meselede ise kölenin elindeki malın, sahibinin olduğunu, bu yüzden kişinin kendi malıyla mükatebe yapmayacağını, ancak mükâtebeden sonra kölenin kazanacağı şey ile mükatebe yapacağını belirtmiştir.⁹⁹⁰

Ferrā', Nūr suresinin 33. ayetinde geçen *ḥayr* kavramını “mükatebeyi ödeme”

⁹⁸⁷ 98/Beyyine:7.

⁹⁸⁸ 22/Hac:36.

⁹⁸⁹ 2/Bakara:180.

⁹⁹⁰ Şāfi'î, *Tefsīru'l-İmām eş-Şāfi'î*, 3: 1140.

(vefā)⁹⁹¹ şeklinde açıklamıştır. Huvvārī ise “mal” anlamı ile birlikte “verilen sözü yerine getirme” (vefā)⁹⁹² anlamını zikretmiştir.

Taberī, bu ayet bağlamında mal anlamı ile ilgili “Malı olan salih kölesi bulunan adama, köle mükatebe yapmak isterse, onunla mükatebe yapmaması yaraşmaz.” rivayetini aktardıktan sonra *hayr* kavramının “güç ve kendisiyle yapılan sözleşmeyi ödeme için kazanma” anlamına geldiğini ifade edip bununla ilgili rivayetleri isnatlarıyla birlikte “ödemeye güç yetirebilmek”, “ödeme ve mal”, “Malları elde mevcuttur, dinleri ve ahlakları henüz olmamıştır.” şeklinde aktarmıştır. Ardından *hayr* kavramının “mal” anlamıyla açıklandığı “Sizden birine ölüm gelir de bir hayr bırakırsa” mealindeki Bakara suresinin 180. ayetini zikretmiştir. Son olarak Taberī aktardığı rivayetler arasından “mesleki uğraş, kazanma gücü, kölelerin kendi üzerlerine vacip kıldıklarına ve yükümlü olduklarına vefa, konuşma tarzlarında doğruluk” şeklindeki anlamları daha isabetli bulduğunu ifade edip bunların “efendinin kölede bulunmasına ihtiyaç duyduğu sebepler” olarak tek bir başlıkta toplanabileceğini belirtmiştir. Taberī de Şāfi‘î gibi bu ayette geçen *hayr* kavramı için “mal” anlamını isabetli bulmadığını, çünkü burada maldan bahsedilecek olsa “فِيهِمْ” değil “لَهُمْ” veya “لَدَيْهِمْ” denilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁹³ Māturīdī ve Caşşāş da aynı gerekçe ile “mal” anlamını isabetli bulmamışlardır.⁹⁹⁴

İbn Ebī Hātim Nūr suresinin 33. ayetindeki *hayr* kavramı hakkında 11 ayrı mana saymıştır. Bunlardan “mal, emaneti yerine getirme, ödeme, efendisine ödemeye güç yetirebilecek bir kazanç, ödemeye güç yetirme, güç yetirme”⁹⁹⁵ anlamları “mal” başlığı kapsamındadır.

⁹⁹¹ Ferrā’, *Me‘āni’l-Ḳurān*, 2: 251.

⁹⁹² Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 178-179.

⁹⁹³ Taberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 19: 167-175.

⁹⁹⁴ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560; Caşşāş, *Aḥkāmü’l-Ḳur‘ān*, 5: 180-181.

⁹⁹⁵ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 8: 2583-2584.

Māturīdī, Nūr suresinin 33. ayetindeki *ḥayr* kavramının açıklamasına geçmeden önce ayette geçen “*Allah onları lütfundan zengin edinceye kadar iffetli dursunlar.*” ifadesini açıklamış ve zenginlik-fakirlik hakkında çeşitli izahlarda bulunmuştur. “Zenginlik lütuf olarak adlandırıldı, çünkü Kur’an’da başka ayetlerde rahmet, *ḥasene*, *ḥayr* olarak isimlendirildi; fakirlik de darlık, *belā*’ vs. olarak isimlendirildi.”⁹⁹⁶ şeklinde bir açıklama yaptıktan sonra şunları ilave etmiştir:

“*Belā*’, *şiddet*, *şerr*, *dārr*, *seyyie* diye isimlendirilen her şey darlık ve fakirliği ifade etmektedir. *Ḥayr*, rahmet diye zikredilenler ise genişlik ve zenginliği ifade etmektedir.

Zenginliğin *ḥayr*, *ḥasene*, rahmet olarak adlandırılması onun üstün olduğuna delildir. Öyleyse *ḥayr*, *ḥasene* ve rahmetin; *şerr*, *seyyie* ve *belā*’dan daha hayırlı olduğuna şüphe yoktur. Bunun için zenginlik fakirlikten üstündür.

Veya zenginliğin (...) *ḥayr* olarak isimlendirilmesi ve zikredilmesi, insanlar katında böyle olması sebebiyledir. Darlıktan *şerr* ve *seyyie* olarak bahsedilmesi de insanlar katında böyle olmasındandır. Bu ikisi gerçekte böyle değildir. Çünkü zenginlik ve genişlik fesat sebebi olabilir, darlık ve fakirlik ise kişiyi fesattan menetme sebebi olabilir.”⁹⁹⁷

Māturīdī ayrıca buradaki *ḥayr* kavramı için “yapılan mükatebeyi ödeyecek güç” anlamını zikretmiştir. Ardından “Ayette kölenin bir şeye sahip olamayacağına delil vardır. Çünkü eğer sahip olsalardı, onları isteyen olurdu. Köleleri mükatebesiz hürriyetine kavuşmaya zorlardı. Köleler kitabet yapılan kadar, efendisi dışındakine hizmet edemezler ve kazançları kendilerinin olamaz.” şeklinde “mal” anlamını neden isabetli bulmadığının sebeplerinden bir diğerini açıklamıştır.⁹⁹⁸

Semerḳandī bu ayetteki *ḥayr* kavramının “mal” anlamına geldiğini ifade etmiş ve

⁹⁹⁶ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560.

⁹⁹⁷ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560.

⁹⁹⁸ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560.

Bakara suresinin 180. ayetinde geçen *hayr* kavramını örnek göstermiştir.⁹⁹⁹

Hac suresinin 11. ayetindeki “فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ” ifadesi Muḳātil’in aktardığı bir rivayette “Kişi Medine’ye hicret eder; toprağı verimli olur, atı yavrular, erkek çocuğı dünyaya gelir, Medine’de sağlıklı olur, sadakalar ardı ardına gelirse, ‘Bu güzel bir dindir.’ der.”¹⁰⁰⁰ şeklinde açıklanmıştır. Huvvārī ve Ṭaberī buradaki *hayr* kavramına “bolluk, genişlik”¹⁰⁰¹ anlamını vermiş, Ṭaberī “geçimde bolluk ve dünya sebeplerinden ona benzeyen şeyler” şeklinde bir açıklama daha yapmıştır. Ṭaberī daha sonra buradaki *hayr* kavramının “bolluk ve afiyet”, “malın artırması”, “geçim uğraması, atların yavrulaması”¹⁰⁰² anlamlarına geldiğini ifade etmiş ardından ilgili rivayetleri sıralamıştır.

İbn Ebī Ḥātim “Bol yağmur yılı, verimlilik yılı, güzel doğumlar yılı olursa ‘Bu dinimiz faydalıdır. (salihdir)’ derler onda kalmaya devam ederler. Çoraklık, verimsizlik yılı, kötü doğumlar yılı, kıtlık yılı olursa ‘Bu dinimizde *hayr* yoktur.’ derler.” şeklindeki rivayeti aktarmıştır.¹⁰⁰³ Bu rivayetten hareketle *hayr* kavramını “bol yağmur, verimlilik, güzel doğumlar” şeklinde açıklayabiliriz. İbn ‘Abbās da “Onlardan biri Medine’ye geldi. Gelince evi ve arazisi oldu, bedeni sıhhatli oldu, atı güzel tay yavruladı, karısı oğlan doğurdu bununla razı ve tatmin oldu.”¹⁰⁰⁴ şeklinde benzer bir aktarım yapmıştır. Bu rivayetten yola çıkarak “ev, arazi, sağlık, at, erkek çocuk” gibi değerlerin *hayr* kapsamına girdiğı değerlendirilmesi yapılabilir. Kaṭāde’den aktarılan bir rivayette ise buradaki *hayr* kavramı “kişinin yuvasında bir verimlilik, rahatlama”¹⁰⁰⁵ şeklinde

⁹⁹⁹ Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 511-512.

¹⁰⁰⁰ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 117-118.

¹⁰⁰¹ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 103; Ṭaberī, *Cāmi ū’l-Beyān*, 18: 575-578.

¹⁰⁰² Ṭaberī, *Cāmi ū’l-Beyān*, 18: 575-578.

¹⁰⁰³ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 8: 2477.

¹⁰⁰⁴ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 8: 2477.

¹⁰⁰⁵ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 8: 2477.

açıklanmıştır. Semerķandī bu ayetteki *ḥayr* kavramını “bolluk, zenginlik, verimlilik”¹⁰⁰⁶ şeklinde açıklamıştır.

Teğābun suresinin 16. ayetindeki *ḥayr* kavramı Muķātil tarafından “maldaki Allah hakkı”,¹⁰⁰⁷ Ṭaberī tarafından “mal”,¹⁰⁰⁸ Mātūrīdī tarafından “(Allah’ın) sizi rızıklandığı şey”,¹⁰⁰⁹ Semerķandī tarafından “mallar”¹⁰¹⁰ şeklinde açıklanmıştır. Ṭaberī ayrıca “mallarınızdan mal olarak harcayın”¹⁰¹¹ şeklinde bir ilave yapmıştır.

1.1.1.2. Rızık, Nimet

İsim olan *ḥayr* dört Medenī ayette “rızık,¹⁰¹² nimet¹⁰¹³” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 60. İsim olan *ḥayr*ın “rızık, nimet” anlamlarıyla açıklandığı Medenī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Ḥayr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	92/4/Nisā’:19	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَجَلْ لَكُمْ أَنْ تَرْتُوا النِّسَاءَ كُرْهًا وَلَا تَعْضَلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا اتَّبَعْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبِينَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا	Çocukla rızıklandırılmak, meyletmek, lütuf, sevilen şey, sevap, zenginlik ¹⁰¹⁴
2	108/64/Teğābun:16	فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمِعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لَأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوَقِّ شَخْصًا نَفْسَهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ	Maldaki Allah hakkı, zekat, infak, mal, rızık olarak verilen şey
3	113/9/Tevbe:61	وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَدْنَىٰ أَدْنَىٰ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ	Şalah, rahmet, nimet ¹⁰¹⁵
4	113/9/Tevbe:88	لَكِنَّ الرُّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ	Her şeyde üstün olan, erdemli, kadınlar, cennetler, nimetler, huriler, zevceler, erdemli kadınlar, zikir,

¹⁰⁰⁶ Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*, 2: 451.

¹⁰⁰⁷ Muķātil, *Tefsīru Muķātil b. Suleymān*, 4: 353.

¹⁰⁰⁸ Ṭaberī, *Cāmi ū’l-Beyān*, 23: 427.

¹⁰⁰⁹ Mātūrīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 44.

¹⁰¹⁰ Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*, 3: 458.

¹⁰¹¹ Ṭaberī, *Cāmi ū’l-Beyān*, 23: 427.

¹⁰¹² Mātūrīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 44.

¹⁰¹³ Ṭaberī, *Cāmi ū’l-Beyān*, 14: 414-415; Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*: 2: 69.

¹⁰¹⁴ Muķātil, *Tefsīru Muķātil b. Suleymān*, 1: 364-365; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-’Azīz*, 1: 359-360.

¹⁰¹⁵ Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*: 2: 69.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayr Kavramına Verilen Anlamlar
			güzel övgü, sevap, karşılık ¹⁰¹⁶

Nisā' suresinin 19. ayetinde geçen *hayr* kavramı hakkında Muḳātil ve Huvvārī “Adam kadından tiksiniyor olabilir. Tiksindiği halde onu nikahında tutarsa, belki Allah onu o kadından bir çocukla rızıklandırır, onu o kadına meylettirir.”¹⁰¹⁷ şeklinde bir rivayet aktarmışlardır. Bu rivayette *hayr* kavramı “rızıklandırılmak” biçiminde değerlendirilmiştir.

Teḡābun suresinin 16. ayetindeki *hayr* kavramı diğer müfessirler tarafından “maldaki Allah hakkı,¹⁰¹⁸ mal,¹⁰¹⁹ mallar¹⁰²⁰” anlamlarıyla açıklanırken Māturīdī tarafından “(Allah’ın) sizi rızıklandığı şey”¹⁰²¹ şeklinde açıklanmıştır.

Tevbe suresinin 61. ayetinde geçen “أَذُنٌ خَيْرٍ” tamlaması yalnızca Semerḳandī tarafından “nimet kulağı”¹⁰²² şeklinde açıklanmıştır.

Tevbe suresinin 88. ayetinde geçen *hayrāt* çoğulu Ebū ‘Ubeyde ve Ṭaberī’nin ifade ettiğine göre “خَيْرَةٌ” kelimesinin çoğuludur,¹⁰²³ “her şeyde üstün olan” anlamına gelmektedir.¹⁰²⁴ Ṭaberī ayette bahsi geçen ahiret *hayrāt*ını “kadınlar, cennetler, nimetler” anlamlarıyla açıklamıştır.¹⁰²⁵

Bu ayetlerdeki *hayr* kavramına verilen “rızık ve nimet” anlamları ortaktır. Bu ayetler dışında sıfat başlığı altında incelenecek olan Nūr suresinin 11. ayetindeki *hayr*

¹⁰¹⁶ Ṭaberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 14: 414-415.

¹⁰¹⁷ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 364-365; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 1: 359-360.

¹⁰¹⁸ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 353.

¹⁰¹⁹ Ṭaberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 23: 427.

¹⁰²⁰ Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 458.

¹⁰²¹ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 44.

¹⁰²² Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 69.

¹⁰²³ Ebū ‘Ubeyde, *Mecāzu’l-Ḳur’ān*, 1: 267; Ṭaberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 14: 414-415.

¹⁰²⁴ Ebū ‘Ubeyde, *Mecāzu’l-Ḳur’ān*, 1: 267.

¹⁰²⁵ Ṭaberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 14: 414-415.

Māturīdī tarafından “الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ “
 rızk-ı kerim ve rızk-ı hasen” anlamaları ile açıklanmıştır.¹⁰²⁶

1.1.1.3. Ganimet

İsim olan *hayr* dört Medenī ayette “ganimet”¹⁰²⁷ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 61. İsim olan *hayr*ın “ganimet” anlamıyla açıklandığı Medenī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
1	87/2/Bakara:216	كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ	Fetih, şehadet, ganimet, İslam’ın izharı, geçimde genişlik, sevap, ahirette derece
2	89/3/Al-i İmrān:26	قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ	Mülk, izzet, rahmet, nusret, ganimet, hidayet, mutluluk ¹⁰²⁸
3	90/33/Ahzāb:19	أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَقْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَفُوا بِالسِّنَةِ جَدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا	Ganimet, savaş, cihat, infak, mal, Rasul ve dini
4	90/33/Ahzāb:25	وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالُ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا	Zafer, ganimet, mal, esir, sevinç

Bakara suresinin 216. ayetindeki *hayr* kavramını açıklarken Mukātil ve İbn Ebī Hātim “Allah onun akıbetini fetih, şehadet, ganimet kılar.”,¹⁰²⁹ Taberī ve İbn Ebī Hātim “Savaşta sizin için ganimet, görünür olma (*zuhūr*), şehadet vardır.”¹⁰³⁰ ; Semerkandī ise “Çünkü onda fetih, ganimet, şehadet, İslam’ın izharı vardır.”¹⁰³¹ şeklindeki rivayetleri aktarmışlardır. Māturīdī ise aynı rivayetlerden isnatsız bir şekilde kendi görüşünü katarak “Onda (savaşta) fetih, zafer, geçimde genişlik, ahirette sevaba ulaşma,

¹⁰²⁶ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 529-530.

¹⁰²⁷ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 3: 482; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 2: 708-709, 711; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 360-361, 363; Taberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 20: 231; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 366, 370; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 1: 204; 3: 53, 54.

¹⁰²⁸ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 1: 269; Taberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 6: 295.

¹⁰²⁹ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 1: 184; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Ḳurānī’l-‘Azīm*, 2: 383.

¹⁰³⁰ Taberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 4: 298; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Ḳurānī’l-‘Azīm*, 2: 383.

¹⁰³¹ Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 1: 142.

derecelere ulaşma olduğu zaman (o sizin için daha hayırlıdır.)” şeklinde bahsetmiş, diğer müfessirlerin aktardığı “ganimet” anlamının yerine “geçimde genişlik” anlamını tercih etmiştir.¹⁰³²

Âl-i ‘İmrân suresinin 26. ayetindeki *ḥayr* kavramı Muḳātil ve Ṭaberī tarafından aynı ayetin baş kısmında bahsedilen “mülk, ‘izzet ve zillet” anlamlarıyla açıklanmıştır.¹⁰³³ Semerḳandī ise kavramı “rahmet, yardım (*nuṣret*), ganimet, ‘izzet, hidayet ve mutluluk”¹⁰³⁴ manalarıyla açıklamıştır.

Aḥzāb suresinin 19. ayetindeki *ḥayr* kavramı Muḳātil, Yahyā b. Sellām, Huvvārī, Ṭaberī, Māturīdī ve Semerḳandī tarafından “ganimet”¹⁰³⁵ anlamıyla açıklanmıştır. İbn Ebī Ḥātim “mal”¹⁰³⁶ şeklinde kapsayıcı bir anlam zikrederken, Māturīdī “ganimet ve onu elde etmek”¹⁰³⁷ biçiminde açıklayıcı bir anlama yer vermiştir.

Aḥzāb suresinin 25. ayetinde geçen *ḥayr* kavramı Yahyā b. Sellām, Huvvārī ve Semerḳandī tarafından “zafer ve ganimet”¹⁰³⁸ anlamlarıyla açıklanmıştır. Māturīdī buradaki *ḥayr* kavramının “ganimet” olarak açıklandığını aktarmıştır.¹⁰³⁹

¹⁰³² Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 2: 113.

¹⁰³³ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 269; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 6: 295.

¹⁰³⁴ Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 204.

¹⁰³⁵ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 482; Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 2: 708-709; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 360-361; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 20: 231; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 366; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 53.

¹⁰³⁶ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 9: 3122.

¹⁰³⁷ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 366.

¹⁰³⁸ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 2: 711; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 363; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 54.

¹⁰³⁹ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 8: 370.

1.1.1.4. Esir

İsim olan *hayr* yalnızca bir Medenî ayette “esir”¹⁰⁴⁰ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 62. İsim olan *hayr*ın “esir” anlamıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
1	90/33/Ahzāb: 25	وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا	Zafer, ganimet, mal, esir, sevinç

Ahzāb suresinin 25. ayetinde geçen *hayr* kavramı Yahyā b. Sellām, Huvvārī ve Semerḳandī tarafından “zafer ve ganimet”¹⁰⁴¹ anlamlarıyla açıklanmış, Māturīdī buradaki *hayr* kavramının “ganimet” olarak açıklandığını aktarmıştır.¹⁰⁴² İncelediğimiz müfessirlerden yalnızca Taberī kavramın “mal ve esir”¹⁰⁴³ olarak açıklandığını ifade etmiştir. Mal kavramı ile beraber zikredildiği için, “esir” anlamını “Maddî Bir Değer” başlığı altında değerlendirilmiştir.

1.1.1.5. Çocuk

İsim olan *hayr* iki Medenî ayette “çocuk,”¹⁰⁴⁴ erkek çocuk,¹⁰⁴⁵ atların yavru olması¹⁰⁴⁶ anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 63. İsim olan *hayr*ın “çocuk” anlamıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayr Kavramına Verilen Anlamlar
1	92/4/Nisā':19	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِيَذْهَبْنَ بِبَعْضِ مَّا آتَيْنَهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ	Çocukla rızıklandırılmak, meyletmek, lütuf, sevilen şey, sevap, zenginlik

¹⁰⁴⁰ Taberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 20: 242.

¹⁰⁴¹ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 2: 711; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*, 3: 363; Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 3: 54.

¹⁰⁴² Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 8: 370.

¹⁰⁴³ Taberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 20: 242.

¹⁰⁴⁴ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Kurāni'l-'Azīm*, 3: 905; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 3: 84; Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 1: 290.

¹⁰⁴⁵ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 117-118; Taberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 18: 575-578; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Kurāni'l-'Azīm*, 8: 2477.

¹⁰⁴⁶ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 117-118; Taberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 18: 575-578; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Kurāni'l-'Azīm*, 8: 2477.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayr Kavramına Verilen Anlamlar
		وَاعْتَصِرُوا هُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا	
2	103/22/Hac:11	وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يْعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ أطمأنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انقلبَ على وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ	Zenginlik, verimlilik, atın yavrusu, erkek çocuğu, sağlık, afiyet, sadaka verilmesi, güvende olmak, malın çoğalması, geçimde bolluk, dünya sebepleri, acil gelen haz, reha, istenen şey

Nisā' suresinin 19. ayetinde geçen *hayr* kavramı Muḳātil, Huvvārī ve Semerḳandī tarafından hanımından tiksindiği halde onunla evli kalmaya devam eden bir adamın, hanımından bir çocuk sahibi olması ve neticede bu hanıma meyletmesi veya onu boşaması ve başka bir adamın onunla evlenip ondan bir çocuk sahibi olması biçiminde açıklandığı rivayetler aktarılmıştır.¹⁰⁴⁷ Taberī ise “bir çocuk veya tiksinden sonra meylettirme” şeklinde açıklayan bir rivayet ile birlikte “önce meyletme daha sonra çocuk sahibi olma”¹⁰⁴⁸ biçiminde açıklayan bir başka rivayet aktarmıştır. Taberī’nin aktardığı ikinci rivayet İbn Ebī Hātim tarafından da aktarılmıştır. İbn Ebī Hātim “Allah onun çocuğunda çok *hayr* kılar.” şeklindeki bir başka rivayeti ve doğrudan yalnızca “çocuk” şeklinde anlam veren başka bir rivayeti de aktarmıştır.¹⁰⁴⁹ Buradaki *hayr* kavramı ayrıca Māturīdī’nin aktarımına göre “göz aydınlığı olacak çocuklar”,¹⁰⁵⁰ Semerḳandī’ye göre ise “salih bir çocuk”¹⁰⁵¹ şeklinde açıklanmıştır. Bu rivayetlerin ortak yönü ayette geçen *hayr* kavramını “çocuk” anlamı ile açıklamalarıdır.

Müslüman olan ve Medine’ye hicret edenlerden bahseden Hāc suresinin 11. ayetinde geçen *hayr* veya fitne isabet etmesi Muḳātil tarafından:

“Kişi Medine’ye hicret eder; toprağı verimsiz olur, atı yavru vermez, kız çocuğı

¹⁰⁴⁷ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 364-365; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 1: 359-360; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 290.

¹⁰⁴⁸ Taberī, *Cāmi’u l-Beyān*, 8: 122-123.

¹⁰⁴⁹ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 3: 905.

¹⁰⁵⁰ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 3: 84.

¹⁰⁵¹ Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 290.

olur, Medine’de hasta olur, kendisine sadaka verilmezse ‘Bu kötü bir dindir, dinimden bana şu an üzerinde bulunduğum *şerr*den başka bir şey isabet etmemiştir.’ der ve dininden döner. Fakat toprağı verimli olur, atı yavrular, erkek çocuğı dünyaya gelir, Medine’de sağlıklı olur, sadakalar ardı ardına verilirse ‘Bu güzel bir dindir.’ der.”¹⁰⁵²

rivayetiyle açıklanmıştır. Taberī’nin aktardığı bir rivayet “geçimi kolay olursa, atları yavrularsa, kadınları oğlan doğurursa”¹⁰⁵³ şeklindedir. İbn Ebī Hātim “Bol yağmur yılı, verimlilik yılı, güzel doğumlar yılı bulursa ‘Bu dinimiz salihdir’ derler, bu dinde kalmaya devam ederler. Çoraklık, verimsizlik yılı, kötü doğumlar yılı, kıtlık yılı bulurlarsa ‘Bu dinimizde *hayr* yoktur.’ derler.”¹⁰⁵⁴ biçiminde bir rivayet aktardıktan sonra İbn ‘Abbās’tan aynı minval üzere “Onlardan biri Medine’ye geldi. Gelince evi ve arazisi oldu, bedeni sıhhatli oldu, atı güzel tay yavruladı, karısı oğlan doğurdu bununla razı ve tatmin oldu.”¹⁰⁵⁵ şeklindeki bir diğer rivayeti zikretmiştir. Zikrettiğimiz bu rivayetlerin hepsi aynı manayı ifade etmektedir.

Tefsirlerde “çocuk” özellikle “erkek çocuk” ve “atların yavrulaması” anlamları *hayr* kapsamında değerlendirilmiş ve diğer maddî değerlerle birlikte sayılmıştır.

1.1.2. Salih Amel

İsim olan *hayr* dokuz surede, 18 ayette, 19 defa “salih amel, *tā’at*, ibadet, *hasene*” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 64. İsim olan *hayr*ın “salih amel” anlamlarıyla açıklandığı Medenī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayra</i> Verilen Anlamlar
1	3/73/Müzzemmil:20 (Nekra ve karşılaştırma ifadesi olarak iki defa	...وَمَا تَقْدِمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ	Sadaka, <i>tā’at</i> amelleri, <i>hayr</i> işleri, salih amel ¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵² Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 117-118.

¹⁰⁵³ Taberī, *Cāmi ‘u l-Beyān*, 18: 575-578.

¹⁰⁵⁴ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru l-Kurāni l- ‘Azīm*, 8: 2477.

¹⁰⁵⁵ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru l-Kurāni l- ‘Azīm*, 8: 2477.

¹⁰⁵⁶ Taberī, *Cāmi ‘u l-Beyān*, 23: 700.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
	geçer)		
2	87/2/Bakara:110	وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ	Sadaka, salih amel, namaz, hayr fiilleri ¹⁰⁵⁷
3	87/2/Bakara:148	وَلِكُلِّ وُجْهَةٍ هُوَ مُوَلِّيهَا فَلَا تَمْتَدَّ إِلَيْهَا أَيُّنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ	Salih ameller, tā'atler, kibleye yönelme emri ¹⁰⁵⁸
4	87/2/Bakara:197 (Nekra ve en üstünlük bildirme ifadesi olarak iki defa geçer)	الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفْتٍ وَلَا فَسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَعْمَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ	Nehyedileni terketmek, farz ve nafile, salih amel ¹⁰⁵⁹
5	87/2/Bakara:272 (İki defa nekra olarak geçer)	لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا تُنْفِقُوا وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَظْلُمُونَ	Mal, amel
6	88/8/Enfāl:70 (Nekra ve karşılaştırma ifadesi olarak iki defa geçer)	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَى إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرَ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ	İman ve tasdik, İslam, marifet, şiddet, amel ¹⁰⁶⁰
7	89/3/Âl-i 'İmrân:30	يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ زَوْفٌ بِالْعِبَادِ	Hasenât ¹⁰⁶¹
8	89/3/Âl-i 'İmrân:104	وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ	İslam ve onun şeriatı, ¹⁰⁶² hayrât ¹⁰⁶³
9	89/3/ Âl-i 'İmrân:114	يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ	İslam şeriatı, ¹⁰⁶⁴ salih ameller, ¹⁰⁶⁵ hayr fiilleri, tā'atler ¹⁰⁶⁶
10	89/3/Âl-i 'İmrân:115	وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوا وَاللَّهُ عَلِيمٌ	Amel, nafile, ¹⁰⁶⁷ iyilik (birr) ¹⁰⁶⁸

¹⁰⁵⁷ Semerķandī, *Tefsīru's-Semerķandī*, 1: 84.

¹⁰⁵⁸ Semerķandī, *Tefsīru's-Semerķandī*, 1: 102.

¹⁰⁵⁹ Muķātil, *Tefsīru Muķātil b. Suleymān*, 1: 173; Semerķandī, *Tefsīru's-Semerķandī*, 1: 132-134.

¹⁰⁶⁰ Muķātil, *Tefsīru Muķātil b. Suleymān*, 2: 128; Semerķandī, *Tefsīru's-Semerķandī*, 2:33.

¹⁰⁶¹ İbnu'l-Munzir en-Nīsabūrī, *Kitābu Tefsīru'l-Kur'ān*, tah. Sa'd b. Muḥammed Sa'd (Medine: Dāru'l-Meāşir, 2002), 1: 167; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 2: 352.

¹⁰⁶² Ṭaberī, *Cāmi' u'l-Beyān*, 7: 90.

¹⁰⁶³ Semerķandī, *Tefsīru's-Semerķandī*, 1: 236.

¹⁰⁶⁴ Muķātil, *Tefsīru Muķātil b. Suleymān*, 1: 296.

¹⁰⁶⁵ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Aziz*, 1: 308.

¹⁰⁶⁶ Semerķandī, *Tefsīru's-Semerķandī*, 1: 240.

¹⁰⁶⁷ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Kurāni'l-'Azīm*, 2: 631.

¹⁰⁶⁸ Semerķandī, *Tefsīru's-Semerķandī*, 1: 240.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
		بِالْمُتَّقِينَ	
11	92/4/Nisā':114	لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا	İyilikler (birr işleri) ¹⁰⁶⁹
12	92/4/Nisā':127	وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ الَّتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرَّ عَنُوبُنَّ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا	Adil olmak, <i>tā'at</i> , ıslah etmek ¹⁰⁷⁰
13	92/4/Nisā':149	إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تَخْشَوْهُ أَوْ تَغْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا قَدِيرًا	Güzel söz, <i>yaqîn</i> ve şüphe; ¹⁰⁷¹ <i>hasene</i> ¹⁰⁷²
14	93/99/Zilzāl:7	فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ	Tasdduk, <i>hasene</i> , takvâ ¹⁰⁷³
15	102/24/Nūr:33	...وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُواهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْكُمْ ...	Mal, ödeme gücü, kazanma gücü, doğruluk, vefa, güvenilirlik, meslek, iş, sanat, el becerisi, hareket, faaliyet, edep, namaz kılmak, dua etmek, dindar olmak
16	103/22/Hac:36	وَالَّذِينَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافٍ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعَمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذَلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ	Sevap, menfaat, sadaka, Allah'a yaklaşmak ¹⁰⁷⁴
17	103/22/Hac:77	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ	Hayrât, <i>tā'at</i> , tesbihat ¹⁰⁷⁵
18	112/5/Mā'ide:48	...لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا ...	Salih ameller, rabbinize yakınlık, mağfireti gerektirecek şeyler, vacipler, <i>tā'at</i> ler ön saf, ilk tekbir ¹⁰⁷⁶

İsim olan *hayr* Medenî ayetlerde “salih amel,¹⁰⁷⁷ *tā'at*ler¹⁰⁷⁸ Allah'a *tā'at*

¹⁰⁶⁹ Caşşâs, *Ahkāmu'l-Kur`ân*, 3: 266.

¹⁰⁷⁰ Taberî, *Cāmi'ü'l-Beyân*, 9: 266.

¹⁰⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 4: 1101.

¹⁰⁷² Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 352.

¹⁰⁷³ Taberî, *Cāmi'ü'l-Beyân*, 24: 549.

¹⁰⁷⁴ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 127.

¹⁰⁷⁵ Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2: 471.

¹⁰⁷⁶ Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 396.

¹⁰⁷⁷ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 148, 482; Huvvārî, *Tefsîru Kitābillāhi'l-'Azîz*, 1: 308;

Taberî, *Cāmi'ü'l-Beyân*, 2: 505; 3: 196; 10: 390-391; Caşşâs, *Ahkāmu'l-Kur`ân*, 1: 385; Semerkindî,

Tefsîru's-Semerkindî, 1:84, 240, 396; 3:512-513.

amelleri,¹⁰⁷⁹ *hasene*,¹⁰⁸⁰ namaz, oruç, hac,¹⁰⁸¹ Allah katındakine talip olan *hayr* işleri,¹⁰⁸² *hayr* fiilleri,¹⁰⁸³ *hayrāt*,¹⁰⁸⁴ *hayrātın* tamamı,¹⁰⁸⁵ Allah'ın razı olacağı amel,¹⁰⁸⁶ Allah'a boyun eğerek amelde bulunmak,¹⁰⁸⁷ içinde rıza olan, Allah için olan amel,¹⁰⁸⁸ farz ve nafil,¹⁰⁸⁹ Allah'a yaklaşma,¹⁰⁹⁰ tesbihat¹⁰⁹¹,” anlamlarıyla tefsir edilmiş, kimi zaman “ön saf, ilk tekbir”¹⁰⁹² gibi daha özel anlamlarla açıklanmıştır.

Bakara suresinin 110. ayetindeki *hayr* kavramı açıklanırken, yukarıdaki tabloda yer alan Āl-i ‘İmrān suresinin 30. ayetinin bu ayetin benzeri olduğu ifade edilmiş, ayrıca yine yukarıdaki tabloda bulunan Zilzāl suresinin 7. ayeti zikredilmiştir.¹⁰⁹³

Bakara suresinin 148. ayetindeki “*hayrlarda yarışma*” ifadesi açıklanırken

¹⁰⁷⁸ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 9:266; Māturidī, *Te ‘vīlātu Ehli’s-Sunne*, 1:591; Caşşāş, *Aḥkāmü’l-Ḳur’ān*, 1,: 113; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 102, 240, 396; 2: 471.

¹⁰⁷⁹ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 23: 700.

¹⁰⁸⁰ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 10: 390-391; İbnu’l-Munzir en-Nīsabūrī, *Kitābu Tefsīru’l-Ḳur’ān*, tah. Sa’d b. Muḥammed Sa’d, Dāru’l-Meāşir, 2002, Medine, 1: 167; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l- ‘Azīm*, 10: 3456; Māturidī, *Te ‘vīlātu Ehli’s-Sunne*, 2: 352; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 352.

¹⁰⁸¹ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 23: 700.

¹⁰⁸² Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 23: 700.

¹⁰⁸³ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 7: 130.

¹⁰⁸⁴ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l- ‘Azīm*, 1: 201-202; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 471.

¹⁰⁸⁵ Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 236.

¹⁰⁸⁶ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 2: 505.

¹⁰⁸⁷ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l- ‘Azīm*, 5: 1737.

¹⁰⁸⁸ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 7: 131.

¹⁰⁸⁹ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l- ‘Azīz*, 1: 188-189.

¹⁰⁹⁰ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l- ‘Azīz*, 3: 116.

¹⁰⁹¹ Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 471.

¹⁰⁹² Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 396.

¹⁰⁹³ Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 84.

yukarıdaki tabloda bulunan Mā'ide suresinin 48. ayeti zikredilmiştir.¹⁰⁹⁴

Bakara suresinin 197. ayetindeki *ḥayr* kavramı “hac esnasında *cimā'*, *fusūḳ* ve cidalin terkedilmesi”¹⁰⁹⁵ olarak açıklanmıştır. Buradan yasaklanan şeyleri yapmamanın da *ḥayr* kapsamına girdiği anlaşılmaktadır.

Bakara suresinin 272. ayetindeki *ḥayr* kavramı çoğunluk tarafından “mal”¹⁰⁹⁶ anlamıyla açıklanmış olsa da “ameller”¹⁰⁹⁷ şeklinde açıklayanlar da bulunmaktadır.

Âl-i 'İmrân suresinin 30. ayetindeki *ḥayr* kavramı “*ḥasenāt*”¹⁰⁹⁸ anlamıyla tefsir edilmiş ve “*aḥsen* ve *seyyiāt*” kelimelerini içeren “أُولَئِكَ الَّذِينَ نَقَبْلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ” şeklindeki Ahkâf suresinin 16. ayeti zikredilmiştir.¹⁰⁹⁹

Âl-i 'İmrân suresinin 115. ayetindeki *ḥayr* kavramı “*nafile*”¹¹⁰⁰ anlamıyla açıklanmış ve “İyilik (*birr*) kaybolmaz, günah unutulmaz.”¹¹⁰¹ mealindeki hadis zikredilmiştir.

Nisâ' suresinin 114. ayetindeki *ḥayr* kavramı ayetin devamında sayılan işlerle açıklanmıştır.¹¹⁰² İyilik ve *ḥayr* işlerinin bilindiği ve tanındığı, çünkü aklın hakkı kabul ve ikrar edeceği, ona bağlanacağı; batılı ise inkar edip engelleyeceği ve ondan kaçınacağı ifade edilmiştir. İyiliklerin ma'rûf olarak adlandırıldığı çünkü fazilet ve din üzere olan kişilerin *ḥayr* ile yakından ilişkili olmaları ve *ḥayr* hakkında bilgilerinin

¹⁰⁹⁴ Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 1: 102.

¹⁰⁹⁵ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 173; Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 1: 132-134.

¹⁰⁹⁶ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 224; Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 1: 181.

¹⁰⁹⁷ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 2: 266.

¹⁰⁹⁸ İbnu'l-Munzir, *Kitābu Tefsīru'l-Ḳur'ān*, 1: 167; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 2: 352.

¹⁰⁹⁹ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 2: 352.

¹¹⁰⁰ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Ḳurāni'l-'Azīm*, 2: 631.

¹¹⁰¹ Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 1: 240.

¹¹⁰² Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 3: 360.

olması sebebiyle *hayr* ayırt edebildikleri; *hayr* gibi *şerr* ile ilişkili olmadıkları, *şerri* bilmemeleri sebebiyle *şerri* tanımamaları (münkir oldukları), bu sebeple iyiliklerin ma'rûf, *şerr* işlerinin ise münker olarak adlandırıldığı ifade edilmiştir.¹¹⁰³

Zilzāl suresinin 7. ayetinin tefsirinde dünyadayken yapılan bütün iyiliklerin kıyamet günü kişinin gözünde tek bir *haseneden* daha küçük görüneceği ifade edilmiştir.¹¹⁰⁴ Mü'minin *hasenâtını* ve *seyyiâtını* karşısında göreceği; Allah'ın, mü'minin *seyyiâtını* affedeceği; kafirin ise *hasenâtını* reddedip, ona *seyyiâtı* ile azab edeceği ifade edilmiştir. Mü'minin dünyada *seyyiâtının* cezasını göreceği, *hasenâtının* sevabının ahirete erteleneceği; kafiye *hasenâtının* karşılığının hemen dünyada verileceği, *seyyiâtının* cezasının erteleneceği ifade edilmiş ve şu rivayet aktarılmıştır:

“Hz. Aişe sordu: ‘Ey Allah’ın rasulü! Abdullah b. Cud’an sıla-i rahim yapardı, miskini doyururdu, misafiri ağırlardı, kavminin terk edip dışladığı kişiler için fidye öderdi; cahiliyede öldü, bu yaptıkları ona fayda verir mi?’ Hz. Peygamber şöyle dedi: ‘Hayır, o bir gün bile, Rabbim kıyamet günü günahlarımı bağışla, beni bağışla, dememiştir.’”¹¹⁰⁵

Kölelerde bir *hayr* olduğu bilinirse onlarla mükâtebe yapılmasını söyleyen Nūr suresinin 33. ayetindeki *hayr* genellikle “mal, meslek”¹¹⁰⁶ anlamlarıyla açıklanmıştır. Fakat buradaki *hayr* kavramına “dua etmek, namaz kılmak”¹¹⁰⁷ anlamı verenler de bulunur. Bu anlamın verilmesini uygun bulmayanlar ise kölelerin mallarının hali hazırda mevcut olacağını ancak dinlerinin ve ahlaklarının henüz olgunlaşmamış

¹¹⁰³ Caşşâş, *Ahkāmu'l-Kur`ân*, 3: 266.

¹¹⁰⁴ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 791.

¹¹⁰⁵ Taberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 24: 549.

¹¹⁰⁶ Taberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 19: 167-175.

¹¹⁰⁷ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 1: 446-447; İbn Ebī Hâtim, *Tefsīru'l-Kurāni'l-'Azīm*, 8: 2583-2584; Mâturidî, *Te`vilātu Ehli's-Sunne*, 7: 558-560; Caşşâş, *Ahkāmu'l-Kur`ân*, 5: 180-181.

olacağını¹¹⁰⁸ veya namazları olmadığı halde, Yahudi ve Hristiyan’la mükâtebe yapmanın ayetle caiz olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹⁰⁹

Bakara suresinin 110. ayetindeki *hayr* kavramı da aynı şekilde “namaz” anlamıyla açıklanmış ve namazın kul ile rabbi arasındaki yakınlaşma olduğu, bütün *hayr* fiillerini içerisinde barındırdığı¹¹¹⁰ söylenmiştir.

Hac suresinin 77. ayetindeki *hayr* kavramı zaten ayetin içerisinde sayılan “rükû, secde, Allah’a ibadet ve cümle *hayrāt*”¹¹¹¹ ve “nebinize indirdiği kitabınızda bulunan amele düşkünlükle Rabbinize yakınlık”¹¹¹² şeklinde açıklanmıştır.

Mâ’ide suresinin 48. ayetindeki *hayr* kavramı Mâtürîdî tarafından “mağfireti gerektirecek şeyler” şeklinde açıklanmış ve “سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ” “...Rabbinizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın.” mealindeki Hâdîd suresinin 21. ayetinin bir bölümü örnek verilmiştir.¹¹¹³ Yine Mâtürîdî bu ayetteki “*hayrlarda yarışın*” ifadesinin “*hayrları işleyin, onlarla amel edin.*” anlamında olduğunu ifade etmiş ve Mu’minûn suresinin 51. ayetinin “وَاعْمَلُوا صَالِحًا” “Güzel işler yapın.” bölümünü örnek vermiştir.¹¹¹⁴ Bu vesileyle, ayetler açıklanırken başka ayetlerden örnekler getirme yöntemine Hicrî ilk dört yüzyıl tefsirleri arasında en çok Mâtürîdî’nin tefsirinde rastlanmakta olduğunu belirtmeliyiz.

Caşşâş, *Aḥkāmü’l-Kur’ân*’ında Mâ’ide suresinin 48. ayetindeki “*hayrlarda yarışın*” ifadesinin, ölümden önce ibadetlerimizde acele etmemiz konusunda bize bir emir olduğunu ve vacipleri ertelemektense önce yapmanın efdal olduğuna delalet

¹¹⁰⁸ Taberî, *Câmi’ü’l-Beyân*, 19: 167-175.

¹¹⁰⁹ Caşşâş, *Aḥkāmü’l-Kur’ân*, 5: 180-181.

¹¹¹⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 1: 537-539.

¹¹¹¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 7: 445-446.

¹¹¹² Taberî, *Câmi’ü’l-Beyân*, 10: 390-391.

¹¹¹³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 3: 536.

¹¹¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 3: 536.

ettiğini ifade etmiş ve bu ifade ile kastedilenin Ramazan orucunu, haccı, zekatı ve diğer vacipleri yerine getirmek olduğunu, çünkü bunların *ḥayrāt*tan olduğunu ilave etmiştir.¹¹¹⁵ Bu örnekten anlaşılacağı üzere Caşşâs, *Aḥkāmü'l-Kur'an*'da ayetleri bir fıkıhçı gözüyle incelemiştir.

Özetle bu başlık altında incelediğimiz isim olan *ḥayr* “salih ameller, *ḥayrāt* ve *tā'at*, *ḥayrāt*ın tamamı, *ḥasene*, *ḥasenāt*, *ḥayr* fiilleri, farz ve nafile, Allah’a ve rasulüne karşı içten ve samimi olmak, ibadetler; namaz, oruç, hac, zekat ve diğer vacipler, dua etmek, Allah’a yaklaşmak, amellere düşkünlükle Rabbimize yakın olmak, iyilikler (*birr* amelleri), mağfireti gerektirecek şeyler, ön saf, ilk tekbir, tesbihat, nehyedilenden kaçınmak” anlamlarıyla açıklanmıştır. Yukarıdaki tabloda yer alan ayetlerden biri açıklanırken diğerlerinden biri veya birkaç tanesi zikredilmiş, Kur’an’ın Kur’an’la tefsir edilmesi yöntemi oldukça sık kullanılmıştır.

Bu ayetler dışında sıfat başlığı altında incelenecek olan Nūr suresinin 11. ayetindeki *ḥayr* sıfat olmasına rağmen Mātūrīdī tarafından isim gibi açıklanmıştır. Mātūrīdī aynı surenin “الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ” *ḥayr*ı şeklindeki 26. ayetini zikrederek buradaki *ḥayr*ı “bağışlanma” (*mağfiret*) anlamı ile açıklamıştır.¹¹¹⁶

1.1.3. İslam ve Şeriatı, İman

Medenī ayetlerde isim olarak geçen *ḥayr* yedi Medenī ayette “İslam ve onun şeriatı, rasul ve dini, iman ve tasdik, yakîn, marifet” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 65. *Ḥayr* kavramının “İslam ve şeriatı, iman” anlamlarıyla açıklandığı Medenī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Ḥayra Verilen Anlamlar
1	87/2/Bakara:105	مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ	Rahmet, İslam, vahiy, Furkan, nübüvvet, Rasul,

¹¹¹⁵ Caşşâs, *Aḥkāmü'l-Kur'an*, 4: 98.

¹¹¹⁶ Mātūrīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 7: 529-530.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
			İslam şeriatı ¹¹¹⁷
2	88/8/Enfâl:23	وَلَوْ عَلَّمَ اللَّهُ فَيَهُمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ	İman, ¹¹¹⁸ şiddet ¹¹¹⁹
3	88/8/Enfâl:70 (Nekra ve karşılaştırma ifadesi olarak iki defa geçer)	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي آيَاتِكُمْ مِنَ الْأَسْرَى إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا آخَذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرَ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ	İman ve tasdik, İslam, marifet, şiddet, amel
4	89/3/Âl-i İmrân:104	وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ	İslam ve onun şeriatı, hayrat
5	89/3/Âl-i İmrân:114	يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ	İslam şeriatı, salih ameller, hayr fiilleri, tâ'atlar
6	90/33/Ahzâb:19	أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يُنْظَرُونَ أَلَيْكَ تَدْوَرُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِالسَّيْفِ إِذْ أَتَاكُمْ الْأَشِحَّةُ عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا	Ganimet, savaş, cihat, infak, mal, Rasul ve dini
7	92/4/Nisâ':149	إِنْ تَبَدُّوا خَيْرًا أَوْ تَخَفُوهُ أَوْ تَغْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا قَدِيرًا	Güzel söz, yakîn ve şüphe, hasene

Medenî ayetlerde isim olarak geçen hayr “İslam¹¹²⁰ ve onun şeriatı,¹¹²¹ Allah’ın kulları için koyduğu şeriatı,¹¹²² Rasul¹¹²³ ve dini,¹¹²⁴ iman¹¹²⁵ ve tasdik,¹¹²⁶ kalplerindeki iman,¹¹²⁷ marifet¹¹²⁸” anlamlarıyla açıklanmıştır. Bu anlam grubundaki diğer ayetlerden

¹¹¹⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1: 129.

¹¹¹⁸ Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 13: 462-463.

¹¹¹⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 14.

¹¹²⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1: 129; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 2: 105; Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 7: 90; 14: 72; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 3: 727; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 1: 530; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1: 236.

¹¹²¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1: 296; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1: 81.

¹¹²² Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 7: 90.

¹¹²³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 1: 530; 8: 366.

¹¹²⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 8: 366.

¹¹²⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 2: 128; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 2: 81; Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 13: 462-463; 14: 72; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 5: 266-267; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 33.

¹¹²⁶ Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 14: 72; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 5: 266-267.

¹¹²⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 5: 266-267.

¹¹²⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 33.

farklı olarak Nisā' suresinin 149. ayetindeki *ḥayr* kavramı “*yakīn* ve şüphe”¹¹²⁹ anlamlarıyla tefsir edilmiştir.

Bakara suresinin 105. ayetinin benzerinin “*يُذِلُّ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ*” “*Allah dilediğini rahmetine dahil eder.*” şeklindeki İnsān suresinin 31. ayeti olduğu ifade edilmiş ve buradaki rahmetin “Allah’ın dini İslam” olduğu ve Allah’ın onu yalnızca mü’minlere has kılacağı ifade edilmiştir.¹¹³⁰

Ḥayr kavramının esirlerin “kalplerindeki iman” anlamıyla açıklandığı Enfāl suresinin 70. ayetinin tefsirinde “*وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا*” “*Sizin hor gördüğünüz kimseler için, ‘Allah onlara faydalı şeyler vermeyecektir’ diyemem.*” şeklindeki Hūd suresinin 31. ayeti zikredilmiştir.¹¹³¹

Bu anlam grubunda Mekkī ayetlerde “tevhid” anlamı da yer alırken, Medenī ayetlerde bu anlama rastlanmamaktadır.

1.1.4. Sadaka, Zekat

İsim olan *ḥayr* altı surede, dokuz ayette, on defa “sadaka, zekat, maldaki Allah hakkı, infak, Allah yolunda harcanan” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 66. İsim olan *ḥayr*ın “sadaka, zekat” anlamlarıyla açıklandığı Medenī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Ḥayr Kavramına Verilen Anlamlar
1	3/73/Müzzemmil:20 (Nekra ve karşılaştırma ifadesi olarak iki defa geçer)	...وَمَا تَقْدِمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ	Sadaka, <i>tā’at</i> amelleri, <i>ḥayr</i> işleri, salih amel
2	87/2/Bakara:110	وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تَقْدِمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ	Sadaka, salih amel, namaz, <i>ḥayr</i> fiilleri
3	87/2/Bakara:215 (İki defa nekra olarak geçer)	يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ الدِّينُ وَالْآفَرِيقِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ	Mal, miras, infak
4	87/2/Bakara:273	...تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ الْخَافَا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ	Mal, nafaka

¹¹²⁹ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Ḳurānī’l-‘Azīm*, 4: 1101.

¹¹³⁰ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 129.

¹¹³¹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 2: 128; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 33.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayr Kavramına Verilen Anlamlar
		فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ	
5	90/33/Ahzāb:19	أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغَسِّقِي عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِالسِّنَةِ جَدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ ...	Ganimet, savaş, cihat, infak, mal, Rasul ve dini
6	93/99/Zilzāl:7	فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ	Tasdduk, <i>hasene</i> , takvâ
7	103/22/Hac:11	وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ...	Zenginlik, verimlilik, atın yavrulaması, erkek çocuğu, sağlık, afiyet, sadaka verilmesi, güvende olmak, malın çoğalması, geçimde bolluk, dünya sebepleri, acil gelen haz, <i>reha</i> , istenen şey
8	103/22/Hac:36	وَالَّذِينَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ ...	Sevap, menfaat, sadaka, Allah'a yaklaşmak
9	108/64/Tegābun:16	فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَاطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لَأَنْفُسِكُمْ ...	Maldaki Allah hakkı, zekat, infak, mal, rızık olarak verilen şey

İsim olan *hayr* “sadaka,¹¹³² farz veya nafile sadaka,¹¹³³ zekat,¹¹³⁴ maldan verilen,¹¹³⁵ maldaki Allah hakkı,¹¹³⁶ Allah yolunda harcama,¹¹³⁷ Allah yolunda harcanan nafaka,¹¹³⁸ nafaka,¹¹³⁹ halis niyetle yapılan tasadduk,¹¹⁴⁰ tasadduk,¹¹⁴¹ infak,¹¹⁴² Allah yolunda infak¹¹⁴³” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Müzzemmil suresinin 20. ayetinin tefsiri bağlamında Hz. Ömer’in kendisine hurma ve sütten bir yemek yaptığı, bir yoksulun geldiği ve Hz. Ömer’in bu yemeği

¹¹³² Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 131; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l- 'Azīz*, 3: 116; Ṭaberī, *Cāmi 'u 'l-Beyān*, 18: 531; 23: 700; Semerḳandī, *Tefsīru 's-Semerḳandī*, 1: 84; 3: 512-513.

¹¹³³ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 479.

¹¹³⁴ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l- 'Azīz*, 4: 364.

¹¹³⁵ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 479.

¹¹³⁶ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 353.

¹¹³⁷ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l- 'Azīz*, 4: 364.

¹¹³⁸ Ṭaberī, *Cāmi 'u 'l-Beyān*, 23: 700.

¹¹³⁹ Semerḳandī, *Tefsīru 's-Semerḳandī*, 1: 181.

¹¹⁴⁰ Semerḳandī, *Tefsīru 's-Semerḳandī*, 3: 512-513.

¹¹⁴¹ Semerḳandī, *Tefsīru 's-Semerḳandī*, 3: 512-513.

¹¹⁴² Ṭaberī, *Cāmi 'u 'l-Beyān*, 20: 231.

¹¹⁴³ Ṭaberī, *Cāmi 'u 'l-Beyān*, 20: 231.

gelen yoksula verdiği, etrafındakilerin “Bu yoksul bu yemeğin ne olduğunu bilmez.” dediği, Hz. Ömer’in ise “Onun ne olduğunu Yoksulun rabbi bilir.” dediği aktarılmıştır.¹¹⁴⁴

Semerķandī Āl-i ‘İmrān suresinin 30. ayeti (“يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا... عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ...”) ile Zilzāl suresinin 7. ayetinin, Bakara suresinin 110. ayetinin benzeri olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁴⁵

Bakara suresinin 215. ayetindeki *ḥayr* kavramları açıklanırken, *ḥayr* isminin şumulünde Allah’ın vechi istenerek yapılan bütün infakların bulunduğu ifade edilmiştir.¹¹⁴⁶

Taberī, Bakara suresinin 273. ayetini açıklarken “...وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا تُنْفِسُكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ...” “إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ...*Hayır için yaptığınız her harcama kendiniz içindir. Verdiklerinizi ancak Allah rızası için verirsiniz. Hayır için yaptığınız her harcamanın karşılığını da hiçbir haksızlığa uğramaksızın tam olarak alacaksınız.*” mealindeki aynı surenin 272. ayetini zikretmiştir.¹¹⁴⁷

Zilzāl suresinin 7. ayetinin tefsiri bağlamında “وَيُطْعَمُونَ عَلَىٰ حَيْهِ مَسْكِينًا وَيَتِيمًا” “Onlar, kendileri (yemek) istedikleri halde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler.” mealindeki İnsān suresinin 8. ayeti örnek verilmiştir. Müslümanların küçük bir şey için sevap almayacaklarını düşündükleri, bir yoksul kapılarına gelince, bir hurma, bir ceviz, bir kırıntı vs. vermeyi azımsadıkları,¹¹⁴⁸ Arapların az bir şeyi tasadduk etmedikleri bu sebeple bu ayetin indiği aktarılmıştır.¹¹⁴⁹

Hac suresinin 11. ayetinde geçen “*ḥayr* isabet etmesi” şeklindeki tamlama,

¹¹⁴⁴ Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*, 3: 512-513.

¹¹⁴⁵ Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*, 1: 84.

¹¹⁴⁶ Caşşāş, *Aḥkāmü’l-Kur’ān*, 1: 399.

¹¹⁴⁷ Taberī, *Cāmi’ü’l-Beyān*, 5: 590.

¹¹⁴⁸ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Kurāni’l-‘Azīm*, 10: 3456.

¹¹⁴⁹ Muķātil, *Tefsīru Muķātil b. Suleymān*, 4: 791.

“sadakaların ardı ardına gelmesi”¹¹⁵⁰ ve “kendisine sadaka verilenlerden olmak”¹¹⁵¹ şekillerinde anlamlandırılmıştır.

1.1.5. Rahmet

İsim olan *hayr* üç Medenî ayette “rahmet” anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 67. İsim olan *hayr*ın “rahmet” anlamıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
1	87/2/Bakara:105	مَا يَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ	Rahmet, İslam, vahiy, Furkan, nübüvvet, Rasul, İslam şeriatı.
2	89/3/Âl-i ‘İmrân:26	قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ	Mülk, izzet, rahmet, nusret, ganimet, hidayet, mutluluk.
3	113/9/Tevbe:61	وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤَدُّونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَذُنٌ فَلِأَنْ خَيْرٌ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤَدُّونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ	Şalah, rahmet, nimet.

Bakara suresinin 105. ayetinin benzerinin, içerisinde “rahmet” kavramı geçen “يُذِلُّ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ” “*Allah dilediğini rahmetine dahil eder.*” şeklindeki İnsan suresinin 31. ayeti olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁵²

Âl-i ‘İmrân suresinin 26. ayetindeki *hayr* kavramına Semerkandî tarafından “rahmet, nusret”¹¹⁵³ anlamları verilmiştir.

Tevbe suresinin 61. ayetindeki “أَذُنٌ خَيْرٌ” tamlamasının farklı kıraatleri bulunmaktadır. Mısırlıların umumisinin kıraatine göre bu tamlamaya “*hayr* ve rahmet kulağı”¹¹⁵⁴ manası verilmiştir.

1.1.6. Sağlık, Afiyet

İsim olan *hayr* yalnızca bir Medenî ayetin tefsirlerinde “sağlık,¹¹⁵⁵ afiyet¹¹⁵⁶”

¹¹⁵⁰ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 117-118.

¹¹⁵¹ Ferrā’, *Me’āni’l-Ḳurān*, 2: 217.

¹¹⁵² Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 129.

¹¹⁵³ Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 1: 204.

¹¹⁵⁴ Ṭaberī, *Cāmi’u l-Beyān*, 14: 328.

¹¹⁵⁵ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 117-118; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 8: 2477.

anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 68. İsim olan *hayrın* “sağlık, afiyet” anlamlarıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayr Kavramına Verilen Anlamlar
1	103/22/Hac:11	وَمِنَ النَّاسِ مَن يَغْتَذِ اللَّهُ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فَتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ	Zenginlik, verimlilik, bolluk, malın çoğalması, geçimde bolluk, dünya sebepleri, sadaka verilmesi; atın yavrulaması, erkek çocuğu; sağlık, afiyet; güvende olmak; acil gelen haz, istenen şey

Hac suresinin 11. ayetinde Müslüman olup Medine’ye hicret eden insanlardan bahsedilmektedir. Burada geçen *hayr* kavramı Muḳātil, Ṭaberī ve İbn Ebī Hātim’in aktarımlarına göre çeşitli güzellikler ile beraber “sağlık,¹¹⁵⁷ afiyet¹¹⁵⁸” anlamlarıyla açıklanmıştır. Ṭaberī ayrıca “bolluk, rahatlık”¹¹⁵⁹ anlamıyla ilgili rivayetlere de yer vermiştir. İbn Ebī Hātim ise diğer anlamlara ilaveten Kaṭade’den “rahatlama”¹¹⁶⁰ anlamını aktarmıştır.

Bakara suresinin 180. ayetindeki *hayr* kavramı çoğunlukla “mal”¹¹⁶¹ anlamı ile açıklanmıştır. Daha önce genişçe yer verdiğimiz üzere, bu ayetin tefsirinde Semerḳandī ayette geçen *hayr* kavramının anlamından bağımsız olarak, *hayr* kavramının Kur’an’daki anlamları hakkında genel açıklamalar yapmış ve bu anlamları “mal, iman, üstünlük, afiyet, sevap” şeklinde beş başlık altında toplamış, her bir başlık için ayetlerden örnekler zikretmiştir. “Afiyet” anlamına örnek olarak “*Eğer sana bir zarar dokunursa onu Allah’tan başka giderecek yoktur. Ama bir hayr dokunursa o her şeye kadirdir.*” mealindeki En’ām suresinin 17. ayeti ile aynı şekildeki Yûnus suresinin 107.

¹¹⁵⁶ Ṭaberī, *Cāmi’u l-Beyān*, 18: 575-578; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 119.

¹¹⁵⁷ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 117-118; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru l-Kurāni’l-‘Azīm*, 8: 2477.

¹¹⁵⁸ Ṭaberī, *Cāmi’u l-Beyān*, 18: 575-578.

¹¹⁵⁹ Ṭaberī, *Cāmi’u l-Beyān*, 18: 575-578.

¹¹⁶⁰ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru l-Kurāni’l-‘Azīm*, 8: 2477.

¹¹⁶¹ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 159; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 1: 170; Ṭaberī, *Cāmi’u l-Beyān*, 3: 227; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru l-Kurāni’l-‘Azīm*, 1: 189-190; Caşşās, *Aḥkāmü l-Kur’ān*, 1: 202; Semerḳandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 1: 119.

ayetini vermiştir.¹¹⁶²

1.1.7. Şerrin Zıddı

İsim olan *hayr* dört Medenî ayette “şerrin zıddı”¹¹⁶³ olarak açıklanmıştır.

Tablo 69. İsim olan *hayrın* “şerrin zıddı” olarak açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayr Kavramına Verilen Anlamlar
1	92/4/Nisâ':114	لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا	İyilikler, şerrin zıddı
2	102/24/Nūr:33	...وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْكُمْ ...	Mal, ödeme gücü, kazanma gücü, doğruluk, vefa, güvenilirlik, meslek, iş, sanat, el becerisi, hareket, faaliyet, edep, namaz kılmak, dua etmek, dindar olmak, şerrin zıddı
3	103/22/Hac:11	وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَغُذُّ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ	Zenginlik, verimlilik, atın yavrusu, erkek çocuğu, sağlık, afiyet, sadaka verilmesi, güvende olmak, malın çoğalması, geçimde bolluk, dünya sebepleri, acil gelen haz, <i>reha</i> , istenen şey, şerrin zıddı
4	113/9/Tevbe:61	وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَدْنَىٰ أَمْرٍ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ	Şalah, rahmet, nimet, şerrin zıddı

Mâturîdî, Nisâ' suresinin 114. ayetindeki *hayr* kavramının, ayetin devamında sayılan işleri ifade ettiği şeklinde açıklamalar yapmıştır.¹¹⁶⁴ Caşşâş ise ayetin istisna kısmının tefsirini şu şekilde yapmıştır:

“Akılların kabul etmesi için bütün iyilikler bilinir (*ma'rûftur*). Çünkü akıllar onu ikrar etme ve ona bağlanma yönünden hakkı kabul eder; onu engellemek ve ondan uzak durmak açısından bâtilı inkar eder. Diğer bir açıdan iyilikler *ma'rûf* olarak isimlendirilir, bunun sebebi şudur: Fazilet sahibi ve dine düşkün insanlar, yakından ilişkili ve hakkında bilgili olmaları sebebiyle *hayrı* bilirler (*ma'rûfturlar*), *hayr* gibi *şerr* ile ilişkili olmamaları, onu bilmemeleri sebebiyle *şerri* tanımazlar (münkirdirler). Bu sebeple iyilikler *ma'rûf*, *şerr* işleri ise münker olarak

¹¹⁶² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 119.

¹¹⁶³ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 7: 558-560.

¹¹⁶⁴ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 3: 360.

adlandırılmıştır.”¹¹⁶⁵

Caşşâş burada *hayr* ve *şerr* kavramlarını bir zıtlık içerisinde kullanmıştır.

Nûr suresinin 33. ayetindeki “*Allah onları lütfundan zengin edinceye kadar iffetli dursunlar.*” ifadesini açıklarken Mâtürîdî, zenginlik ve fakirlik hakkında bazı açıklamalar yapmış ve bunu yaparken *hayr* ve *şerr* kavramlarını kullanmıştır: “Zenginlik lütuf olarak adlandırıldı, çünkü Kur’an’da başka ayetlerde rahmet, *hasene*, *hayr* olarak isimlendirildi; fakirlik de darlık, *belâ*’ vs. olarak isimlendirildi.” şeklinde bir aktarım yaptıktan sonra “*Sizi hayrla da şerrle de imtihan ederiz.*” mealindeki Enbiyâ’ suresinin 35. ayetini zikretmiştir.¹¹⁶⁶ Devamında şöyle bir açıklama yapmıştır:

“*Belâ*’, *şiddet*, *şerr*, *dârr*, *seyyie* diye isimlendirilen her şey darlık ve fakirliği ifade etmektedir. *Hayr*, rahmet diye zikredilenler ise genişlik ve zenginliği ifade etmektedir.

Zenginliğin *hayr*, *hasene*, rahmet olarak adlandırılması onun üstün olduğuna delildir. Öyleyse *hayr*, *hasene* ve rahmetin; *şerr*, *seyyie* ve *belâ*’dan daha hayırlı olduğuna şüphe yoktur. Bunun için zenginlik fakirlikten üstündür.

Veya zenginliğin (...) *hayr* olarak isimlendirilmesi ve zikredilmesi, insanlar katında böyle olması sebebiyledir. Darlıktan *şerr* ve *seyyie* olarak bahsedilmesi de, insanlar katında böyle olmasındandır. Bu ikisi gerçekte böyle değildir. Çünkü zenginlik ve genişlik fesat sebebi olabilir, darlık ve fakirlik ise kişiyi fesattan menetme sebebi olabilir.”¹¹⁶⁷

Medine’ye hicret edenlerin hicretten sonra yaşadıklarına göre dinde kalmaya devam etmeleri veya dinden dönmelerinden bahseden Hâc suresinin 11. ayetindeki *hayr* kavramı hakkında tefsirlerde birbirine benzeyen rivayetler aktarılmış olsa da Muḳātil’in tefsirindeki rivayetlerden birisinin buradaki *hayr* kavramına karşılık *şerr* kavramını içeren bir varyant olduğu göze çarpmaktadır:

“Toprağı verimsiz olur, atı yavru vermezse, kız çocuğu olursa, Medine’de hasta olursa, kendisine sadaka verilmezse, ‘Bu kötü bir dindir.’ der. ‘Dinimden bana şu

¹¹⁶⁵ Caşşâş, *Aḥkāmü’l-Ḳur’ân*, 3: 266.

¹¹⁶⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560.

¹¹⁶⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560.

an üzerinde bulunduğum *şerr*den başka bir şey isabet etmemiştir.’ der ve dininden döner. Kişi Medine’ye hicret eder toprağı verimli olur, atı yavrular, erkek çocuğı dünyaya gelir, Medine’de sağlıklı olur, sadakalar ardı ardına gelirse, İslam hakkında ‘Bu güzel bir dindir.’ der.”¹¹⁶⁸

Tevbe suresinin 61. ayetindeki “أَنْ خَيْرٌ” ifadesini Taberī “*Hayr* kulağıdır, *şerr* kulağı değildir.”¹¹⁶⁹ şeklindeki rivayetle açıklamış, bu ifadedeki kıraat farkı üzerinde durmuş, “أَنْ خَيْرٌ” şeklindeki kıraati tercih ettiğini belirtmiştir.¹¹⁷⁰

Görüldüğü gibi bu ayetlerde *hayr* kavramını açıklamak için zıt anlamlısı olarak *şerr* kavramı dolaylı olarak kullanılmıştır.

1.1.8. Sevilen, İstenen, Üstün Olan Şey

İsim olan *hayr* üç Medenī ayette “sevilen şey,¹¹⁷¹ dilenen şey,¹¹⁷² iştahın çektiğı şey,¹¹⁷³ her şeyde üstün olan,¹¹⁷⁴ meyletme,¹¹⁷⁵ meylettirme,¹¹⁷⁶” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 70. İsim olan *hayr*ın “sevilen ve istenen şey” anlamıyla açıklandığı Medenī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayr Kavramına Verilen Anlamlar
1	92/4/Nisā':19	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِيَنْتَهُنَّ بِمَا أَتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا	Çocukla rızıklandırılmak, meyletmek, lütuf, sevilen şey, sevap, zenginlik
2	103/22/Hac:11	وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ	Zenginlik, verimlilik, atın yavruaması, erkek çocuğı, sağlık, afiyet, sadaka verilmesi, güvende olmak, malın

¹¹⁶⁸ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 3: 117-118.

¹¹⁶⁹ Taberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 14: 327.

¹¹⁷⁰ Taberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 14: 325-326.

¹¹⁷¹ İbnu'l-Munzir, *Kitābu Tefsīru'l-Ḳur'ān*, 2: 614.

¹¹⁷² Taberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 18: 575-578.

¹¹⁷³ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Ḳurāni'l-'Azīm*, 8: 2477.

¹¹⁷⁴ Ebū 'Ubeyde, *Mecāzu'l-Ḳur'ān*, 1: 267; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*, 2: 160; Taberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 14: 414-415.

¹¹⁷⁵ Taberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 8: 122-123.

¹¹⁷⁶ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 364-365; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*, 1: 359-360;

Taberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 8: 122-123; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Ḳurāni'l-'Azīm*, 3: 905.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayr Kavramına Verilen Anlamlar
		هُوَ الْخَيْرُ الْمُبِينُ	çoğalmas, geçimde bolluk, dünya sebepleri, acil gelen haz, istenen şey
3	113/9/Tevbe:88	لَكِنَّ الرَّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ	Her şeyde üstün olan, erdemli, kadınlar, cennetler, nimetler, huriler, zevceler, erdemli kadınlar, zikir, güzel övgü, sevap, karşılık

Nisā' suresinin 19. ayetinde geçen *hayr* kavramı hakkında Muḳātil ve Huvvārī “Adam kadından tiksiniyor olabilir. Tiksindiği halde onu nikahında tutarsa, belki Allah onu o kadından bir çocukla rızıklandırır, onu o kadına meylettirir.”¹¹⁷⁷ şeklinde bir rivayet aktarmışlardır. Ṭaberī bu ayetteki *hayr* kavramını “tiksinmeden sonra meylettirme” ve “meyletme”¹¹⁷⁸ şeklinde açıklarken, İbnu'l-Munzir “seveceği bir şey”,¹¹⁷⁹ İbn Ebī Hātim ise “adamin ona meylettirilmesi”¹¹⁸⁰ açıklamalarını yapmışlardır. Bu rivayetlerde *hayr* kavramı “meyletme, meylettirme, sevicecek bir şey” anlamları ile açıklanmıştır.

Medine'ye hicret ettikten sonra karşılaşılan durumlardan bahseden Hāc suresinin 11. ayetinde geçen *hayr* kavramına Ṭaberī'nin aktardığı rivayetlerden birisinde “malın artması, dilediklerinin artması”¹¹⁸¹ şeklinde anlam verilirken, İbn Ebī Hātim'in Kaṭāde'den naklettiği bir rivayette “rahatlama ve iştahının çektiği şey”¹¹⁸² anlamı verilmiştir.

Tevbe suresinin 88. ayetinde geçen *hayrāt* çoğulu Ebū 'Ubeyde, Huvvārī ve Ṭaberī tarafından “her şeyde üstün olan, faziletli”¹¹⁸³ anlamlarıyla açıklanmıştır.

¹¹⁷⁷ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 364-365; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 1: 359-360.

¹¹⁷⁸ Ṭaberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 8: 122-123.

¹¹⁷⁹ İbnu'l-Munzir, *Kitābu Tefsīru 'l-Ḳur'ān*, 2: 614.

¹¹⁸⁰ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru 'l-Ḳurāni 'l-'Azīm*, 3: 905.

¹¹⁸¹ Ṭaberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 18: 575-578.

¹¹⁸² İbn Ebī Hātim, *Tefsīru 'l-Ḳurāni 'l-'Azīm*, 8: 2477.

¹¹⁸³ Ebū 'Ubeyde, *Mecāzu 'l-Ḳur'ān*, 1: 267; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi 'l-'Azīz*, 2: 160; Ṭaberī, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 14: 414-415.

1.1.9. Vahiy, Nübüvvet, Kur'an

İsim olan *hayr* iki Medenî ayette “vahiy, nübüvvet, Furkan, ilim ve Kur'an” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 71. İsim olan *hayr*ın “vahiy, nübüvvet, Kur'an” anlamlarıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
1	87/2/Bakara:105	مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ	Rahmet, İslam, vahiy, Furkan, nübüvvet, Rasul, İslam şeriatı
2	87/2/Bakara:269	يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ	İlim ¹¹⁸⁴

Hayr kavramı “vahiy,¹¹⁸⁵ Hz. Peygamber’e gelen,¹¹⁸⁶ Furkan,¹¹⁸⁷ nübüvvet,¹¹⁸⁸ ilim,¹¹⁸⁹ hikmet¹¹⁹⁰” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Bakara suresinin 105. ayetindeki *hayr* kavramı Ehl-i kitap’tan kâfirlerin ve putperestlerin, Allah’ın, Hz. Muhammet’e “hikmetini ve ayetlerini vahyetmemesini” temenni ettikleri ifade edilmiştir.¹¹⁹¹ Bahsi geçen kişilerin peygamberin İsrailoğullar’ından gönderilmesini istedikleri, peygamberin soyundan olmak istedikleri, fakat bu isteklerinin aksine peygamberin Hz. İsmail’in oğullarından gönderildiği, durum böyle olunca nefislerinin buna uymayı istemediği, bilakis şiddetli bir kaçınma ve kerahetle peygambere uymaktan kaçındıkları ifade edilmiştir.¹¹⁹²

Bakara suresinin 269. ayetindeki “hikmet” kavramı “çok *hayr*” olarak vasıflandırılmaktadır. *Hayr* verilmesi Mâturîdî’nin tefsirinde “dünyada bütün afetlerden,

¹¹⁸⁴ Semerķandî, *Tefsîru’s-Semerķandî*, 1: 179.

¹¹⁸⁵ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 1: 135; Semerķandî, *Tefsîru’s-Semerķandî*, 1: 81.

¹¹⁸⁶ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 1: 135.

¹¹⁸⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 2: 470.

¹¹⁸⁸ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 1: 530.

¹¹⁸⁹ Semerķandî, *Tefsîru’s-Semerķandî*, 1: 179.

¹¹⁹⁰ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 2: 262.

¹¹⁹¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 2: 470.

¹¹⁹² Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 1: 530.

ahirette cezaların gerçekleşmesinden nefsinı koruyacak bir *hayr* verilmesi”¹¹⁹³ şeklinde açıklanmıştır. “Hikmet ve Kur’an” önceki kitap ve suhurlardan efdaldır, çünkü Allah “...وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا” “...ve size pek az bilgi verilmiştir.” mealindeki İsrâ’ suresinin 85. ayetinin bir bölümünde onlara verileni az olarak adlandırırken, *cevâmi’u-l’kelim* olması sebebiyle Kur’an’ı “çok *hayr*” olarak adlandırmıştır.¹¹⁹⁴

1.1.10. Menfaat, Fayda

İsim olan *hayr* iki Medenî ayette “menfaat, fayda”¹¹⁹⁵ anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 72. İsim olan *hayr*ın “menfaat, fayda” anlamlarıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayra</i> Verilen Anlamlar
1	102/24/Nür:33	...وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِّنْ مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ ...	Mal, fayda, ödeme gücü, kazanma gücü, doğruluk, vefa, güvenilirlik, meslek, iş, sanat, el becerisi, hareket, faaliyet, edep, namaz kılmak, dua etmek, dindar olmak
2	103/22/Hac:36	وَالَّذِينَ جَعَلْنَا مَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ ...	Sevap, menfaat, sadaka, Allah’a yaklaşmak

Nür suresinin 33. ayetinde geçen *hayr* kavramını müfessirler “mal,”¹¹⁹⁶ ödeme gücü,¹¹⁹⁷ meslek,¹¹⁹⁸ doğruluk¹¹⁹⁹, anlamları ekseninde açıklamışlardır. Fakat Şâfi’î

¹¹⁹³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 2: 262.

¹¹⁹⁴ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1: 179.

¹¹⁹⁵ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 3:127; Şâfi’î, *Tefsîru’l-İmâm eş-Şâfi’î*, 3: 1140; Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18: 531; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, 8: 2494; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 7: 419-420; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2:460.

¹¹⁹⁶ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 3:197; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 446-447; Şâfi’î, *Tefsîru’l-İmâm eş-Şâfi’î*, 3:1140; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 3: 178-179; Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 19: 167-175; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, 8: 2583-2584; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560; Caşşâş, *Aḥkâmu’l-Kur’ân*, 5: 180-181; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2: 511-512.

¹¹⁹⁷ Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 19: 167-175; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, 8: 2583-2584.

¹¹⁹⁸ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 3: 178-179; Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 19: 167-175.

¹¹⁹⁹ Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 19: 167-175.

buradaki *ḥayr* kavramına “mal veya fayda veya bunun tamamı” şeklinde bir anlam vermiştir. Kur’an’da geçen *ḥayr* kavramını genel bir bakış ile değerlendirip, ayetlerden örnekler vererek *ḥayr* kavramının “iman ve salih amel, sevap ve menfaat, mal” anlamlarına geldiğini ifade etmiş “sevap ve menfaat” anlamını Hâc suresinin 36. ayetinden çıkarmıştır.¹²⁰⁰

Hâc suresinin 36. ayetinde geçen *ḥayr* kavramı Muḳātil, Ṭaberī, İbn Ebī Hâtim, Mâturîdî ve Semerkandî tarafından “sevap ve fayda”¹²⁰¹ anlamlarıyla açıklanmıştır. Bu ayette *ḥayr* kavramı dünya ve ahiret için farklı anlamlarla açıklanmıştır. Muḳātil ve Semerkandî buradaki *ḥayr* kavramını “ahirette sevap, dünyada menfaat”¹²⁰² şeklinde, Ṭaberī ise “ahirette sevap, onunla sadaka ve kurbanlık deveyi kesmeniz ile elde ettiğiniz, dünyada ise ona binmeye ihtiyaç duyduğunuzda binme” şeklinde açıklamışlardır. Ṭaberī ayrıca “süt, ihtiyaç halinde binme”¹²⁰³ şeklinde bir rivayet aktarmıştır. Yine Ṭaberī ve Sufyân es-Şevrî “zorunda kaldığın zaman kurbanlık devene binmen ve sütünü içmen”¹²⁰⁴ şeklinde başka bir rivayete yer vermişlerdir. Bu rivayete benzeyen “Binmeye ihtiyaç duyan biner, sütüne ihtiyaç duyan içer.”¹²⁰⁵ şeklindeki başka bir rivayeti Ṭaberī ve İbn Ebī Hâtim nakletmiştir. İbn Ebī Hâtim ayrıca “bedene fayda ve sevap”¹²⁰⁶ biçiminde başka bir açıklama aktarmıştır. Mâturîdî, “kurbanlık

¹²⁰⁰ Şāfi‘î, *Tefsîru l-İmām eş-Şāfi‘î*, 3: 1140.

¹²⁰¹ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 3: 127; Ṭaberī, *Câmi‘u l-Beyân*, 18: 531; İbn Ebī Hâtim, *Tefsîru l-Kurâni l-Azîm*, 8: 2494; Mâturîdî, *Te‘vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 7: 419-420; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 460.

¹²⁰² Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 3: 127; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 460.

¹²⁰³ Ṭaberī, *Câmi‘u l-Beyân*, 18: 531.

¹²⁰⁴ Sufyân b. Saïd b. Mesrûk eş-Şevrî, *Tefsîru’s-Şevrî* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1403/1983), 213; Ṭaberī, *Câmi‘u l-Beyân*, 18: 531.

¹²⁰⁵ Ṭaberī, *Câmi‘u l-Beyân*, 18: 531; İbn Ebī Hâtim, *Tefsîru l-Kurâni l-Azîm*, 8: 2494.

¹²⁰⁶ İbn Ebī Hâtim, *Tefsîru l-Kurâni l-Azîm*, 8: 2494.

olarak işaret gerdanlığı takıldıktan sonra, yük yükleme, sağma, binme gibi hazır menfaatler”, “gerdanlık takıldığı zaman ahiretteki sevap” şeklindeki rivayetleri aktarmış ve “Mecburen kurban olarak belirlenenler hariç onlardan faydalanmak helal olmaz. Çünkü Mā’ide suresinin 2. ayetinde “*Allah’ın nişaneleri helal olmaz.*” denilmiştir. Onlardan faydalanmakta (Allah’ın) şe’airini ihlal vardır. Bundan dolayı ashabımız kurbanlık develerden faydalanılmaması gerektiğini söylemiştir.” şeklinde kendi görüşünü bildirmiştir. Ardından Ebū Hurayra’dan “Nebi kurbanlık devesini süren bir adam gördü ve adama ‘Ona bin.’ dedi. Adam ‘O kurbanlıktır.’ dedi. Nebi ‘Yazık sana!’ veya ‘Vay sana! Bin ona.’ dedi.” şeklinde kendi görüşüne aykırı görünen bir rivayeti aktardıktan sonra “Bu bizce şiddetli ihtiyaç halinde olan adamı görüp binmesini söylemesidir. Bizim de zikrettiğimiz gibi sıkıntı durumunda *muḥarremāttan* faydalanmak caiz olur. Tercih durumunda ise caiz olmaz. O halde *menāsik* için işaretlenen kurbanlık develerden yararlanmak da zaruret durumunda caiz olur.”¹²⁰⁷ diyerek kendi görüşünü ifade etmiştir.

Çalışmamızda ilk defa bu ayette Sufyān eş-Şevrī’nin bir aktarımına rastlanmıştır.

1.1.11. Takvâ

İsim olan *ḥayr* yalnızca bir Medenī ayette “takvâ” anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 73. İsim olan *ḥayr*ın “takvâ” anlamıyla açıklandığı Medenī ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Ḥayr Kavramına Verilen Anlamlar
1	93/99/Zilzāl:7	فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ	Tasdduk, ḥasene, takvâ

Zilzāl suresinin 7. ayetindeki *ḥayr* kavramına “takvâ” anlamını veren, incelediğimiz müfessirler arasında yalnızca Tusterī’dir. Tusterī buradaki *ḥayr* kavramını “takvânın tamamlanması; kulun, -birazı helal olanı terk ederek, harama yaklaşımdan korkarak, zerre kadar olan şeyde bile- Allah’a takvâlı olması” biçiminde açıklamıştır.¹²⁰⁸

¹²⁰⁷ Mâturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 419-420.

¹²⁰⁸ Tusterī, *Tefṣīru’t-Tusterī*, 201-202.

Ayrıca incelediğimiz tefsirlerde yer verilmemiş olsa da Bakara suresinin 197. ayetindeki “فَإِنَّ خَيْرَ الْزَّادِ التَّقْوَى” “...kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır.” cümlesinde takvâya, “azığın en hayırlısı” sıfatının uygun görüldüğünü tespit etmiş bulunmaktayız.

1.1.12. Cennet

İsim olan *hayr* yalnızca bir Medenî ayette “cennet”¹²⁰⁹ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 74. İsim olan *hayrın* “cennet” anlamıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	113/9/Tevbe:88	لَكِنَّ الرَّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ	Her şeyde üstün olan, erdemli, kadınlar, cennetler, nimetler, huriler, zevceler, erdemli kadınlar, zikir, güzel övgü, sevap, karşılık

Tevbe suresinin 88. ayetinde geçen *hayrât* çoğulu müfessirlerin geneli tarafından “kadınlar”¹²¹⁰ şeklinde açıklanırken Taberî “kadınlar” anlamına ilave olarak “cennetler, nimetler”¹²¹¹ şeklinde diğer müfessirlerin zikretmediği farklı anlamlara yer vermiştir.

1.1.13. Hidayet

İsim olan *hayr* yalnızca bir Medenî ayette “hidayet” anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 75. İsim olan *hayrın* “hidayet” anlamıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayra</i> Verilen Anlamlar
1	89/3/Âl-i İmrân:26	قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ	Mülk, izzet, rahmet, nusret, ganimet, hidayet, mutluluk

Âl-i İmrân suresinin 26. ayetindeki *hayr* kavramı müfessirlerin çoğunluğu tarafından ayette sayılan “mülk ve izzet” gibi manalarla açıklanmış olsa da Semerķandî tarafından “hidayet ve mutluluk”¹²¹² anlamlarıyla izah edilmiştir.

¹²⁰⁹ Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 14: 414-415.

¹²¹⁰ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 2: 160; Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 14: 414-415; Semerķandî, *Tefsîru's-Semerķandî*, 2: 80.

¹²¹¹ Taberî, *Câmi ü'l-Beyân*, 14: 414-415.

¹²¹² Semerķandî, *Tefsîru's-Semerķandî*, 1: 204.

1.1.14. Sevap

İsim olan *hayr* beş Medenî ayette “sevap,¹²¹³ ahirette çok sevap,¹²¹⁴ karşılık¹²¹⁵” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 76. İsim olan *hayr*ın “sevap” anlamıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayra</i> Verilen Anlamlar
1	87/2/Bakara:216	كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ...	Fetih, şehadet, ganimet, İslam’ın izharı, geçimde genişlik, sevap, ahirette derece
2	89/3/Âl-i İmrân:180	وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا أَنْتَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرٌ لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ ...	Şeref, sevap, karşılık
3	92/4/Nisâ’:19	... فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيجعل الله فيه خيراً كثيراً	Çocukla rızıklandırılmak, meyletmek, lütuf, sevilen şey, sevap, zenginlik
4	103/22/Hac:36	وَالَّذِينَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ ...	Sevap, menfaat, sadaka, Allah’a yaklaşmak
5	113/9/Tevbe:88	لَكِنَّ الرُّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ ...	Her şeyde üstün olan, erdemli, kadınlar, cennetler, nimetler, huriler, zevceler, erdemli kadınlar, zikir, güzel övgü, sevap, karşılık

Bakara suresinin 216. ayetindeki “وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ” “*Hakkınızda hayırlı olduğu halde*” ifadesinde geçen *hayr* sıfat veya isim olarak değerlendirilebilir. Tefsirlerde yapılan açıklamaların çoğunda buradaki *hayr* isim olarak değerlendirilmiştir. Buradan yola çıkarak biz de bu ayetteki *hayrı* “İsim Olan *Hayr*” başlığı altında değerlendirmiş bulunmaktayız. Buradaki *hayr* kavramına “ahirette sevaba ulaşma, derecelere ulaşma” anlamları verilmiş ve bu ayetin tefsiri bağlamında herhangi bir şeyin akıbetinin *hayr* olabileceği, sonuçları bilmediğimizden, cahilliğimizden bizim bunu bilemeyeceğimiz anlatılmıştır.¹²¹⁶

Âl-i İmrân suresinin 180. ayetindeki *hayrı* tefsirlerdeki yorumlar sebebiyle hem

¹²¹³ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-‘Azîz*, 3: 116; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18: 531; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-‘Kurâni’l-‘Azîm*, 8: 2494; Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 5: 443; 7: 419-420; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 80, 460.

¹²¹⁴ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 3: 84.

¹²¹⁵ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 5: 443.

¹²¹⁶ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 2: 113

isim olarak bu başlık altında incelemekteyiz hem de sıfat olarak ilgili başlık altında inceleyeceğiz. Buradaki *ḥayr* kavramına “dünyada hayır ve şeref, ahirette sevap ve karşılık” anlamları verilmiştir.¹²¹⁷ Benzer şekilde Hâc suresinin 36. ayetindeki *ḥayr* kavramına da “ahirette sevap, dünyada menfaat”¹²¹⁸ anlamları verilmiştir. Şu durumda dünyadaki *ḥayr* ile ahiretteki *ḥayr* farklı anlamlar ile açıklanmıştır. Aynı ayrımı Toshihiko Izutsu da yapmıştır. *Ḥayr* kavramının anlam alanına hem dünya işlerinin hem de dinsel inançların girdiğini ifade etmiş, *ḥayrın* “mal varlığı” ve “salih amel” anlamları ile açıklandığı Bakara suresinin 215. ayetini örnek göstermiştir.¹²¹⁹

Nisâ’ suresinin 66. ayetinde geçen *ḥayr* sıfat olmasına rağmen Semerkandî tarafından “ahirette sevap”¹²²⁰ şeklinde açıklanmıştır. Diğer müfessirler buradaki *ḥayr* hakkında herhangi bir açıklama yapmamışlardır.

Bu ayetler dışında sıfat başlığı altında incelenecek olan Nûr suresinin 11. ayetindeki *ḥayr* Mâturîdî tarafından “*sevâb-ı kerîm*”¹²²¹ anlamıyla açıklanmıştır.

1.1.15. İyileşme, İyileştirme (*Şalah, İslâh*)

İsim olan *ḥayr* dört Medenî ayette “iyileşme (*şalah*)”¹²²² iyileştirme (*ıslâh*)¹²²³ anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 77. İsim olan *ḥayrın* “iyileşme, iyileştirme” anlamlarıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Ḥayr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	92/4/Nisâ’ :127	وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُبْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتِمَّى النِّسَاءِ الَّتِي لَا تُولَدْنَ لَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْعَبُونَ أَمْ تَكُونُونَ أَلْفَاظًا لَا تَعْلَمُونَ أَمْ تَكُونُونَ أَلْفَاظًا لَا تَعْلَمُونَ أَمْ تَكُونُونَ أَلْفَاظًا لَا تَعْلَمُونَ أَمْ تَكُونُونَ أَلْفَاظًا لَا تَعْلَمُونَ	Adil olmak, <i>ṭā’at</i> , ıslah etmek

¹²¹⁷ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 2: 543.

¹²¹⁸ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 3: 127.

¹²¹⁹ Izutsu, *Kur’an’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, 328, 329.

¹²²⁰ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1: 315.

¹²²¹ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 7: 529-530.

¹²²² Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 69.

¹²²³ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 3: 376.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayr Kavramına Verilen Anlamlar
		عَلِيماً	
2	102/24/Nūr:33	...وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ الْكِتَابَ بِمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْكُمْ ...	Mal, ödeme gücü, kazanma gücü, doğruluk, vefa, güvenilirlik, meslek, iş, sanat, el becerisi, hareket, faaliyet, edep, namaz kılmak, dua etmek, dindar olmak
3	103/22/Hac:11	وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يْعُذُّ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ	Zenginlik, verimlilik, atın yavrusu, erkek çocuğu, sağlık, afiyet, sadaka verilmesi, güvende olmak, malın çoğalması, geçimde bolluk, dünya sebepleri, acil gelen haz, <i>reha</i> , istenen şey
4	113/9/Tevbe:61	وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤَدُّونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَدْنَى قُلْ أَدْنَى خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤَدُّونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ	İyileşme, rahmet, nimet

Nisā' suresinin 127. ayetindeki *hayr* kavramını açıklarken Mâturîdî içerisinde “*ıslāh* etmek” geçen “Sana yetimler hakkında soruyorlar, de ki: onları ıslah etmek hayırdır.” mealindeki Bakara suresinin 220. ayetini zikretmiştir.¹²²⁴

Nūr suresinin 33. ayetindeki *hayr* kavramının anlamının “İyileşme” (*şalah*)¹²²⁵ olduğu Taberî, İbn Ebî Hâtim ve Mâturîdî tarafından aktarılmıştır. Mâturîdî “Eğer onlarda bir *hayr* görürseniz onlarla mükâtebe yapın.” cümlesi hakkında ihtilaf olduğunu bazılarının buradaki *hayr* kavramını “*hayr* çeşitleri, namaz kılma, *şalah* çeşitleri” şeklinde açıkladığını bazılarının ise “vefa, güvenilirlik (emanet), *şalah*” olarak açıkladıklarını ifade etmiştir.¹²²⁶ Caşşâs ve Semerkandî bu ayetteki *hayr* kavramının “dinde *şalah*”¹²²⁷ olarak açıklandığını aktarmış, Caşşâs ayrıca “En açık olanı, bundan *şalah*ın kastedildiğidir. Böylece vefa, doğruluk, güvenilirlik, borcu ödeme buna katılır. Çünkü ‘Falanda *hayr* vardır.’ dedikleri zaman insanların sözünden anlaşılan, onunla dindeki *şalah*ı kastettikleridir.” şeklinde kendi görüşünü ifade etmiştir.¹²²⁸ Semerkandî

¹²²⁴ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 3: 376.

¹²²⁵ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 19: 167-175; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 8: 2583-2584; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 7: 558-560.

¹²²⁶ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 7: 558-560.

¹²²⁷ Caşşâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 5: 180-181; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 2: 511-512.

¹²²⁸ Caşşâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 5: 180-181.

“edep ve *şalah*” şeklinde açıklama yapan başka bir rivayet daha aktardıktan sonra “Köle hürriyetine kavuştuktan sonra fesada düşmesin diye dininde *şalah* kastedilmiştir.”¹²²⁹ diyerek kendi tercihini ifade etmiştir.

Hac suresinin 11. ayetinde Medine’ye hicret ettikten sonra “*hayr* bulmak”tan bahsedilmekte ve buradaki *hayr* kavramı Taberî’nin aktardığı bir rivayette hicret eden kişinin “dünya işlerinin iyileşmesi” (*ıslāhı*) şeklinde açıklanmış ve “Eğer dünyası fesada uğrarsa dininden döner. Dünyası *ıslāh* olursa ibadete devam eder. Ona imtihan veya zayıflık isabet ederse dinini terk eder ve küfre döner.” denilmiştir.¹²³⁰ İbn Ebî Hâtim’in zikrettiği bir rivayete göre hicret eden kişiler “bol yağmur, verimlilik, hayvanların ve hanımların güzel doğumlar yapması” ile karşılaşılırsa “Bu dinimiz *şâlih*ti.” demek ve dinde kalmaya devam etmektedirler; fakat “çoraklık, verimsizlik, kötü doğumlar, kıtlık” ile karşılaşılırsa “Bu dinimizde *hayr* yoktur.” demektedirler.¹²³¹

Tevbe suresinin 61. ayetinde geçen “أَنْ خَيْرٌ” tamlamasının kesra ile kıraat edildiğinde “iyilik (*şalah*) kulağı” anlamına geldiği Ferrâ tarafından ifade edilmiş,¹²³² Semerkandî tarafından da aynı şekilde “*şalah*”¹²³³ açıklaması yapılmıştır.

1.1.16. Mutluluk, Sevinç, Güvende Olmak

İsim olan *hayr* üç Medenî ayette “mutluluk,¹²³⁴ sevinç,¹²³⁵ güvende olmak,¹²³⁶ rahatlama,¹²³⁷ acil gelen haz¹²³⁸” anlamlarıyla açıklanmıştır.

¹²²⁹ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2: 511-512.

¹²³⁰ Taberî, *Câmi’u l-Beyân*, 18: 575-578.

¹²³¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru l-Kurâni l-‘Azîm*, 8: 2477.

¹²³² Ferrâ, *Me’âni l-Kurân*, 1: 444.

¹²³³ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2: 69.

¹²³⁴ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 1: 204.

¹²³⁵ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 8: 370.

¹²³⁶ Ferrâ, *Me’âni l-Kurân*, 2: 217.

¹²³⁷ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru l-Kurâni l-‘Azîm*, 8: 2477.

Tablo 78. *Hayrın* “mutluluk, sevinç, güvende olmak” anlamlarıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	89/3/Âl-i İmrân:26	قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ	Mülk, izzet, rahmet, nusret, ganimet, hidayet, mutluluk
2	90/33/Ahẓāb:25	وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا	Zafer, ganimet, mal, esir, sevinç
3	103/22/Hac:11	وَمَنْ النَّاسُ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ	Zenginlik, verimlilik, atın yavru laması, erkek çocuğu, sağlık, afiyet, sadaka verilmesi, güvende olmak, malın çoğalması, geçimde bolluk, dünya sebepleri, acil gelen haz, istenen şey

Âl-i İmrân suresinin 26. ayetinde geçen *hayr* kavramı Semerkandî tarafından “rahmet, yardım, ganimet, ‘izzet, hidayet ve mutluluk”¹²³⁹ anlamlarıyla açıklanmıştır.

Ahẓāb suresinin 25. ayetinde geçen *hayr* kavramı müfessirlerin çoğu tarafından “zafer ve ganimet”¹²⁴⁰ anlamlarıyla açıklanmıştır. Fakat Mâturîdî buradaki *hayr* kavramına “istedikleri sevinç”¹²⁴¹ anlamını vermiştir.

Medenî ayetlerde isim olarak geçen *hayrı* incelerken birçok defa konu edindiğimiz Hac suresinin 11. ayeti Medine’ye hicret edenlerin karşılaştıkları olumlu ve olumsuz durumlarda takındıkları tavırdan bahsetmektedir. Bu ayette geçen *hayr* kavramı hakkında zengin rivayet malzemesi ve açıklama bulunmaktadır. Ferrā’ın açıklamasına göre buradaki *hayr* kavramı “sadaka verilenlerden olmak, hayvanlarının ve atlarının güvende olması”¹²⁴² anlamına gelirken Tusterî’ye göre ise “acil gelen

¹²³⁸ Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 106.

¹²³⁹ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1: 204.

¹²⁴⁰ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2: 711; Huwvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 3: 363; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kurâni’l-‘Azîm*, 9: 3126; Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 8: 370; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3: 54.

¹²⁴¹ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 8: 370.

¹²⁴² Ferrā’, *Me’âni’l-Kurân*, 2: 217.

haz”¹²⁴³ anlamına gelmektedir. İbn Ebî Hâtim’in Kaṭāde’den naklettiği bir rivayette ise bu kavrama bir çok olumlu anlam verilmiştir. “Rahatlama”¹²⁴⁴ anlamı bunlardan bir tanesidir.

1.1.17. Fetih, Zafer

İsim olan *ḥayr* üç Medenî ayette “fetih,¹²⁴⁵ zafer,¹²⁴⁶ görünür olma (*ẓuhūr*),¹²⁴⁷ yardım (*nuṣret*),¹²⁴⁸ mülk,¹²⁴⁹ şeref (‘izzet)¹²⁵⁰” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 79. İsim olan *ḥayr*ın “fetih, zafer” anlamlarıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Ḥayra Verilen Anlamlar
1	87/2/Bakara:216	كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ	Fetih, şehadet, ganimet, İslam’ın izharı, geçimde genişlik, sevap, ahirette derece
2	89/3/Âl-i İmrân:26	قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ	Mülk, izzet, rahmet, nusret, ganimet, hidayet, saadet
3	90/33/Aḥzāb:25	وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا	Zafer, ganimet, mal, esir, istenen sevinç

Bakara suresinin 216. ayetinde geçen *ḥayr* kavramını açıklarken Muḳātil ve İbn Ebî Hâtim “Allah onun akıbetini fetih, şehadet, ganimet kılar.”¹²⁵¹ Ṭaberî ve İbn Ebî

¹²⁴³ Tusterî, *Tefsîru ‘t-Tusterî*, 106.

¹²⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru ‘l-Kur’āni ‘l-‘Azîm*, 8: 2477.

¹²⁴⁵ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 1: 184; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru ‘l-Kur’āni ‘l-‘Azîm*, 2: 383; Mâturîdî, *Te ‘vîlātu Ehli ‘s-Sunne*, 2: 113; Semerkandî, *Tefsîru ‘s-Semerḳandî*, 1: 142.

¹²⁴⁶ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2: 711; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi ‘l-‘Azîz*, 3: 363; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru ‘l-Kur’āni ‘l-‘Azîm*, 9: 3126; Mâturîdî, *Te ‘vîlātu Ehli ‘s-Sunne*, 2: 113; Semerkandî, *Tefsîru ‘s-Semerḳandî*, 3: 54.

¹²⁴⁷ Ṭaberî, *Câmi ‘u ‘l-Beyân*, 4: 298; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru ‘l-Kur’āni ‘l-‘Azîm*, 2: 383.

¹²⁴⁸ Semerkandî, *Tefsîru ‘s-Semerḳandî*, 1: 204.

¹²⁴⁹ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 1: 269; Ṭaberî, *Câmi ‘u ‘l-Beyân*, 6: 295.

¹²⁵⁰ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 1: 269; Ṭaberî, *Câmi ‘u ‘l-Beyân*, 6: 295; Semerkandî, *Tefsîru ‘s-Semerḳandî*, 1: 204.

¹²⁵¹ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 1: 184; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru ‘l-Kur’āni ‘l-‘Azîm*, 2: 383.

Ḥātim “Savaşta sizin için ganimet, görünür olma (*zuhūr*), şehadet vardır.”¹²⁵² Semerkandī ise “Çünkü onda fetih, ganimet, şehadet, İslam’ın izharı vardır.”¹²⁵³ şeklindeki rivayetleri aktarmışlardır. Māturīdī “Onda (savaşta) fetih, zafer, geçimde genişlik, ahirette sevaba ulaşma, derecelere ulaşma olduğu zaman o sizin için daha hayırlıdır. (Herhangi bir şeyin) akıbeti *hayr* olabilir, sonuçları bilmediğimizden, cahilliğimizden biz bilmeyiz.”¹²⁵⁴ şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamadan buradaki *hayrı* sıfat olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Zikrettiğimiz bu rivayet ve açıklamalarda “fetih, zafer, görünür olma” anlamları ortaktır.

Âl-i İmrân suresinin 26. ayetindeki *hayr* kavramı Muḳātil ve Ṭaberī tarafından aynı ayetin baş kısmında bahsedilen “mülk, ‘izzet ve *zillet*” anlamlarıyla açıklanmıştır.¹²⁵⁵ Semerkandī ise kavramı “rahmet, yardım (*nuşret*), ganimet, ‘izzet, hidayet ve mutluluk”¹²⁵⁶ anlamlarıyla açıklamıştır. Bu açıklamalardaki “mülk, şeref (‘izzet), yardım” yakın anlamlardır.

Aḥzāb suresinin 25. ayetinde geçen *hayr* kavramı Yahyā b. Sellām, Huvvārī, İbn Ebī Ḥātim ve Semerkandī tarafından “zafer”¹²⁵⁷ anlamıyla açıklanmıştır.

Bu üç ayette geçen “fetih, zafer, görünür olma, yardım, mülk, şeref” anlamları yakın anlamlardır. Bu ayetler dışında sıfat başlığı altında incelenecek olan Nūr suresinin 11. ayetindeki *hayr* İbn Ebī Ḥātim tarafından “şeref (‘izzet), kesinlik (*teşebbut*), delil (beyyine)”¹²⁵⁸ anlamları nakledilerek açıklanmıştır.

¹²⁵² Ṭaberī, *Cāmi’u l-Beyān*, 4: 298; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru l-Ḳurāni l-‘Azīm*, 2: 383.

¹²⁵³ Semerkandī, *Tefsīru s-Semerkandī*, 1: 142.

¹²⁵⁴ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 2: 113.

¹²⁵⁵ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 269; Ṭaberī, *Cāmi’u l-Beyān*, 6: 295.

¹²⁵⁶ Semerkandī, *Tefsīru s-Semerkandī*, 1: 204.

¹²⁵⁷ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 2: 711; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi l-‘Azīz*, 3: 363; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru l-Ḳurāni l-‘Azīm*, 9: 3126; Semerkandī, *Tefsīru s-Semerkandī*, 3: 54.

¹²⁵⁸ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru l-Ḳurāni l-‘Azīm*, 8: 2544.

1.1.18. Edep

İsim olan *hayr* iki Medenî ayette “edep”¹²⁵⁹ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 80. İsim olan *hayr*ın “edep” anlamıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	102/24/Nūr: 12	لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ	Hüsn-i zan, izzet, edep ¹²⁶⁰
2	102/24/Nūr: 33	...وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عُلِمَتْ فِيهِمْ خَيْرًا وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْنَاهُمْ ...	Mal, ödeme gücü, kazanma gücü, doğruluk, vefa, güvenilirlik, meslek, iş, sanat, el becerisi, hareket, faaliyet, edep, namaz kılmak, dua etmek, dindar olmak

Nūr suresinin 12. ayetinde anlatılan, Hz. Aişe’ye atılan iftirayı duyanların *hayr* düşünceleri, Huvvārî tarafından “Müslüman kardeşi hakkında, kendi nefsi hakkında düşündüğünü düşünsün. Bu, Allah’ın izzetiyle izzetlensinler, yapmalarını istediği ve onlara emrettiği Allah’ın edebiyle edeplensinler diye mü’minler için kıyamet gününe kadar kâim olan, izzet ve edeptir.” şeklindeki bir nasihatle açıklanmıştır.¹²⁶¹

İbn Ebî Hâtim:

“Karısı Ümmü Eyyub, Ebu Eyyub Halit b. Zeyd’e ‘İnsanların Aişe hakkında dediklerini duydun mu?’ dedi. Ebu Eyyub ‘Duydum, o yalandır. Yoksa sen de mi onu yapıyorsun ey Ümmü Eyyub?’ şeklinde cevap verdi. Ümmü Eyyub ‘Hayır!

Vallahi yapmıyorum.’ dedi. Ebu Eyyub ‘Vallahi Aişe senden hayırlıdır.’ dedi.”

şeklindeki rivayeti aktardıktan sonra bu ayette geçen “*hayr* düşünülmesi” tamlamasını “Ebu Eyyub ve karısının dediği gibi” denilmesi şeklinde açıklamış ve *hayr* düşünmenin “Mü’min annesiyle zina edecek değildir.” şeklinde düşünmek, “zina etmediklerini”, “bu dinden olanların ailesinin zina etmeyeceğini”, “annesi ile baş başa kaldığında kişinin düşündüğü gibi” düşünmek olduğunu ifade eden diğer rivayetleri sıralamıştır.¹²⁶²

¹²⁵⁹ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2: 511-512.

¹²⁶⁰ Huvvārî, *Tefsîru Kitābillāhi’l-‘Azîz*, 3: 166.

¹²⁶¹ Huvvārî, *Tefsîru Kitābillāhi’l-‘Azîz*, 3: 166.

¹²⁶² İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-‘Kurāni’l-‘Azîm*, 8: 2546.

Ayetin ilgili bölümü hakkında Caşşâş “Biz mü’minler hakkında hüsnü zan etmekle ve onların işlerini caiz olana hamletmekle emrolunmuşuzdur.”¹²⁶³ şeklinde bir açıklama yaparken Semerķandī “Mü’minler hakkında düşündüğünüz gibi düşünseydiniz ya!”¹²⁶⁴ açıklamasını yapmıştır.

Nūr suresinin 33. ayetindeki *ḥayr* kavramı ise çoğunlukla “mal”, “güvenilirlik” veya “meslek” olarak açıklanırken yalnızca Semerķandī tarafından zikredilen bir rivayette “edep ve iyileşme (*ṣalaḥ*)”¹²⁶⁵ şeklinde açıklanmıştır.

1.1.19. Kadın

İsim olan *ḥayr* iki Medenī ayette *ḥayrāt* şeklinde çoğul olarak geçmektedir ve müfessirler tarafından “kadın,¹²⁶⁶ eş¹²⁶⁷” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 81. İsim olan *ḥayr*ın “kadın” anlamıyla açıklandığı Medenī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Ḥayr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	97/55/Raḥmān:70	فَبِهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ	Kadınlar, huriler, zevceler
2	113/9/Tevbe:88	لَكِنَّ الرَّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ	Her şeyde üstün olan, erdemli; kadınlar, zevceler; cennetler, nimetler, huriler; zikir, güzel övgü; sevap, karşılık

Raḥmān suresinin 70. ayetinde geçen “خَيْرَاتٌ حِسَانٌ” ifadesinin “güzel yüzlü, iyi huylu/ ahlaklı (خَيْرَاتُ الْأَخْلَاقِ)”¹²⁶⁸ şeklinde açıklandığı Muḳātil, Ṭaberī ve Māturīdī tarafından aktarılmıştır. Semerķandī aynı açıklamayı Muḳātil’den aktarmıştır.¹²⁶⁹ Ferrā’ *ḥayrāt* çoğulunun tekilinin “خَيْرَةٍ” (hayırlı kadın), “خَيْرَةٍ” (seçkin), “خَيْرَةٍ” (iyilik)

¹²⁶³ Caşşâş, *Aḥkāmü’l-Kur`ān*, 5: 117.

¹²⁶⁴ Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*, 2: 502.

¹²⁶⁵ Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*, 2: 511-512.

¹²⁶⁶ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 2: 160; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 23: 74-75; Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*, 2: 80.

¹²⁶⁷ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 484; Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*, 2: 80; 3: 388.

¹²⁶⁸ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 205; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 23: 74-75; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 484.

¹²⁶⁹ Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*, 3: 388.

şekillerinde okunabileceğini ifade etmiştir.¹²⁷⁰ Ebū ‘Ubeyde ve Huvvārī ise bu çoğulun tekilinin “خَيْرَةٌ” (hayırlı kadın) olduğunu belirtmişlerdir. Ebū ‘Ubeyde bu kelimenin erkek için kullanıldığını “خَيْرٌ” (hayırlı adam), çoğulun ise “أَخْيَارٌ” ve “خِيَارٌ” olduğunu ifade etmiştir.¹²⁷¹ Huvvārī bu çoğulu doğrudan “kadınlar” olarak açıklamıştır. Taberī ise “iri gözlü huriler” (bakireler), “Her çadırda zevce vardır.” şeklindeki açıklamaları rivayet etmiştir.¹²⁷² Māturīdī *ḥayrāt* çoğulunun tekilinin “خَيْرَةٌ” şeklinde şeddesiz okunabileceği gibi, “خَيْرَةٌ” şeklinde şeddeli de okunabileceğini ifade etmiş ve İbn Mes‘ūd’dan “Her mü’minin eşi (*ḥayra*) vardır, her eşin bir çadırı vardır.” şeklinde bir rivayet aktarmıştır.¹²⁷³ Semerkandī “Bütün cennetlerde güzel zevceler vardır.” şeklinde bir açıklama yapmış ve Zeccāc’dan (ö.311/923) bu çoğulun aslının lügatte “خَيْرَاتٌ” şeklinde şeddeli olduğunu, halk arasında okunuşunun şeddesiz olduğunu aktarmıştır.¹²⁷⁴

Tevbe suresinin 88. ayetinde geçen *ḥayrāt* şeklindeki çoğulun “خَيْرَةٌ” kelimesinin çoğulu olduğu ve “her şeyde üstün olan, değerli olan” anlamına geldiği Ebū ‘Ubeyde tarafından ifade edilmiştir.¹²⁷⁵ Huvvārī, Ḥasan-ı Başrī’nin “*Ḥayrāt*, hoş kadınlardır (*ḥisān*).” şeklindeki açıklamasını zikretmiş ve Raḥmān suresinin 70. ayetini delil olarak sunmuştur.¹²⁷⁶ Māturīdī aynı şekilde Raḥmān suresinin 70. ayetini örnek vererek bu kavramın “iri gözlü huriler” (bakireler) şeklinde açıklandığını ifade etmiştir.¹²⁷⁷ Taberī, bahsi geçen kişiler için ahiret *ḥayrātı* olduğunu ve bu *ḥayrātın* “kadınlar, cennetler, nimetler” olduğunu, bu çoğulun tekilinin “خَيْرَةٌ” olup anlamının “her şeyden hayırlı,

¹²⁷⁰ Ferrā’, *Me‘āni’l-Ḳurān*, 3: 120.

¹²⁷¹ Ebū ‘Ubeyde Ma‘mer b. El-Muşennā, *Mecāzu’l-Ḳur‘ān*, 2: 246.

¹²⁷² Taberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 23: 74-75.

¹²⁷³ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 484.

¹²⁷⁴ Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 3: 388.

¹²⁷⁵ Ebū ‘Ubeyde, *Mecāzu’l-Ḳur‘ān*, 1: 267.

¹²⁷⁶ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 2: 160.

¹²⁷⁷ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 5: 444.

erdemli” olduğunu ifade etmiştir.¹²⁷⁸

Semerķandī *ḥayrāt* kavramının anlamını “*ḥasenāt*” şeklinde açıkladıktan sonra “cennette güzel eşler” anlamına yer vermiş ve “*ḫَيْرَةٌ*” kelimesinin anlamlarından birisinin “zevce” olduğunu belirtmiştir. *Ḥayrāt* kavramının “erdemli kadınlar” anlamına geldiğini ve tekilinin “*ḫَيْرَةٌ*” olduğunu Ahfeş’ten (ö.215/830?) nakletmiştir. Ardından Mesrūk’un Abdullah b. Mes’ūd’dan rivayet ettiği, Raḥmān suresinin 70. ayetinin tefsirinde Māturīdī’nin baş kısmını zikrettiği “Her Müslüman’ın bir eşi (*ḥayra*) vardır, her eşin bir çadırı vardır, her çadırın dört kapısı vardır, her gün ona Allah’tan hediye, ikram, armağan girer. Göz diken kadınlar (*ṭamḥāt*), hafif, değersiz ruhlu kadınlar (*merḥāt*), ağız kokusu kötü kadınlar (*baḥrāt*), koltuk altı kokusu kötü kadınlar (*defrāt*) buraya kabul edilmemiştir.” şeklindeki haberi nakletmekte ve “*İri gözlü huriler*” mealindeki Vāḳı’a suresinin 22. ayetini zikretmiştir.¹²⁷⁹

Çalışmamızı birinci bölümünde incelediğimiz üzere klasik Arapça sözlüklerde “*ḫَيْرَةٌ*” kelimesinin karşılaştırma anlamı içermediği, “*ḫَيْرٌ*” kelimesinin *muenneşi* olduğu ifade edilmişti.¹²⁸⁰

Ḥayr kavramının *ḥayrāt* şeklindeki çoğulu Kur’an-ı Kerim’de toplam on defa geçmektedir. Tefsirlerde bu ayetlerden sekizinde “salih ameller”, birinde “mal ve evlat”, ikisinde ise “kadın, eş” anlamlarıyla açıklanmıştır.

1.1.20. Güzel Söz, Övgü

İsim olan *ḥayr* iki Medenī ayette “güzel söz,¹²⁸¹ dünyada anılma, övgü¹²⁸²” anlamlarıyla açıklanmıştır.

¹²⁷⁸ Taberī, *Cāmi ū l-Beyān*, 14: 414-415.

¹²⁷⁹ Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*, 2: 80.

¹²⁸⁰ Bkz. Bu çalışma 1. Bölüm “*H-Y-R Kökü İsim Formu*” başlığı.

¹²⁸¹ Taberī, *Cāmi ū l-Beyān*, 9: 350-351.

¹²⁸² Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 5: 443.

Tablo 82. *Hayrın* “güzel söz, övgü” anlamlarıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	92/4/Nisâ':149	إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تَخْفَوْهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا	Güzel söz, <i>yakîn</i> ve şüphe, <i>hasene</i>
2	113/9/Tevbe:88	لَكِنَّ الرَّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ	Her şeyde üstün olan, erdemli, kadınlar, cennetler, nimetler, huriler, zevceler, erdemli kadınlar, zikir, güzel övgü, sevap, karşılık

Nisâ' suresinin 149. ayetindeki “إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا” ifadesi Taberî tarafından “Size güzel davrananlara, sözün güzelini söylerseniz...”¹²⁸³ şeklinde açıklanmıştır.

Tevbe suresinin 88. ayetinde geçen *hayrât* çoğulu müfessirlerin geneli tarafından “kadınlar”¹²⁸⁴ şeklinde açıklanırken Mâtürîdî, “dünyada anılma, güzel övgü, insanları yollarına sevk etme; ahirette ise sevap ve karşılık” şeklinde bir açıklama zikretmiştir.¹²⁸⁵

Şu durumda bu iki ayette geçen *hayr* kavramı için “sözün güzeli, dünyada anılma ve övgü” anlamları ortaktır.

1.1.21. Doğruluk, Güvenilirlik (*Şıdk*, Emanet)

İsim olan *hayr* yalnızca bir Medenî ayette “doğruluk (*şıdk*), söz tutma (vefa, sadakat);¹²⁸⁶ güvenilirlik (emanet),¹²⁸⁷ emaneti yerine getirme (emaneti edâ),¹²⁸⁸ ödeme (edâ)¹²⁸⁹” anlamlarıyla açıklanmıştır.

¹²⁸³ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 9: 350-351.

¹²⁸⁴ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 2: 160; Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 14: 414-415; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2: 80.

¹²⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 5: 443.

¹²⁸⁶ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 446-447; Ferrâ', *Me'âni'l-Kurân*, 2: 251; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 3: 178-179; Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 19: 167-175; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 8: 2583-2584; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 7: 558-560; Caşşâş, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 5: 180-181; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 2: 511-512.

¹²⁸⁷ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1: 446-447; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 3: 178-179; Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 19: 167-175; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 8: 2583-2584; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 7: 558-560.

¹²⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 8: 2583-2584; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 7: 558-560.

¹²⁸⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 19: 167-175; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 8: 2583-2584.

Tablo 83. *Hayr* kavramının “doğruluk, güvenilirlik” anlamıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/ Ayet	Ayet Metni	<i>Hayr</i> Kavramına Verilen Anlamlar
1	102/24/Nûr:33	وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِّنْ مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ ...	Mal, ödeme gücü, kazanma gücü, doğruluk, vefa, güvenilirlik, meslek, iş, sanat, el becerisi, hareket, faaliyet, edep, namaz kılmak, dua etmek, dindar olmak

Nûr suresinin 33. ayetindeki *hayr* kavramı Ferrâ’ tarafından “mükâtebeyi ödeme konusunda vefa”¹²⁹⁰ şeklinde açıklanırken Taberî, kavramı “kendi üzerlerine vacip kıldıklarına ve yükümlü olduklarına vefa” şeklinde açıklamıştır. Taberî’nin bu açıklaması “mükâtebeye vefa” şeklinde anlaşılabilir. Taberî ayrıca rivayetler dökümünü aktardıktan sonra “kölelerin konuşma tarzlarında *şiddet*” ve “efendinin kölede bulunmasına ihtiyacı olan sebepler” şeklinde detaylı açıklamalar yapmıştır.¹²⁹¹

İbn Ebî Hâtim ise *hayr* kavramını açıklamaksızın “Eğer onlarla mükâtebe yapmakta sizin için *hayr* olduğunu bilerseniz.”¹²⁹² şeklinde bir yorum yapmıştır. Mâtürîdî, ayetin bu kısmının te’vîlinin “kölelerin yapılan mükâtebeyi ödeyecek (edâ) ve buna vefalı olacak güçleri”¹²⁹³ şeklinde olduğunu ifade etmiştir.

1.1.22. Adâlet

İsim olan *hayr* yalnızca bir ayette “adâlet”¹²⁹⁴ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 84. İsim olan *hayr*ın “adâlet” anlamıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayra</i> Verilen Anlamlar
1	92/4/Nisâ’:127	وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَأَمَّى النِّسَاءَ الَّتِي لَا تُولَدْنَ لَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا	Adil olmak, <i>tâ’at</i> , ıslah etmek

Nisâ’ suresinin 127. ayetindeki *hayr* kavramı Muḳâtil tarafından “mirasları bölme konusunda emrolunduğunuz şey”,¹²⁹⁵ Taberî tarafından “Allah’ın adâletle davranmanızı

¹²⁹⁰ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kurân*, 2: 251.

¹²⁹¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 19: 167-175.

¹²⁹² İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kurâni’l-‘Aẓîm*, 8: 2583-2584.

¹²⁹³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560.

¹²⁹⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 9: 266.

¹²⁹⁵ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 1: 412.

emrettiği şey, yetimlerin mallarında adil olmak, bunda Allah’ın emrini tamamlamak ve sonuca ulaştırmak”¹²⁹⁶ şeklinde ayetin baş kısmında anlatılanları özetler şekilde açıklanmış ve bunların adâletle yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

1.1.23. Kibleye Yönelme Emri

İsim olan *ḥayr* yalnızca bir Medenî ayette “kibleye yönelme emri”¹²⁹⁷ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 85. *Ḥayr* kavramının “kibleye yönelme emri” anlamıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Ḥayra</i> Verilen Anlamlar
1	87/2/Bakara: 148	وَلِكُلِّ وُجْهَةٍ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ	Salih ameller, <i>tā’atler</i> , kibleye yönelme emri

Bakara suresinin 148. ayetindeki “*ḥayrlarda* yarışma” emri genellikle “salih amellerde”¹²⁹⁸ ve “*tā’atlerde*”¹²⁹⁹ yarışmak şeklinde açıklansa da bu emir Huvvārî tarafından “Kıblenizde fitneye düşmeyin.”¹³⁰⁰ şeklinde, Taberî tarafından ise “Kıblenizi koruyunuz.”¹³⁰¹ şeklinde açıklanmıştır. Taberî ayrıca “Kıblenize sahip çıkın.” (Kıblenizi elinizden aldırmayın.)¹³⁰² şeklindeki rivayeti aktarmıştır. Mâturîdî bu ifadenin “*Ḥayrlarda* geçmiş ümmetlerle yarışın.” şeklinde açıklandığını aktardıktan sonra kâfirlerden ayrıldığınızı göstermek için “Kible ve ona yönelme emrinde yarışın.” şeklinde kendi görüşünü beyan etmiştir.¹³⁰³

¹²⁹⁶ Taberî, *Cāmi ü’l-Beyān*, 9: 266.

¹²⁹⁷ Mâturîdî, *Te’vîlātu Ehli’s-Sunne*, 1: 591.

¹²⁹⁸ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 148; Taberî, *Cāmi ü’l-Beyān*, 3: 196; Semerḳandî, *Tefsîru’s-Semerḳandî*, 1: 102.

¹²⁹⁹ Mâturîdî, *Te’vîlātu Ehli’s-Sunne*, 1: 591; Caşşâş, *Aḥkāmü’l-Ḳur’ān*, 1: 113; Semerḳandî, *Tefsîru’s-Semerḳandî*, 1: 102.

¹³⁰⁰ Huvvārî, *Tefsîru Kitābillāhi’l-‘Azîz*, 1: 157.

¹³⁰¹ Taberî, *Cāmi ü’l-Beyān*, 3: 196.

¹³⁰² Taberî, *Cāmi ü’l-Beyān*, 3: 196.

¹³⁰³ Mâturîdî, *Te’vîlātu Ehli’s-Sunne*, 1: 591.

1.1.24. Şehadet

İsim olan *hayr* yalnızca bir Medenî ayette “şehadet”¹³⁰⁴ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 86. İsim olan *hayr*ın “şehadet” anlamıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	<i>Hayra</i> Verilen Anlamlar
1	87/2/Bakara:216	كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ	Fetih, şehadet, ganimet, İslam’ın izharı, geçimde genişlik, sevap, ahirette derece

Bakara suresinin 216. ayetindeki “هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ” ifadesindeki *hayr* isim olarak değerlendirilerek “O sizin için hayırdır.” şeklinde anlaşılabileceği gibi sıfat olarak değerlendirilip “O sizin için hayırlıdır.” şeklinde de anlaşılabılır. Biz tefsirlerdeki rivayetlerden¹³⁰⁵ hareketle buradaki *hayrı* isim başlığı altında değerlendirmeyi uygun bulduk.

Buradaki *hayr* kavramını açıklarken Muḳātil ve İbn Ebî Hâtim “Allah onun akıbetini fetih, şehadet, ganimet kılar.”¹³⁰⁶ Taberî ve İbn Ebî Hâtim “Savaşta sizin için ganimet, görünür olma (*zuhûr*), şehadet vardır.”¹³⁰⁷ Semerkandî ise “Çünkü onda fetih, ganimet, şehadet, İslam’ın izharı vardır.”¹³⁰⁸ şeklindeki rivayetleri aktarmışlardır. Bu rivayetlerdeki ortak yön “şehadet” anlamını zikretmeleridir.

1.1.25. Savaş, Cihat

İsim olan *hayr* yalnızca bir Medenî ayette “savaş (*kıṭāl*),¹³⁰⁹ cihat¹³¹⁰” anlamlarıyla açıklanmıştır.

¹³⁰⁴ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 1: 184; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 4: 298; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Ḳurâni’l-‘Azîm*, 2: 383; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1: 142.

¹³⁰⁵ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 1: 184; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 4: 298; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Ḳurâni’l-‘Azîm*, 2: 383; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1: 142.

¹³⁰⁶ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 1: 184; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Ḳurâni’l-‘Azîm*, 2: 383.

¹³⁰⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 4: 298; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Ḳurâni’l-‘Azîm*, 2: 383.

¹³⁰⁸ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1: 142.

¹³⁰⁹ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2:708-709; Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 3:360-361.

¹³¹⁰ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 3: 360-361.

Tablo 87. İsim olan *hayr*ın “savaş, cihat” anlamlarıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
1	90/33/Ahzāb:19	أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يُنْظَرُونَ إِلَيْكَ تَتُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْتَشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمُؤْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ جِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا	Ganimet, savaş, cihat, infak, mal, Rasul ve dini

Ahzāb suresinin 19. ayetindeki *hayr* kavramı müfessirlerin çoğu tarafından “ganimet” anlamıyla açıklansa da Yahyā b. Sellām ve Huvvārī ayrıca “savaş” (*kıṭāl*) anlamını zikretmişlerdir. Buna ilaveten ayette bahsedilen *hayra* karşı cimri olmanın “savaşmamak” anlamına geldiğini belirtmişlerdir.¹³¹¹ Huvvārī “Cihattan kaçınırlar, buna rağmen mü’minlerin karşılığını ahirette beklediğini beklerler.”¹³¹² açıklamasını eklemiştir.

1.1.26. Meslek, Güç, Kararlılık, Akıl

İsim olan *hayr* sadece bir Medenî ayette “meslek,¹³¹³ güç,¹³¹⁴ kararlılık,¹³¹⁵ akıl,¹³¹⁶ hareket/ faaliyet¹³¹⁷” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 88. *Hayr* kavramının “meslek, güç, kararlılık, akıl” anlamlarıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Hayra Verilen Anlamlar
1	102/24/Nūr:33	...وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْكُمْ ...	Mal, ödeme gücü, kazanma gücü, doğruluk, vefa, güvenilirlik, meslek, iş, el becerisi, hareket, faaliyet, edep, namaz kılmak, dua etmek, dindar olmak

Nūr suresinin 33. ayetinde geçen *hayr* kavramı Mukātil, Yahyā b. Sellām, Şāfi‘ī,

¹³¹¹ Yahyā b. Sellām, *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, 2: 708-709; Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi*’l-‘Azīz, 3:360-361.

¹³¹² Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi*’l-‘Azīz, 3: 360-361.

¹³¹³ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi*’l-‘Azīz, 3: 178-179; Ṭaberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 19: 167-175; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Kurāni*’l-‘Azīm, 8: 2583-2584; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560; Caşşās, *Ahkāmu’l-Kur’ān*, 5: 180-181; Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 2: 511-512.

¹³¹⁴ Ṭaberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 19: 167-175; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Kurāni*’l-‘Azīm, 8: 2583-2584.

¹³¹⁵ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Kurāni*’l-‘Azīm, 8: 2583-2584.

¹³¹⁶ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Kurāni*’l-‘Azīm, 8: 2583-2584.

¹³¹⁷ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560.

Huvvārī, Ṭaberī, İbn Ebī Ḥātim, Māturīdī, Caşşās ve Semerkandī tarafından aktarılan rivayetlere ve yapılan açıklamalara göre “mal” anlamına gelmektedir. Fakat “meslek” ve “el becerisi”¹³¹⁸ anlamları da bu ayetteki *ḥayr* kavramına verilen baskın anlamlardandır. Bu anlamlar dışında birkaç müfessirin rivayet ettiği veya *ḥayr* kavramını açıklamak için kullandığı “kudret ve kendisiyle yapılan sözleşmeyi eda için kazanma,¹³¹⁹ güç, kuvvet, güç yetirebilme,¹³²⁰ iş,¹³²¹ hareket/faaliyet, kölede bulunmasına efendinin ihtiyacı olan sebepler,¹³²² azim (kararlılık),¹³²³ akıl¹³²⁴” şeklinde başka anlamlar da vardır.

“Meslek” anlamı Huvvārī, Ṭaberī, İbn Ebī Ḥātim, Māturīdī, Caşşās ve Semerkandī tarafından aktarılmıştır. Ṭaberī, İbn Ebī Ḥātim ve Māturīdī ayrıca “el becerisi” anlamını aktarmışlardır. Bunlara ilave olarak Ṭaberī ve İbn Ebī Ḥātim “kuvvet, güç yetirebilme” anlamlarını zikretmişlerdir.

Şafii bu ayette geçen *ḥayr* kavramına “mal kazanma gücü ve güvenilirlik” anlamını vermiş ve “Çünkü eğer kazanmaya gücü olur, güvenilir olmazsa ödemez, güvenilir olur kazanma gücü olmazsa ödemez. Güvenilirlik ve kazanma gücüne sahip olduklarında, sanat sahibi olsun olmasın baliğ köle ve cariye bu konuda birdir.”¹³²⁵ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Huvvārī, İbn ‘Abbās’ın bu ayetteki *ḥayr* kavramına “meslek veya iş” anlamını

¹³¹⁸ Ṭaberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 19: 167-175; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 8: 2583-2584; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560.

¹³¹⁹ Ṭaberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 19: 167-175.

¹³²⁰ Ṭaberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 19: 167-175; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 8: 2583-2584.

¹³²¹ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 178-179.

¹³²² Ṭaberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 19: 167-175.

¹³²³ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 8: 2583-2584.

¹³²⁴ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 8: 2583-2584.

¹³²⁵ Şāfi’ī, *Tefsīru’l-İmām eş-Şāfi’ī*, 3: 1140.

verdiğini, ardından “Eğer onlarla, dilenmekten başka iş veya meslekleri olmadan, mükatebe yapılırsa, bu hoş karşılanmaz. Meslek veya işleri olursa, o zaman onlara farz veya nafile olarak sadaka verilir.”¹³²⁶ şeklinde bir açıklama yaptığını aktarmıştır. İbn Ebî Hâtim “Eğer onların el becerisi olduğunu bilerseniz. Müslümanlardan geçim temin etmelerini kabul etmeyin.” şeklinde, Mâtürîdî “Onları kanca/çengel olarak insanlara göndermeyin.”,¹³²⁷ Semerkandî ise “Onları insanlardan dilenmeye göndermeyin.”¹³²⁸ şeklinde benzer aktarımlar yapmışlardır.

Taberî, “meslekî uğraş” (*hurfe*, sanat, ustalık) anlamını zikrettikten sonra İbn Ömer’den “O, mesleği olmayan kölesiyle mükatebe yapmayı kerih gördü.” şeklinde bir rivayete yer vermiştir. Daha sonra buradaki *hayr* kavramı için “mal” anlamından ziyade “meslek” anlamını tercih ettiğini ifade etmiş ve “Eğer onlarda mesleki uğraşa ve kazanmaya kuvvet, kendi üzerlerine vacip kıldıklarına ve yükümlü olduklarına vefa, konuşma tarzlarında doğruluk görürseniz, onlarla mükatebe yapın. Bunlar, kölede bulunmasına efendinin ihtiyaç duyacağı sebeplerdir.”¹³²⁹ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

İbn Ebî Hâtim bu ayetteki *hayr* kavramı için 11 farklı anlam saymıştır. Bunlardan üç tanesi “mal veya meslek, ödemeye güç yetirebilecek bir kazanç”, “güç yetirme, kuvvet” ve “azim (kararlılık), akıl” şeklindedir.¹³³⁰ “Azim (kararlılık), akıl” anlamı yalnızca İbn Ebî Hâtim tarafından zikredilmiştir. Bu anlama diğer tefsirlerde yer verilmemiştir.

Mâtürîdî, bu ayette geçen *hayr* kavramının Yahyâ b. Ebî Keşîr’den (ö.129/747) rivayet edilen bir hadiste “meslek” anlamı ile açıklandığını ifade etmiştir. Ayrıca diğer

¹³²⁶ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 3: 178-179.

¹³²⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560.

¹³²⁸ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2: 511-512.

¹³²⁹ Taberî, *Câmi’ü’l-Beyân*, 19: 167-175.

¹³³⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kurâni’l-‘Azîm*, 8: 2583-2584.

tefsirlerde yer almayan “hareket/ faaliyet”¹³³¹ anlamına yalnızca Māturīdī’nin tefsirinde rastlanmaktadır.

1.1.27. Değerlendirme

1. *Ḥayr* kavramı 87 Medenī ayette; 38 defa isim, 59 defa sıfat olmak üzere toplam 97 defa geçmektedir.

2. İsim olan *ḥayr* 36 Medenī ayette, 38 defa geçmektedir. Tefsirlerde “maddî bir değer, salih amel, İslam ve şeriatı, iman, zekat, sadaka, rahmet, sağlık, afiyet, şerrin zıddı, sevilen, istenen, üstün olan şey, vahiy, nübüvvet, Kur’an, menfaat, fayda, takvâ, cennet, hidayet, sevap, iyileşme (*şalah*), iyileştirme (*ıslāh*), mutluluk, sevinç, güvende olmak, fetih, zafer, edep, kadın, güzel söz, dünyada anılma, övgü, doğruluk (*şidk*), güvenilirlik (*emānet*), adalet, kibleye yönelme emri, şahadet, savaş (*kıṭāl*), cihat, meslek, güç, kararlılık, akıl” anlamlarıyla açıklanmıştır.

3. Medenī ayetlerde isim olarak geçen *ḥayr* maddî bir değer olarak “mal, zenginlik, verimlilik, bolluk ve genişlik, geçimde bolluk, rızık, nimet, miras, ödeme gücü, geçim masrafı, ganimet, esir, çocuk” anlamlarıyla açıklanmış, malın *ḥayr* olarak adlandırılabilmesi için çok miktarda olması gerektiği vurgulanmıştır. Elmalılı faydalanılan herhangi bir şeye *ḥayr* denebileceğini ifade etmiştir.

4. Bakara suresinin 158. ve 184. ayetlerinde isim olarak geçen *ḥayr* hakkında, incelediğimiz tefsirlerde herhangi bir rivayet veya açıklama bulunmamaktadır. Diğer taraftan *ḥayrın* isim olarak geçtiği Mekkī ayetlerin tamamında *ḥayr* kavramı hakkında açıklama yapılmıştır.

5. Bazı ayetlerde¹³³² geçen *ḥayr* kavramı tefsirlerde dünya ve ahiret açısından farklı anlamlarla açıklanmıştır.¹³³³ Örneğin Āl-i ‘İmrān suresinin 180. ayetinde kavrama

¹³³¹ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 558-560.

¹³³² Örneğin 3/Āl-i ‘İmrān: 180, 4/Nisā’:46, 22/Hac: 36, 9/Tevbe: 88.

¹³³³ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 3: 117-118; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 2: 543, 5: 443.

“dünyada hayır ve şeref, ahirette sevap ve karşılık”, Hâc suresinin 36. ayetinde “ahirette sevap, dünyada menfaat” anlamları verilmiştir. Aynı şekilde Nisâ’ suresinin 46. ayetindeki “*Onlar için daha hayırlı olurdu.*” ifadesini Mâturîdî “Dünyada eğer ona itaat ederlerse kaybedeceklerinden korktukları reisliğin devam etmesi, şöhret ve reisliklerinin gitmemesi, bilakis şereflerinin artması, hayatlarında ve öldükten sonra anılmaları; ahirette ise bitmeyecek ebedi devamlı sevap.”¹³³⁴ şeklinde açıklamıştır.

6. İsim olan *hayra* tefsirlerde verilen anlamların Medenî ayetlerde arttığı ve genişlediği göze çarpmaktadır. Bu ayetlerde kavramın anlamlarına Mekkî ayetlerden farklı olarak “doğruluk, güvenilirlik, iyileşme (*şalah*), iyileştirme (*ıslāh*), adâlet, edep, kibleye yönelme emri, şahadet, ganimet, esir, kadın, mutluluk, sevinç, güvende olmak, fetih, zafer, savaş (*kıṭāl*), cihat, meslek, güç, kararlılık, akıl, faaliyet, hareket, güzel söz, dünyada anılma, övgü” anlamları eklenmiştir. “Fetih, zafer, savaş, cihat, ganimet, köle edinme” gibi bazı anlamlar Mekke’de fazla gündem olmayıp Medine’de daha sık karşılaşılan tarihi konularla ilgilidir. Dolayısıyla Mekkî ayetlerde bulunmamaları normaldir. “Kibleye yönelme emri, güzel söz, dünyada anılma, övgü” gibi bazı anlamlar ise birkaç ayetin açıklamasında geçmekte ve az sayıda müfessir tarafından aktarılmaktadır. Dolayısıyla bu anlamlar açısından Mekkî-Medenî ayırımından kaynaklanan bir durum söz konusu değildir.

7. Nadiren de olsa Medenî ayetlerde anlam daralmaları göze çarpmaktadır. “İslam, iman” anlam grubu hem Mekkî hem Medenî ayetlerde bulunmakta, Mekkî ayetlerde bu anlamların yanında ayrıca “tevhid” anlamı yer almakta, Medenî ayetlerde ise yer almamaktadır. Bu durum, Mekke döneminde tevhide vurgu yapılması, Medine döneminde ise tevhidin kalplere büyük oranda yerleşmiş olması sebebiyle vurgulanan konuların değişmiş olması ile açıklanabilir.

8. “Nefis, dünya, hevâ, seçilmiş kişi ve helal” anlamları Mekkî ayetlerin tefsirinde

¹³³⁴ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 3: 199.

yer alırken Medenî ayetlerin tefsirinde bu anlamlara rastlanmaz. “Nefis, dünya, hevâ ve helal” anlamları az sayıda ayetin tefsirinde geçen ve az sayıda müfessir tarafından zikredilen anlamlardır. Dolayısıyla bu anlamlar geri planda kalmıştır. “Seçilmiş kişi” ise Mekkî ayetlerde geçip, Medenî ayetlerde bulunmayan *aḥyār* şeklindeki çoğula verilen bir anlamdır.

9. “Salih Amel” başlığı altında incelenen ayetlerden biri açıklanırken diğerlerinden biri veya birkaç tanesi müfessirler tarafından zikredilmiştir. Kur’an’ın Kur’an’la tefsir edilmesi yöntemine “Salih Amel” anlamını incelediğimiz başlıkta oldukça sık rastlanmaktadır.

10. Bakara suresinin 216. ayetindeki “وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ” ifadesinde geçen *ḥayr* sıfat veya isim olarak değerlendirilebilir. Tefsirlerde yapılan açıklamaların çoğunda buradaki *ḥayr* isim olarak değerlendirilmiştir. Buradan yola çıkarak biz de bu ayetteki *ḥayr* kavramını “İsim Olan *Ḥayr*” başlığı altında inceledik.

11. Tefsirlerde Medenî ayetlerde isim olarak geçen *ḥayra* verilen anlamlardan başlıcaları “İslam ve şeriatı, iman; salih amel; sadaka, zekat ve mal” anlamlarıdır. Bu anlamlar çok sayıda ayette geçmekte ve çok sayıda müfessir çok sayıda rivayet zikretmekte ve çokça açıklama yapmaktadırlar. Diğer anlamlar ise bir veya birkaç ayette geçmekte, sınırlı sayıda müfessir, sınırlı sayıda rivayet zikretmekte ve az miktarda açıklama yapmaktadırlar. Mesela “takvâ” anlamı yalnızca Zilzāl suresinin 7. ayetindeki *ḥayr* kavramına verilmektedir ve bu anlamı veren müfessir yalnızca Tusterî’dir. Tusterî’nin bu şekilde münferit kaldığı örneklere çalışmamız boyunca sık rastlanmaktadır.

12. Bakara suresinin 197. ayetindeki “فَإِنَّ خَيْرَ الرِّزْقِ التَّقْوَى” cümlesinde takvâ, “azığın en hayırlısı” sıfatı ile anılmış fakat incelediğimiz tefsirlerde bu ayette *ḥayr* kavramının “takvâ” anlamı ile ilgisine yer verilmemiştir.

13. İmām eş-Şāfi’î “*Ḥayr*, muhatabının ondan ne murat edildiğini bildiği bir

kelimedir.” diyerek *hayr* kavramının açıklanmasına ihtiyaç olmadığını ifade etmiştir. Bazı ayetlerde geçen *hayr* kavramı hakkında çoğu tefsirde herhangi bir açıklamanın olmaması Şāfi‘î’nin bu görüşünü kuvvetlendirmektedir. İbn Ebî Hâtim’in tefsirinde bazı ayetler açıklanırken *hayr* yerine “şey” kelimesinin kullanılması, ayetle ilgili açıklama yapıldığı halde *hayr* kavramı ile ilgili bir açıklamaya gerek duyulmaması da bu durumu desteklemektedir.¹³³⁵

14. Şāfi‘î Kur’an-ı Kerim’de geçen *hayr* kavramının “mal, iman ve salih amel, sevap ve fayda” anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Semerkandî ise *hayr* kavramının Kur’an’da “mal, iman, üstünlük, afiyet, sevap” şeklinde beş anlama geldiğini ifade etmektedir.

15. “حَيْرٌ” kelimesinin “حَيْرَةٌ” biçimindeki *muennesinin hayrāt* şeklindeki çoğulu Kur’an-ı Kerim’de toplam on defa geçmekte; tefsirlerde sekiz yerde “salih ameller” iki yerde “kadın, eş”, bir yerde ise “mal ve evlat” anlamlarıyla açıklanmaktadır.

16. Çalışmamızda Sufyān eş-Şevrî’nin bir aktarımına, ilk defa Hâc suresinin 36. ayetin tefsirinde rastlamış bulunmaktayız. Çalışmamız boyunca Sufyān eş-Şevrî’nin *hayr* kavramı hakkında toplam iki yerde tefsirine rastlanmaktadır.

17. Ayetler açıklanırken başka ayetlerden örnekler getirme yöntemine Hicrî ilk dört yüzyıl tefsirleri arasında en çok Mâturîdî’nin tefsirinde rastlamaktadır. Bu yöntemi kullanma açısından müfessirler belli bir sıra ile zikredilecek olursa Mâturîdî’den sonra Semerkandî, Taberî ve İbn Ebî Hâtim gelirler.

18. Mâturîdî ayette geçen kelimeleri tek tek ele alarak bunlar hakkında rivayet aktarımı yapmaktan ziyade ayeti bütüncül bir bakışla ele almayı öncelemektedir.

19. Caşşâş’ın *Ahkāmu’l-Kur’ân*’ında ayetleri bir fıkıhçı gözüyle incelediği göze çarpmaktadır.

¹³³⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4: 1101, 1079.

1.2. Sıfat Olan *Ḥayr*

Sıfat olan *ḥayr* 55 Medenī ayette, 60 defa geçmektedir. İncelediğimiz ayetlerden 14 tanesinde¹³³⁶ *ḥayr* hakkında tefsirlerde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

1.2.1. Karşılaştırma İfadesi Olarak Kullanım

Sıfat olan *ḥayr* karşılaştırma ifadesi olarak 49 ayette, 52 defa geçmektedir. Kavram tefsirlerde “daha üstün (*efḍal*),¹³³⁷ kalıcı, devamlı (*bākī*),¹³³⁸ daha çok (*ekṣer*),¹³³⁹ daha büyük (*a'zam*),¹³⁴⁰ daha güçlü (*aḳvā*),¹³⁴¹ daha doğru (*aşvab*), daha adil (*a'del*);¹³⁴² daha güzel (*aḥsen*),¹³⁴³ daha yüce, daha şerefli (*a'lā, ecell, eşraf*),¹³⁴⁴ daha yakın (*aḳreb*),¹³⁴⁵ daha takvâlı (*etḳā*), daha değerli (*ekrem*);¹³⁴⁶ daha iyi (*eṭyab*),¹³⁴⁷ daha faydalı

¹³³⁶ 2/68/Ḳalem:32; 39/7/A'râf:169; 87/2/Bakara:54, 103; 89/3/Âl-i 'İmrân:110 (Karşılaştırma ifadesi olarak geçen *ḥayr* hakkında açıklama bulunmamakta, en üstünlük bildiren *ḥayr* hakkında bulunmaktadır.), 150, 157, 178, 198; 95/47/Muḥammed:21; 112/5/Mâ'ide:114; 113/9/Tevbe:41, 74, 109.

¹³³⁷ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 558; 2: 334, 341, 353, 385, 467, 534, 586, 587, 588, 636, 637; 3: 33, 162, 228, 231, 313, 352, 416, 417; Ṭaberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 18: 22; 19: 455; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru'l-Ḳurāni'l-'Azīm*, 7: 2301; 9: 3043; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 6: 298, 498; 7: 174; 8: 143; Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 1: 443; 2: 199, 272, 349, 358, 588, 595, 615, 621.

¹³³⁸ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 2: 251-254.

¹³³⁹ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 1: 531-532.

¹³⁴⁰ Ṭaberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 4: 348-353.

¹³⁴¹ Māturīdī, *T'vīlātu Ehli's-Sunne*, 1: 531-532.

¹³⁴² Ṭaberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 8: 436-437.

¹³⁴³ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi'l-'Azīz*, 1: 393; Ṭaberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 8: 506-507; İbnu'l-Munzir, *Kitābu Tefsīru'l-Ḳur'ān*, 2: 769.

¹³⁴⁴ Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 1: 58.

¹³⁴⁵ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 5: 287.

¹³⁴⁶ Ferrā', *Me'āni'l-Ḳurān*, 3: 72; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 9: 333-334; Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 3: 326.

¹³⁴⁷ Ṭaberī, *Cāmi ū'l-Beyān*, 18: 112.

(*enfa*'),¹³⁴⁸ daha kolay (*ehven*),¹³⁴⁹ daha elverişli (*aşlah*),¹³⁵⁰ temel, önce (*evvel*),¹³⁵¹ daha bilinen (*a'raf*), daha korunaklı (*ahfaz*);¹³⁵² daha samimi (*ahlaş*)¹³⁵³ anlamlarıyla açıklanmıştır. 12 Medenî ayette¹³⁵⁴ sıfat olan *hayr* hakkında tefsirlerde doğrudan bir açıklama bulunmamaktadır.

1.2.1.1. Daha Üstün (*Efdal*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak sekiz surede, 14 ayette, 16 defa “daha üstün (*efdal*), lutfetme (*tefağdul*)”¹³⁵⁵ anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 89. Sıfat olan *hayrın* “daha üstün” anlamıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	3/73/Muzzemmil:20 (Nekra ve karşılaştırma ifadesi olarak iki defa geçer)	...وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ
2	45/20/Tāhā:131	وَلَا تُمَدِّنْ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الدُّنْيَا لِنَفْسِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى
3	87/2/Bakara:106	مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
4	87/2/Bakara:220	فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ...
5	87/2/Bakara:221 (Karşılaştırma ifadesi olarak iki defa geçer)	وَلَا تَتَّبِعُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَآمَةً مُؤْمِنَةً خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْبَبَتْكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْبَبَكُمْ...
6	87/2/Bakara:271	إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفَوْهَا وَتُؤْتَوْهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

¹³⁴⁸ Taberî, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 2: 472.

¹³⁴⁹ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 1: 531-532; Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 1: 82.

¹³⁵⁰ Taberî, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 8: 506-507.

¹³⁵¹ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 5: 287.

¹³⁵² Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 9: 326.

¹³⁵³ Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 9: 333-334.

¹³⁵⁴ 2/68/Kālem:32; 39/7/A'rāf:169; 87/2/Bakara: 54, 103; 89/3/Āl-i 'İmrān:110, 157, 178, 198; 95/47/Muḥammed:21; 113/9/Tevbe:41, 74, 109.

¹³⁵⁵ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 558; 2: 334, 341, 353, 385, 467, 534, 586, 587, 588, 636, 637; 3: 33, 162, 228, 231, 313, 352, 416, 417; Taberî, *Cāmi 'u'l-Beyān*, 18: 22; 19: 455; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru'l-Ḳurānī'l-'Azīm*, 7: 2301; 9: 3043; Māturīdī, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 6: 298, 498; 7: 174; 8: 143; Semerḳandī, *Tefsīru's-Semerḳandī*, 1: 443; 2: 199, 272, 349, 358, 588, 595, 615, 621.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
7	87/2/Bakara:280	وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
8	88/8/Enfāl:70 (Nekra ve karşılaştırma ifadesi olarak iki defa geçer)	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَىٰ إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّا أَخَذَ مِنْكُمْ وَيُعْظِمْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ
9	89/3/Āl-i ‘İmrān:15	قُلْ أُوْنِيَكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكُمْ الَّذِينَ اتَّقُوا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ
10	92/4/Nisā’:77	... وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا
11	102/24/Nūr:11	إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تحْسِبُوهُ شَرًّا لَّكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ...
12	102/24/Nūr:27	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ
13	102/24/Nūr:60	وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَغْفِنَ خَيْرٌ لَّهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ
14	106/49/Hucurāt:11 (Karşılaştırma ifadesi olarak iki defa geçer)	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَلَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَلَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ ...

Muzzemmil suresinin 20. ayetinde *hayr* önce isim daha sonra sıfat olarak iki defa geçmektedir. Sıfat olarak geçen *hayr* yalnızca Mukātil tarafından “mallarınızdan verdiklerinizden daha üstün olanı” (*efdal*)¹³⁵⁶ şeklinde açıklanmıştır.

Ṭahā suresinin 131. ayetindeki *hayr* kavramı Mukātil tarafından *efdal*¹³⁵⁷ anlamıyla açıklanmıştır. Huvvārī bu ayeti açıklarken bolluk veya darlıkta olmanın bir üstünlük (*faḍl*) sebebi olmadığını bunların birer imtihan olduğunu, birinin diğerinden üstün (*efdal*) olmadığını belirtmiştir.¹³⁵⁸

Bakara suresinin 106. ayetinde geçen *hayr* kavramını Mukātil *efdal*¹³⁵⁹ anlamıyla açıklarken Ṭaberī bu ayet bağlamında “Kur’an’daki bir şeyin diğerinden daha hayırlı olması caiz olmaz. Çünkü hepsi Allah kelmadır. Allah’ın sıfatlarının bazılarının bazılarından *efdal* olması da caiz olmaz.”¹³⁶⁰ şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bakara

¹³⁵⁶ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 4: 479.

¹³⁵⁷ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 3: 46.

¹³⁵⁸ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi ‘l-‘Azīz*, 3: 59.

¹³⁵⁹ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 1: 129.

¹³⁶⁰ Ṭaberī, *Cāmi ‘u ‘l-Beyān*, 2: 472.

suresinin 221. ayetinde geçen *hayr* ise yalnızca Taberî tarafından *efdal*¹³⁶¹ anlamıyla açıklanmıştır. Aynı surenin 271. ayetinde geçen *hayrın*, *efdal*¹³⁶² anlamı ile açıklandığı çok sayıda rivayet Huvvārî, Taberî, İbn Ebî Hâtim, Caşşâş ve Semerkandî tarafından zikredilmiştir. Yine Bakara suresinin 280. ayetinde geçen *hayr* Caşşâş tarafından *efdal*¹³⁶³ anlamıyla açıklanırken Taberî, *efdal* anlamını içeren bir rivayet zikretmiştir.¹³⁶⁴

Bakara suresinin 220. ayetinde geçen *hayr* isim veya sıfat olarak değerlendirilebilir. Tefsirlerden bazıları buradaki *hayra* sıfat olarak anlam verirken bazıları kelimmeyi isim olarak değerlendirmiştir. Taberî bu kelimeyi “lütfetme” (*tefađđul*)¹³⁶⁵ olarak açıklamıştır. Caşşâş “*Hayr* sözü birkaç manaya delalet eder. Yetim malında tasarrufun ibâhası, bundan sevap kazanılması, vacip olmaması. Lafzın zahiri nedb ve irşad ifade eder.”¹³⁶⁶ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Enfâl suresinin 70. ayetinde *hayr* isim ve sıfat olarak iki defa geçmektedir. Tefsirlerde çoğunlukla isim olarak geçen *hayr* açıklanmış, sıfat olan *hayr* ise yalnızca Semerkandî tarafından “daha faziletli” ve “*efdal*”¹³⁶⁷ anlamlarıyla açıklanmıştır.

Âl-i ‘İmrân suresinin 15. ayetinde geçen *hayr* yalnızca Taberî tarafından *efdal*¹³⁶⁸ anlamıyla açıklanmıştır.

Nisâ’ suresinin 77. ayetinde geçen *hayrı* Muḳātil ve Semerkandî *efdal*¹³⁶⁹ anlamı

¹³⁶¹ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 4: 368.

¹³⁶² Huvvārî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, 1: 251; Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 5: 582; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kurâni’l-‘Azîm*, 2: 536; Caşşâş, *Aḥkâmu’l-Kur`ân*, 2: 177; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerḳandî*, 1: 179.

¹³⁶³ Caşşâş, *Aḥkâmu’l-Kur`ân*, 2: 204.

¹³⁶⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 6: 35.

¹³⁶⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 4: 348-353.

¹³⁶⁶ Caşşâş, *Aḥkâmu’l-Kur`ân*, 2: 12-13.

¹³⁶⁷ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerḳandî*, 2: 34.

¹³⁶⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 6: 259.

¹³⁶⁹ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 1: 390; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerḳandî*, 1: 319.

ile açıklamışlardır.

Nūr suresinin 11. ayetinde geçen *hayr* bazı tefsirlerde isim olarak açıklanırken, diğer bazılarında sıfat olarak açıklanmıştır. Semerķandī bu ayeti açıklarken “Eğer onların o sözleri olmasaydı Aişe’nin (r.a.) fazileti ortaya çıkmayacaktı. Sıkıntılara sabrettiği için fazileti ortaya çıktı.”¹³⁷⁰ şeklinde fazilet anlamını ön plana çıkaran bir açıklama yapmıştır. Nūr suresinin 27. ayetindeki *hayrı* Mukātil ve İbn Ebī Hātim *efdal*¹³⁷¹ anlamıyla açıklamışlardır. Aynı surenin 60. ayetindeki *hayrı* bu kez yalnızca İbn Ebī Hātim *efdal*¹³⁷² anlamıyla açıklamıştır.

Hucurāt suresinin 11. ayetindeki *hayr* sıfatlarını Semerķandī *efdal*¹³⁷³ anlamıyla açıklamıştır.

Hayrın sıfat olarak geçtiği ve *efdal* anlamıyla açıklandığı bu ayetler dışında bir de isim olarak geçtiği halde kıraat farklılığı sebebiyle¹³⁷⁴ sıfat gibi değerlendirilerek *efdal* anlamıyla açıklandığı Tevbe suresinin 61. ayeti vardır. Bu ayette geçen “أَنْ خَيْرٌ” ifadesindeki *ra* harfi *ḍammeli* okunduğu durumda *hayrın* alacağı anlam için Ferrā’ “Kulak sizin için *efdaldir*.” açıklamasını yapmıştır.¹³⁷⁵

1.2.1.2. Kalıcı, Devamlı (*Bāḳī*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak dört Medenī ayette “kalıcı, devamlı, ebedî” (*bāḳī*) anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 90. Sıfat olan *hayrın* “kalıcı, dâimî” anlamlarıyla açıklandığı Medenī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
----	-----------	------------

¹³⁷⁰ Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*, 2: 502.

¹³⁷¹ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 3: 195; İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l- ‘Aẓīm*, 8: 2567.

¹³⁷² İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l- ‘Aẓīm*, 8: 2643.

¹³⁷³ Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*, 3: 326.

¹³⁷⁴ Ferrā’, *Me ‘āni’l-Ḳurān*, 1: 444; Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 14: 325-326; Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*: 2: 69.

¹³⁷⁵ Ferrā’, *Me ‘āni’l-Ḳurān*, 1: 444.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	87/2/Bakara:263	قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى وَاللَّهُ غَنِيٌّ خَلِيمٌ
2	92/4/Nisā':46	مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُخَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمِعْ غَيْرَ مُسْمِعٍ وَرَاعِنَا لِبِأْسٍ لَّنْهُمْ وَطَغْنًا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمِعْ وَأَنْظِرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمٌ وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا
3	92/4/Nisā':77	أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كُتِبَتْ عَلَيْنَا الْقِتَالُ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ انْقَى وَلَا تُظْلَمُونَ قَلِيلًا
4	92/4/Nisā':170	يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِن رَّبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِن تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

Bakara suresinin 263. ayetinde geçen *hayrın* açıklamasında Mâturîdî “Hayırlıdır çünkü kalıcıdır. (*bākî*)”¹³⁷⁶ ifadesini kullanmıştır.

Nisā’ suresinin 46. ayetindeki “Onlar için daha hayırlı olurdu.” ifadesini Mâturîdî “Dünyada eğer ona itaat ederlerse kaybedeceklerinden korktukları reisliğin devam etmesi, şöhret ve reisliklerinin gitmemesi, bilakis şereflerinin artması, hayatlarında ve öldükten sonra anılmaları. Ahirette ise bitmeyecek, ebedî, devamlı sevap.”¹³⁷⁷ şeklinde açıklamıştır. Bu diğer tefsirlerde bulunmayan farklı bir yorumdur. Bu çalışma boyunca Mâturîdî’nin tefsirinde bütüncül bakış açısının diğer tefsirlere oranla daha fazla olduğu dikkatimizi çekmiştir.

Nisā’ suresinin 77. ayetindeki “Ahiret hayırlıdır.” ifadesini Taberî “Yani ahiret nimeti hayırlıdır. Çünkü kalıcıdır, nimetleri de kalıcı (*bākî*) ve devamlıdır.”¹³⁷⁸ şeklinde, Mâturîdî ise “Çünkü ahiret metâi tükenmezdir, devamlıdır; dünya metâi gidicidir, tükenir.”¹³⁷⁹ şeklinde açıklamışlardır.

Nisā’ suresinin 170. ayetinde geçen “Kendi hayrınız için iman edin.” ifadesindeki *hayr* kelimesinin burada verilen emrin sıfatı olduğu Ferrā’ ve Taberî tarafından ifade edilmiştir.¹³⁸⁰ Mâturîdî bu ifadeyi “Çünkü iman etmeniz... sizin için dünyada ve

¹³⁷⁶ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 2: 251-254.

¹³⁷⁷ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 3: 199.

¹³⁷⁸ Taberî, *Câmi’ü l-Beyân*, 8: 550-551.

¹³⁷⁹ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 3: 261.

¹³⁸⁰ Ferrā’, *Me’âni l-Kurân*, 1: 195-196; Taberî, *Câmi’ü l-Beyân*, 9: 412-414.

ahirette devamlı ve tükenmezdir, şu an sahip olduklarınızdan daha hayırlıdır, yoksa elinizdekiler seri bir şekilde gider.”¹³⁸¹ şeklinde açıklamıştır.

1.2.1.3. Daha Çok (*Ekser*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak üç Medenî ayette “daha çok” (*ekser*) anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 91. Sıfat olan *hayrın* “daha çok” anlamıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	87/2/Bakara:106	مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
2	87/2/Bakara:220	فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنْ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ
3	69/18/Kehf:95	قَالَ مَا مَكْنِي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا

Māturīdī Bakara suresinin 106. ayetinde geçen *hayrın* anlamı hakkında ihtilaf edildiğini belirttikten sonra kelimenin anlamlarından birisinin “daha çok” (*ekser*)¹³⁸² olma ihtimalinin olduğunu ifade etmiştir. Aynı surenin 220. ayetindeki *hayrı* Taberî “Size karşılık ve sevap varken onlara da dünyada, mallarında hayırdır. Çünkü malları artar.”¹³⁸³ şeklinde açıklayıp artma/çoğalma anlamına değinmiştir.

Kehf suresinin 95. ayetinde geçen *hayr* hakkında diğer tefsirlerde herhangi bir açıklama bulunmazken Taberî “daha çok ve daha iyi” (*ekser* ve *eṭyab*) açıklamasını yapmıştır.¹³⁸⁴

1.2.1.4. Daha Büyük (*A ‘zam*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak beş Medenî ayette “daha büyük” (*a ‘zam*) anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 92. Sıfat olan *hayrın* “a ‘zam” anlamıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	87/2/Bakara:220	فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنْ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

¹³⁸¹ Māturīdī, *Te ‘vīlātu Ehli’s-Sunne*, 3: 423.

¹³⁸² Māturīdī, *Te ‘vīlātu Ehli’s-Sunne*, 1: 531-532.

¹³⁸³ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 4: 348-353.

¹³⁸⁴ Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 18: 112.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
2	87/2/Bakara:271	إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ
3	87/2/Bakara:280	وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
4	103/22/Hac:30	ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمْ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَأَجَلْتُ لَكُمْ الْأَنْعَامَ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ
5	106/49/Hucurāt:5	وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Bakara suresinin 220. ayetinde geçen *hayrı* Taberî “daha hayırlı ve sevabı daha büyük” (*a ‘zamu ecr*)¹³⁸⁵ şeklinde açıklamıştır. Bakara suresinin 271. ayetinde geçen *hayrı* açıklarken Muḳātil ve Taberî “70 kat daha sevap” (*a ‘zamu ecr*)¹³⁸⁶ şeklindeki bir rivayeti aktarmışlardır. Aynı surenin 280. ayetinde geçen *hayrı* açıklarken İbn Ebî Hâtim “Sevabı daha büyüktür.” (*a ‘zamu liecrihî*)¹³⁸⁷ şeklinde bir rivayet aktarmıştır. Aynı ifadeyi Semerkandî Hâc suresinin 30. ayetini açıklarken kullanmıştır.¹³⁸⁸

Hucurāt suresinin 5. ayetinde geçen *hayrı* Mâturîdî “kıymeti için daha büyük (*a ‘zam*), konumu için daha yüce (*ecell*), hakkı için daha bilinen (*a ‘raf*), hürmeti için daha korunaklı (*aḥfaz*)”¹³⁸⁹ şeklinde açıklamıştır.

1.2.1.5. Daha Güçlü (*Aḳvā*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak yalnızca bir Medenî ayette “daha güçlü” (*aḳvā*)¹³⁹⁰ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 93. Sıfat olan *hayrın* “daha güçlü” anlamıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	87/2/Bakara:106	مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Bakara suresinin 106. ayetindeki *hayr* müfessirler tarafından farklı anlamlarla açıklanmıştır. Mâturîdî buradaki *hayrın* anlamı hakkında ihtilaf edildiğini belirttiğinden

¹³⁸⁵ Taberî, *Cāmi ‘u l-Beyān*, 4: 348-353.

¹³⁸⁶ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 224; Taberî, *Cāmi ‘u l-Beyān*, 5: 582.

¹³⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *Tefsīru l-Kurāni l- ‘Aẓīm*, 2: 553.

¹³⁸⁸ Semerkandî, *Tefsīru s-Semerḳandî*, 2: 458.

¹³⁸⁹ Mâturîdî, *Te ‘vīlātu Ehli s-Sunne*, 9: 326.

¹³⁹⁰ Mâturîdî, *Te ‘vīlātu Ehli s-Sunne*, 1: 531-532.

sonra kelimenin anlamlarından birisinin “daha güçlü” (*aḳvā*)¹³⁹¹ olma ihtimalinin olduğunu ifade etmiştir.

1.2.1.6. Daha Doğru (*Aşvab*) ve Daha Adil (*A ‘del*)

Sıfat olan *ḥayr* karşılaştırma ifadesi olarak yalnızca bir Medenī ayette “daha doğru, daha adil” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 94. Sıfat olan *ḥayr*ın “daha doğru, daha adil” anlamlarıyla açıklandığı Medenī ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	92/4/Nisā’:46	مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمِعْ غَيْرَ مُسْمِعٍ وَرَاعِنَا لِيَّا بِالْسِّنِّهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمِعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا

Nisā’ suresinin 46. ayetinde geçen *ḥayr* ve *aḳvam* kelimeleri hakkında Taberī “Söz olarak daha doğru (*aşvab*) ve daha adil (*a ‘del*) olurdu.”¹³⁹² açıklamasını yapmıştır. Diğer tefsirlerde böyle bir açıklama bulunmamaktadır.

1.2.1.7. Daha Güzel (*Aḥsen*)

Sıfat olan *ḥayr* karşılaştırma ifadesi olarak beş Medenī ayette “daha güzel (*aḥsen*)”¹³⁹³ güzel (*ḥasen*)¹³⁹⁴ anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 95. Sıfat olan *ḥayr*ın “daha güzel” anlamıyla açıklandığı Medenī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	45/20/Tāhā:131	وَلَا تَمْدَنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى
2	87/2/Bakara:220	فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاحْوَائِكُمْ ...
3	87/2/Bakara:280	وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
4	92/4/Nisā’:59	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا
5	102/24/Nūr:11	إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ

Tāhā suresinin 131. ayetini açıklarken Huvvārī “*ḥasenāt*” ifadesini içeren

¹³⁹¹ Māturīdī, *Te ‘vīlātu Ehli’s-Sunne*, 1: 531-532.

¹³⁹² Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 8: 436-437.

¹³⁹³ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 1: 393; Taberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 8: 506-507; İbnu’l-Munzir, *Kitābu Tefsīru’l-Ḳur’ān*, 2: 769.

¹³⁹⁴ Māturīdī, *Te ‘vīlātu Ehli’s-Sunne*, 2: 120-121.

“*Ḥasenāt ve seyyiātla sizi imtihan ederiz.*” mealindeki A‘rāf suresinin 168. ayetini¹³⁹⁵ zikretmiştir.

Bakara suresinin 220. ayetinde geçen *ḥayrı* Māturīdī “*ḥasen*”¹³⁹⁶ anlamıyla açıklamıştır. Aynı surenin 280. ayetinde geçen *ḥayrı* açıklarken Dahhāk’ten (ö.105/723) “Anaparayı almak *ḥasendir*, onu da almamak *aḥsendir*.”¹³⁹⁷ şeklinde bir açıklama aktarmıştır.

Nisā’ suresinin 59. ayetinde *ḥayr* ve *aḥsen* ifadeleri arka arkaya geçmektedir. Huvvārī, Taberī ve İbnu’l-Munzir “sevap açısından *aḥsen*, sonuç açısından *ḥayr*” açıklamasını nakletmişlerdir.¹³⁹⁸ Bu nakilde ayette geçen *ḥayr*, *aḥsen* anlamıyla, *aḥsen*, *ḥayr* anlamıyla açıklanmıştır. İbn Ebī Hātim *ḥayrı* “sevap açısından *aḥsen*” şeklindeki bir rivayetle açıklamıştır.¹³⁹⁹ Bu rivayete göre ayetin devamındaki ifade *ḥayrın* açıklamasıdır. Māturīdī Hz. Hafsa’nın (ö.45/665 ?) ayetin bu kısmını “ذَلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ” şeklinde okuduğunu nakletmiştir.¹⁴⁰⁰

Nūr suresinin 11. ayetindeki *ḥayr* hakkında Māturīdī “(Allah) Onlara bol sevap ve rızk-ı *ḥasen* vaad etti.” şeklinde içinde *ḥasen* ifadesinin geçtiği bir açıklama yapmıştır.¹⁴⁰¹ Semerkandī’nin bu ayet hakkında yaptığı muhtelif açıklamalardan birisi “Çünkü (iftirayı atanların) *ḥasenāt*ından alındı, Aişe ve Safvan’ın mizanına konuldu. Bu onlar için *ḥayr*dır.”¹⁴⁰² şeklindeki *ḥasenāt* kelimesini içeren açıklamadır.

¹³⁹⁵ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 3: 59.

¹³⁹⁶ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 2: 120-121.

¹³⁹⁷ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 2: 273.

¹³⁹⁸ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 1: 393; Taberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 8: 506-507; İbnu’l-Munzir, *Kitābu Tefsīru’l-Kur’ān*, 2: 769.

¹³⁹⁹ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru’l-Kur’āni’l-‘Azīm*, 3: 990. Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 3: 235.

¹⁴⁰⁰ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 3: 235.

¹⁴⁰¹ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 529-530.

¹⁴⁰² Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 2: 502.

1.2.1.8. Daha Yüce, Daha Şerefli (*A 'lā, Ecell, Eşraf*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak dört Medenî ayette “daha yüce, daha şerefli (*a 'lā, ecell, eşraf*), en yüce şerefli (*eş-şerîfu 'l-a 'lā*)” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 96. *Hayrın* “daha yüce, daha şerefli” anlamlarıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	87/2/Bakara:61	وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاجِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِئُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصِلَهَا قَالَ أَرَأَيْتُمْ بِإِذْنِي أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنْ سَمَاءٍ مَاءً فَتَهَيَّأُوا لَهَا فَيَنْزِلُ عَلَيْكُمْ غَدِيرٌ مِمَّا تَسْأَلُونَ... هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ... ¹⁴⁰³
2	89/3/Âl-i 'İmrân:180	وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا أَنبَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ شَيْءٍ لَكُمْ... ¹⁴⁰⁴
3	92/4/Nisâ':46	...وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأَسْمَعُ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَكُمْ وَأَقْوَمَ وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا
4	106/49/Hucurât:5	وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Bakara suresinin 61. ayetinde geçen *hayr* hakkında Semerkandî “en yüce şerefli (*eş-şerîfu 'l-a 'lā*), daha yüce, daha şerefli (*a 'lā, eşraf*)”¹⁴⁰³ açıklamalarını yapmıştır.

Âl-i 'İmrân suresinin 180. ayetinde geçen *hayr* Mâturîdî tarafından “dünyada hayır ve şeref, ahirette sevap ve mükâfat”¹⁴⁰⁴ şeklinde açıklanmıştır.

Nisâ' suresinin 46. ayetindeki “*Onlar için daha hayırlı olurdu.*” ifadesini Mâturîdî “Dünyada eğer ona itaat ederlerse kaybedeceklerinden korktukları reisliğin devam etmesi, şöhret ve reisliklerinin gitmemesi, bilakis şereflerinin artması, hayatlarında ve öldükten sonra anılmaları. Ahirette ise bitmeyecek, ebedî, devamlı sevap.”¹⁴⁰⁵ şeklinde açıklamıştır.

Hucurât suresinin 5. ayetinde geçen “*Kendileri için daha iyi olacaktı.*” ifadesi hakkında Muḳātil tarafından “Onlar sen kendiliğinden yanlarına çıkana kadar sabretselerdi, fidye vermeden (esirlerini) alacaklardı.” açıklaması yapılmıştır.¹⁴⁰⁶ Buradaki *hayrı* Mâturîdî “kıymeti için daha büyük (*a 'zam*), konumu için daha yüce (*ecell*), hakkı için daha bilinen (*a 'raf*), hürmeti için daha korunaklı (*aḥfaz*)”¹⁴⁰⁷ şeklinde

¹⁴⁰³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1: 58.

¹⁴⁰⁴ Mâturîdî, *Te 'vîlâtu Ehli's-Sunne*, 2: 543.

¹⁴⁰⁵ Mâturîdî, *Te 'vîlâtu Ehli's-Sunne*, 3: 199.

¹⁴⁰⁶ Muḳātil, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymân*, 4: 92.

¹⁴⁰⁷ Mâturîdî, *Te 'vîlâtu Ehli's-Sunne*, 9: 326.

açıklamıştır.

Bu ayetlerde geçen *hayr* sözcüğüne verilen ortak anlamlar “daha yüce, daha şerefli (*a’lā, ecell, eşraf*), en yüce şerefli (*eş-şerīfu’l-a’lā*)” şeklindedir.

1.2.1.9. Daha Yakın (*Akreb*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak iki Medenī ayette, üç defa “daha yakın” anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 97. *Hayrın* “daha yakın” anlamıyla açıklandığı Medenī ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	106/49/Hucurāt:11 (Karşılaştırma ifadesi olarak iki defa geçer)	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَلَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَلَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ
2	113/9/Tevbe:3	وَإِذْ قَالَ اللَّهُ لِمَنْ فِي السَّمَوَاتِ أَنْ أَنْزِلُوا الْغُرُوبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنْزَلْنَاهُ فِي عَرَصٍ ثَلَاثٍ مِائَةٍ تَتَابَعْنَ وَأَوَّلُهَا كَذُوبٌ يُضِلُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَثَانِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ وَأَوَّلُهَا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ عَنِ اللَّهِ مُعْجِزِينَ اللَّهُ وَيَسِّرُ اللَّهُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ الْإِيمَانِ

Hucurāt suresinin 11. ayetinde geçen iki *hayr* sözcüğü Māturīdī tarafından ayette bahsi geçen kişilerin fiillerinin “kabule daha yakın”¹⁴⁰⁸ olduğu şeklinde açıklanmıştır. Tevbe suresinin 3. ayetinde geçen *hayr* yine Māturīdī tarafından “daha yakın”¹⁴⁰⁹ anlamıyla açıklanmıştır.

1.2.1.10. Daha Takvâlı (*Etķā*), Daha Değerli (*Ekrem*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak bir Medenī ayette, iki defa “daha takvâlı (*etķā*), daha değerli (*ekrem*)”¹⁴¹⁰ anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 98. *Hayrın* “daha takvâlı, daha değerli” anlamlarıyla açıklandığı Medenī ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	106/49/Hucurāt:11 (Karşılaştırma ifadesi olarak iki defa geçer)	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَلَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَلَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

Ferrā’ ve Māturīdī Hucurāt suresinin 11. ayetindeki *hayr*ı aynı surenin “Allah

¹⁴⁰⁸ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 333-334.

¹⁴⁰⁹ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 5: 287.

¹⁴¹⁰ Ferrā’, *Me’āni’l-Ķurān*, 3: 72; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 333-334; Semerķandī, *Tefsīru’s-Semerķandī*, 3: 326.

katında en değerli olanınız (ekrem) O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır.” mealindeki 13. ayeti ile açıklamışlardır.¹⁴¹¹ Yani ayetteki *hayr* “en takvâli” (*etķā*) anlamıyla açıklanmıştır. Semerkandî buradaki *hayr*ı “daha üstün (*efdal*) ve daha değerli (*ekrem*)”¹⁴¹² anlamlarıyla açıklamıştır. Bu ayet haricinde Āl-i ‘İmrān suresinin 110. ayetinde geçen “خَيْرٌ أُمَّةٍ” tamlamasındaki *hayr* birçok defa “ekrem” anlamıyla açıklanmıştır ancak bu ayet ileride “En Üstünlük Bildirme İfadesi Olarak Kullanım” başlığında incelenecektir. Aynı ayette *hayr* “وَلَوْ أَمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ” şeklinde ikinci kez karşılaştırma ifadesi olarak geçmektedir. Fakat tefsirlerde buradaki *hayr* için herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

1.2.1.11. Daha İyi (*Eṭyab*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak yalnızca bir Medenî ayette “daha iyi” (*eṭyab*) anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 99. *Hayr*ın “daha iyi” anlamıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	69/18/Kehf:95	قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا

Kehf suresinin 95. ayetinde geçen *hayr* hakkında diğer tefsirlerde herhangi bir açıklama bulunmazken Taberî “daha çok ve daha iyi” (*ekser* ve *eṭyab*) açıklamasını yapmıştır.¹⁴¹³

1.2.1.12. Daha Faydalı (*Enfa*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak yalnızca bir Medenî ayette “daha faydalı” anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 100. *Hayr*ın “daha faydalı” anlamıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	87/2/Bakara:106	مَا نُنْشِئُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْشِئَهَا نَاتٍ خَيْرٌ مِنْهَا أَوْ مِثْلُهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Bakara suresinin 106. ayetinde geçen “Benzerini veya daha hayırlısını getiririz.”

¹⁴¹¹ Ferrā’, *Me’āni’l-Kurān*, 3: 72; Mātūrīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 9: 333-334.

¹⁴¹² Semerkandî, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 3: 326.

¹⁴¹³ Taberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 18: 112.

ifadesini Mukātil “size daha faydalı olsun diye *efdalini*”¹⁴¹⁴ şeklinde açıklamış “daha faydalı” ifadesini yardımcı anlam olarak kullanmıştır. Taberī burada “hayırlı ve faydalı”¹⁴¹⁵ açıklamasını yapmış, “faydalı” ifadesini *hayrın* anlamını genişletmek için kullanmıştır. İbn Ebī Hātim “Sizin için menfaatte daha hayırlı ve daha yumuşak”¹⁴¹⁶ açıklamasını yapmıştır. Caşşāş “Tilavette daha hayırlı demek caiz olmaz, çünkü Kur’an’ın bir kısmı bir kısmından daha hayırlı olmaz, hepsi *mu’ciz*dir. Burada kastedilen hafifletme veya maslahatta daha hayırlı olma durumudur.”¹⁴¹⁷ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

1.2.1.13. Daha Kolay (*Ehven*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak sadece bir Medenī ayette “daha kolay (*ehven*),¹⁴¹⁸ daha yumuşak (*elīn*),¹⁴¹⁹ daha hafif (*ehaff*)¹⁴²⁰” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 101. *Hayrın* “daha kolay” anlamıyla açıklandığı Medenī ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	87/2/Bakara:106	مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Bakara suresinin 106. ayetinde geçen *hayrı* İbn Ebī Hātim “menfaatte daha hayırlı ve daha yumuşak” anlamıyla açıklamış ve bu ayetin tahfif, ruhsat, emir, nehiy içeren bir ayet olduğunu rivayet etmiştir.¹⁴²¹ Māturīdī buradaki *hayrın* “bedenlere daha hafif ve daha kolay gelen” (*ehven*) anlamıyla açıklandığını aktarmış ve bu ayetin “(Oruca) zor güç yetirenler.” mealindeki Bakara suresinin 184. ayetine benzediğini ifade etmiştir.¹⁴²²

¹⁴¹⁴ Mukātil, *Tefsīru Mukātil b. Suleymān*, 1: 129.

¹⁴¹⁵ Taberī, *Cāmi ‘u l-Beyān*, 2: 472.

¹⁴¹⁶ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru l-Kurāni l-‘Azīm*, 1: 201.

¹⁴¹⁷ Caşşāş, *Ahkāmu l-Kur‘ān*, 1: 72.

¹⁴¹⁸ Māturīdī, *Te‘vīlātu Ehli’s-Sunne*, 1: 531-532; Semerqandī, *Tefsīru’s-Semerqandī*, 1: 82.

¹⁴¹⁹ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru l-Kurāni l-‘Azīm*, 1: 201; Semerqandī, *Tefsīru’s-Semerqandī*, 1: 82.

¹⁴²⁰ Māturīdī, *Te‘vīlātu Ehli’s-Sunne*, 1: 531-532.

¹⁴²¹ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru l-Kurāni l-‘Azīm*, 1: 201.

¹⁴²² Māturīdī, *Te‘vīlātu Ehli’s-Sunne*, 1: 531-532.

Caşşâş buradaki anlamın “tahfif veya maslahatta daha hayırlı”¹⁴²³ olduğunu ifade ederken Semerkandî “daha kolay ve daha yumuşak” (*elîn*)¹⁴²⁴ açıklamasını yapmıştır.

1.2.1.14. Daha Elverişli (*Aşlah*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak yalnızca bir Medenî ayette “daha elverişli” (*aşlah*) anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 102. *Hayrın* “daha elverişli” anlamıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	92/4/Nisâ':59	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

Nisâ' suresinin 59. ayetinde geçen *hayrın* tefsirinde Taberî “... Sizin için Allah katında ahiretinizde hayırlı, dünyanızda *aşlah*tır.”¹⁴²⁵ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Bu ayet haricinde *hayr* sözcüğünün isim olarak geçtiği fakat farklı bir kıraat ile okunduğunda sıfat haline geldiği Tevbe suresinin 61. ayetinde geçen “أَدْنُ خَيْرٍ” tamlamasındaki *hayrın* açıklamasında *aşlah* anlamı geçmektedir. Ferrâ' “Kulak sizin için *efdal*dir.” ve “Kulak sizi için daha elverişlidir (*aşlah*).”¹⁴²⁶ açıklamalarını yapmıştır. Kesra ile okunduğu ve isim olduğu durumda ise Semerkandî ve Ferrâ' “*şalah*”¹⁴²⁷ ve “*şalah* (iyilik) kulağı”¹⁴²⁸ açıklamalarını yapmışlardır.

1.2.1.15. Temel, Önce (*Evvel*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak yalnızca bir Medenî ayette “temel, önce” (*evvel*) anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 103. *Hayrın* “temel, önce” anlamlarıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	113/9/Tevbe:3	وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ

¹⁴²³ Caşşâş, *Ahkāmu'l-Kur`ān*, 1: 72.

¹⁴²⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 82.

¹⁴²⁵ Taberî, *Cāmi' u'l-Beyān*, 8: 506-507.

¹⁴²⁶ Ferrâ', *Me'āni'l-Kurān*, 1: 444.

¹⁴²⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*: 2: 69.

¹⁴²⁸ Ferrâ', *Me'āni'l-Kurān*, 1: 444.

		فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابِ آلِيمٍ
--	--	--

Tevbe suresinin 3. ayetinde geçen *hayr* yalnızca Mâturîdî tarafından “temel, önce” (evvel)¹⁴²⁹ anlamlarıyla açıklanmıştır.

1.2.1.16. Daha Bilinen (*A'raf*), Daha Korunaklı (*Aḥfaz*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak yalnızca bir Medenî ayette “daha bilinen, daha korunaklı” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 104. *Hayrın* “daha bilinen, daha korunaklı” anlamlarıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	106/49/Hucurât:5	وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Mâturîdî Hucurât suresinin 5. ayetini açıklarken “Çünkü bu onun (...) hakkı için daha bilinen (*a'raf*), hürmeti (dokunulmazlığı) için daha korunaklı (*aḥfaz*)”¹⁴³⁰ açıklamasını yapmıştır.

1.2.1.17. Daha Samimi (*Aḥlaş*)

Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak bir Medenî ayette, iki defa “daha samimi” anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 105. *Hayrın* “daha samimi” anlamıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	106/49/Hucurât:11 (Karşılaştırma ifadesi olarak iki defa geçer)	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

Hucurât suresinin 11. ayetinde geçen *hayr* sözcükleri hakkında Mâturîdî ayette bahsedilen kişilerin fiillerinin “daha samimi veya kabule daha yakın”¹⁴³¹ olduğu şeklinde bir açıklama yapmıştır.

1.2.2. En Üstünlük Bildirme İfadesi Olarak Kullanım

Sıfat olan *hayr* en üstünlük bildirme ifadesi olarak üç defa “خَيْرُ الرَّازِقِينَ”, birer defa “خَيْرٌ

¹⁴²⁹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 5: 287.

¹⁴³⁰ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 9: 326.

¹⁴³¹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 9: 333-334.

”خَيْرُ الْبَرِيَّةِ“، ”خَيْرُ النَّاصِرِينَ“، ”خَيْرُ أُمَّةٍ“، ”خَيْرُ الْمَاكِرِينَ“، ”الرَّادِ“ şekillerinde olmak üzere toplam sekiz Medenî ayette, sekiz defa *muḍāf* olarak geçmektedir. Kelime tefsirlerde “en üstün (*efḍal*),¹⁴³² en güçlü (*aḳvā*),¹⁴³³ en değerli (*ekrem*),¹⁴³⁴ sonuncu (*āḥar*)¹⁴³⁵” anlamlarıyla açıklanmıştır. İncelenen tefsirlerde en üstünlük ifadesi olan *ḥayr* hakkında iki ayette¹⁴³⁶ herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. *Ḥayrın* geçtiği tamlamaların ayetlerin fezlekeleri olduğu dikkat çekmektedir.

1.2.2.1. En Üstün (*Efḍal*)

Sıfat olan *ḥayr* en üstünlük bildirme ifadesi olarak üç Medenî ayette “en üstün (*efḍal*), faziletli” anlamlarıyla açıklanmıştır. Karşılaştırma ifadesi olarak daha önce incelediğimiz gibi 16 defa aynı anlam ile açıklanmıştır.

Tablo 106. *Ḥayrın* “en üstün” anlamıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	89/3/Āl-i ‘İmrān: 54	وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ
2	89/3/Āl-i ‘İmrān:110 (En üstünlük bildirme ve karşılaştırma ifadesi olarak iki defa geçer)	كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ
3	103/22/Hac:58	وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

Āl-i ‘İmrān suresinin 54. ayetindeki *ḥayr* Muḳātil tarafından “hile bakımından üstün”¹⁴³⁷ şeklinde açıklanırken aynı surenin 110. ayetinde geçen “خَيْرُ أُمَّةٍ” tamlaması Muḳātil tarafından “Zamanlarında İsrailoğullarını üstün (faziletli) kıldığı gibi, sizi de zamanınızda en hayırlı ümmet kıldı.”¹⁴³⁸ şeklinde açıklanmıştır. Ebū ‘Ubeyde bu ayetin aynı surenin “İçinizden hayra çağıran bir ümmet olsun.” mealindeki 104. ayetiyle

¹⁴³² Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 295.

¹⁴³³ Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 467.

¹⁴³⁴ Ṭaberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 7: 100-107.

¹⁴³⁵ Ṭaberī, *Cāmi ‘u’l-Beyān*, 7: 100-107.

¹⁴³⁶ 89/3/ Āl-i ‘İmrān:150, 112/5/Mā’ide:114.

¹⁴³⁷ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 278.

¹⁴³⁸ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 1: 295.

ortaklığı olduğunu ifade etmiştir.¹⁴³⁹

Bu ayette bahsedilen en hayırlı ümmetin kim olduğu hakkında muhtelif görüşler bulunmaktadır. Taberî, İbnu'l-Munzir ve İbn Ebî Hâtim'in aktardığı bir rivayete göre bunlar Medine'ye hicret edenlerdir.¹⁴⁴⁰ Taberî'nin aktardığı bir rivayete göre bu ayet İbn Mes'ûd (ö.32/652-53), Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (ö.12/633), Ubey b. Ka'b (ö.33/654?) ve Muâz b. Cebel (ö.17/638) hakkında inmiştir. İbnu'l-Munzir ise bu kişilerin Mevlâ İbn 'Abbâs (ö.105/723), İbn Mes'ûd, 'Ammâr b. Yâsir (ö.37/657), Muâz b. Cebel, Ubey b. Ka'b oldukları şeklinde bir rivayet aktarmıştır.¹⁴⁴¹

Taberî ve İbnu'l-Munzir'in aktardığı bir rivayete göre en hayırlı ümmet olmak sadece Hz. Muhammed'in ashabına has değildir, ayette söylenen şartları kendi zamanında yerine getirenler için de geçerli olur. İsrailoğulları'ndan bahseden “*Bunları, bilerek (çağdaşları olan) diğer topluluklara göre seçkin kıldık.*”¹⁴⁴² ayetinde olduğu gibi kendi aralarında/ zamanlarında söz konusu olan bir üstünlükten bahsedilmiştir. İbn Ebî Hâtim ise Ömer b. Hattâb'dan (ö.23/644) “*أَنْتُمْ*” değil de “*كُنْتُمْ*” dendiği için Muhammet ümmetinin kastedildiği açıklamasını aktarmıştır.¹⁴⁴³ Semerkandî aynı şekilde bunun Hz. Peygamber'in ashabına hitap olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁴⁴

Taberî ve İbnu'l-Munzir'in aktardığı bir rivayete göre ayetin devamında açıklanan iyiliği emretme, Allah'a şehadet getirme, Allah'ın indirdiğini ikrar etme, Allah için savaşma ve münkeri yasaklama en hayırlı ümmet olmanın şartlarıdır. Bu rivayette ayrıca “*Lā ilāhe illallāh*”ın en büyük *ma'rûf* olduğu, münkerin *tekzîb* olduğu ve *tekzîb*in

¹⁴³⁹ Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. El-Muşennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, 1: 99.

¹⁴⁴⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 7: 100-107; İbnu'l-Munzir, *Kitâbu Tefsîru'l-Kur'ân*, 1: 330; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân*'i-l-*Azîm*, 3: 731-733.

¹⁴⁴¹ İbnu'l-Munzir, *Kitâbu Tefsîru'l-Kur'ân*, 1: 330.

¹⁴⁴² 44/ Duḥān: 32.

¹⁴⁴³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân*'i-l-*Azîm*, 3: 731-733.

¹⁴⁴⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 238.

en kötü münker olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁴⁵ Semerkandî “En hayırlı ehli din oldunuz, insanlar onlarla bir arada bulunmanızdan veya onlardan ayrı durmanızdan zulüm görmediler. *Ma'rûfu* emredersiniz, insanlar için çıkarılan en hayırlı ümmetsiniz, Müslüman olmaları için kafirlerle savaşırsınız.” şeklinde bir açıklama yaparak Taberî ve İbnu'l-Munzir'e paralel şekilde ayetin devamında en hayırlı ümmetin özelliklerinin açıklandığını ifade etmiştir.¹⁴⁴⁶

Caşşâş “Bu ayette icmâ-ı ümmetin sıhhatine çeşitli açılardan delalet vardır. Birincisi, onlardan başkası, Allah'tan '*En hayırlı ümmet idiniz.*' şeklinde bir övgü sıfatını hak etmemiştir ve onlar sapmadan, Allah hakkını yerine getirmişlerdir. İkincisi, *ma'rûfu* emrettikleri haber verilmiştir. Üçüncüsü, münkeri nehyettikleri haber verilmiştir.”¹⁴⁴⁷ şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu açıklama diğer tefsirlerle benzer olsa da burada icmâ-ı ümmetin sıhhatine delalet olduğu yorumunun yapılması diğer tefsirlerde karşılaşmadığımız bir değerlendirmedir. Caşşâş'ın diğer tefsirlerden farklı bir yoruma yer vermesi, eserinin ahkâm tefsiri olmasından kaynaklanmaktadır.

Ayette bahsi geçenlerin en hayırlı ümmet olmalarının sebebi İbnu'l-Munzir ve İbn Ebî Hâtim'in naklettiği bir rivayete göre “Kavimlerinin açıkça kendilerini inkar ettiği nebilere şahitlik etmeleri.” şekillerindedir.¹⁴⁴⁸ İbnu'l-Munzir'in aktardığı başka bir rivayete göre İslam'a sıra sıra girmeleridir.¹⁴⁴⁹ İbn Ebî Hâtim “Bu ümmetten daha çok İslam'a icabet eden ümmet olmadığı için.”, “Bu ümmet dışında insan sınıflarından, ona hiçbir ümmet girmedi.” şeklindeki rivayetleri sıralamış ve ayette bahsedilen kişilerin, insanlar için insanların hayırlısı olduklarını çünkü onların silsileler halinde İslam'a girmelerine vesile olduklarını rivayet etmiştir. Ayrıca bu kişilerin “Nebi'nin ehl-i

¹⁴⁴⁵ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 7: 100-107; İbnu'l-Munzir, *Kitābu Tefsīru'l-Kur'ân*, 1: 330.

¹⁴⁴⁶ Semerkandî, *Tefsīru's-Semerkindî*, 1: 238.

¹⁴⁴⁷ Caşşâş, *Ahkāmu'l-Kur'ân*, 2: 315.

¹⁴⁴⁸ İbnu'l-Munzir, *Kitābu Tefsīru'l-Kur'ân*, 1: 330; İbn Ebî Hâtim, *Tefsīru'l-Kur'āni'l-'Azīm*, 3: 731-733.

¹⁴⁴⁹ İbnu'l-Munzir, *Kitābu Tefsīru'l-Kur'ân*, 1: 330.

beytinin hayırlısı.” olduklarını aktarmıştır.¹⁴⁵⁰ Mâturîdî “Peygamber’e ve onun getirdiğine imanınız ve uymanız sebebiyle en hayırlı ümmet oldunuz çünkü sizden öncekiler bir kısmına inandı bir kısmını inkar etti.”¹⁴⁵¹ açıklamasını yapmıştır. Mâturîdî ve Semerkandî ayrıca “İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olandır.” hadisini nakletmişlerdir.¹⁴⁵²

Hac suresinin 58. ayetinde geçen *hayr* yalnızca Semerkandî tarafından “*efdal*”¹⁴⁵³ anlamıyla açıklanmıştır. Mâturîdî bu ayete bütüncül bir bakış sergilemiş ve Allah’ın, kendisinin rızık verenlerin hayırlısı olduğunu haber verdiğini, ondan başka rızık veren olmasa da insanların, bolluk talebiyle Allah’tan başkasına ibadet ettiklerini, Allah’tan başkasından rızık istediklerini bunun üzerine Allah’ın rızık verenin kendisi olduğunu, bolluk ve rızık kendisinden isteneceğini çünkü mülkün kendisine ait olduğunu haber verdiğini ifade etmiş başka ayetlerde de benzer durumun söz konusu olduğunu belirterek Mu’minûn suresinin 14. ayetini ve Şâffât suresinin 125. ayetini zikretmiştir.¹⁴⁵⁴

Mâturîdî benzer açıklamaları Cumu’a suresinin 11. ayetinde geçen “*وَاللَّهُ خَيْرٌ*” *الرَّازِقِينَ*” cümlesi için de yapmıştır. “Burada başka bir rızık verici varmış da Allah onların hayırlısıymış demek gerekmez.” dedikten sonra Mu’minûn suresinin 14. ayetinde geçen “*Yaratanların en güzeli*” ve Hüd suresinin 45. ayetinde geçen “*Hâkimlerin en adili*” tamlamalarını örnek vermiş ve bunları “Çünkü o adalet dışında hüküm vermez, hikmetsiz yaratmaz.” şeklinde izah etmiştir. Mâturîdî bu tür tamlamalar için ikinci bir açıklama daha yaparak rızık, yaratmanın ve hüküm vermenin mecaz olarak kullara izafe edilmesinin de caiz olduğunu ifade etmiştir. Arkasından “Allah, size

¹⁴⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 3: 731-733.

¹⁴⁵¹ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 2: 454-455.

¹⁴⁵² Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 2: 454-455; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 1: 238.

¹⁴⁵³ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 2: 467.

¹⁴⁵⁴ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 7: 434-435.

rızık verenlerden rızık verenlerin en hayırlısıdır çünkü yarattıklarından olan diğerleri onun rızıkından rızık verir, onun hükmüyle adaletli olur, onun verdiği başarı ve yetenekle yapar. Yani Allah, Allah'ın rızıkından rızık verenlerin en hayırlısıdır.” biçiminde detaylı bir açıklama yapmıştır.¹⁴⁵⁵

1.2.2.2. En güçlü (*Aḳvā*)

Sıfat olan *ḥayr* en üstünlük bildirme ifadesi olarak bir Medenī ayette “en güçlü” (*aḳvā*) anlamıyla açıklanmıştır. Karşılaştırma ifadesi olarak ise daha önce incelediğimiz gibi bir defa aynı anlam ile açıklanmıştır.¹⁴⁵⁶

Tablo 107. *Ḥayrın* “en güçlü” anlamıyla açıklandığı Medenī ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	103/22/Hac:58	وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقْنَهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

Hac suresinin 58. ayetinde geçen “خَيْرُ الرَّازِقِينَ” tamlamasındaki *ḥayr* yalnızca Semerkandī tarafından “en güçlü” (*aḳvā*) anlamıyla açıklanmıştır.¹⁴⁵⁷ Bu ayetteki *ḥayr* diğer tefsirlerde daha farklı anlamlarla açıklanmıştır.

1.2.2.3. En Değerli (*Ekrem*)

Sıfat olan *ḥayr* en üstünlük bildirme ifadesi olarak iki Medenī ayette “en değerli” (*ekrem*) anlamıyla açıklanmıştır. Karşılaştırma ifadesi olarak ise daha önce incelediğimiz gibi iki defa aynı anlam ile açıklanmıştır.

Tablo 108. *Ḥayrın* “en değerli” anlamıyla açıklandığı Medenī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	89/3/ Āl-i ‘İmrān:110 (En üstünlük bildirme ve karşılaştırma ifadesi olarak iki defa geçer.)	كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ
2	100/98/Beyyine:7	إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ

Āl-i ‘İmrān suresinin 110. ayetindeki “خَيْرَ أُمَّةٍ” tamlaması Taberī, İbnu’l-Munzir,

¹⁴⁵⁵ Māturīdī, *Te ‘vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 16-17.

¹⁴⁵⁶ Māturīdī, *Te ‘vīlātu Ehli’s-Sunne*, 1: 531-532.

¹⁴⁵⁷ Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerkandī*, 2: 467.

İbn Ebî Hâtim ve Caşşâş tarafından “sonuncu ve ekrem ümmet”¹⁴⁵⁸ rivayetiyle açıklanmıştır. İbnu’l-Munzir “Siz 70 ümmete bölündünüz, en hayırlısı ve ekremi Allah katında sizsiniz.”¹⁴⁵⁹ İbn Ebî Hâtim “Siz Allah’a en hayırlısı ve ekremisiniz.”¹⁴⁶⁰ Caşşâş “Siz Allah için bu ümmetlerin en hayırlısı ve ekremisiniz.”¹⁴⁶¹ şeklindeki rivayetleri aktarmışlardır.

Beyyine suresinin 7. ayetinde geçen “خَيْرُ الْبَرِيَّةِ” tamlamasını açıklarken Huvvārī “Mümin Allah için katındaki meleklerden ekremdir.”¹⁴⁶² şeklindeki bir rivayeti naklederken Semerkandî, Abdullâh b. ‘Amr b. ‘Aş’tan (ö.65/684-85) “Mümin, Allah’a Allah katındaki bazı meleklerden ekremdir.” şeklindeki benzer bir rivayetle birlikte “Hasan’a ‘Meleklerden daha mı hayırlıdılar?’ şeklinde soruldu. ‘Sana yazıklar olsun! Melekleri iman edip salih amel işleyenlere nasıl denk tutuyorsun.’ diye cevap verdi.” şeklindeki başka bir rivayeti aktarmıştır.¹⁴⁶³ Taberî bu tamlamayı “Allah’a ve resulüne iman edenler, dini Allah’a has kılarak ibadet edenler, namazı kılan, zekatı veren, emir ve yasaklarda Allah’a itaat edenler yaratılmışların en hayırlısıdır.” şeklinde açıklamıştır. Yani bahsedilen kişilerin hayırlı olmalarının sebebi zaten önceki ayetlerde açıklanmıştır. Taberî’nin bu tamlama için ayrıca Hz. Peygamber’in “Ey Ali! Sen ve şiansınız.” dediği rivayeti aktarması manidardır.¹⁴⁶⁴

1.2.2.4. Sonuncu (Āḥar)

Sıfat olan *ḥayr* en üstünlük bildirme ifadesi olarak sadece bir Medenî ayette “sonuncu”

¹⁴⁵⁸ Taberî, *Cāmi’u l-Beyān*, 7: 100-107.

¹⁴⁵⁹ İbnu’l-Munzir, *Kitābu Tefsīru l-Kur’ān*, 1: 330.

¹⁴⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsīru l-Kur’āni l-‘Azīm*, 3: 731-733.

¹⁴⁶¹ Caşşâş, *Aḥkāmü l-Kur’ān*, 2: 315.

¹⁴⁶² Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi l-‘Azīz*, 4: 524.

¹⁴⁶³ Semerkandî, *Tefsīru s-Semerḳandī*, 3: 604.

¹⁴⁶⁴ Taberî, *Cāmi’u l-Beyān*, 24: 542.

(*āḥar*) anlamıyla açıklanmıştır.¹⁴⁶⁵

Tablo 109. *Ḥayr*ın “sonuncu” anlamıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	89/3/Âl-i ‘İmrân:110 (En üstünlük bildirme ve karşılaştırma ifadesi olarak iki defa geçer.)	كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

Âl-i ‘İmrân suresinin 110. ayetinde geçen “خَيْرَ أُمَّةٍ” tamlamasının açıklamalarında yalnızca Taberî’nin tefsirinde “sonuncu ve ekrem ümmet” ifadesi geçmektedir. Taberî kendisinin de bu açıklamayı tercih ettiğini belirtmiştir. Rivayetler aralarında bir harf fark olacak şekilde “ümme’lerin sonuncusu (آخِرُهَا) ve ekremi” veya “hayırlısı (خَيْرُهَا) ve ekremi” şeklinde iki grupta toplanmaktadır.¹⁴⁶⁶

En üstünlük bildiren *ḥayr* incelediğimiz tefsirlerde çoğunlukla tek kelime ile açıklanmıştır. Bakara suresinin 197. ayetinde geçen “وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى” cümlesindeki *ḥayr* hakkında ise tefsirlerde doğrudan bir anlam bulunmamakla birlikte bazı açıklama ve yorumlara yer verilmiştir. “خَيْرَ الزَّادِ” tamlaması hakkında Sufyân eş-Şevrî “buğday ezmesi (*sevîk*), un (*dekîk*), kek (*ka’k*)”¹⁴⁶⁷ açıklamasını yapmış ancak bu açıklamasında münferit kalmıştır. Caşşâş “salih amellerle azıklanmak” şeklinde bir açıklama yaptıktan sonra “Ayette takvâ ve yemek azığı hayırlı olmaları bakımından karşılaştırılmış -sevabının devamı, faydasının bekası sebebiyle- hayırlı olanın takvâ olduğu haber verilmiştir. Bu, mütevekkile olarak adlandırılan, erzak temini, sa’y ve geçimi terk eden tasavvuf mezhebinin batıl olduğuna delalet eder.” şeklinde diğer tefsirlerde yer almayan bir yorum yapmıştır.¹⁴⁶⁸ Semerkandî bu tamlamayı ayette ifade edildiği gibi “takvâ” anlamıyla açıkladıktan sonra “O, Allah’a tevekküldür, azık ve

¹⁴⁶⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 7: 100-107.

¹⁴⁶⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 7: 100-107.

¹⁴⁶⁷ Sufyân eş-Şevrî, *Tefsîru’s-Şevrî*, 64.

¹⁴⁶⁸ Caşşâş, *Aḥkâmu’l-Kur’ân*, 1: 385.

yemek için hiç kimseye eziyet etmemektir.” yorumunu yapmıştır¹⁴⁶⁹

1.2.3. Değerlendirme

1. Sıfat olan *hayr* 55 Medenî ayette, 60 defa geçmekte, tefsirlerde genellikle tek kelimeyle açıklanmakta, uzun cümleler kullanılarak yapılan açıklamalara nadir rastlanmaktadır.

2. Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak 49 ayette, 52 defa geçmektedir. En üstünlük bildirme ifadesi olarak ise sekiz Medenî ayette üç defa “خَيْرُ الرَّازِقِينَ”, birer defa “خَيْرُ الرَّادِّ”, “خَيْرُ الْمَاكِرِينَ”, “خَيْرُ أُمَّةٍ”, “خَيْرُ النَّاصِرِينَ”, “خَيْرُ الْبَرِيَّةِ” şekillerinde *muḍāf* olarak toplam sekiz defa geçmektedir.

3. Sıfat olan *hayr* karşılaştırma ifadesi olarak tefsirlerde “daha üstün (*efḍal*), kalıcı, devamlı (*bākī*), daha çok (*ekṣer*), daha büyük (*aẓam*), daha güçlü (*aḳvā*), daha doğru (*aşvab*), daha adil (*aḍel*), daha güzel (*aḥsen*), daha yüce, daha şerefli (*aḷā*, *ecell*, *eşraf*), daha yakın (*aḳreb*), daha takvâlı (*etḳā*), daha değerli (*ekrem*), daha iyi (*eṭyab*), daha faydalı (*enfaʿ*), daha kolay (*ehven*), daha elverişli (*aşlah*), temel, önce (*evvel*), daha bilinen (*aḷraf*), daha korunaklı (*aḥfaẓ*), daha samimi (*aḥlaş*)” anlamlarıyla açıklanmıştır.

4. En üstünlük bildiren *hayr* tefsirlerde “en üstün (*efḍal*), en güçlü (*aḳvā*), en değerli (*ekrem*), sonuncu (*āḥar*)” anlamlarıyla açıklanmıştır.

5. Daha/en üstün (*efḍal*), daha/en değerli (*ekrem*) ve daha/en güçlü (*aḳvā*) anlamları karşılaştırma ve en üstünlük bildirme ifadesi olarak kullanılan *hayra* verilen ortak anlamlardır.

6. Sıfat olan *hayrın* karşılaştırma ifadesi olarak geçtiği 12 ayette¹⁴⁷⁰ ve en

¹⁴⁶⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerḳandî*, 1: 132-134.

¹⁴⁷⁰ 2/68/Ḳalem:32; 39/7/A'râf:169; 87/2/Bakara:54, 103; 89/3/Âl-i 'İmrân:110 (Karşılaştırma ifadesi olarak geçen *hayr* hakkında açıklama bulunmamaktadır.), 150, 157, 178, 198; 95/47/Muḥammed:21; 112/5/Mâ'ide:114, 113/9/Tevbe:41, 74, 109.

üstünlük bildirdiği iki ayette¹⁴⁷¹ *hayr* hakkında herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

7. *Hayrın* en üstünlük bildirdiği tamlamaların ayetlerin fezlekeleri olduğu dikkat çekmektedir.

8. Tevbe suresinin 61. ayetinde geçen “أَلْأَنْ خَيْرٌ” tamlamasındaki *hayr* sözcüğünün isim olduğu halde kıraat farklılığı sebebiyle sıfat olarak değerlendirildiği bazı rivayetler vardır.

9. Sıfat olan *hayr* tefsirlerde genellikle tek kelime ile açıklanmıştır ancak belirli ayetlerde geçen *hayr* üzerinde daha fazla durulmuş ve çok sayıda rivayet nakledilmiştir. Āl-i ‘İmrān suresinin 110. ayeti bunlardan bir tanesidir. “En Üstünlük Bildirme İfadesi Olarak Kullanım” başlığında incelediğimiz dört anlamdan üçü bu ayette geçen “كُنْتُمْ خَيْرٌ أُمَّةً” ifadesi hakkındaki rivayetlerde geçmektedir. Bu sebeple bu ayetin tefsirine “En üstün” (*efdal*) başlığı altında detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

10. Hicrî ilk dört yüzyıl tefsirleri arasında ahkam tefsiri olarak Caşşâş’ın eserinin farklı yorumlar içerdiği dikkatimizi çekmiştir. Örneğin, Āl-i ‘İmrān suresinin 110. ayeti hakkında Caşşâş “Bu ayette icmâ-ı ümmetin sıhhatine çeşitli açılardan delalet vardır.”¹⁴⁷² şeklinde bir yorum yapmıştır.

11. Āl-i ‘İmrān suresinin 110. ayetinde geçen “كُنْتُمْ خَيْرٌ أُمَّةً” ifadesi hakkında İbn Ebî Hâtim bu kişilerin “Nebi’nin ehl-i beytinin hayırlısı.” oldukları rivayetini aktarmıştır.¹⁴⁷³ Benzer şekilde Beyyine suresinin 7. ayetinde geçen “خَيْرُ الْبَرِيَّةِ” tamlamasını açıklarken Taberî Hz. Peygamber’in “Ey Ali! Sen ve şiansınız.” dediği rivayeti aktarmıştır.¹⁴⁷⁴

12. *Hayr* incelenirken Allah’ın diğer varlıklarla karşılaştırılması ve ayetler

¹⁴⁷¹ 89/3/ Āl-i ‘İmrān:150, 112/5/Mā’ide:114

¹⁴⁷² Caşşâş, *Ahḳāmu’l-Kur’ān*, 2: 315.

¹⁴⁷³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsīru’l-Kurāni’l-‘Azīm*, 3: 731-733.

¹⁴⁷⁴ Taberî, *Cāmi’u’l-Beyān*, 24: 542.

arasındaki üstünlük gibi tartışmalar dikkat çekmektedir. Örneğin, Bakara suresinin 106. ayetindeki “*Benzerini veya daha hayırlısını getiririz.*” ifadesi bağlamında Taberî “Kur’an’daki bir şeyin diğerinden daha hayırlı olması caiz olmaz. Çünkü hepsi Allah kelimidir. Allah’ın sıfatlarının bazılarının bazılarında *efdal* olması da caiz olmaz.”¹⁴⁷⁵ şeklinde bir açıklama yapmıştır. Caşşâş “Tilavette daha hayırlı demek caiz olmaz, çünkü Kur’an’ın bir kısmı bir kısmından daha hayırlı olmaz, hepsi *mu’ciz*dir. Burada kastedilen hafifletme veya maslahatta daha hayırlı olma durumudur.”¹⁴⁷⁶ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Bu tür tartışmaların çoğunlukla rastlandığı eser Mâturîdî’nin tefsiridir. Örneğin, Mâturîdî Hâc suresinin 58. ve Cumu’a suresinin 11. ayetinde geçen “خَيْرُ الرَّاغِبِينَ” tamlamasına diğer tefsirlerden farklı olarak, bütüncül bir bakış sergilemiş ve Allah’ın kendisinin rızık verenlerin hayırlısı olduğunu haber verdiğini, ondan başka rızık veren olmasa da insanların Allah’tan başkasından bolluk ve rızık istediklerini, bunun üzerine Allah’ın rızık verenin kendisi olduğunu, bolluk ve rızık kendisinden isteneceğini çünkü mülkün kendisine ait olduğunu haber verdiğini,¹⁴⁷⁷ başka bir rızık verici varmış da Allah onların hayırlısıymış gibi düşünmenin gerekmeyeceğini veya rızık vermenin mecaz olarak kullara izafe edilmesinin de caiz olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁷⁸

13. Dört ayette¹⁴⁷⁹ geçen *hayr* bazı rivayetlerde isim, bazılarında sıfat olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple ilgili ayetlere hem isim hem de sıfat başlıklarında yer verilmiştir.

14. “خَيْرٌ لِّ” kalıbının geçtiği ayetler sıfat olarak incelenmiştir ancak Bakara suresinin 216. ayetinde geçen *hayra* tefsirlerde verilen anlamlar sebebiyle bu ayet isim

¹⁴⁷⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 2: 472.

¹⁴⁷⁶ Caşşâş, *Ahķāmu’l-Kur`ān*, 1: 72.

¹⁴⁷⁷ Mâturîdî, *Te`vîlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 434-435.

¹⁴⁷⁸ Mâturîdî, *Te`vîlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 16-17.

¹⁴⁷⁹ 87/2/Bakara:220, 89/3/Âl-i ‘İmran:180, 92/4/Nisā’:66, 102/24/Nūr:11.

başlığı altında incelenmiştir.

15. Kur'an'da geçen *hayr* hakkında Sufyān eş-Şevrī'nin tefsirinde yalnızca iki ayette açıklama bulunduğu tespit edilmiştir.

2. Şerr Kavramı

Şerr kavramı 11 Medenī ayette, beş defa isim, yedi defa sıfat olmak üzere toplam 12 defa geçmektedir.

2.1. İsim Olan Şerr

İsim olan Şerr beş Medenī ayette, beş defa geçmektedir. Kavram tefsirlerde “günah, itaatsizlik (*ma'şīye*), kötülük;¹⁴⁸⁰ hoş gitmeyen/ istenmeyen şey,¹⁴⁸¹ dayanılması güç olan şey (*şidde*),¹⁴⁸² azap, ceza, cehennem;¹⁴⁸³ imtihan (*belā*’),¹⁴⁸⁴ dehşet, korku¹⁴⁸⁵” anlamlarıyla açıklanmıştır. Medenī ayetlerde şerr her zaman nekra olarak geçmektedir. Kavramın *ma'rife* veya çoğul olarak geçtiği bir ayet bulunmamaktadır. *Hayr* ve *şerr* kavramlarının bir arada geçtiği Āl-i ‘İmrān suresinin 180. ayetinde tefsirlerde *hayr* kavramının açıklamasına yer verildiği halde şerr kavramı hakkında bir açıklama yapılmamıştır.

2.1.1. Günah, İtaatsizlik (Ma'şīye), Kötülük

İsim olan şerre iki Medenī ayette müfessirler tarafından “günah, itaatsizlik (*ma'şīyet*), kötülük (*seyyie*)”¹⁴⁸⁶ anlamları verilmiştir.

Tablo 110. Şerr kavramının “günah, kötülük” anlamlarıyla açıklandığı Medenī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Veerilen Anlamlar
1	87/2/Bakara:216	كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ	Hoşa gitmeyen şey, itaatsizlik (<i>ma'şīyet</i>) ¹⁴⁸⁷

¹⁴⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurāni'l-'Azîm*, 10: 3455; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 599.

¹⁴⁸¹ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 24: 549.

¹⁴⁸² Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 183.

¹⁴⁸³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3: 526, 527.

¹⁴⁸⁴ Ferrâ', *Me'âni'l-Kurân*, 3: 216; Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 183.

¹⁴⁸⁵ Muḳâtil, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, 4: 524; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 363; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3: 526.

¹⁴⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurāni'l-'Azîm*, 10: 3455; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 599.

¹⁴⁸⁷ Huvvârî, *Tefsîru Kitābillāhi'l-'Azîz*, 1: 202-203.

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Veerilen Anlamlar
2	93/99/Zilzāl:8	وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ	Günah, ¹⁴⁸⁸ hoş gitmeyen şey, kötülük ¹⁴⁸⁹

Bakara suresinin 216. ayetinde geçen *şerr* kavramını Huvvārī “Ma’şiyetinden, Allah’ın nehyettiği bir şeyin kişiye isabet etmesi, kişi için şerdir. *Ṭā’at*inden, Allah’ın emrettiği şeylerden tiksinişi, onları kerih görmesi kişi için şerdir.”¹⁴⁹⁰ şeklinde açıklamıştır. Bu ayette *ḥayr* ve *şerr* kavramları birlikte geçmektedir. Māturīdī *ḥayr* kavramını “ahirette sevaba ulaşma, derecelere ulaşma”¹⁴⁹¹ şeklinde açıklarken *şerr* kavramına bunun zıddı olacak şekilde “ahirette sevabın kesilmesi”¹⁴⁹² anlamını vermiştir.

Zilzāl suresinin 8. ayetinde geçen *şerr* kavramı “günah,¹⁴⁹³ kötülük (*seyyi’e*),¹⁴⁹⁴ kötülükler (*seyyiāt*)”¹⁴⁹⁵ anlamları ile açıklanmıştır. Aynı surenin 7. ayetinde geçen *ḥayr* kavramı, *şerr* kavramı ile zıtlık içerisinde “iyilik, iyilikler” (*ḥasene, ḥasenāt*)¹⁴⁹⁶ anlamları ile açıklanmıştır. Muḳātil bu ayetleri açıklarken “Araplar az bir şeyi sadaka olarak vermiyorlar, küçük günahın da sakıncalı olduğunu düşünmüyorlardı.”¹⁴⁹⁷ şeklinde bir bilgi vermiştir. Ṭaberī *ḥayr-şerr* kavram çiftine “*ḥasenāt-seyyiāt*” anlamlarını vererek “Mü’min ve kafire Allah tarafından işledikleri her bir *ḥayr* ve *şerr*

¹⁴⁸⁸ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 792; Tusterī, *Tefsīru’t-Tusterī*, 201-202.

¹⁴⁸⁹ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 10: 3455; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 599.

¹⁴⁹⁰ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi’l-‘Azīz*, 1: 202-203.

¹⁴⁹¹ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 2: 113.

¹⁴⁹² Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 2: 113.

¹⁴⁹³ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 792; Tusterī, *Tefsīru’t-Tusterī*, 201-202.

¹⁴⁹⁴ İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 10: 3455; Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 10: 599.

¹⁴⁹⁵ Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 24: 549.

¹⁴⁹⁶ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 791; Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 24: 549; İbn Ebī Ḥātim, *Tefsīru’l-Ḳurāni’l-‘Azīm*, 10: 3456.

¹⁴⁹⁷ Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, 4: 791.

sunulacaktır. Mü'min *hasenâtını* ve *seyyiâtını* görecek, Allah *seyyiâtını* affedecek; kafirin ise *hasenâtı* reddedilecek, *seyyiâtı* ile kendisine azap edilecek.” ve “Mü'min dünyada *seyyiâtının* cezasını görecek, *hasenâtının* sevabı ahirete ertelenecek; kâfire *hasenâtının* sevabı hemen verilecek, *seyyiâtının* cezası ertelenecek.”¹⁴⁹⁸ açıklamalarını yapmıştır. Tusterî *hayr-şerr* kavramlarına haram ve helal anlamlarını vererek “kulun, birazı helal olanı terk ederek, harama yaklaşımdan korkarak, zerre kadar olan şeyde bile Allah’a takvâlı olması” biçiminde “takvâ” kavramını merkeze alan, diğer tefsirlerde bulunmayan bir açıklama yapmıştır.¹⁴⁹⁹

2.1.2. Hoşa gitmeyen/ İstenmeyen Şey

Genel olarak isim olan *şerre* verilen anlamlar insanların hoşuna gitmeyen şeylerdir.

Özel olarak kavrama iki Medenî ayette “hoşa gitmeyen şey”¹⁵⁰⁰ anlamı verilmiştir.

Tablo 111. *Şerr* kavramının “hoşa gitmeyen şey” anlamıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerre Verilen Anlamlar
1	87/2/Bakara:216	كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ	Hoşa gitmeyen şey, itaatsizlik (<i>ma'şiyet</i>)
2	93/99/Zilzâl:8	وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ	Günah, hoşa gitmeyen şey, kötülük

Bakara suresinin 216. ayetinde geçen *şerr* kavramına “zafer ve ganimet elde edememek,¹⁵⁰¹ Allah’a itaatten (*tā'at*) ve Allah’ın emrettiği şeylerden tiksirmek, bunlardan hoşlanmamak,¹⁵⁰² müşriklere üstün olmamak, şehit olmamak, hiçbir şey elde edememek,¹⁵⁰³ düşmanın cesuru, esirlik, öldürülmek, zelil olmak, küçük düşmek,

¹⁴⁹⁸ Taberî, *Cāmi'ü'l-Beyân*, 24: 549.

¹⁴⁹⁹ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 201-202.

¹⁵⁰⁰ Taberî, *Cāmi'ü'l-Beyân*, 24: 549.

¹⁵⁰¹ Muḳātil b. Suleymān, *Tefsîru Muḳātil b. Suleymān*, 1:184; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Ḳurāni'l-'Azîm*, 2:384.

¹⁵⁰² Huvvārî, *Tefsîru Kitābillāhi'l-'Azîz*, 1: 202-203.

¹⁵⁰³ Taberî, *Cāmi'ü'l-Beyân*, 4: 298-299; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Ḳurāni'l-'Azîm*, 2: 384.

ahirette sevabın kesilmesi,¹⁵⁰⁴ düşmanların musallat/hakim olması¹⁵⁰⁵, anlamları verilmiştir. Bunların tamamı hoş gitmeyen şeylerdir.

Bakara suresinin 216. ayetinde *hayr* ve *şerr* kavramları bir arada geçmektedir. *Hayr* kavramına “fetih, şehadet, ganimet”,¹⁵⁰⁶ “görünür olma” (*zuhūr*),¹⁵⁰⁷ İslam’ın izharı”,¹⁵⁰⁸ “zafer, geçimde genişlik, ahirette sevaba ulaşma, derecelere ulaşma”¹⁵⁰⁹ anlamları verilmiştir. Bu sayılanların tamamı istenen ve hoş giden şeylerdir. Yani bu ayette *hayr-şerr* kavram çifti arasında zıtlık ilişkisi bulunmaktadır.

Zilzāl suresinin 8. ayetinde geçen *şerr* kavramına yalnızca Taberī “hoş gitmeyen şey”¹⁵¹⁰ anlamını vermiştir.

2.1.3. Dayanılması Güç Olan Şey (Şidde)

İsim olan *şerre* bir Medenī ayette “dayanılması güç olan şey”¹⁵¹¹ anlamı verilmiştir.

Tablo 112. İsim olan *şerrin* “dayanılması güç şey” anlamıyla açıklandığı Medenī ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
1	98/76/İnsân:7	يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا	Dehşet, korku, imtihan, dayanılması zor şey, azap

İnsân suresinin 7. ayetinde kıyamet gününün şerrinden bahsedilmektedir. Burada geçen *şerr* kavramına yalnızca Tusterī tarafından “dayanılması güç olan şeyler” (*şedāid*)¹⁵¹² anlamı verilmiştir. Verilen diğer anlamlar da zaten bu anlama paraleldir. Bu ayetteki “مُسْتَطِيرًا” ifadesi *ş-r-r* kökünün “yayılmak ve uçuşmak” anlamını

¹⁵⁰⁴ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 2: 113.

¹⁵⁰⁵ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 142.

¹⁵⁰⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1: 184; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 2: 383; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 142.

¹⁵⁰⁷ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 4: 298; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 2: 383.

¹⁵⁰⁸ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 1: 142.

¹⁵⁰⁹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 2: 113.

¹⁵¹⁰ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 24: 549.

¹⁵¹¹ Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 183.

¹⁵¹² Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, 183.

hatırlatmaktadır.

2.1.4. Azap, Ceza, Cehennem

İsim olan *şerr* iki Medenî ayette “azap,¹⁵¹³ cehennem (*cahīm*), ceza (‘*ukūbe*), ibret için verilen ceza (*nekāl*)¹⁵¹⁴” anlamlarıyla açıklanmıştır.

Tablo 113. İsim olan *şerrin* “azap” anlamıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
1	98/76/İnsân:7	يُوفُونَ بِالْأَذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا	Dehşet, korku, imtihan, dayanılması zor şey, azap
2	98/76/İnsân:11	فَوَقَّيْهُمْ إِنَّهُ شَرٌّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّيْهُمْ نَصْرَةً وَسُرُورًا	Ceza, dehşet, korku, cehennem, azap

İnsân suresinin 7. ve 11. ayetlerinde geçen *şerr* kavramını Semerkandî “azap”¹⁵¹⁵ anlamıyla açıklamıştır. 11. ayette geçen *şerr* kavramına Mâturîdî “cehennem (*cahīm*), ceza (‘*ukūbe*), ibret için verilen ceza (*nekāl*)”¹⁵¹⁶ anlamlarını vermiştir.

2.1.5. İmtihan (Belâ’)

İsim olan *şerr* yalnızca bir Medenî ayette “imtihan” (*belâ’*)¹⁵¹⁷ anlamıyla açıklanmıştır.

Tablo 114. İsim olan *şerrin* “imtihan” anlamıyla açıklandığı Medenî ayet

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
1	98/76/İnsân:7	يُوفُونَ بِالْأَذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا	Dehşet, korku, imtihan, dayanılması zor şey, azap

İnsân suresinin 7. ayetinde geçen *şerr* kavramını Ferrâ’ ve Tusterî “imtihan” (*belâ’*)¹⁵¹⁸ anlamı ile açıklamışlardır.

¹⁵¹³ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 3: 526, 527.

¹⁵¹⁴ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 10: 364.

¹⁵¹⁵ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 3: 526, 527.

¹⁵¹⁶ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 10: 364.

¹⁵¹⁷ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3: 216; Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 183.

¹⁵¹⁸ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3: 216; Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, 183.

2.1.6. Dehşet, Korku

İsim olan *şerre* iki Medenî ayette “dehşet, korku, panik”¹⁵¹⁹ anlamları verilmiştir.

Tablo 115. İsim olan *şerrin* “dehşet, korku” anlamlarıyla açıklandığı Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni	Şerr Kavramına Verilen Anlamlar
1	98/76/İnsân:7	يُوفُونَ بِالْأَذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا	Dehşet, korku, imtihan, dayanılması zor şey, azap
2	98/76/İnsân:11	فَوَقَّيْهُمْ إِلَهُ شَرِّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّيْهُمْ نَصْرَةً وَسُرُورًا	Ceza, dehşet, korku, cehennem, azap

İnsân suresinin 7. ve 11. ayetlerinde kıyamet gününün *şerrinden* bahsedilmektedir. 7. ayette Mukâtil “Gök yarıldı, yıldızlar saçıldı, melekler panikledi, ay ve güneş dürüldü, ışıkları gitti, yeryüzü başkalaştı, dağlar savruldu, sular dibe çekildi ve orada kıyamet gününün *şerri* ortaya çıktı.”¹⁵²⁰ şeklinde, Semerkandî “Göklerin yarılması, yıldızların savrulması, meleklerin korkması, paniklemesi, suların çekilmesidir.”¹⁵²¹ şeklinde, Mâtürîdî “Yerler, gökler her şey dolar, semalar yarılr, yıldızlar saçılır.” biçiminde izahlarda bulunmuşlardır. Mâtürîdî ayrıca “*Dağlar parçalanır...*”¹⁵²² ayetini zikretmiştir.¹⁵²³

Mâtürîdî her iki ayetin açıklamasında “dehşet” (*hevl*)¹⁵²⁴ anlamını zikretmiş, 11. ayetteki *şerr* için ayrıca “cehennem ve dehşeti”, “kabirlerinden dirildikleri zamanki panik ve kıyametin dehşeti” açıklamalarını yapmıştır. Bu ayetteki *şerrin* “*Doğrusu ben hesabımla karşılaşacağımı zaten bekliyordum.*”¹⁵²⁵ ayetinde olduğu gibi “hesap vaktindeki sonuçtan korkmak” anlamına geldiğini ifade etmiş ve “Onlar hesapları ile münakaşa edeceklerinden korkuyorlardı. *Seyyiât*larının bağışlandığını, *hasenât*larının

¹⁵¹⁹ Mukâtil, Tefsîru Mukâtil b. Suleymân, 4: 524; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 363; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3: 526.

¹⁵²⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 4: 524.

¹⁵²¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 3: 526.

¹⁵²² 56/Vâkıa: 5.

¹⁵²³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 363.

¹⁵²⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 10: 363, 364.

¹⁵²⁵ 69/Hâkka: 20.

kabul edildiğini görünce sevindiler ve onun şerrinden korundular.”¹⁵²⁶ açıklamasını ilave etmiştir.

2.2. Sıfat Olan Şerr

Şerr altı Medenî ayette, yedi defa sıfat olarak geçmekte, bunlardan dördü karşılaştırma, üçü en üstünlük ifade etmektedir. En üstünlük ifade ettiği bir yerde şerr hakkında tefsirlerde herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir.¹⁵²⁷

2.2.1. Karşılaştırma İfadesi Olarak Kullanım

Sıfat olan şerr üç Medenî ayette, dört defa karşılaştırma ifadesi olarak geçmektedir.

Tablo 116. Şerrin karşılaştırma ifadesi olarak geçtiği Medenî ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	102/24/Nūr:11	إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ
2	103/22/Hac:72	وَإِذَا تَنَزَّلَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٌ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطَوْنَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا قُلْ أَفَأَنْتُمْ بَشَرٌ مِنْ ذَلِكَ النَّارِ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبَشَرٌ الْمَصِيرُ
3	112/5/Mā'ide:60 (İki defa karşılaştırma ifadesi olarak geçiyor)	قُلْ هَلْ أَنْتُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْفِرْدَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ

Şerr karşılaştırma ifade ettiği Medenî ayetlerden ikisinde “daha çirkin (*akrah*,¹⁵²⁸ *akbah*¹⁵²⁹), daha şiddetli (*eşedd*),¹⁵³⁰ daha kötü (*esve*)”¹⁵³¹ anlamlarıyla açıklanmıştır. Nūr suresinin 11. ayetinde geçen şerr Taberî tarafından isim olarak değerlendirilerek “iftira”¹⁵³² anlamı ile açıklanmıştır. Māturīdî bu ayette “İftirayı atanlar için şerrdir, çünkü bundan sonra hiç kimse kötü zanna ve hiçbir şey söylemeye cesaret

¹⁵²⁶ Māturīdî, *Te'vīlātu Ehli's-Sunne*, 10: 364.

¹⁵²⁷ 98/Beyyine:6.

¹⁵²⁸ Taberî, *Cāmi' u'l-Beyān*, 18: 684.

¹⁵²⁹ Māturīdî, *Te'vīlātu'l-Kur'ān*, 3: 548.

¹⁵³⁰ Semerqandî, *Kitābu Tefsīri's-Semerqandî*, 2: 470.

¹⁵³¹ Semerqandî, *Kitābu Tefsīri's-Semerqandî*, 2: 470.

¹⁵³² Taberî, *Cāmi' u'l-Beyān*, 19: 115-117.

edemeyecek.”¹⁵³³ şeklinde bir izahta bulunmuştur. Bu ayette sözcüğü sıfat olarak değerlendiren ve açıklayan bir tefsir bulunmamaktadır.

Nūr suresinin 11. ayetinde *hayr* ve *şerr* kelimeleri “خَيْرٌ لِّ” ve “شَرٌّ لِّ” formlarında bir zıtlık içerisinde art arda geçmektedir. Fakat tefsirlerde sözcüklerin anlamları hakkında herhangi bir açıklamaya yer verilmemiş, ayette bahsedilen konu genel ve bütüncül olarak işlenmiştir. Bu ayeti takip eden 12. ayette *hayr* tekrar isim olarak geçmektedir¹⁵³⁴ ancak 11. ayette geçen *şerr* ile 12. ayette geçen *hayr* arasında bir zıtlık ilişkisi bulunmamaktadır.

2.2.2. En Üstünlük Bildirme İfadesi Olarak Kullanım

Sıfat olan *şerr* üç Medenī ayette, üç defa *muḍāf* olarak geçmekte ve en üstünlük bildirmektedir. Bu ayetlerden bir tanesinde¹⁵³⁵ *şerr* veya *şerrin* geçtiği tamlama hakkında herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Tablo 117. *Şerrin* en üstünlük bildirme ifadesi olarak geçtiği Medenī ayetler

No	Sure/Ayet	Ayet Metni
1	88/8/Enfāl:22	إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الَّذِينَ لَا يَحْقِلُونَ
2	88/8/Enfāl:55	إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ
3	100/98/Beyyine:6	إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ

Şerr Enfāl suresinin 22. ve 55. ayetlerinde “شَرَّ الدَّوَابِّ” şeklinde bir tamlama içinde geçmektedir. Bu tamlama hakkında 22. ayette “nimet ve bolluktan kendilerine verileni bilmeyenler”,¹⁵³⁶ “münafıklar”,¹⁵³⁷ “azap ve cezadan kendilerine verileni bilmeyenler”,¹⁵³⁸ “dili kendilerine fayda vermeyenler”¹⁵³⁹ açıklamaları yapılmış ancak *şerr* hakkında müstakil bir yorum yapılmamıştır. Devamındaki 23. ayette *hayr* sözcüğü

¹⁵³³ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 7: 529-530.

¹⁵³⁴ لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ

¹⁵³⁵ 98/Beyyine:6.

¹⁵³⁶ Ṭaberī, *Cāmi’u l-Beyān*, 13: 459-461.

¹⁵³⁷ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru l-Kurāni’l-‘Azīm*, 5: 1677.

¹⁵³⁸ İbn Ebī Hātim, *Tefsīru l-Kurāni’l-‘Azīm*, 5: 1677.

¹⁵³⁹ Māturīdī, *Te’vīlātu Ehli’s-Sunne*, 5: 175.

isim olarak geçmektedir.¹⁵⁴⁰ Buradaki *hayr* tefsirlerde “iman”¹⁵⁴¹ ve “doğruluk” (*şıdk*)¹⁵⁴² anlamlarıyla açıklanmıştır. Ancak bu ayetlerde art arda gelen *hayr* ve *şerr* sözcüklerinden birisi sıfat diğeri isim olduğu için aralarında herhangi bir zıtlık ilişkisi bulunmamaktadır.

Enfāl suresinin 55. ayetindeki “شَرُّ الدَّوَابِّ” tamlamasını açıklamak için Beyyine suresinin 6. ayetindeki “شَرُّ الْبَرِيَّةِ” tamlaması zikredilmiştir.¹⁵⁴³ “شَرُّ الْبَرِيَّةِ” tamlaması hakkında ise ilgili yerde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Ayrıca Beyyine suresinin 7. ayetinde *hayr* geçmektedir.¹⁵⁴⁴ Burada *hayr* ve *şerr* sözcükleri arasında zıtlık ilişkisi bulunmaktadır. Fakat tefsirlerde bu iki sözcük zıtlık ilişkisi içinde ele alınmamıştır. *Hayrın* açıklamasına yer verilmiş fakat *şerr* hakkında bir açıklama yapılmamıştır.

En üstünlük bildiren *şerr* Medenī ayetlerin tamamında bir tamlama içerisinde geçmekte, yerine göre bu tamlamalar açıklanmakta fakat yalnız başına *şerri* açıklayan herhangi bir ifade bulunmamaktadır.

2.3. Değerlendirme

1. *Şerr* kavramı 11 Medenī ayette, beş defa isim, yedi defa sıfat olmak üzere toplam 12 defa geçmektedir. Bu ayetlerden iki tanesinde¹⁵⁴⁵ *şerr* kavramı hakkında herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

2. İsim olan *şerr* Medenī ayetlerde her zaman nekra olarak geçmektedir. *Ma'rife* veya çoğul olarak geçtiği bir ayet bulunmamaktadır.

¹⁵⁴⁰ وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ

¹⁵⁴¹ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi*’l- ‘Azīz, 2: 81; Taberī, *Cāmi u’l-Beyān*, 13: 462-463.

¹⁵⁴² Semerkandī, *Tefsīru’s-Semerḳandī*, 2: 14.

¹⁵⁴³ Huvvārī, *Tefsīru Kitābillāhi*’l- ‘Azīz, 2:100.

¹⁵⁴⁴ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُم خَيْرُ الْبَرِيَّةِ

¹⁵⁴⁵ 3/Āl-i ‘İmran:180, 98/Beyyine:6.

3. Medenī ayetlerde isim olarak geçen *şerr* tefsirlerde “günah, itaatsizlik (*ma‘şīye*), kötülük, hoşa gitmeyen/ istenmeyen şey, dayanılması güç olan şey (*şidde*), azap, ceza, cehennem, imtihan (*belā’*), dehşet, korku” anlamlarıyla açıklamıştır.

4. “Hoşa gitmeyen şey, dayanılması güç olan şey (*şidde*), imtihan (*belā’*), azap, itaatsizlik (*ma‘şīye*), kötülük” anlamları Mekkī ayetlerde geçen *şerr* kavramının anlamları ile ortaktır. Mekkī ayetlerde geçen *şerr* kavramına verilen anlamlar daha geniştir çünkü *şerrin* isim olarak geçtiği Mekkī ayet sayısı daha fazladır.

5. Kıyamet gününün *şerrinin* kapsayıcılığından (yaygınlığından) bahseden İnsān suresinin 7. ayetinde geçen “سَرُّهُ مُسْتَطِيرٌ” ifadesi *ş-r-r* kökünün sözlüklerdeki “yayılmak ve uçuşmak” anlamı ile örtüşmektedir.

6. *Şerr* altı Medenī ayette, yedi defa sıfat olarak geçmekte, bunlardan dördü karşılaştırma, üçü en üstünlük ifade etmektedir. Karşılaştırma ifade ettiği Medenī ayetlerin tefsirinde “daha çirkin (*akrah*,¹⁵⁴⁶ *aḳbah*¹⁵⁴⁷), daha şiddetli (*eşedd*),¹⁵⁴⁸ daha kötü (*esve’*)¹⁵⁴⁹” anlamlarıyla açıklanmıştır.

7. “Daha kötü” (*esve’*) anlamı Mekkī ve Medenī ayetlerde sıfat olarak geçen *şerre* verilen tek ortak anlamdır.

8. Sıfat olan *şerr* Mekkī ve Medenī ayetlerde karşılaştırma ifadesi olarak üçer ayette geçmektedir. Ayet sayıları aynı olmasına rağmen sözcüğe verilen anlamlar Mekkī ayetlerin tefsirinde daha geniştir.

9. Sıfat olan *şerr* iki Medenī surede, üç ayette, üç defa *muḍāf* olarak geçmekte ve en üstünlük bildirmektedir. En üstünlük bildiren *şerr* Mekkī surelerde hiç geçmemektedir.

¹⁵⁴⁶ Taberī, *Cāmi ū l-Beyān*, 18: 684.

¹⁵⁴⁷ Māturīdī, *Te’vīlātu l-Ḳur’ān*, 3: 548.

¹⁵⁴⁸ Semerḳandī, *Kitābu Tefsīri’s-Semerḳandī*, 2: 470.

¹⁵⁴⁹ Semerḳandī, *Kitābu Tefsīri’s-Semerḳandī*, 2: 470.

10. En üstünlük bildiren *şerr* Medenî ayetlerin tamamında bir tamlama içerisinde geçmekte, tefsirlerde yerine göre bu tamlamalar açıklanmakta fakat yalnız başına *şerri* açıklayan herhangi bir ifade bulunmamaktadır.

11. Medenî ayetlerde *hayr* ve *şerr* altı yerde bir arada (aynı ayet içinde veya birbirini takip eden ayetlerde) geçmektedir. Âl-i ‘İmrân suresinin 180. ayetinde ve Beyyine suresinin 6. ve 7. ayetlerinde *hayr* ve *şerr* arasında zıtlık ilişkisi bulunmaktadır. Tefsirlerde *hayrın* açıklamasına yer verilirken *şerr* hakkında bir açıklama yapılmamıştır.

12. Bakara suresinin 216. ayetinde ve Zilzāl suresinin 7. ve 8. ayetlerinde *hayr* ve *şerr* bir arada geçmektedir ve tefsirlerde anlamsal bir zıtlık içerisinde açıklanmıştır.

13. Nūr suresinin 11. ayetinde *hayr* ve *şerr* bir zıtlık içerisinde art arda geçmektedir. Fakat tefsirlerde bunların anlamları hakkında herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Bu ayeti takip eden 12. ayette *hayr* tekrar isim olarak geçmektedir ancak 11. ayette geçen *şerr* ile 12. ayette geçen *hayr* arasında bir zıtlık ilişkisi bulunmamaktadır. Çünkü sözcüklerden birisi isim diğer sıfattır.

14. *Hayr* ve *şerr* Enfāl suresinin 22. ve 23. ayetlerinde art arda geçmektedir ancak birisi sıfat diğeri isim olduğu için aralarında herhangi bir zıtlık ilişkisi bulunmamaktadır.

SONUÇ

Hayr ve *şerr* kavramlarını konu edinen tezimizde öncelikle bu kavramların dayandıkları kökler olan *h-y-r* ve *ş-r-r* klasik Arapça sözlüklerden incelenmiştir. Daha sonra kavramların geçtiği ayetler hicrî ilk dört asırda telif edilen tefsirlerden incelenmiş ve kavramlara verilen anlamlar tespit edilmiştir. Bu incelemede yapılan analizler neticesinde ortaya çıkan sonuçlar aşağıda sıralanmıştır:

1. *H-y-r* ve *ş-r-r* köklerinin Kur'an'daki türevlerinin çoğu *hayr* ve *şerr* kavramlarıdır. *Hayr* kavramı *şerr* kavramına göre Kur'an'da altı kat daha fazla geçmektedir. Kavramların Mekkî ve Medenî ayetlerde geçiş sıklıkları dengelidir.

2. *Hayr* ve *şerrin* isim ve sıfat (ism-i tafdil) olmak üzere iki çeşit kullanımı bulunmaktadır. Sözlüklerde yalnızca İşfehânî'nin dile getirdiği bu ayrım oldukça isabetlidir.

3. *Hayr* Kur'an'da sıfat olarak daha çok, isim olarak daha az geçmektedir. *Şerr* ise isim olarak daha çok geçmektedir. *Hayr* ve *şerr* isim olarak geçtikleri yerlerde ayetin anlamında daha merkezi bir yere sahiptir. Tefsirlerde isim olan *hayr* ve *şerre* verilen anlamların kavramsal birer değere sahip olduğu, sıfat olanlarına verilen anlamların ise karşılaştırma veya en üstünlük ifade eden, Türkçe'ye çevirisi “en” ve “daha” zarflarını içeren birer ism-i tafdil olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle isim olan *hayr* ve *şerrin* anlamları olgu veya nesneye verilen isimlerdir (iyilik). Sıfat olan *hayr* ve *şerrin* anlamları ise özellik belirtme aracıdır (iyi/ daha iyi/ en iyi).

4. *H-y-r* kökünün temel anlamları “seçmek, tercih etmek” şeklindedir. İsim olan *hayr* sözlüklerde “herkes tarafından istenen ve tercih edilen şey; mal; fayda, sevap, övülen şey” anlamlarıyla ön plana çıkmaktadır. Eski Türkçe'de *hayra* karşılık “edgü, edgülek, yeğ, yiğ, uğur, uğurlu, yaxşı” kelimeleri kullanılmaktadır. Tefsirlerde *hayr* kavramının Kur'an'da “mal, iman ve salih amel, sevap ve fayda, üstünlük, afiyet” anlamlarında kullanıldığı ifade edilmiştir. Biz bu çalışmada yalnızca isim olan *hayr* için

29 farklı anlam tespit etmiş bulunmaktayız.

5. Kur'an'da isim olarak geçen *hayra* hicrî ilk dört yüzyıl tefsirlerinde verilen anlamlar “maddî bir değer (mal, zenginlik, verimlilik, bolluk ve genişlik, geçimde bolluk, rızık, nimet, yemek, at, miras, ödeme gücü, geçim masrafı, ganimet, esir, çocuk), salih amel, İslam ve şeriatı, iman, tevhid, zekat, sadaka, rahmet, sağlık, afiyet, selamet, lütuf, şerrin zıddı, sevilen/ istenen/ üstün olan şey, vahiy, nübüvvet, Kur'an, menfaat, fayda, takvâ, cennet, pay, hidayet, sevap, iyileşme (*şalah*), iyileştirme (*ıslāh*), mutluluk, sevinç, güvende olmak, fetih, zafer, edep, nefis, dünya, hevâ, seçilmiş kişi, helal, kadın, güzel söz, dünyada anılma, övgü, doğruluk (*sıdk*), güvenilirlik (*emānet*), adalet, kibleye yönelme emri, şahadet, savaş (*kıṭāl*), cihat, meslek, güç, kararlılık, akıl” şeklindedir. Bu anlamlar kavramın kök ve sözlük anlamlarıyla uyumludur.

6. Kur'an'da isim olarak geçen *hayra* tefsirlerde verilen anlamlardan başlıcaları “maddî bir değer, salih amel, İslam, iman, tevhid, zekat, sadaka, rahmet, sağlık, afiyet, selamet, lütuf, şerrin zıddı” şeklindedir. Bu başlıca anlamlar çok sayıda ayette geçmekte ve birçok müfessir bu anlamlarla ilgili bolca rivayet zikretmekte ve çokça açıklama yapmaktadırlar. Diğer anlamlar ise bir veya birkaç ayette geçmekte, bu anlamlarla ilgili sınırlı sayıda müfessir, az sayıda rivayet zikretmektedir.

7. İsim olan *hayra* tefsirlerde verilen anlamların Medenî ayetlerde arttığı göze çarpmaktadır. Bu ayetlerde kavramın anlamlarına Mekkî ayetlerden farklı olarak “doğruluk, güvenilirlik, iyileşme (*şalah*), iyileştirme (*ıslāh*), adâlet, edep, kibleye yönelme emri, şahadet, ganimet, esir, kadın, mutluluk, sevinç, güvende olmak, fetih, zafer, savaş (*kıṭāl*), cihat, meslek, güç, kararlılık, akıl, faaliyet, hareket, güzel söz, dünyada anılma, övgü” anlamları eklenmiştir. “Fetih, zafer, savaş, cihat, ganimet” gibi bazı anlamlar Mekke'de çok fazla gündem olmayıp Medine'de daha sık karşılaşılan tarihî konularla ilgilidir. Dolayısıyla Mekkî ayetlerde bulunmamaları normaldir. Ayrıca buradan ayetlerin olaylarla ilişkili olduğu, hayatın vahye yön verdiği sonucuna

ulaşılabilir. “Kıbleye yönelme emri, güzel söz, dünyada anılma, övgü” gibi bazı anlamlar ise birkaç ayetin açıklamasında geçmekte ve az sayıda müfessir tarafından aktarılmaktadır.

8. “İslam, iman” anlam grubu hem Mekkî hem Medenî ayetlerde bulunmakta, Mekkî ayetlerde bu anlamların yanında ayrıca “tevhid” anlamı yer alırken Medenî ayetlerde bu anlam bulunmamaktadır. Bu durum, Mekke döneminde tevhide vurgu yapılması, Medine döneminde ise tevhidin kalplere büyük oranda yerleşmiş olması ile açıklanabilir.

9. “Nefis, dünya, hevâ ve helal” anlamları Mekkî ayetlerin tefsirinde yer alırken Medenî ayetlerin tefsirinde bulunmaz. Bu farkın sebebini Mekkî-Medenî ayırımından ziyade bu anlamların az sayıda müfessir tarafından zikredilmiş olmasına bağlamaktayız.

10. Kur’an’da isim olarak geçen *hayra* tefsirlerde en çok “maddî bir değer”in karşılığı olan anlamlar verilmiştir. Özellikle “mal” anlamı birçok defa karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca tefsirlerde malın *hayr* olarak adlandırılabilmesi için çok miktarda olması gerektiği vurgulanmıştır.

11. Bazı ayetlerde müfessirler *hayr* ve *şerr* kavramlarını dünya-ahiret açısından ve mü’min-müşrik açısından farklı anlamlarla açıklamışlardır.

12. Bazı ayetlerde *hayr* ve *şerr* kavramları hakkında çoğu tefsirde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. İbn Ebî Hâtim bazı ayetlerin tefsirinde *hayr* yerine “şey” kelimesini kullanmıştır. İmâm eş-Şâfi’î “*Hayr*, muhatabının ondan ne murat edildiğini bildiği bir kelimedir.” demiştir. Bunlar bazı ayetlerde *hayr* ve *şerr* kavramlarının açıklanmasına ihtiyaç olmadığını göstermektedir.

13. Sıfat olan *hayr* ve *şerrin* karşılaştırma (*comperative*) ve en üstünlük (*superlative*) bildiren farklı formları (أَفْعُلْ vezni) kullanılmaz. Tek bir şeyi nitelemek için, iki şey arasında karşılaştırma yapmak için ve bir şeyin en üstün olduğunu bildirmek için bu kelimelerin farklı formları kullanılmaz. Bu durum kelimelere anlam

verirken zenginliğe sebep olduğu gibi zorluğa da sebep olabilmektedir. En bariz zorluk kelimenin isim mi yoksa sıfat mı olduğunu tespit ederken yaşanmaktadır. Bakara suresinin 216. ve Āl-i ‘İmrān suresinin 180. ayetlerindeki *ḥayr* bu duruma örnek verilebilir.

14. Sıfat olan *ḥayr* Kur’an’da daha ziyade karşılaştırma ifadesi olarak, nadiren en üstünlük bildirme ifadesi olarak geçmektedir. En üstünlük bildirme ifadesi olarak her zaman *muḍāf* şeklinde geçmekte ve içinde bulunduğu tamlamaların ayetlerin fezlekeleri olduğu dikkat çekmektedir.

15. Sıfat olan *ḥayr* tefsirlerde genellikle tek kelimeyle açıklanmakta, uzun cümleler ile yapılan açıklamalara nadir rastlanmaktadır. Bu çalışmada sıfat olan *ḥayra* tefsirlerde 25 farklı anlam verildiği tespit edilmiştir. Bunlardan başlıcası ve en sık karşılaşılanı “daha/ en üstün” (*efdal*) anlamıdır.

16. *Ḥayrın* sıfat olarak geçtiği bazı ayetlerde karşılaştırılan durum ve varlıklar ile ilgili bazı tartışmalar dile getirilmiştir. Cennetlikler ile cehennemliklerin, Allah ile diğer varlıkların, tevhid ile cennetin, bir ayet ile diğerinin karşılaştırılmasının uygun olmayacağı ifade edilmiştir. Benzer şekilde müfessirler, Allah’ın bağışlayanların, merhamet edenlerin, hükmedenlerin, rızık verenlerin en hayırlısı olduğunun ifade edildiği ayetlerin Allah’ın yarattıklarıyla veya diğer ilahlarla kıyaslandığı şeklinde anlaşılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Yapılan açıklamalara göre Allah dışındaki merhamet edenler yine Allah’ın merhametini istemektedirler. Eylemi asıl gerçekleştiren Allah’tır, diğerleri yalnızca bu şekilde adlandırılmaktadırlar, vasıtadırlar veya bu eylemlerin mecaz olarak kullara izafe edilmesi caizdir. Başka bir bakış açısına göre ise Allah’ın yarattıklarının da bu eylemleri gerçekleştirmesi caizdir, bu fiilleri işleyenlerin en hayırlısı ise Allah’tır. Görüldüğü gibi bu ayetlerde te’vil yoluna gidilmiştir. Ayrıca bu tutum çoğunlukla Māturīdī’nin tefsirinde karşımıza çıkmaktadır.

17. Temel anlamları “yayılmak, kötü olmak” olan *ṣ-r-r* kökünden gelen *ṣerr*

kavramına tefsirlerde verilen anlamlar “haram, günah, itaatsizlik (*ma'şīye*), kötülük, hoş gitmeyen/ istenmeyen şey, dayanılması güç olan şey (*şidde*), helak, azap, ceza, cehennem, imtihan (*belā*), zarar, tehlike, fakirlik, hastalık, sihir, nazar, çöl, *hayrın* zıddı, dehşet, korku” şeklindedir. Sözlüklerde ve tefsirlerde bu kavrama verilen ortak anlamlar “kötülük, *hayrın* zıddı, hiç kimsenin istemediği şey” biçimindedir. Ortak olmayan diğer anlamlar ise kökün sözlük anlamları ile uyumludur. Eski Türkçe’de *şerr* “isiz, isizlik, yawlāq” anlamları ile karşılanmıştır.

18. Sayılan anlamlardan “hoşa gitmeyen, elem veren şey, zorluk, bela, afet, musibet, sıkıntı” anlamlarına gelen “*şidde/şedāid*” diğer anlamları kapsayacak kadar genişler. *Şerr* kavramı açıklanırken birçok olumsuz anlam art arda sayılmaktadır ve bunlar zaten hoş gitmeyen ve dayanılması zor şeylerdir.

19. Mekkī ayetlerde geçen *şerr* kavramına verilen anlamlar daha geniştir; çünkü *şerrin* isim olarak geçtiği Mekkī ayet sayısı daha fazladır.

20. Sıfat olan *şerr* Kur’an’da daha ziyade karşılaştırma ifadesi olarak, nadiren en üstünlük bildirme ifadesi olarak geçmektedir. “Daha kötü” (*esve*) Mekkī ve Medenī ayetlerde sıfat olarak geçen *şerre* tefsirlerde verilen ortak anlamdır.

21. *Şerr* en üstünlük bildirme ifadesi olarak yalnızca Medenī ayetlerde *muḍāf* olarak geçmekte, Mekkī surelerde hiç geçmemektedir. İçinde bulunduğu tamlamalar her zaman ayetlerin fezlekeleri değildir. Tefsirlerde en üstünlük ifade eden *şerri* açıklayan herhangi bir ifade bulunmamaktadır.

22. Sözlüklerde *hayr* “*şerrin* zıddı” ve “herkesin istediği şey” olarak, *şerr* ise “*hayrın* zıddı” ve “hiç kimsenin istemediği şey” olarak tanımlanmaktadır. Tefsirlerde kavramlar aynı şekilde birbiri ile zıtlık ilişkisi içinde açıklanmaktadır.

23. Kur’an’da *hayr* ve *şerr* 12 yerde aynı ayette veya art arda gelen ayetlerde geçmektedir. Kavramlar bu ayet veya ayet gruplarından bir tanesinde sıfat olarak, on tanesinde isim olarak, birbiri ile zıtlık ilişkisi içinde geçmekte ve tefsirlerde yine zıt

kavramlar olarak açıklanmaktadır. Bir yerde ise biri isim diğeri sıfat olarak birbirlerinden bağımsız bir şekilde geçmektedir. Bu sebeple aralarında bir zıtlık ilişkisi bulunmamaktadır.

24. *Şerr* kavramının tefsirlerde “hoşa gitmeyen şey” anlamıyla açıklandığı Mekkî ayetler ile -Fuşşilet suresinin 49. ayeti hariç tutulursa- *ḥayr* ve *şerrin* isim olarak arka arkaya geçtiği ayetler aynı ayetlerdir. Bu “hoşa gitmeyen şey” anlamının *şerr* kavramı için oldukça açıklayıcı olduğunu göstermektedir.

25. Kur'an'da *ḥayr* kavramının zıddı olarak *şerr* haricinde kötülük (*sū*'), zarar (*ḍurr*), imtihan (*fitne*), daha düşük (*ednâ*), öncekilerin masalları (*esāṭiru'l-evvelîn*), azabı daha şiddetli (*eşeddu azāb*); *şerr* kavramının zıddı olarak *ḥayr* haricinde güzel (*ḥusn*), nimet vermek (*en'ame*), doğru yol (*raşed*), aydınlık ve sevinç (*neḍraten ve surūran*) ifadeleri geçmektedir.

26. Kur'an'da kavramların *ma'rife*, nekra ve çoğul formları arasında anlam açısından bir fark yoktur.

27. Hicrî ilk dört yüzyıl tefsirlerinde, dört asırlık zaman zarfında kavramlar hakkında yapılan açıklama ve yorumlarda, bazı münferit farklar haricinde belirgin bir değişiklik göze çarpmamaktadır. Dönemin başındaki bir müfessir olan Muḳātil b. Suleymān'nın zikrettiği bir rivayetin aynısını dönemin sonunda gelen Semerkandî'nin tefsirinde de görmek mümkündür. Tefsirler genellikle aynı rivayetlerin tekrarıdan oluşmuştur.

28. Bu çalışmada incelenen tefsirler arasında, ayetler tefsir edilirken başka ayetlerden örnekler getirme yöntemine en çok Mâtürîdî'nin tefsirinde rastlamaktadır. Bu yöntemi kullanma açısından müfessirler belli bir sıra ile zikredilecek olursa Mâtürîdî'den sonra Semerkandî, Ṭaberî ve İbn Ebî Hâtim gelirler.

29. Tefsirlerde ayetler genellikle teşekkül ettikleri kelimeler tek tek ele alınıp ilgili rivayetler aktararak tefsir edilmiştir. Mâtürîdî'nin tefsirinde ise ayetler bütüncül bir

bakışla ele alınmış, diğer müfessirlere kıyasla farklı yorum ve tartışmalar yapılmıştır.

30. Caşşâş'ın *Ahkāmu'l-Kur'ān*'ı bir ahkam tefsiridir ve müfessir, eserinde kavramları bir fıkıhçı gözüyle incelemiştir.

31. Kavramlara verilen anlamlar açısından Tusterî'nin münferit kaldığı örneklerle bu çalışma boyunca sık rastlanmıştır.

32. Sufyān eş-Şevrî'nin tefsirinde *hayr* kavramının geçtiği ayetlerde kavram hakkında yalnızca iki ayette açıklama bulunurken *şerr* kavramının geçtiği ayetlerde kavram hakkında hiç açıklama bulunmamaktadır.

33. 'Abdullāh b. Vehb tefsirinde *hayr* ve *şerr* kavramlarının geçtiği ayetlerde kavramlarla ilgili herhangi bir rivayet veya açıklamaya rastlanmamıştır.

34. *Hayr* ve *şerr* kavramları üzerinde hicrî ilk dört yüzyıl ile sınırlandırılarak yapılan bu çalışma sonraki yüzyıllar için de yapılabilir. Aynı araştırma Kur'an'da geçen başka kavramlar için yüzyıl sınırlaması yapılarak veya her dönemden belirli tefsirler seçilerek zaman sınırlaması olmaksızın yapılabilir.

Mekkî ve Medenî tasnifi baz alınarak yürütülen bu tezde, kavramların zaman içerisinde yeni anlamlar kazanabileceği ve tarihin vahye yön verebileceği elde edilen en dikkat çekici sonuçlardır. Ayrıca bu çalışma *hayr* ve *şerrin* isim ve sıfat şeklinde iki ayrı başlık altında incelemesi açısından daha önce yapılan çalışmalardan ayrılmaktadır.

EK-1: Anlam Tabloları

1. İsim Olan *Hayra* Tefsirlerde Verilen Anlamlar

No	Anlam	Anlamın geçtiği ayet sayısı	
		Mekkî	Medenî
1	Maddî bir değer	20	23
2	Salih amel	10	19
3	İslam, iman, tevhid	7	7
4	Zekat, sadaka	2	9
5	Rahmet	5	3
6	Sağlık, afiyet, selamet, lütuf	6	1
7	Şerrin zıddı	3	4
8	Sevilen, istenen, üstün olan şey	2	3
9	Vahiy, nübüvvet, Kur'an	2	2
10	Menfaat, fayda	2	2
11	Takvâ	2	1
12	Cennet, pay	2	1
13	Hidayet	2	1
14	Nefis, dünya, hevâ	3	X
15	Seçilmiş kişi	2	X
16	Helal	1	X
17	Sevap	X	5
18	İyileşme, iyileştirme	X	4
19	Mutluluk, sevinç, güvende olmak	X	3
20	Fetih, zafer	X	3
21	Edep	X	2
22	Kadın	X	2
23	Güzel söz, övgü	X	2
24	Doğruluk, güvenilirlik	X	1
25	Adalet	X	1
26	Kıbleye yönelme emri	X	1
27	Şehadet	X	1
28	Savaş, cihat	X	1
29	Meslek, güç, kararlılık, akıl	X	1

2. Sıfat Olan *Hayra* Tefsirlerde Verilen Anlamlar

No	Anlam	Anlamın geçtiği ayet sayısı			
		Mekkî		Medenî	
		Karşılaştırma İfadesi	En üstünlük ifadesi	Karşılaştırma İfadesi	En üstünlük ifadesi
1	Daha/en üstün (<i>efḍal</i>)	29	8	16	3
2	Kalıcı, dâimî (<i>bāḳī</i>)	7	X	4	X
3	Daha çok (<i>ekṣer</i>)	4	X	3	X
4	Daha büyük (<i>a'zam</i>)	2	X	5	X
5	Daha büyük (ekber)	3	X	X	X
6	Daha/en güçlü (<i>aḳvā</i> , <i>aḳder</i> , <i>eşeddu kuvve</i>)	3	1	1	1
7	Daha gerçek, daha doğru (<i>eḥaḳ</i>)	1	X	X	X
8	İdeal, (<i>emṣel</i>), Allah'a daha çok boyun eğen (<i>aṭva</i>), daha razı olunacak (<i>erdā</i>)	1	X	X	X
9	Daha doğru (<i>aşvab</i>)	X	4	1	X

	ve daha/ en adil (a 'del)				
10	Daha güzel (ahsen)	X	X	5	X
11	Daha yüce, daha şerefli (a 'lā, ecell, eşraf)	X	X	4	X
12	Daha yakın (akreb)	X	X	2	X
13	En iyi hüküm veren (akdā)	X	1	X	X
14	En doğru (eşdağ)	X	1	X	X
15	En hızlı (esra ')	X	1	X	X
16	En merhametli (erham)	X	1	X	X
17	Daha takvâli (etkâ), daha/en değerli (ekrem)	X	X	1	2
18	Daha iyi (e'iyab)	X	X	1	X
19	Daha faydalı (enfa ')	X	X	1	X
20	Daha kolay (ehven)	X	X	1	X
21	Daha elverişli (aşlah)	X	X	1	X
22	Temel, önce (evvel)	X	X	1	X
23	Daha bilinen (a 'raf), daha korunaklı (ahfaz)	X	X	1	X
24	Daha samimi (ahlaş)	X	X	1	X
25	Sonuncu (āhar)	X	X	X	1

3. İsim Olan Şerre Tefsirlerde Verilen Anlamlar

No	Anlam	Anlamın geçtiği ayet sayısı	
		Mekkî	Medenî
1	Haram, günah, itaatsizlik (ma 'şiye), kötülük	5	2
2	Hoşa gitmeyen/ istenmeyen şey	4	2
3	Dayanılması güç olan şey (şidde)	5	1
4	Helak, azap, ceza, Cehennem	3	2
5	İmtihan (belā ')	3	1
6	Zarar, tehlike	6	X
7	Fakirlik	5	X
8	Hastalık	4	X
9	Sihir	2	X
10	Nazar	1	X
11	Çöl	1	X
12	Hayrın zıddı	1	X
13	Dehşet, korku	X	1

4. Sıfat Olan Şerre Tefsirlerde Verilen Anlamlar

No	Anlam	Anlamın geçtiği ayet sayısı			
		Mekkî		Medenî	
		Karşılaştırma İfadesi	En üstünlük ifadesi	Karşılaştırma İfadesi	En üstünlük ifadesi
1	Daha kötü (esve ')	1	X	2	X
2	Daha kötü (ehbes)	1	X	X	X
3	Daha kötü (eşerr)	1	X	X	X
4	Daha sapkın (eđal)	1	X	X	X

5	Daha irkin (<i>akrah, abah</i>)	X	X	2	X
6	Daha Şiddetli (<i>eşedd</i>)	X	X	2	X

KAYNAKÇA

- ‘Abdulbākī, Muḥammed Fuād. *‘el-Mu‘cemu’l-Mufehres li-Elfāzi’l-Ḳur’ān*. Ḳahire: Daru’l-Ḥadiṣ, 1996.
- ‘Abdullāh b. Vehb, Ebū Muḥammed el-Mısrī. *Tefsīru’l-Ḳur’ān Mine’l-Cāmi’*. Tah. Miklos Muranyi. Beyrut: Dāru’l-Ġarbi’l-İslāmī, 1423/2003.
- Acar, Ali Osman. “Hadislerde Toplumsal Açıdan Hayırlı İnsan Kavramı”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2004.
- Aḥmed b. Ḥanbel. *Müsnedü’l-İmām Aḥmed ibnü Ḥanbel*. Tah. el-Eḥādīṣ ve Mufehrase. 9 cilt. Kahire: Mektebetu’t-Turāṣi’l-‘Arabīy, 1414/1993.
- Arpacık, Mehmet Emin. “Hayr ve Şerrin Allah’a Nispeti Meselesi”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2018.
- Atay, Hüseyin. “İslâm’da Hayır İşleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980): 47-53.
- Bal, Kemal. “Kur’an’da Hayır ve Şer”. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2000.
- Baran, Sedat. “Molla Sadrâ’da Algısal Kötülük Bağlamında Şerr Problemi”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11:23 (2019): 13-35.
- Bircan, H. Hüseyin. “Kur’an’da Kötülük -Terim, Kavram ve Tasvirler-”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1993.
- el-Buḥārī, Muḥammed b. ‘İsmā‘īl. *Şaḥīḥu’l-Buḥārī*. Tah. Muḥammed Zehīr b. Nāşiru’n-Nāşīr. 9 cilt. Bulāk: Dāru Ṭavḳi’n-Necāt, 1422/2001.

- el-Caşşās, Aḥmed b. Alī Ebū Bekr er-Rāzī. *Aḥkāmu'l-Kur'ān*. Tah. Muḥammed Şādık el-Ḳamḥāwī. 5 cilt. Beyrut: Dāru lḥyā'i't-Turāsī'l-'Arabī, 1405/1985.
- Cebeci, Lütfullah. “Kur'ân'ı Kerîm ve Kâinattaki Şer Problemi”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1981.
- Cebeci, Lütfullah. *Kur'an'da Şer Problemi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1985.
- Cesur, Yıldız. “Fahredden Er-Râzî'de Hayır ve Şer Problemi”. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2019.
- el-Cevherī, İsmā'īl b. Ḥammād. *eş-Şihāḥ*. Tah. Aḥmed 'Abdulğafūr 'Aṭṭār. Beyrut: Dāru'l-İlmi li'l-Melāyīn, 1987.
- Çağırıcı, Mustafa, Kürşat Demirci. “Hayır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 17:43-49.
- Çalışkan, Muhammed Selman. “Kur'ân'da Mekke Müşriklerinin Ahiret İnançları ile Hayra Engel Olmaları Arasındaki İlişki”. *İslâmî İlimler Dergisi* 11:1 (2016): 67-91.
- Denizer, Nurullah. *Kur'ân'da Hayır ve Şer*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Ebū Ḥayyān el-Endelūsī. *Tuḥfetu'l-Erīb bimā fi'l-Kur'ān mine'l-Ġarīb*. Tah. Semīr el-Meczūb. Beyrut: el-Mektebu'l-İslāmī, 1983.
- Ebu'l-Leys es-Semerḳandī, Naşr b. Muḥammed b. Aḥmed. *Tefsīru's-Semerḳandī el-Müsemmâ Bahru'l-Ulûm*. Tah. 'Ādil 'Aḥmed 'Abdulmevcūd, Ali Muḥammed Mu'avvid, Zekerıyyā 'Abdulmecīd en-Nevtī. 3 cilt. Beyrut: Dāru'l-Kutubī'l-İlmiyye, 1414/1993.

Ebū Ş‘aīleyk, Muḥammed. “el-Ḥayru ve’ş-Şer fi’ş-Şi’ri’l-Cāhili”. Doktora Tezi, Yermük Üniversitesi (Cāmi‘atu’l-Yermük), İrbid/Ürdün, 1999/1419.

Ebū ‘Ubeyde Ma‘mer b. el-Muşennā et-Teymī. *Mecāzu’l-Ḳur‘ān*. Tah. Fuat Sezgin. Kahire: Mektebetu’l-Hāncī, 1381/1961.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dîni Kur‘ân Dili*. 9 cilt. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015.

el-Ezherī, Ebū Manşūr Muḥammed b. Aḥmed. *Tehzību’l-Luġa*. Tah. Muḥammed ‘Avd Mer‘ab. 15 cilt. Beyrūt: Daru İhyāi’t-Turāşi’l-‘Arabīy, 2001.

el-Ferrā’, Yahyā b. Ziyād. *Me‘āni’l-Ḳur‘ān*. Tah. ‘Aḥmed Yūsuf en-Necātī, Muḥammed ‘Ali en-Neccār, ‘Abdulfettāh İsmā‘il Şelebī. 3 cilt. Kahire: Dāru’l Mıṣriyye, tsz.

el-Fīrūzābādī, Mecduddīn Muḥammed b. Ya‘qub. *el-Ḳāmūsu’l-Muḥīṭ*. Beyrūt: Mūessesetur-Risāle, 2005.

el-Ḥalīl b. Aḥmed, Ebū Abdırrahmān el-Ferāhīdī. *Kitābu’l-‘Ayn*. Tah. Mehdī el-Maḥzūmī, İbrāhīm es-Sāmarrāī. 8 cilt. Beyrut: Dāru ve Mektebetu’l-Hilāl, tsz.

Hasar, Faik. “Hadislerde Hayırlılık Kavramı”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2012.

el-Huvvārī, Hūd b. Muḥakkem. *Tefsīru Kitābillāhi’l‘Azīz*. Tah. Ḥāc b. Sa‘īd Şerīfī. Beyrūt: Dāru’l-Ġarbi’l-İslāmī, 1410/1990.

Izutsu, Toshihiko. *Kur‘an’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*. Çev. Selahattin Ayaz. 4. baskı. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.

İbn Dureyd, Ebū Bekr Muḥammed b. Ḥasen el-Ezdī. *Cemheratu’l-Luġa*. Tah. Ramzī Munīr Ba‘albekī. 3 cilt. Beyrūt: Daru’l-‘İlm li’l-Melāyīn, 1987.

- İbn Ebî Hâtim. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. Tah. Es'ad Muhammed et-Ṭayyib. 10 cilt. Mekke: Mektebetu Nizâr Muştafâ el-Bâz. 1419/1998.
- İbn Fâris, Aḥmed el-Ḳazvînî. *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luġa*. Tah. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 cilt. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbnu'l-Munzir en-Nisabûrî. *Kitābu Tefsîru'l-Kur'ân*. Tah. Sa'd b. Muhammed Sa'd. 2 cilt. Medine: Dâru'l-Meâşir, 2002.
- İnal, Selçuk. “Mutezile ve Maturidiyye'nin Aslah Meselesine Bakışı Bağlamında Şer Problemi”. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, 2023.
- Karaman, Hayreddin. Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Karlık, Halil. “İslâm'da İyilik ve Hayır Üzerine”. *Din Öğretimi Dergisi* 14 (1988): 9-11.
- Kâşgarlı Mahmûd. *Divânü Lugâti't-Türk*. Çev. Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurteser. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Kılıç, Huriye. “Kur'an'da İnsanın Hayır ve Şerle İmtihani”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009.
- el-Mâturîdî, Muhammed b. Maḥmûd Ebû Manşûr. *Tefsîru'l-Mâturîdî Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*. Tah. Mecdî Bâsellûm. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye, 1426/2005.
- el-Meydânî, 'Abdurrahmân Ḥasen Ḥabenneke. “Cedvelü'l-Mekkî ve'l-Medenî li Suveri'l-Kur'ânî'l-Mecîd”. *Ḳavā'idu't-Tedebburi'l-Emsel li Kitābillāhi 'Azze ve Celle*. Dimeşk: Dâru'l-Ḳalem, 1989.

- Muḳātil b. Suleymān, Ebū'l-Ḥasen el-Ezdī. *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*. Tah. 'Abdullāh Maḥmūd Şeḥḥāte. 3 cilt. Beyrut: Dāru İhyāi't-Turāṣi'l-'Arabī, 1423/2002.
- Ocak, Hasan. "Hadislerde Geçen Hayır ve Şer Kavramlarının İslâm Düşüncesindeki Yansımaları". *Kilitbahir Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2016): 99-121.
- Öğük, Emine. "Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007.
- Öğük, Emine. "İslâm Düşüncesinde Şer/Kötülük Probleminin İzahına Katkı Sağlayan Etkili Öğreti: Hikmet". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3:1 (2015): 11-38.
- Özata, Havva, Zülfikar Durmuş. "Hayr Kelimesinin Tamlama İçerisinde Allah'a Atfen Kullanıldığı İfadeler ve Türkçe'ye Çevirisi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6:1 (2022): 29-49.
- Özdemir, Metin. *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*. 2. baskı. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014.
- er-Rāḡib el-İşfehānī, Ebu'l-Ḳasim el-Ḥuseyn b. Muḥammed. *el-Mufredāt fī Ḡarībi'l-Ḳur'ān*. Dimeşk: Dāru'l-Ḳalem, 1412.
- es-Şāḥib İsmā'īl b. 'Abbād. *el-Muḥīṭ fī'l-Luḡa*. Tah. Muḥammed Ḥasen Āl-i Yāsīn. 11 cilt. Beyrūt: 'Ālemi'l-Kutub, 1994.
- Sallal, Jasim Mohammed Sallal. "Mefhūmu Aşāletu'l-Ḥayriyyeti fī Nuşūşi'l-Ḳurān (Dirāsetun Tefsīriyyetun Mevdū'ıyyetun)". Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı, 2023.

eş-Şevrî, Sufyân b. Saïd b. Mesrûk. *Tefsîru's-Şevrî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403/1983.

eş-Şâfi'î, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İdrîs. *Tefsîru'l-İmâm eş-Şâfi'î*. Tah. Aḥmed b. Muṣṭafâ el-Ferrân. 3 cilt. Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmir, 1426/2006.

Şahin, Mehmet Kenan. “Yunus Emre Düşüncesinde Hayır ve Şer”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11 (2021): 1-8.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ul-Beyân 'an Te'vîlî Âyi'l-Kur'ân*. Tah. Mahmûd Muhammed Şâkir. 16 cilt. Mekke: Dâru't-Terbiyetu ve't-Turâs, tsz.

Tekin, Özkan. “Kemalpaşazade'ye Göre Şerrin Allah'a Nispeti Problemi”. *Journal of Analytic Divinity* 5:2 (2021): 197-211.

et-Tusterî, Ebû Muhammed Sehl b. 'Abdullâh. *Tefsîru't-Tusterî*. Tah. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423/2002.

Yahyâ b. Sellâm et-Teymî. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. Tah. Hind Şelebî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004.

Yakut, Erhan. “Kur'ân Âyetleri Işığında Hayır ve Şer”. Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi, Iğdır, 2021.

Yalçın, Hamdi. “Said Nursî'de Şer Problemi”. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2016.

Yalçın, Mikdat. “Hayır ve Şer Yönünden İnsan Tabiatının Hakikati ve Bunu Değiştirmede Eğitimin Rolü (Mukayeseli Araştırma)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (1978): 475-504.

Yavuz, Yusuf Şevki, Mustafa Çağırıcı, Salime Leyla Gürkan. “Şer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 38:539-547.

Yıldız, Hatice Ceylan. “Kelam İlmi Açısından Kur’an’da Allah’ın Şer ile İlişkisi”.

Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2019.

ez-Zemaḥşerī, Ebu’l-Ḳāsim Muḥammed b. Umer b. Aḥmed Cārullāh. *Esāsu’l-Belāga*.

Tah. Muḥammed Bāsīl Uyunū’s-Sūd. Beyrūt: Dār’ul-Kutubi’l-İlmīyye, 1998.

ÖZET

Bu çalışma Kur'an-ı Kerim'de geçen *ḥayr* ve *şerr* kavramlarına hicrî ilk dört yüzyılda telif edilmiş olan tefsirlerde verilen anlamları incelemektedir. Araştırma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi ve kaynakları sunulmuş, konuyla ilgili çalışmalar irdelenmiştir.

Birinci bölümde *ḥ-y-r* ve *ş-r-r* köklerinin klasik Arapça sözlüklerdeki anlamı araştırılmıştır. Bu köklerin öncelikle etimolojik yapısı incelenmiş, ardından isim ve fiil formları ayrı ayrı ele alınarak anlam tahlilleri yapılmıştır.

İkinci bölümde Mekkî surelerde geçen *ḥayr* ve *şerr* kavramlarına tefsirlerde verilen anlamlar incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Medenî surelerdeki *ḥayr* ve *şerr* kavramlarına tefsirlerde verilen anlamlar ele alınmıştır.

Bu çalışmada *ḥayr* ve *şerrin* isim ve sıfat olarak iki farklı kullanımı olduğu tespit edilmiştir. İsim olan *ḥayr* ve *şerre* tefsirlerde verilen anlamlar birer nesne veya olgu adıdır. Sıfat olan *ḥayr* ve *şerre* verilen anlamlar ise özellik belirtme aracıdır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, *Ḥayr*, *Şerr*, Kavram, Anlam, Mekkî, Medenî.

ABSTRACT

This study examines the meanings attributed to the concepts of *khayr* (good) and *sharr* (evil) as they appear in the Holy Qur'ān, based on interpretations (*tafsīr*) compiled during the first four centuries of the Hegira. The research comprises an introduction and three chapters. The introduction outlines the subject, purpose, significance, methodology, and sources of the study, and critically reviews existing literature on the topic.

The first chapter investigates the meanings of the root words *kh-y-r* and *sh-r-r* in classical Arabic dictionaries. Initially, the etymological structure of these roots is analyzed, followed by separate semantic analyses of their nominal and verbal forms.

The second chapter explores the interpretations given to the concepts of *khayr* and *sharr* in the Meccan surahs (chapters) of the Qur'ān. The third chapter then addresses the meanings assigned to *khayr* and *sharr* in the Medinan surahs within the *tafsīr* literature.

This study identifies two distinct usages of *khayr* and *sharr*: as nouns and as adjectives. When used as nouns, the meanings attributed to *khayr* and *sharr* in the *tafsīr* works denote objects or phenomena. On the other hand, when employed as adjectives, the meanings assigned to *khayr* and *sharr* function as descriptors indicating qualities or characteristics.

Keywords: Qur'an, Tafsīr, *Khayr*, *Sharr*, Concept, Meaning, Meccan, Medinan.